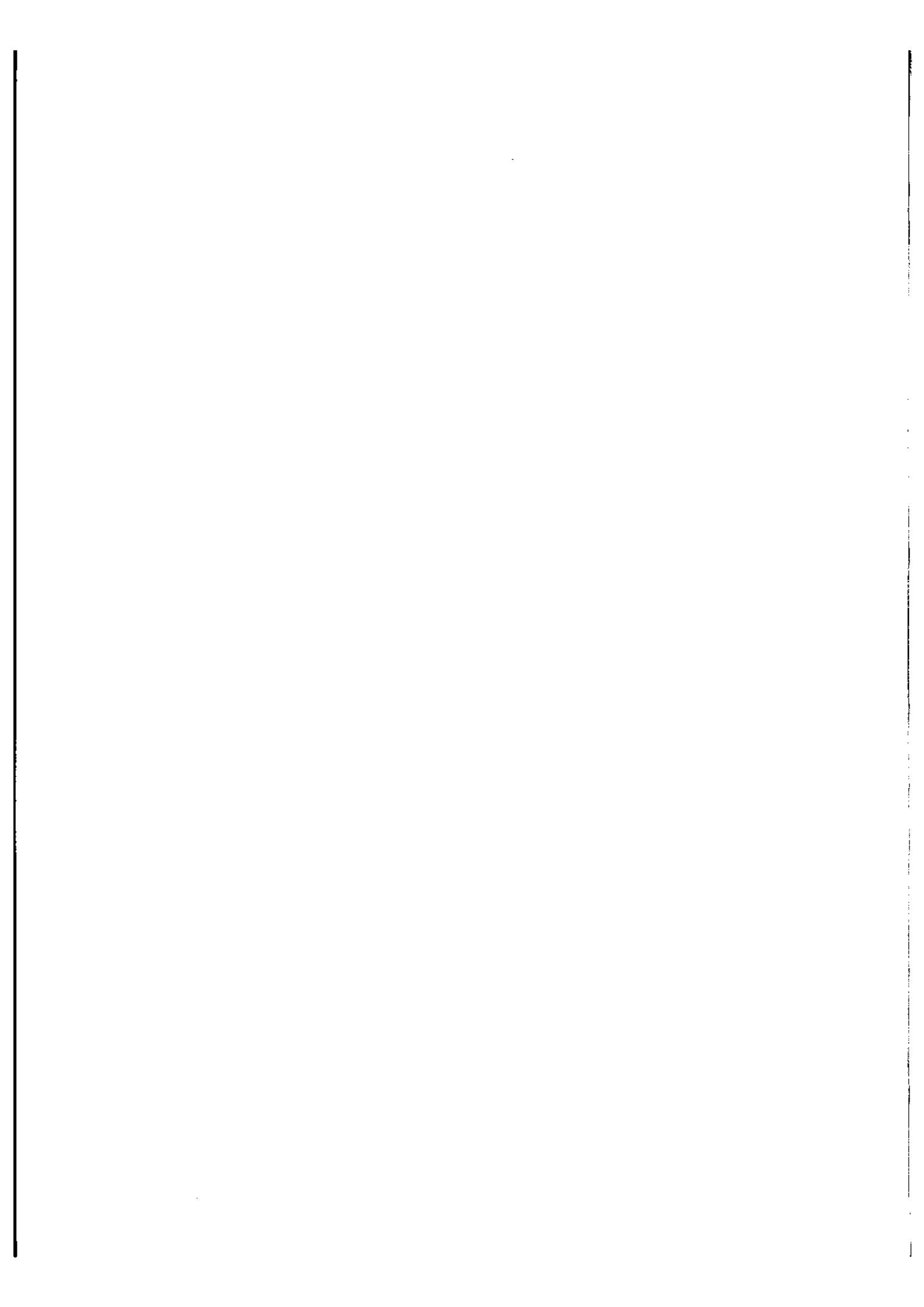

ЗБОРНИК

РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА

ЧАЧАК 1976.

ΕΘΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΧΑΝΙΑΣ

R E C U E I L
DES TRAVAUX DU MUZEE NATIONAL

VII

Č A Č A K
1976.

ЗБОРНИК
РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА

VII

ЧАЧАК
1976.

**ЗБОРНИК РАДОВА
НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ**

VII

Редакциони одбор
**РАДОМИР СТАНИЋ, МИЛЕНА ИКОДИНОВИЋ
ДУШАНКА РАНКОВИЋ¹ и МИЛОВАН ВУЛОВИЋ**

Одговорни уредник
МИЛОВАН ВУЛОВИЋ

Технички уредник
ЗОРАН МАКСИМОВИЋ

Насловна страна
арх. **СЛОБОДАН ЂОРЂЕВИЋ**

Лектор
ВЕСНА МАНДИЋ

Коректор
НАДА МАКСИМОВИЋ

Превод на француски
ЗОРИЦА ХАЦИ ВИДОЈКОВИЋ

Издавач Народни музеј — Чачак
Штампа „Литопапир“ — Чачак

ДР ПАВЛЕ ВАСИЋ

СЛИКАРСКА ПОРОДИЦА МАРКОВИЋ

Уметнички живот у Србији у XIX веку био је необично динамичан зато што се, око средине столећа, отворено сукобљавају два схватања која су цркву и уметничку јавност као и широке масе поделила у два фронта. То је био судар традиционалног бастардизованог поствизантијског сликарства у Србији са налетом сликара из Аустрије, данашње Војводине, који су доносили нове идеје и свежија схватања, као одраз токова који су испуњавали позорницу онога што се на томе пољу дешавало у Европи. У питању је било сликарство назарена које је постепено освајало све земље и све религије: католичку, протестантску и најзад православну. Док је то сликарство код Срба у Аустрији ухватило дубљег корена, у Србији оно је наилазило на отпор такорећи у току целе прве половине XIX века. То бурно доба било је испуњено различитим појавама, различитим судбинама уметника. Било их је који су непроменљиво остали при старим, цинцарским формулама. Други су покушали у нечем да се прилагоде новом времену, а њих није било мало. Трећи су одмах схватили да долази нешто ново, чему се треба безусловно прилагодити, јер је оно било и боље и савршеније, а поготово, одго-

варало је новом времену и државно-црквеном поретку који је настајао у Србији. Они су схватили да иза тога новог стоји држава, то јест митрополит „всеја Србији”, па попечитељство просвештенија, најзад књаз. Исход борбе двају схватања, без обзира на аутентичност православности у традиционалном сликарству, већ се могао назрети по неким индицијама: по улози Димитрија Аврамовића у уметничком животу у Србији. Зато за неке уметнике није било недоумице: они су се одмах определили за „нов свет” и настојали свим силама да му се приближе, да овладају новим правилима, новим схватањем уметности, јер је постало јасно да њему припада будућност.

Док су поједини домороци остајали на пола пута, као на пример Живко Павловић из Пожаревца, други су успели да се прилагоде томе новом што је долазило неумољиво да смени стари свет и његове обичаје. То су били Настас Томић и Илија Димитријевић. Али њима треба додати као главног представника те струје Милију Марковића и његовог брата Ивана Марковића. Милија представља најизразитији пример тог преображаја који је текао својим током, све ближе одређеном циљу, овладавању новим стилем до његовог коначног освајања, тако да се могло рећи да је Милија Марковић од домородаца на најрадикалнији начин раскинуо са старим и приближио се новом сликарству, па с правом каже „да он између свију отечествени молера изузимајући Г. Дим: Аврамовића прво место заузима“. Али независно од тог тврђења које потиче из 1851. године, Милији је предстојао дугачак и тежак пут: од цинцарског сликарства до реализма.¹

О Милијином рођењу и пореклу подаци су веома штурни. Судаћи по умрлици он је рођен 1812. године. Зна се да су он и његов брат Иван били родом из Пожаревца. Најранији податак о Милији потиче из Ћуприје где је био парох 1837. године када је сликао и иконостас ыупријске цркве („Изговрази Милија Марковић љкшњи парох и Молеръ“)² Његову сликарску формацију он је сам приказао овим речима: „Ја сам знање художества живописа од детињства почео, најпре сам, потом код Грка, затим и код други изображени Художника с великим трудом учио, шта више дужности налазећи се нисам изостављао упражњавати се...“³ За сада нису познати други радови Милијини из првих година. Крајем тридесетих година он је сликао у стилу цинцарског сликарства. Према породичној традицији 1842. био је затворен у Гургусовачкој кули као присталица Обреновића. Међутим, у Саборној цркви у Београду, одржало се једно предање

да је Аврамовићу при раду помагао неки распоп.⁴ Милија је 1844. године рашчињен зато што је молио владика пожаревачког да му одобри да се поново ожени због ситне деце која су му остала када је његова прва жена умрла. Кад је то владика одбио Милија напусти свештенички позив и посвети се потпуно сликарству. Предање о „распопу“, дакле, подударало би се са завршетком Аврамовићевих радова у Саборној цркви временски и по томе би се могло закључити да је он нешто научио и од Аврамовића кога је веома ценио. Ово, у толико пре, што је при заједничком раду имао прилике нешто да научи. Међутим, ово предање не подудара се са Милијиним даљим радом. Пре свега, мало је чудно, да се он не позове на учење код Аврамовића, ако га је уопште било, него спомиње „неке изображене художнике“ доста уопштено. Милија је друговао са Димитријем Посником, који се крајем четрдесетих година појављује у Србији. Чак је 1848. године био један од сакупљача предплате за Аврамовићеву *Свету Гору*.⁵ Милија је свакако нешто могао научити и од Посника, али њихов заједнички рад у ужичкој цркви не даје неке сигурније индикације за закључке о таквом утицају.⁶ У то време, крајем четрдесетих година, Милија је радио заједно са братом Иваном „молером пожаревачким“ и то је доба када Иван и Милија почињу да мењају свој стил и да га прилагођују сликарству сликара из Аустрије. То се види по зидним сликама у цркви у Смољинцу, сликаним 1847. године. Овде је тај преображај наиван, али наредних година, он је све изразитији као на пример: на иконостасу у манастиру Рукомији, који је по свој прилици припадао цркви у Пожаревцу а сликан је 1852. године.⁷ Почетком исте године објављена је вест, да су Марковићи завршили иконостас у Јаребици. „*Templo hrama u Jarebici*. Овај су посао свршили живописци и браћа Милија и Иван Марковићи, који живе у Пожаревцу и у Београду, и заиста начин, како су истиј посао свршили, хоће иј свуда препоручити.“⁸ Према овоме, иконостас у Јаребици је сликан крајем 1851. године. Слична обележја, као на иконостасу у Рукомији, имају и зидне слике Милије и Ивана у манастиру Витовници, сликане 1856. године. Оне су нешто грубље него иконе на иконостасу. Међутим, за разумевање стилског преображаја Милије и Ивана, довољно је упоредити иконе Арсенија Јакшића и Милије у Смољинцу. Милија је буквално копирао Арсенијевог *Претеча*, сликаног 1820. године, после тридесет пет година: 1855. То је у ствари *Претеча* Павела Ђурковића који стиже у Србију посредством Арсенијевим који га одомаћује у селима северне Србије. Милија је узео Арсенијев покрет, начин драпирања, колорит, једном речју, тај Милијин *Претеча* у

Смољинцу из 1855. објашњава еволуцију схватања које је наступило у сликарству пожаревачког краја, односно, важан Арсенијев удео у томе процесу. Познато је, да је Арсеније у току двадесетих година, сликао неколико иконостаса, први у Поречу 1819. а потом у Кисилеву, Кличевцу, Великом Градишту (сада у Поповици), Смољинцу и Браничеву. Марковићи су се преко Арсенија заинтересовали за дела „изображених художника“ у Аустрији, и то у најближим градовима Белој Цркви и Вршцу. Поједине Милијине иконе у манастиру Рукомији представљају варијације извесних тема Николе Нешковића из владичанске капеле у Вршцу, на пример: пророка Јону кога избацује кит на обалу. По томе се може закључити да су Марковићи прелазили у Банат и тамо, допуњавали своје сликарско образовање, било учењем код Арсенија, било само копирањем дела тамошњих мајстора. Подражавање Арсенијевог Претече, релативно касно — 1855. године, значи за Арсенијевог живота, ишло би у прилог мишљењу да је Арсеније све дотле служио Милији као узор. Потврда за то налази се и на царским дверима у манастиру Витовници, које су сликали Марковићи, Иван и Милија. Оне су сасвим сличне царским дверима у манастиру Рукомији: покрет Богородице с профила подсећа на богородице Арсенија и Павела Ђурковића, који је, опет, Арсенију служио као узор. Марковићи су могли видети ове двери веома рано, јер их је Арсеније насликао 1826. године. По томе се може закључити да су Марковићи, или бар Милија, подражавали Арсенија Јакшића при своме ослобађању од цинцарских формула, уколико нису и формално учили код њега у Белој Цркви. По себи се разуме, да тиме улога Арсенија Јакшића превазилази послове скромног иконописца који је ишао само „трбухом за крухом“, јер је несумњиво допринео еманципацији сликарства у пожаревачком крају.⁹

Међутим, Милијин уметнички пут био је трновит. Упркос томе што је заједно са Посником обавио сликарске послове за ужичку цркву и цркву у Јаребицама 1851. нови посао око сликања цркве у Ужичкој Пожези, наишао је на неочекиване сметње. Оне су долазиле са највишег места, од ужичког епископа Никифора Вукосављевића. О томе случају постоји обимна преписка. Епископ је сматрао да је ужичка црква „нагрђена“ и да „молерај не ваља“ па је предложио да „Попечитељство молеру и његовом содругу Пожешку цркву малати забрани, и ове из Епархије Ужичке, да не би цркве својим фушерским молерајем нагрђивали, двигне“. Владика је био противник новог сликарства премда се дао портретисати од нових сликара и то Димитрија Аврамовића. На ову епископову представку Попечитељ-

ство је тражило од епископа и конзисторије извештај, да ли они познају кога другог молера, „вештијег од Милије Марковића, који би био у стању речену цркву боље измалати?“

Епископ је одговорио „да је молер Живко Павловић из Пожаревца доста искусан мајстор с Николом Јанковићем дрворесцем у цркви Сретенској темпло с изрезима и бојама, у цркви Чачанској, Трнавској и Ариљској на опче задовољство израдио; но гди је тај Живко Конзисторија не зна, него на место њега има сад овде у Чачку с именоватим Николом један јошт од Живка искуснији Молер именован Константин из Битола, од кога се овуда иконе у већем количеству художествено измалане налазе.“ Попечитељство је тражило да се пошаљу иконе обојице конкурената ради упоређивања. Решење је било у корист Милије и Посника, јер су њихове иконе биле много боље, па је епископу наложено да њима повери сликање Пожешке цркве. У позадини свега стајао је митрополит Петар Јовановић, па и сам књаз. Међутим, одлуком Попечитељства, решена је и административно судбина цинцарског сликарства.¹⁰

У исто време, Милија даје доказа о невероватној динамици става и схватања. Његове амбиције су усмерене ка профаном сликарству у чију будућност не верује сасвим, па је први после Анастаса Јовановића, настојао да се обезбеди новим техничким средством: дагеротипом. Већ 1850. године објављен је оглас којим Милија благодари „г. Адолфу Дајчу од кога је купио добру машину и овај посао за 14 дана научио.“ Потписао се као „поп Милија Марковић историчкиј живописац.“¹¹ Милијина динамична природа, још средином столећа, покушала је да се прилагоди новом времену и новој техници — фотографији, као да је слутио да ће фотографија у Србији, као и у другим земљама, потиснути сликарство портрета у позадину, или га сасвим, истиснути из конкуренције. Међутим, Милија сам, изгледа, није се бавио портретисањем. Њега је портретисао касније Стева Тодоровић, као и његову жену, и тај портрет је, изгледа, пропао за време бомбардовања Београда 1941.¹²

Педесетих година, Милија је веома запослен, и то у два маха, у Рачи Крагујевачкој. Године 1855. сликао је зидне слике у овој цркви које се не истичу особитом вредношћу, јер подсећају на исто-времене Марковићеве радове у Смољинцу и Витовници. Али Марковић је учинио знатан корак у напред на иконостасу где се потписао на престоним иконама Христа и Богородице: „Марковић живописао 1859.“ У овим иконама Милија је остварио мало незграпан али снажан стил који је местимиче прожет реалистичким акцентима знатно

бољи и одређенији него онај у Рукомији. То важи особито за престоке иконе где се онажа извесна тежина у поступку, чак одсуство осећања за валере. Међутим, у иконама малог формата, парапетним, поготову у Јављању анђела Захарији, Милија даје једно од најлепших дела раног романтизма у Србији, које изненађује својим контрастима, својом колористичком хармонијом комплементарних боја. Није искључено, да је ту икону, сликао и неки од Милијиних синова, можда Радован, мада се од једног младог почетника не би могла очекивати таква зрелост и снага.¹³

Али овде се запажа и један нов моменат. У појединим мотивима, Милија подражава Димитрија Аврамовића, који је, по Милијиним речима, био најбољи сликар у Србији тога доба. Аврамовић је био умро, па се Милији ово угледање мање могло уписати у грех. Поједине иконе, Благовести, Крштење у Јордану, Стеван Дечански, носе печат овог угледања, као и ноћне сцене где тамносветло долази до пуног израза, на пример: Петрово одрицање. Овај преокрет у Милијином стилу можда се може довести у везу са Аврамовићевом смрћу, чије дело је сада постало узор свим живописцима као највиши домет црквеног сликарства у Србији.¹⁴ Милија је радио педесетих година, заједно са братом Иваном, али чим су стасали његови синови, они су заменили стрица Ивана који је остао да живи у Пожаревцу и бавио се политиком. Познат је и један његов спор са Ђуром Јакшићем за време боравка Јакшићевог у Пожаревцу због неких боја у вредности од 18 гроша! Иван је дао и једну изјаву у Пожаревцу у вези са неким дугом Живка Павловића, молера, попадији Петрији из Маријане, која је због тога ишла у Крушевац Живку да наплати дуг заједно са Ивановим шегртом Јанаћком. Али о Ивану, о његовом уделу у заједничким пословима, за сада се мало зна. Тај проблем очекује будуће истраживаче.¹⁵

Н. Кусовац је набројао извешан број иконостаса Милијиних од којих ће неки морати да отпадне. То важи за манастир Рачу на Дрини где је иконостас сликао Георгије Бакаловић 1840. године. Иконостас у Лозничкој цркви сигурно је дело Николе Марковића. Од до сада непознатих радова Милијиних, Кусовац наводи једну дарохранилницу из 1855. године и неколико рипида у цркви у Великом Градишту, манастир Горњак, Стапар, манастир Тројице у Овчарско-кабларској клисури, Бранковину и Боговађу (1858) и иконостас у манастиру Манасији.¹⁶ У породичној традицији остало је сећање на иконостас у Белановици где се Милија потписао са оба сина. Разуме се, да је Милијино дело, далеко од тога да буде исцрпљено као што ће се ускоро показати.

Међутим, Милија мисли на усавршавање и у позним годинама. Његов оглас из 1862. године показује његову неуморну готовост за даљи рад: „Долеподписаниј јављам благоизбраним обштинама које би ме потребовале да сам ови дана из Италије дошао, и одсада примаћу се сваког украшенија церковног као: темпла, барјака, икона и сваки наручбина са најумеренијом ценом. У Београду. Милија Марковић живописац.“¹⁷

Милија је елиминисао све конкуренте. У својој преписци Тиролу, Урош Кнежевић се жалио на ниске цене које је спустио Милија за црквене наручбине, особито за иконостасе, које је сликао за 450 до 500 дуката. „Судити сад можете јели могућно са овим људима конкурирати, и има ли изгледа да се живети може?“¹⁸ Углађени Кнежевић није могао да се носи са Милијом и Посником који су, изгледа, поделили радне сфере, па је Посник држао Западну Србију и нешто Северне (Доњи Милановац, Брза Паланка), а Милија све остало. Кнежевић говори у своме писму управо о времену између шездесетих година, када је Милијина активност била у пуном јеку. Почетком седамдесетих година, Милија објављује нови оглас, који прво: приказује обим његове активности, а друго, указује и на непријатеље који проносе гласове да се он не бави више црквеним сликарством. Сликари који је имао енергије да оде у касним годинама у Италију, да оданде донесе још понешто, другим речима, помишљао је на могућност обнављања и освежења свога стила, имао је снаге и да се јавно разматује са противницима, којих је, изгледа, било. Ту борбеност и спремност за све послове „испод свачије цене“ приказује његов оглас који гласи:

„Као што сам на обште задовољство преко 40 цркава са Иконостасима (темплом) и Живописним иконама украсио, тако и у будуће препоручујем се мојим саотечественицима да ћу сваки посао кој на украс внутрењег храма спада као: темпла, са иконама и позлатом, барјака, целиваоница, рипида са крстовима које се све у мојој радионици израђују примати, а поред овог стојећи у свези са иностранским фабрикантима примам се набавке полијелеја, чирака петохљебница, кадоница, путира, кандила од чистог сребра и хинског, а и звона разне величине испод свачије цене.

Да се неби веровало лажљиво комунским размешеним гласовима да сам престао радити, но шта више, ја и сада једнако продужавам у мојој радионици коју сам сад још и с бољим вештацима снабдео, а који ћеду под мојом управом све најточније по обреду наше православне источне цркве израђивати.

Општине које ме требају нека се непосредно мени јаву, поред цене умерене и на одплату израђиваћу а станом и радионицом сам у кући мојој код бив. вар. капије на шанцу.

У Београду.

Милија Марковић
живописац.¹⁹

Судећи по овоме, Милија је био ангажовао и неке друге сликаре да раде за њега, па ако је реч о „бољим вештацима“, то је могао бити Посник, јер по речима Уроша Кнежевића, они су изгледа радили заједно. У сваком случају, Милија је елиминисао све конкуренте као предузимач који је обављао све послове у вези са снабдевањем црква. Али Кнежевић каже да је он радећи са својим сином оборио цене до 450 ф. сребра. Са таквом масовном продукцијом, још потпомогнут и од власти, Милија је знатно допринео преоријентацији сликарства у Србији и елиминисању цинцарског стила. Али његово дело није у целини познато. Једва да се може набројати једна трећина његових иконостаса, додуше у већим и важнијим црквама, док преостају оне мање познате, већином сеоске цркве, где је сликање имало више рутинско обележје: по најнижој цени. Идентификовање ових иконостаса неће моћи да измени суд о сликарству Милије Марковића, мада су увек могућа изненађења: да је у неком тренутку, у нарочитом расположењу створио нешто боље и свежије као на пример: У с е к о в а њ е у Рачи Крагујевачкој. Али, по правилу, ако је то сликарство било рађено у Београду, серијски, по пословној потреби а не са посебним надахнућем, онда се од тога не може много очекивати. Та „уравниловка“ нас је лишила дела Ђуре Јакшића, Уроша Кнежевића, Антонија Ковачевића и Ђорђа Миловановића која би за историју наше уметности значила више него серијска продукција Милијине радионице.

Истина, Милија није имао конкурената, али је имао противника. Ко су били ти људи који су пронели „лажљиво комунске гласове“ да је он престао радити црквене послове? Постоје неке индиције које се не могу сматрати доказом. На састанку Српског ученог друштва од 9. I 1875. предложен је „Г. Ђорђе Миловановић живописац и учитељ цртања на Великој школи за редовног члана Српског ученог друштва. Са изузетком г. Николе Марковића, који не држи да према Закону предложени има довољно квалификација за члана Ученог друштва. Одсек одлучује да га предложи главном скупу за редовног члана.“²⁰ После те одлуке, Никола Марковић се неко време није појављивао на седницама, ваљда у знак протеста. Да ли је Миловановић

припадао тим „комунцима“, где је могао бити и Ђура Јакшић? Међутим, односи Николе Марковића са Ђуром Јакшићем били су коректни. Тако и та црта, прилично занимљива, остаје за сада неразрешена, у сфери претпоставки. Занимљиво је то, да је Милија дао томе политичко обележје, у једној клими у којој су реалистичке идеје Светозара Марковића увелико ухватиле корена. По своме животном опредељењу, по свом занимању и „начину живљења“, Милија није могао бити поборник нових схватања ни радикалних промена усмерених ка бољој будућности народних маса.

Овде су постављене извесне прелиминарне основе о животу и раду Милије Марковића, али све то је далеко од једне слике какву би дало проучавање и познавање његовог целокупног дела. Због тога ни коначни суд, без обзира на то колико би се ове идеје потврдиле темељним изучавањем Милијиног дела, овде није могао бити изречен. Идентификовање Милијиних иконостаса, удео његовог брата Ивана, а касније, удео његових синова, Радована и Николе, то су све проблеми који засада остају нерешени. Топографско проучавање уметничких споменика у Србији може унети више светлости у ту материју која је само фрагментарно интересовала по неког историчара. Систематски преглед места и споменика има једино изгледа на успех. А, осим тога, није искључено да је изван број иконостаса Милијиних и уништен за време ратова.

Романописци често прате своје јунаке од рођења до смрти. У неку руку, и Милијин живот је личио на неки роман, али што се тиче краја он не представља никакву загонетку.

Милија је умро у напону снаге и послова 21. априла 1877. године, пошто је преживео Уроша Кнежевића само неколико месеци. У Протоку умрлих 1877 — 1892. има доста података од значаја. На првом месту се може одредити година рођења: 1812. јер Милија је имао 65 година када је умро. Родио се у Пожаревцу где је највише и живео. Умро је од „запаљења цигерице“, а сахрањен је у старом гробљу код Маркове цркве.²¹

Има нечега чудног у судбини тих цинцарских мајстора који су напустили православно „художество молераја“: Милија, који је обављао послове „најточније по обреду наше православне источне цркве“, умро је без причешћа, а Живко Павловић без белега и надгробника. Као да им није била опроштена та врста издаје. Милија је био рашчињен због молбе да се поново ожени, а према К њ и з и у м р л и х он се само једном женио! У сваком случају, тиме је била завршена уметничка каријера једне динамичне личности, која је у своме рела-

тивно дугом живота прошла кроз најразноврсније етапе развоја, од малог провинцијског „мјестног пароха и молера“ до предузимача црквено-уметничких послова великог стила који се наметнуо целој Србији на рачун других способнијих и талентованијих сликара. Колико би била обогаћена историја црквеног сликарства у Србији са неколико иконостаса Ђуре Јакшића! Име Ђуре Јакшића је остало као посебан појам у Србији, али за њега се није нашао ниједан иконостас, захваљујући Милији и Поснику.

Милијина смрт није објављена у Српским новинама, само су уредно објављени парастоси, четрдесетодневни и полугодишњи, које су дали његови синови Јован и Никола.²² Истина, после ових породичних огласа, дошло је и једно пословно обавештење: „Облигације нашег покојног оца које су дошле до руку Арсенија и Николе рођени Илићи које исти продају, не вреди док се парнично не расправи. Овим чинимо пажљиве купце. 23. V 1877. Београд. Браћа Јован и Никола Марковић.“²³ Да ли је Милија, поред свих обимних и успешних послова, оставио синовима дугове у наслеђе?

II

Милија је имао три сина: Радована, Јована и Николу. Радован и Никола бавили су се сликарством, а Јован трговином. О њиховој младости има највише података у Аутобиографији Стеве Тодоровића. Истина, они су сумарни, али бар дају нешто вести о сликарским почецима оба брата. Тодоровић каже: „Први ми је посао био да установим сликарску школу у кући распопа Милије Марковића на шанцу. (То је било 1857. године. П. В.) Поред сликарства завео сам и хармонично певање и телесно вежбање... Осим ових били су ми ученици и синови Распопа Милије Марковића, Радован и Никола, који су се одали искључиво сликарству. Обоје су доцније отишли у Италију да у Фиренци наставе учење. Старији, Радован, после године и по неким нагоном оде у Египат, где још у почетку оболе и умре; а млађи Никола, врати се у Србију где је живописао много црквених икона, а у неким црквама радио је у заједници самном. Био је даровит. Штета што је рано умро.“²⁴ Тодоровић је накнадно унео и неке послове при којима му је помогао Радован Марковић. То је био велики транспарент: „Пријем кнеза Милоша код султана у Цариграду 1833. године.“ Супротно Тодоровићу, по породичној традицији, Радован је био у Каиру, одакле се вратио у Београд за кратко време, али га није држало место и он се вратио у Египат где и умре.

Јован је био 1839 — 1901. трговац. Имао је фабрику хартије и држао радњу *rapeterie* на Варош Капији близу књижаре Валожића. Био је и дворски лиферант.

Приликом прославе педесетогодишњице устанка 1815. године била је подигнута у Топчидеру тријумфална капија, која је била изведена и декорисана по нацрту Тодоровића воденом бојом при чему су узели учешћа и синови Распопа.²⁵ Пријатељске везе Тодоровића и Милије виде се и по томе што га је Тодоровић сликао са сунругом. Међутим, није јасно када су Распопови синови отишли у Италију ако су помагали Стеви Тодоровићу приликом прославе 1865. године. У то време Никола је већ сликао цркву у Ваљеву где се и потписао: „Пеинт пар Никола Марковић.“ Мало је вероватно, да је он, са Домеником д'Андреом, помагао при изради тријумфалног лука.

Док се не зна година рођења Радована, Каниц каже да је Никола рођен у Пожаревцу 1843. године.²⁶ Овај податак се не слаже са писмом Маре Тодоровић кћери Николине која каже да је Никола рођен 1845. године.²⁷ У ствари, године школовања двојице Марковића, за сада, остају прилично неодређене у појединостима иако је очигледно да је њихово школовање било у временском размаку између 1857. и 1862., када се Милија вратио из Италије и довео сина који је тамо био на студијама. Према томе, може се претпоставити са доста вероватноће, да Никола од 1862. године, почиње да помаже оцу или Тодоровићу, на пример у Вазнесенској и Топчидерској цркви. Ту већ може да се говори о одређеним стилским карактеристикама по којима је могуће познати Николин удео у заједничким пословима.²⁸

На престоним иконама обеју цркава, исто као и у ваљевској, стил Николин, одликује се чврстим цртежом и топлим колоритом, који долази до нарочитог израза у малим парапетним сценама: Аврамово гостољубље, Анђео се јавља Захарији и у празничним иконама. У престоним иконама јавља се једно реалистичко схватање фигуре, материје — одела и предела, особито у првом плану. Ова последња нота води порекло од стила Димитрија Аврамовића. Он је веома брижљиво сликао први план предела, земљу у околним нијансама, камење, траву и пејзаж у даљини. Иконе Претече из Саборне цркве у Београду и у манастиру Раваници у Врднику за то су доказ. Што се тиче материјалности драперија и одела, по томе се Марковићеви радови знатно разликују од Тодоровићевих, управо тамо где се могу упоредити, јер Тодоровић је тананији, оплемењен у схватању и обради мотива, односно, фигура. Може се чак рећи да поред извесног реализма, уколико је он заступљен код

назарена, постоји и нека идеалистичка нота која помирује темпераментније изливе схватања облика и боје. Код Марковића је све то робустније: одело, свила, метал, платно, све то је дато са више снаге, са више контраста и са полетом фактуре која излази из оквира академске педантерије и разлива се у наглим, неуглачаним потезима, тако да извесно, фрагменти Марковићевих икона готово наговештавају стил Ђорђа Крстића. Довољно је упоредити иконе у Топчидерској цркви на иконостасу: с десне стране је Свети Савва кога је сликао Никола Марковић. У тој слици је садржана много већа снага израза, много веће осећање за контрасте, за материјалност ствари, иако она, можда, не може да се мери са лакоћом коју показује Стева Тодоровић у својим иконама.

Отуда проистичу важне последице. Тодоровић по своме општем ставу, у црквеном сликарству, прилично је близак назаренима. И код њега постоји жеља за истицањем стила, који је нешто изразитији и живљи него, често, крути и усиљени став назарена који је далеко од изворишта — Италије и манастира Сан Изидоро — постајао често нешто беживотно и круто, без обзира на мишљење Р. Хамана, да су назарени унели реалистичке елементе у сликарство уопште. Напротив, обележје извесне стерилности сусреће се и код истакнутих представника назарена код нас. Иако је Марковић учио у Фиренци и упознао фирентинске примитивце на самом извору, он није прихватио ништа од назарена и он непосредно, са већим инсистирањем на материјалности него други наши сликари, даје једно посебно тумачење црквеног сликарства: ближе реалности и животу, иако се у појединим темама, вероватно по угледу на оца и стрица, ближи литографијама Анастаса Јовановића. То важи за композицију Смрт Богородице. Али је правио и друге позајмице, на пример: за Бекство у Египат од Гистава Дореа.

Према породичној традицији, Марковић је насликао 25 иконостаса. Да ли ту улазе и они које је радио заједно са оцем? То је тешко рећи, све до потпуног идентификовања свих његових иконостаса, као што је то речено и у Милијином случају. Остају они иконостаси који му се за сада могу приписати са сигурношћу. Његова кћи спомиње његов рад у Војводини: у Крушедолу (ако то нису у питању портрети Обреновића), у Раваници (можда рестаурација слика у куполи које је сликао Димитрије Аврамовић), у Белегишу се и данас налази иконостас Николин као и у Обилићеву у Банату, а наводи се његов рад у Новом Саду код Дунђерског.²⁹ У то време, Писник и Марковић су радили и у Војводини где се број наших

сликара смањило, па су послови долазили до руку и странцима, особито Немцима, који су деловали као рестауратори (Аугуст Тирк, који је долазио и у Београд, Гојгнер, па П. Гуч и низ других). Спомињу се још иконостаси у Зајечару, Књажевцу, Великом Извору „и другим околним црквама.“ Последњи радови су му у капели Старог двора (данашња Скупштина града Београда) и у цркви у Гроцкој. Томе броју могу се додати следећи иконостаси: у Горњем Милановцу (1862.), Аранђеловцу (1862.), Ваљево (1865.), Љубостињи (1866 — 1870.), Пожаревцу (1870. по Н. Кусовцу), Лозници (после 1873.), Зајечару и Књажевцу (после 1877.), Белегишу (1877.), Обилићеву (1877. или 78.), капели новог двора (1884.) и у Гроцкој (1885). Никола је помагао оцу при раду у манастиру Манасији 1864. (по Н. Кусовцу).³⁰

Осим иконостаса, Никола је оставио и неколико појединачних икона и слика: Самсон и Далила (можда копија) налазила се у музеју ондашње Велике школе (универзитета); једна велика Света Тројица поклоњена је Вазнесенској цркви у Београду, а исто тако Св. Никола великог формата Саборној цркви у Нишу. У Николиној породици остале су Богородица са Христом, Васкрсење Јаирове кћери и једна Пieta слика „ванредне лепоте коју су многи тражили“, али његова кћи је није хтела продати. Ове три последње слике уништене су приликом бомбардовања Београда 6. априла 1941. године у Варшавској улици бр. 14. Никола је сликао и портрете. Ту долази портрет, митрополита Михајла, затим, неколико приватних портрета, као и извештај број славских икона.³¹

До године 1869. Никола се био увелико афирмисао као сликар па је на седници Српског ученог друштва од 10. децембра 1869. изабран за члана, заједно са Медом Пуцићем, Михајлом Валтровићем и Драгишом Милутиновићем, са којима је требало да учествује на снимању споменика српске средњовековне уметности. На истој седници, изабрани су за почасне чланове, „г. Рихард Вагнер, творац музике будућности и г. Теофил Ханзен у Бечу“.³²

Још 1870. године, пре смрти Милијине, Никола се оженио Јеленом, кћерју богатог београдског трговца Николе Соповића, из кога брака се родила кћи Милица, касније удата за Ристу Тодоровића, мајора, којој треба захвалити за многе податке о Николи, који би без њеног писма, упућеног Милану Кашанину, били неповратно изгубљени. Никола Марковић је био дуже време ортак и сарадник Стеве Тодоровића који му је био и први учитељ. Те од-

носе, доста детаљно, је приказао Миодраг Јовановић у својим радовима где је, такође, боље осветљено и дело Николе Марковића. Они су дошли у сукоб који је морало да расправља Министарство просвете. Удео Марковића на иконостасима у Великом Извору (1875.), Књажевцу (1878.) и Зајечару (1881.) био је много већи него учешће Стеве Тодоровића, јер се Никола у уговору потписује као главни извођач, а Тодоровић на крају као један од сарадника. У друштвеном погледу, тај сукоб није користио ни једном ни другом, али је изнео на видело неке чињенице које су од интереса за историју. Никола је пребацивао Стеви Тодоровићу управо оно што је радио његов отац Милија, искључујући све конкуренте.³³ У Одсеку уметности, Српског ученог друштва, Никола Марковић је био присутан на седницама, али сам није узео никаквог учешћа у раду М. Валтровића и Д. Милутиновића око снимања средњовековних уметничких споменика. Извештаји о раду носе само потписе Валтровића и Милутиновића.

Николина портретска активност заслужује пажњу. Није је било, можда у већем обиму, али подаци сачувани у породичној традицији не могу се подценити. С обзиром на стил у црквеном сликарству, може се предпоставити, да је Никола припадао реалистима у Србији и да би проналаском његових портрета био обогаћен овај правац наше уметности. У појединим музејима постоје неки неидентификовани портрети који се можда могу довести у везу са њим али то су само предпоставке које се могу остварити када буде био пронађен потписан Николин портрет. За сада, тај жанр, остаје обавијен тамом до неког срећног открића.³⁴

На супрот томе, о Николином стилу у црквеном сликарству, добија се сасвим јасна слика на основу оног низа иконостаса који су познати и идентификовани као његово дело. Горњомилановачки је оштећен за време борби 1941. а аранђеловачки је пресликан рестаурацијом. Добро је очуван иконостас у манастиру Љубостињи који због својих многих икона даје доста основа за анализу, за обележја која се сусрећу у свим иконостасима Николиним почевши од 1865. године.

У првој, горњој зони, иконе су постављене високо па је тешко подвргнути их некој детаљнијој анализи. То су пророк Илија, Скидање с крста (инспирирано Рубенсом), пророк Мојсије, Богородица, Христос на крсту и апостол Јован.

У другој, средњој зони, налазе се празници. С лева на десно је Рождество, доста суво цртано, али уз примену комплемен-

тарних боја: на пример, Јосиф је обучен у окер и љубичасто одело. Ваведене се, такође, одликује суво цртаним фигурама које се губе у поређењу са архитектуром која је сва у знаку полукружних портика и прозора, па одражава тадашње одушевљење за византијску архитектуру. Марковић понавља готово исти мотив у цркви у Пожаревцу, затим у Војводини, у Белегишу и Обилићеву. И овде су заступљени комплементарни односи боја. Вакрсење има слична обележја у колориту али обogaћена контрастима тамно светлог. Фигура анђела у белом сликана је пастуозније и повезана са позадином.

Света Тројица су без нарочитог значаја. Међутим, лица су обрађена са прилежношћу портретиста на сличан начин као у престоним иконама.

Крштење садржи доста добро цртан акт Христов, док је контрапост приказан en face. Претеча је сувише таман према целој слици, па неповезан валерски са позадином, делује грубо и илустративно.

Вакрсење се истиче сувоћом колорита и комплементарношћу тонова. Апостоли имају златне нимбове, што према општој концепцији сликарства, делује анахронично.

Преображење, такође, делује као да је „илуминирано“ па отуда утисак да је аутор био у додиру са назаренима и тамо црпео стилске формуле, али из далека. Што се тиче композиције, фигуре су мале, скоро изгубљене у вертикалном формату иконе.

У трећој, доњој зони, налазе се следеће иконе: Рођење Богородице је добро компоновано, можда по неком узору. Фигуре жена одликују се извесном строгошћу цртежа који је доста сув. И овде се водило рачуна о комплементарним бојама. Испод ове иконе је Архангел Михаило који убија демона. Он има црвену хламиду, добро драпирану. Мач и штит су материјализовани са прилежношћу. Обе фигуре одвајају се јаким контрастом од светле позадине тако да делују тврдо. Осим тога, демон је веома наивно цртан. Смрт Богородице. Лице Богородице која лежи на одру изгледа сликано по моделу. Фигуре апостола су одвећ процртане, тврде, док су им екстремитети слаби. Одело им је местимице сликано пастуозно, а ту су, такође, спроведени комплементарни складови. Бело платно одра вешто је моделовано, са осећањем за материју. Никола се овде инспирисао мало истим мотивом Анастаса Јовановића у литографији. Богородица са Христом. Мафорион Богородице добро је драпиран, али руке изненађују лаба-

вошћу. Христос с профила, у живом покрету одступа од обично конвенционалног става. Можда је рађен по моделу?

Бекство у Египат је омиљена Марковићева тема. Она се налази на сваком другом иконостасу, у Ваљеву, у Аранђеловцу и у Обилићеву (у Банату), колико је до сада познато, а можда и у другим црквама. Ова икона делује својом модерном концепцијом фигура en face, осветљеним á contre jour. Добро је заступљен онај услов који су некада називали il costume, локална боја. Сцена се одиграва у пешчаном пределу са палмама. Колорит је топао, мркосивкасторужичаст и он даје овој композицији извесну модерну ноту. Марковић показује овде интересовање за предео, даје му доста места у слици, схвата га изразито сликарским осећањем, без свођења ча конвенционалан декор. Једино се поставља питање оригиналности ове сцене, да није узета од Гистава Дореа.

Сусрет Марије и Јелисавете је доста сув у цртежу и боји, скоро архаичан по схватању стила. И овде је придан значај пределу који заузима леву страну иконе. Зелено брдо, моделисана архитектура у извесном су нескладу са овим фигурама.

Тајна вечера има коректне, нешто монотono схваћене фигуре апостолоа. Местимице се налазе пиктурално схваћени фрагменти. На пример: крајњи апостол с десне стране, у црвеном химатиону, насликан је са извршним осећањем валера. Исти је случај и са белим чаршавом на столу. Апостоли имају златне нимбове што делује архаично, чак и нескладно са сликарски схваћеним фрагментима.

Благовести. Обе фигуре насликане су са несумњивим осећањем, пастуозно, са интересовањем за драперију и њено материјализовање. Унето је много осећања за боју у пределу. Богородица, колористички схваћена, понавља се у другим иконостасима, на пример: у Пожаревцу, Коцељеву, Краљеву, на исти начин као и архангел Гаврил.

Исус Христос је сликан са неком портретском прецизношћу, са нешто слабијим екстремитетима. Црвена туника и плави химатион су усклађени, шта више, у контрастима плавог химатиона испољава се лепо познавање сликања драперије.

Јован Претеча делује на сличан начин али с том разликом што има цртачких омашки у шакама и подлактици. Предео је насликан са извршним осећањем. Брда су сива, жута, ружичаста, а небо жућкасто. Вода је слично материјализована, по правилу са валерским контрастима. Схватање предела одликује се извесном мо-

дерном нотом која подсећа на сличну обраду предела у манастиру Раваници и Врднику на Претечи Димитрија Аврамовића. Велика је разлика од Претече, у пожаревачкој цркви где је фигура спојена са пределом у једну целину, која се снажно одваја на светлом уједначеном небу. У овој цркви, Марковић се потписао само иницијалима: „Н. М.“

Христос и Самарјанка се одликују лепим контрастом између првог и задњег плана, који је светлији, у деликатним градацијама тонова. Самарјанка је у коректној академској пози али светлости и сенке на њеном белом хитону су без валерских финеса, скоро у грубим контрастима. Палме допуњују локалну боју сцене.

Усековање. Салома је окренута с профила у љубичастој столи и белој туници. Сликана је пастуозно и мало подсећа на стил Ст. Тодоровића, али, иначе, по општем тону, делује архаично. То важи особито за фигуру целата у оклопу. Кроз отворена врата, такође снажно материјализована, види се део неког славолука чији је горњи венац украшен статуом.

Сретење, над јужним дверима, делује суво због инсистирања на форми. И овде, као у већини икона, заступљена је комплементарност боја (на пример: црвено и зелено, жуто и лила).

Св. Стеван има црвену далматику украшену златом која је насликана слободно, са изванредним осећањем колорита и материјалности. Његово лице је скоро безначајно. Међутим, предео нешто сувљи у фактури, звучан је и топао у колористичким односима. То је најпиктуралнији мотив целог иконостаса.

Стеван Дечански (на владарском престолу) сав је у иконографским традицијама владарских портрета из XVIII века. Обучен је у бледо зелени дивитисион са златним лором и ивицама, црвени плашт проткан златним орнаментима и хермелинску крагну. На столу му стоје глобус и карта Србије! С леве стране је једна псеудовинзантијска бифора а с десне стуб са огромним стилобатом. Лице је насликано пастуозно, са осећањем. Одело је богато материјализовано, са снажном колористичком фактуром. Коцкасти под потенцира перспективу просторије.

Свети Сава (на архијерејском престолу) је окренут en face, хармонизован у топлим колористичким односима, али без посебног значаја.

Што се тиче стила на овом иконостису, а *per analogiam* и на другим, цртеж је по правилу сув и у појединим иконама има превагу над бојом. Али у другим композицијама, где је то изрично по-

менуто, боја долази до израза, постављена у пастуозним и звучним тоновима. И поред инсистирања на форми, контуре су ретко наглашене, а често су поједине иконе или пак само партије, схваћене са лепим сликарским осећањем. По правилу заступљени су комплементарни односи али само црвено-зелено и лила-жуто. Лица и драперије фигура сликани су снажно, са сигурношћу, а боја, постављена слободно и пастуозно, дочарава форме. Ова фактура је карактеристична за аутора уопште. По њој се види да је он припадао минхенској школи а не бечкој, са неким сличностима са Стевом Тодоровићем.

Разлика у стилу икона која постоји на иконостасу може се објаснити на два начина: да је престоне иконе сликао Никола, а празничне Милија. А с друге стране, ако се предпостави да је Никола за престоне иконе имао моделе, а празничне иконе морао да слика по дотадашњим узорима, махом по назаренским бакрорезима, онда би све иконе биле дело једног сликара: Николе Марковића. С обзиром на зрелост и снагу престоних икона у структури и изразу, на извесну конзистенцију која више припада реализму или натурализму, склон сам да датујем овај иконостас ближе 1870. години, а то је епоха када је Никола био у пуном напону снаге и посесији заната, па важне иконостасе, као што је овај у Љубостињи, обрадио је сам, без очеве помоћи, коме је, можда, препустио мање и сеоске цркве. Она вест коју су пустили „комунци“ да Милија више не ради иконостасе — око 1873. — можда није без основа. Милија је пет пута давао оглас у Српске новине демантујући те гласове који су вероватно имали ефекта у јавности.³⁵

Карактеристичан је удео који је Никола давао пејзажу. Он га је сликао са задовољством, са истинским сликарским осећањем као сликар коме то није акцесорија него врста коју је имао прилике да ради по природи. Обрада воде, брегова, ваздушне перспективе говоре у прилог сликара који се фамилијаризовао са тим жанром. Не треба заборавити предео у сликама Димитрија Аврамовића, сав у финим валерским градацијама, па чак и код Димитрија Посника, на пример његов изванредни, готово кубистички, Пут за Емаус (1863.), над северним дверима у цркви у Доњем Милановцу, па поштовање које је Милија гајио према Аврамовићу и његово дружење са Посником, све су то елементи који су могли утицати на Николину сликарску осећајност да се развије и у том правцу.

Појам локалне боје у Николиним композицијама — *il costume* — схваћен је неједнако, премда је у томе погледу одмакао од онога што се сликало у Србији, а добрим делом и у Војводини. Аврамовић

је замерао Живку Петровићу што је у земунској цркви насликао како апостоли у мору „сомове и шаране фаћају“.³⁶ Никола по правилу смешта своје сцене у егзотични предео са палмама али у архитектури показује извесне индиције које говоре за „актуелизовање“ црквених мотива. Архитектура у иконама је најчешће псеудо-винзатијска-православна, а само делимично римска. Он је био обавештен о подвојености схватања о томе која је архитектура више православна војвођанско-баркона или псеудовинзатијска. Аврамовић је могао да брани архитектуру „правом чертом зидану“ (базиликалног типа) коју је фаворизовао митрополит Петар Јовановић са кнезом Александром.³⁷ Али када је дошао књаз Милош први му је потез био да од митрополита Петра захтева оставку јер му се био замерио тиме што је стао на страну уставобранитеља. Осим тога већ 1859. Каниц је ставио прекор црквеној архитектури у Србији што се не инспирише традиционалним облицима.³⁸ Избор новог митрополита Михаила, који је био руски васпитаник, словенофил, могао је оријентисати идеје и смер само у том правцу. Марковић је чак сликао митрополитов портрет до 1881. када је овај насилно уклоњен са положаја што није хтео да прими закон којим је уведена симонија у српску цркву.³⁹ Према томе, Марковић је усвојио ову другу тезу. Довољно је само видети портрет под којим се одиграва Ваведеноње на свим његовим иконостасима па бити начисто са тиме. Одјек тог сукоба схватања огледа се још 1890. године и у мишљењу Андре Стефановића који београдску саборну цркву назива „чудо... католично-језуитског барок стила“!⁴⁰ Док је у овом погледу био на линији савремених схватања у погледу ношње, Марковић изненађује архаичним схватањима. Његов Стеван Дечански је приказан у владарском орнату какав су сликали сликари у Војводини у XVIII веку. Има и наивности, као што су глобус и географска карта Србије: такав исти глобус налази се на икони цара Уроша у манастиру Јаску, сликаној 1779. године! Занимљиво је овакво схватање у поређењу са Марковићевим бављењем у Италији, па у Немачкој и Француској, где је историјски костим већ увелико био одомаћен као неопходан постулат историјског сликарства који је узимао у обзир и његов учитељ Стева Тодоровић. И у ношњи других личности, војника, целата, Саломе, Јевреја, налазе се слични архаизми, чија конвенционалност изненађује с обзиром на схватање предела.

Још једна нота је архаична, а то је употреба нимбова од злата у нескладу са пиктуралном обрадом слика. Истина, поједине од ових композиција делују као да су илуминиране, сасвим у духу назаренског сликарства. У сваком случају, ти архаизми нису на висини ре-

листичке обраде фигура у престоним иконама, шта више, то оптерећење не допушта да се Марковић прихвати, без резерве, као црквени сликар који је створио свој стил, али у духу времена и његових струјања, као Урош Предић.

Међутим, са временом, у Марковићевом стилу настају неке промене које добијају безмало карактер једне антитезе. Његов иконостас, сликан за цркву у Гроцкој, показује знатне разлике у поређењу са ранијим стилем. Фигуре престоних икона губе карактер материјалности и конзистенције и у извесном смислу се спиритуализују, постају продуховљеније, суптилније, одвојене од земаљских ствари, на пример од предела који је био толико карактеристичан за Марковићеве дотадашње иконе. Фигуре светих личности се пројектују на светлом небу, а њихов став се ослања на облаке, још један елемент који их одваја од овоземаљског штимунга, реализма и материјалности. Шта више, Богородица постаје профињенија, тананијих црта, не више у једној лепоти која подсећа на шумадијски тип жене као у Пожаревцу или Јубостињи. То је једна нова концепција која више тежи типу иконе, него сугестивности реалистичке визије. Истина, и у ранијим иконама Христа и Богородице они су представљени на облацима, али не толико наглашеним као сада што истиче неземаљски карактер личности. Тај преокрет може можда, да се објасни извесним струјањима која су у неким видовима допрла и до Србије, а то је руска модерна црквена уметност. Овде онде, јављају се дела руских сликара, на пример: у цркви у Горњој Добрињи, чији је иконостас постављен 1883. године, затим, у цркви Александра Невског у Београду где је такође био иконостас руских сликара.⁴¹ Али, несумњиво је и то, да су наши људи имали прилике да оду у Русију. То је био случај Настаса Стефановића, па Живка Југовића, Петра Раносовића, Лазара Крцалића, а сасвим је могуће, да је тој струји допринео и митрополит Михајло, чак и својом административном делатношћу.

Иста појава огледа се и при поређењу композиција Благости у Пожаревцу и Гроцкој. Првобитна реалистичка концепција уступила је место једној новој, која је више везана за један продуховљени израз него ли претходне, где је заступљена извесна патетика широких гестова, док на царским дверима у Гроцкој, мир Богородице одговара „созерцању”, једној тихој контемплацији коју је изазвало саопштење архангела Гаврила. Шта више, потенцирана је динамика његовог геста у односу на Богородичин смирен став.

Никола Марковић је морао познавати руско црквено сликарство иако је његова уметничка формација била везана за Запад. На иконостасу зајечарске цркве Богородица добија костим сличан орнату руске царице. Али у Србији су већ увелико деловали руски васпитаници, тако да је њихово сликарство, као и поједини иконостаси руских сликара код нас, било познато Николи Марковићу. Сасвим је природно што је и он тежио, да свој стил прилагоди томе струјању које је било у складу са политичким и црквеним тежњама у Србији, израженим потпуније током деведесетих година.

На жалост, мало се зна о Марковићевим последњим радовима, тако да се овај процес, у његовом стварању, не може пратити у потпуности. Колико је до сада познато, његови последњи радови су: иконостас дворске капеле у Старом двору (освећеној 1884. г.),⁴² затим, иконостас цркве у Гроцкој, која је освећена и троносана 1885. г. у присуству краљице Наталије и престолонаследника Александра. Краљица је том приликом поклонила цркви два велика сребрна кандила и једну кадioniцу, а гроцанској школи 200 динара,⁴³ а Никола Марковић је дао као прилог 9 динара. Познато је да је Урош Предић био у преговорима за сликање иконостаса цркве у Смедереву, али је тај посао био ометен ратом 1885. г. Међутим, нови иконостас смедеревске цркве се спомиње у Српским новинама од 14. XI 1886. г. у предавању Драгише С. Милутиновића које гласи: „О пореклу и целии иконостаса у православној цркви са нарочитим обзиром на нацрт за нови иконостас смедеревске цркве, у корист фонда за потпомагање сиротих великошколаца“. Касније Драгиша Милутиновић у своме предавању о иконостасу објављеном у наставцима у Новом београдском дневнику, износи побуде и разлоге замисли и израде смедеревског иконостаса, чији је он био аутор.⁴⁴ Овај иконостас је пропао за време ратова и мајстор његових икона за сада није познат. У усменој породичној традицији сачувало се сећање да је Никола Марковић сликао иконостас смедеревске цркве. Ово сећање може имати неког основа с обзиром на то да се смедеревски иконостас не налази у попису иконостаса Стевана Тодоровића, нити Ђорђа Крстића. Осим тога очувало се и сећање да је Марковић враћајући се из Гроцке, (или преко Гроцке) из Смедерева у колима добио запаљење плућа и убрзо умро (за сада то питање остаје нерешено до неког сигурнијег открића).

Међутим, занимљив је одговор Српског ученог друштва са седнице од 26. II 1886. г. цркви у Бечеју која је молила С У Д да каже: „које Србе сликаре сматра за најбоље уметнике и по томе

најзаслужније за препоруку, па да јој тако својим добрим саветом и познавањем врских сликара српских, у неколико олакша, да сликање бечејске цркве, те дивотне грађевине, што лепше изведе.

По дужем већању би одлучено, између 15 и до 20 сликара српских с ове и с оне стране Дунава и Саве различитих врста и неједнаке вредности спреме за црквено сликарство, препоручити ову шесторицу који су уједно и чланови Српског ученог друштва: из Београда Стевана Тодоровића, Николу Марковића, Ђорђа Крстића и Ђорђа Миловановића, а из Аустро-Угарске: Новака Радоњића (sic.) и Уроша Предића (сада у Панчеву). С те стране могли би се препоручити као прави уметници још: Павле Јовановић (у Бечу) и Никола Машкић (у Славонији), али Одбору није познато до сада, да ли су се они бавили и црквеним сликарством. Општина може поверити тај уметнички посао напред поменутој шесторици сликара: или појединачно, или у каквој групи од њих састављеној, како нађе за добро“.

Члан Одбора, Светозар Ивачковић, био је мишљења да би иконостас био најуспелији ако би га радили сви уметници такмичећи се па би тако црква добила изврсна дела, и то за краће време. Главни разлог за ову алтернативу био је тај што „досада је ретко коју цркву насликао целу баш један уметник, него обично један погоди сав рад, па онда неки део даје слабијима од себе или себи равнима за јефтину цену и на парче“. Овај предлог је имао у виду и монополисање које „смита нашој уметности нарочито удружењу уметничких снага; затим положају нових талената и млађих људи највише с тога што се награда не дели сразмерно и подједнако према делу, него колико предузимач целог посла нађе за добро да да таквим помагачима (можда сасвим добрим, њему равним или баг и бољим од њега).“

Овај докуменат доста добро оцртава односе међу уметницима, „предузимачима“ и сарадницима. Предузимач је, како се видело већ из истраживања Миодрата Јовановића, бивао и Никола Марковић, док се његов бивши професор Ст. Тодоровић налазио у улози споредног сарадника.⁴⁴

Уметнички живот, у то доба, јавља се у више видова. О његовим манифестацијама и условима под којима су настајале било је речи на другом месту.^{44а} Тамо је приказан уметнички живот обреновићевске Србије у осмој деценији, а овде ће бити говора о деветој деценији која се поклапа са последњим годинама живота и рада Николе Марковића. Ово раздобље је имало своја обележја која се могу пратити путем Српских новина.

На првом месту налази се рад уметничког одсека Српског ученог друштва. О њему су редовно доношени опширни извештаји како се види из састанка поводом тражења бечејске цркве. Ту су главну улогу имали Михаило Валтровић, Драгиша Милутиновић и Стеван Тодоровић. Никола Марковић није учествовао од оне седнице на којој је остао у мањини са предлогом да се не прими Ђорђе Миловановић за члана Српског ученог друштва. Иако је било одлучено да Валтровић и Милутиновић обилазе старе српске споменике, које би имао да снима Марковић, од тога није било ништа, јер се Марковић био повукао из учешћа у раду секције за уметност.

У исто време, пада и активност Друштва за уметност, чији су циљеви били сложени, али је учешће представника уметничког живота било увек присутно. „Циљ Друштва је био у међусобном моралном потпомагању и обавештавању у свима гранама уметности, као и у спремању земљишта за уметност доцнијих времена, с особитим обзиром на српску и словенску уметност.” Радови на састанцима састојали су се „у популарним литерарним предавањима, у читању или декламовању песничких радова, у малим представама или одломцима из драмске књижевности, у музици и певању, у излагању уметничких радова из сликарства, неимарства и вајарства“. Председник друштва је био Ст. В. Каћански, а подпредседник Михајло Валтровић. Чланови управе су били Јован Бошковић, др. Михаило Н. Бујић, Ђорђе Крстић, Драгиша С. Милутиновић, Светомир Николајевић, Даворин Јенко, Стеван Тодоровић, Јосиф Маринковић и Стеван Ђурчић. Ђурчић је био и уредник Српских новина, а вероватно, и најбољи уметнички критичар тога времена.⁴⁵ Никола Марковић није био члан Друштва за уметност. Активност Друштва се спомиње увелико 1883. године, али Правила Друштва потврдила је Управа вароши Београда 15. Новембра 1884. под бр. 15257. Међутим, већ 1886. не спомињу се више састанци нити акције Друштва за уметност.

Године 1883. покренуто је питање оснивања Археолошког друштва, што је представљало важан корак унапред, а програм тога друштва био је изнет опширно као и програм Друштва за уметност.⁴⁶

Друштво за уметност, било је носилац извесне изложбене активности, иако се не може рећи, да су такве манифестације, биле честе. Тако је јуна месеца 1883. била организована изложба етнографских мотива (прва серија до сада готових слика) у корист Друштва за потпомагање сиротне и напуштене деце. Аутор ових радова бис је Ђорђе Миловановић, учитељ цртања на Великој школи.⁴⁷

Друштво за уметност је приредило изложбу радова Петра Убавкића: једно мермерно попрсје и два рада од теракоте, коју је посетила краљица Наталија. Двор је откупио мермерну бисту 1885. г.⁴⁸ Исте године, Друштво је изложило и слику Ђорђа Крстића Смрт кнеза Лазара, коју је, такође, посетила краљица.⁴⁹ Она се залагала особито за прикупљање етнографског материјала. На сличан начин мистар народне привреде апеловао је на београдске даме да пошаљу своје рукотворине (ћилиме, убрусе, платно, прегаче, кошуље итд.) на изложбу у Анверс.⁵⁰

Новине су биле, такође, гласило путем кога су се јављали кадкад и сами уметници. Иако, ови огласи нису били чести, као у доба ратоборног Милије Марковића, ипак их је било и то са сличном садржином. Тако се јавља 1883. године и Димитрије Посниковић.

„Како сада стално станујем у Београду, то обраћам пажњу г. г. свештеницима, туторима и општинама да израђујем црквене украсе, као: целе иконостасе, двери, рирпиде, целивајуће иконе, плашчанице и барјаке и остале иконе с умереном ценом. Који би што од овога потребовали нека се обрате потписатом (Висока улица бр. 7).
2 марта 1883 год.

Димитрије Посниковић
живописац.”⁵¹

У Београду

Још један уметник давао је повремено вести о себи путем Српских новина. То је био Милош Тенковић. Он је објавио вест о израђеном портрету краљевске породице, краља, краљице и престолонаследника 1884. године:

„Слика Породице Српског Краљевског Дома

Сад је баш из штампе изашла литографисана слика на којој су ликови њихових Величанстава Краља, Краљице и Његовог Височанства Престолонаследника врло добро погођени: слика је марљиво израђена и на цртањој хартији отштампана. Тим се попунила данашња потреба српског света. Слику је израдио г. М. Тенковић, а литографисао је г. Мунц у величини од 40 x 52 см. Цена је 1 динар и 40 пара. Добити се може код свију књижара. Препродавцима уобичајени рабат и то: 22 слике за 24 динара. Новци се унапред шаљу.

Максиму Флајшеру
краљ. српском двор. стаклоресцу
у Београду.”⁵²

Други Тенковићев оглас је из 1885. године. Он гласи:

„Књижевни огласи Лик његовог високопреосвештенства
г. митрополита Теодосија

у великом формату, елегантно издање, продаје се у свим књижарама по 2 дин. комад.

Наруџбине из унутрашњости шаљу се Тенковићу, живописцу у митрополији, ко пошаље новац за 5 — 10 слика 20 од сто, а највише 25 од сто. За повређене слике враћа се новац натраг.⁵³ Да ли из овог огласа треба закључити да је Тенковић био митрополитов сликар? До сада нису познате његове слике црквеног жанра осим овог портрета који, уосталом, припада профаној уметности.

Није познат ни један Тенковићев иконостас. Можда је термин „митрополија” означавао само место где су се могле добити митрополитове слике, али адреса „сликар у митрополији” ипак остаје неразјашњена.

Српске новине имале су рубрику: Уметност. У њој су објављивани опширни чланци о појединим уметницима, или њиховим делима, као на пример: о маринисти Ајвазовском,⁵⁴ или о Р а с п е ћ у Михаља Мункачија, са опширним критичким освртом на то дело.⁵⁵ Кадкада су била објављена и предавања појединих чланова Друштва за уметност. Тако је Михаило Валтровић објавио своје предавање о Катарини Ивановић, поводом њеног легата Српском ученом друштву, где је дат велики увод са детаљном обрадом њеног живота и рада.⁵⁶

Важна грана активности на пољу црквене архитектуре јесу многи послови. Године 1883. расписан је конкурс за рестаурацију Саборне цркве у Београду који је обухватио низ послова: прање и рестаурацију живописа, моловање посном бојом оних зидова где нема живописа, позлату дрвореза на иконостасу и столовима, фладеровање и марморирање масном бојом свију столова и иконостаса. израду новог стола за краљицу и две нове иконе Богородице, једну на иконостасу, а другу на краљичином столу.⁵⁷ Судићи по стилу ове последње иконе, тај посао је обавио Никола Марковић.

У међувремену, расписана је лицитација за зидање низа цркава: у Великом Извору (1884), у Каони (1885), у Крушевцу (1885), у Параћину (1885), у Заклопачи (1885), за ново темпло у манастиру Гуману (1885), у Гроцкој (1885), у Павлици (1886), у Алексиначкој Бањи (1887), у Вражогрицу (1887), у Белој Цркви (1888). Осим ових послова, објављена су и два замашна посла, профане природе: конкурс за декоративни посао и унутрашњи украс свију одељења новог двора (1883)⁵⁸ и 1888. године положен је и освећен темељ Народне банке коју је пројектовао Коста Јовановић, архитект из Београда, син Анастаса Јовановића.⁵⁹

У том периоду, један човек је имао иницијативу у пословима уметничке природе. То је био Михаило Валтровић, који је постао

и чувар (управник) Народног музеја. Валтровић је у томе својству предлагао да се откупе извесна уметничка дела наших уметника: Преља Ђорђа Јовановића,⁶⁰ Весела браћа Уроша Предића,⁶¹ затим је предложио да се Петру Убавкићу наручи попрсје Вука Караџића.⁶² У Одбору Српског ученог друштва заузео се да се да двогодишња стипендија у Минхену Леону Коену противу кога је био Матија Бан.⁶³ Заједно са Драгишом Милутиновићем, поднео је један мемоар о испитивању и објављивању споменика црквене уметности Средњег века у Србији, који је примљен у начелу.⁶⁴ Његова полемика са Стевом Тодоровићем о православној црквеној живописи представља врхунац ове активности јер се изјаснио за сликарство Ђорђа Крстића у црквеном жанру, а у декоративној пластици за мирне и једноставне лукове византијске архитектуре (нацрт Валтровића за иконостас у Чуругу). Уосталом, реализам Ђорђа Крстића, је имао аналогија у реализму Николе Марковића. Паралелне појаве у литератури код нас и на страни, такође, су карактеристичне. Јаков Игњатовић је објавио свој роман П а т н и ц а 1887. а само годину дана раније, Емил Зола објављује свој роман *La Teppe* (1886.). Игњатовић је у својим М е м о а р и м а наступио и као уметнички критичар па је ставио оштре примедбе Пацијевом споменику кнеза Михајла (1882.).⁶⁵

Однос Српског ученог друштва према Николи Марковићу види се из већ наведеног одговора црквеној општини у Бечеју: Марковић је припадао сликарској елити, најужем избору. Међутим, када је Српско учено друштво прерасло у Српску краљевску академију, Марковић се више није водио као члан. Шта више, његова изненадна смрт, није споменута ни у извештајима Српског ученог друштва нити у Српским новинама. Умро је 1. марта 1889., сахрањен је 2. марта, према умрлици Бр. 3168 у Књизи умрлих од 1886. до 1891. год. на Новом гробљу у Београду. Белешка је веома сумарна: „Никола Марковић живописац сахр. 2 марта 1889.” Та година била је испуњена драматиком политичких догађаја. Краљ Милан је абдицирао у корист сина Александра. У области уметничке политике годину дана раније били су упућени позиви уметницима за учешће на Париској изложби, као и 1889. године, тако да је смрт Николе Марковића прошла некако неопажено, а каснији догађаји, особито у уметничком животу у Србији и Војводини, потпуно су је покрили забором. Године 1895. спремана је миленијска прослава у Будимпешти за коју је Паја Јовановић насликао Сеобу Срба по наруџбини патријарха Георгија Бранковића. Исте године краљ Милан

је купио две слике на изложби Пола Сезана коју је приредио Амброаз Волар у улици Лафит у Паризу. А 1900. организовано је масовно учешће најпознатијих српских сликара на изложби у Паризу за коју је Паја Јовановић припремио Душаново крунисање, где је по савету Влаха Буковца унео импресионистичке елементе. Импресионизам је био на прагу, а ту није било остало места за реалистичко сликарство Николе Марковића. Његово време, једноставно, било је прошло. Борђе Крстић, његов једномишљеник у схватању црквеног сликарства, сликао је пределе, а херојски патос Падата Сталаћа исто као и Муратов Долазак цара Душана у Дубровник, били су превазиђени новим тежњама, новим проблемима, које је постављала млада генерација, ступајући масовно на позорницу уметничког живота у Србији.

Дело Николе Марковића није познато у потпуности. Овде недостаје више од половине иконостаса, које је он насликао према породичној традицији. Њихов проналазак, приликом топографске обраде уметничких споменика у Србији, свакако ће унети више светлости у његово дело, употпунити слику о тој великој активности, а можда открити и нешто ново, поготово, у портретском жанру којим се он бавио, јер изненађења у области уметности никада не треба искључити.

НАПОМЕНЕ

1. П. Васић, Живко Павловић молер пожаревачки и његово доба, Пожаревац, 1968. 7—12.
2. П. Васић, Уметност Источне Србије у XIX веку, Политика, 28. јули 1963. г., стр. 6.
3. Васић, Живко Павловић итд., 20.
4. П. Васић, Димитрије Аврамовић, Уметнички преглед, Београд 1940, 234.
5. П. Васић, Прилози за живот и рад војвођанских уметника, Зборник Матице српске, св. 2, Нови Сад 1952, 115.
6. П. Васић, Белешке о уметничким споменицима ужичког краја, Ужички зборник, бр. 4, Титово Ужице 1975., 355.
7. Србске новине, 13. новембра 1852. По овој вести Милија и Иван Марковићи сликала су свод цркве у Пожаревцу.
8. Србске новине, 1. јануара 1852.
9. П. Васић, Аденда чланку сликарска породица Јакшића из Беле Цркве, Зборник за ликовне уметности Матице српске, Св. 2, Нови Сад 1966., 323—324.
10. Васић, Живко Павловић итд... 19—20.
11. П. Васић, Адолф Дајч и распоп Милија, Политика, 29. јула 1972. г.
12. С. Тодоровић. Аутобиографија, Нови Сад 1951, 72. Сликан између 1857. и 1860. год.
13. Васић, н. д.
14. Исто.
15. Васић, Живко Павловић итд... 19.
16. Н. Кусовац, Милија Марковић — свештеник сликар, Гласник српске православне цркве, Београд 1965., 276.

17. Србске новине, 27. фебруара и 1. марта 1862. г.
18. Класицизам код Срба, 3, Београд МСМЛХVII, 412.
19. Србске новине, 7/VI, 25/VI, 7/VII и 9/VII 1873 г.
20. Србске новине, 27. априла 1877. г.
21. Протокол умрлих 1877 — 1892. Књига цркве Саборне храма светих архистра.
22. Србске новине, 27. маја 1877. и 14. октобра 1877. г.
23. Србске новине, 23. маја 1877. г.
24. Тодоровић, Аутобиографија, 33.
25. Исто, 53.
26. F. Kanitz, Serbien. Historisch-ethnografische Studie, Leipzig, 1868.
27. Писмо Милице Тодоровић непознатом лицу, вероватно, Милану Капанину.
28. М. Јовановић, Српско сликарство у доба романтизма, 1848. — 1878., Нови Сад 1976., 109—110. Сам Марковић говорио о своме школовању са нотом ироније у писму упућеном министру просвете: „Прво сам учио часловац, па онда буквар, па сам научио да срчем Ба-Ба. Учио сам гимназију у ком добу не знам. Сећам се само да је тада Г. Министар савијао новине у Држ. Штампарији. Говорим Француски, Талијански, и пишем Немачки, и по мало латински. После гимназије и буквара отишао сам у Италију гди сам 5 година провео о мом трошку, био сам по Ђерманији и Француској и научио сам да мало шарам колико је за гимназију доста...“ Међутим, од профаних послова Николе Марковића познато је 30 застава за батаљоне народне војске сликаних 1876. г. о којима је дао стручно мишљење Ђура Јакшић (М. Костић, Преписка Ђ. Јакшића, Београд 1951., 262.
29. Писмо Милице Тодоровић.
30. Кусовац, н. д.
31. Писмо Милице Тодоровић.
32. П. Васић, Уметнички живот Књига друга, Београд 1976, 529.
33. Јовановић, н. д., 110—111.
34. У појединим музејима, у унутрашњости Србије, налази се низ неидентификованих портрета који чекају на атрибуцију. Али за сада, то питање се налази на мртвој тачки.
35. Српске новине, 7/VI, 13/VI, 25/VI, 7/VII и 9/VII 1873. г.
36. Д. Аврамовић. Одговор Г. Ж. Ј. Петровићу, ковачу, марвеном лекару и акад. живописцу, Седмица, Нови Сад 1854, III, бр. 14) 15) 9. маја 1854., стр. 119—120.
37. П. Васић, Димитрије Аврамовић, Галерија САНУ, Београд 1970, 62.
38. F. Kanitz, Serbien Historisch-ethnographische Studie, Leipzig 1868, 733.
39. Православна српска црква у краљевини Србији, Београд 1895, 200.
40. А. Стефановић, Уметност и архитектура (прештампано из Српског техничког листа) у Београду 1890, 25.
41. П. Васић, Белешке о уметничким споменицима ужичког краја, Ужички зборник, Број 4 (1975), Титово Ужице 1975, 324—325.
42. Српске новине, Бр. 270, 8. XII 1884. г.
43. Исто, Бр. 119, 1. VI 1885; Бр. 122, 5. VI 1885. г.
- 43а Нови Београдски дневник 1887, Бр. 108—111, 113—115 и 117; Библиографија расправа и чланака В. ликовне уметности, Загреб, МСМЛХХVII, 366.
44. Српске новине, Бр. 230, 23. X 1887 г.
- 44а П. Васић, Урош Кнежевић, портретист, Београд, 1975.
45. Српске новине, бр. 267, 4. XII 1884. г. В. Ђурчићев приказ изложбе Милоша Тенковића у „Србадији“, Београд 1881, стр. 143.
46. Исто, Бр. 227, 19. X 1883. г.
47. Исто, Бр. 133, 19. VI 1883. г.
48. Исто, Бр. 238, 29. X 1885. г.
49. Исто, Бр. 31, 9. II 1885.; 13. II 1885. г.
50. Исто, Бр. 53, 8. III 1883. г. Посниковић је становао у Ускочкој улици која се раније звала Висока.
51. Исто, Бр. 50, 5. III 1883. г.
52. Исто, Бр. 252, 15. XI 1884. г.
53. Исто, Бр. 91, 26. IV 1885. г.

СЛИКАРСКА ПОРОДИЦА МАРКОВИЋ

54. Исто, Бр. 21, 26. I 1885.; Бр. 41, 22. II 1887. г. „Руски сликар Ајвазовски је такав каквих ретко бива на свету. Он је после Верешчагина најбољи руски сликар, а у својој врсти, јединствен. Исто као што Верешчагин слика страхоте боја са непостижном истоветношћу и верношћу, тако Ајвазовски верно слика море и морске бојеве“.
55. Исто, стр. 277, 16. XII 1884. г.
56. Исто, стр. 671, 18. VI 1883. г. и даље (више наставака)
57. Исто, Бр. 107, 15. V 1883.; Бр. 116, 28. VI 1883. г.
58. Исто, Бр. 105, 18. V 1883. г.
59. Исто, Бр. 107, 13. V 1888. г.
60. Исто, Бр. 183, 23. VIII 1887. г.
61. Исто, Бр. 142, 29. VI 1888. г.
62. Исто, Бр. 105, 11. V 1888. г.
63. Исто, Бр. 239, 29. X 1889. г.
64. Исто, Бр. 146, 5. VII 1888. г.
65. Ј. Игњатовић, Мемоари, С К З, Београд, 307, 483. Игњатовић говори доста о сликару Јовану Поповићу и спомиње његов портрет официра Цинцар Јанковића „кога је мртвог снимии“ који је можда идентичан са истоименим портретом од Уроша Кнежевића, затим, говори и о другим Поповићевим сликама. Он сматра да Поповић међу „познатим сликарима српским прво место заузима“. На другом месту, описујући пожар у новосадском позоришту и панику која је обузела људе тако да су остављали своје жене, он каже: „Да је било ту каквог Хогарта да те слике нацрта.“ Исто тако он храбри Ђуру Јакшића: „Пјесник кад је добар сликар онда је дуплован појета. Жао ме је што му је моја слика пропала, не толико мене ради, но што си је део труда тој слици и дичила је сликара, а не оног кога је насликао“ М. Костић, Преписка Ђуре Јакшића, Просвета, Београд 1951, 350 Уосталом, можда би однос Игњатовићев према сликарству заслужио да добије место у посебној студији?

ЈОВАН МАРКОВИЋ		—	ЛЕНКА КОСТИЋ	
Јелисавета — др Милан Пецић санит. пуковник			Зорка — др Воја Ђорђевић	
		Катарина — инг. хемије Јован Лукић		
		др Ђорђе Лукић —		
		др Паја Лукић зубни лекар	др Јоца Лукић нуклеарни стр.	
		Јелена (Ела) Лукић — инг. Никола Скрбић		
		Реља Скрбић др биохем	Војислав Скрбић маг. биохем.	Весна Скрбић лекар
НИКОЛА МАРКОВИЋ (— 1889)		—	ЈЕЛЕНА ШОПОВИЋ (— 1924)	
Милош (—1873)	Милица — Риста Тодоровић		Даница — Ненад Магдаленић	
Љубомир	Радмила — Бора Вражалић		Драгољуб	
остао у Француској после 1915 где је и страдао у конц. логору у Марсељу за време рата	Драгана — др Гојтин Татјана (1966)		официр ЈНА у пенз.	
Љубица — Ђорђе Хохлачов инг. арх.	инг. грађ.		Јелица — Немања Увалић Слободанка дефектолог	
Татјана инг. арх.	Славко инг. арх.		Предраг инг. бродоград. Ђорђе (— 1926)	

П Р И Л О З И

Писмо Милице Тодоровић рођ. Марковић неименованом лицу

„Поштовани господине

Ових дана сам купила књигу „Два века српског сликарства“ која је скоро изашла из штампе, а обухвата раздобље од 1700 до 1900 г. За мене је била од нарочитог значаја, јер је мој отац поч. Никола М. Марковић био један од првих академских сликара и члан Академије наука тадашњег „ученог друштва.“

Али на моју велику жалост, нисам у књизи нашла ни помена о свом оцу.

Мој отац је био син поч. Милице Марковића бив. свештеника (доцније се распоио и звали су га распоп) који је и сам био сликар радио је цркву у Пожаревцу и портрете, као и свој портрет. Био је 1842 године затворен у кули Гургусовачкој са многим виђеним Србима.

Његов син а мој отац Никола Марковић рођен је 1845 године. Најмлађе дете имућних родитеља, школовао се и како је имао јаку наклоност и вољу, а несумњиво и вољу студирао је сликарство.

Студирао је у Немачкој: у Минхену, Берлину и Дрездену, у Италији: у Риму и Флоренци, затим у Француској у Паризу.

По завршеним студијама још врло млад враћа се у Србију у Београд и све своје време посвећује раду, већином цркава.

25 — I — 1870 године већ буде изабран за члана „Српског ученог друштва“ у одсеку за уметност (Народна енциклопедија — Ст. Станојевић). Израдио је у 25 цркава иконостасе, иконе и фреске.

Радио је преко по манастирима у Крушедолу, Раваници и др. Затим у Белегишу и код Дунђерског у Новом Саду. Затим је радио цркве у Зајечару, Књажевцу, у Великом извору и у другим околним црквама. Оволико је остало у моме сећању, јер сам била још дете за живота свога оца.

Последњи његови радови били су Капела старог, тадашњег новог двора и црква у Гроцкој. Приликом освећења грочанске цркве, била је присутна и краљица Наталија, па је честитала моме оцу и изразила задовољство, што је српски син тако велики уметник и ангажовала га да слика иконе у капели у двору.

Ускоро после тога, путујући отвореним колима назебе и умре од запаљења плућа у најбољим годинама 1889 године.

Једна слика мога оца „Самсон и Далила“ налазила се у музеју тадашње Велике школе, а иконостас у цркви у Топчидеру. Једну велику икону „Св. Тројица“ мама је полонила вазнесенској цркви. У Нишу у Саборној цркви налазила се икона Св. Николе у природној величини. Осим црквеног сликарства, мој отац је радио и портрете. Тако је израдио портрет митрополита Михаила, и неколико приватних портрета као и приватних славских икона.

Имала сам у нашој кући до пре рата неколико очевих радова, као портрет моје маме и мог деде. Сем тога и неколико икона: мајку Божију са Христом у наручју, Јачкову ћерку и јечну слику сахране Христове која је била ванредне лепоте. Многи су ми ту слику тражили, али ја је нисам хтела дати, јер је то за мене била реликвија. Све је то изгорело приликом пожара наше куће у Варшавској улици бр. 14 на дан 6. априла 1941 године, што никада прежалити нећу.

Сећам се да је мој отац писао и биографију своју и да се у њој позвао на будућа покољења да оцене његов рад. Међутим покољења су га једноставно заборавила.

После смрти мога оца долазио је код моје мајке сликар Ворђе Крстић и тражио све податке о моме оцу, узео његову биографију уверавајући моју мајку, да ће он то да објави и да ће све то вратити, што никда није учинио.

Разлог за такво понашање сликара Крстића могао би се наћи у том што је мој отац био у комисији за пријем слика приликом Крстићеве изложбе у Народној скупштини. Том Приликом је мој отац неке Крстићеве радове критиковао а неке и одбацио.

СЛИКАРСКА ПОРОДИЦА МАРКОВИЋ

Узимајући слободу да пошаљем Вама овај напис, поштовани господине, чиним то као дуг према своме оцу, у спомен на његово живот и рад. Жао ми је што немам при руци ниједно његово дело. Вероватно да се у дворској капели могу видети његови радови. Од живих сликара мога оца се сећа и зна за њега г. Урош Предић.

Са дубоким поштовањем
Милица уд. Ристе Тодоровића мајора
рођена Марковић
улица Варшавска бр. 14“

*

Документа из пожаревачке цркве која се односе на Милију Марковића и његово службовање у Пожаревцу од 1840. до 1844. године.

I

У списку свештенства пожаревачког протопрезвитеријата налази се под Бр. 13 Милија Марковић парох у Пожаревцу, Драговцу, Живице.

Списак је из 1840. године.

II

„Благочестивојејши протопрезвитер бр. 439 од 5 јула 1842 год.

Дозвола за јереја Милију
Марковића да може обслу-
живати своју парохију.

Из призренија тога што је вашем благочестјејштву као што сте се у Вашем писму од 24. пр. м. изјаснили због слабих осталих у месту свјаштеника тешко самом цркву пожаревачку обслуживати, налазимо се побуђеним јереја Милију Марковића на време од одређене му епитимије разрешити тако, да сва свјештенодејства совершавати и парохију своју држати и обслуживати може.

Ваш благожелателни
Архиепископ Петар Јовановић
митрополит србски“

III

У списку свештеника пожаревачких из 1842. године под Бр. 2 спомиње се Милија Марковић као парох.

IV

„Бр. 997 од 11. XII 1843

Неки билдхауер из Вршца по имену Михаил Петровић жалио се нама, као је он с општеством Пожаревачким погодбу за неке ствари учинио, и како му сад јереј тамошњи Милија подлим начином посао покварити намерава. Он вели да је од вас општеству био препоручен, да је неке ствари за цркву већ урадио и то на задовољство општества, па да би тако исто и оно друго свршити потрудио се, на концу говори он да ће ако јереј Милија не престане против њега интриговати, принуђен бити процес на њега подићи, и од њега накнаду своје штете тражити.

Будући је нама цела ова ствар непозната то саопштавајући вашему Благочестјејштву (м?) предложеноу жалбу препоручујемо да се Ви ако је она основана постарате разумним начином код општества дејствовати, па мало

јереју Милији сходно опомињање дати како овај страниј човек не би имао праведне и основане причине за ту ствар кому жалити се.

Важ доброжелателниј
Архиепископ Београдски и митрополит
србски Петар Јовановић“

V

Извештај о осуди свештеника међу којима се налази Милија Марковић из 1844. Од те године Милија се назива распоп.

VI

Митрополит српски Петар Јовановић пита да ли би Михаило Петровић пожаревачки иконорезац могао да направи Христов гроб по другом плану (а не првом) колико новаца би за то тражио и за које време би га могао свршити

Епископ. нумера 951
Београд, 22. X 1853

Митрополит Петар Јовановић. Пошто се иконорезац Михаило Петровић вратио у Пожаревац то опет шаље план Христовог гроба са истим питањем.
Еп. нумера 1064
23. XI 1853

*

ИКОНОСТАС ЦРКВЕ СВ. ГЕОРГИЈА У ЂУПРИЈИ

Сликар: Милија Марковић

Распеће

Шест празника	Св. Тројица	шест празника	
Шест апостола	Тајна вечера	шест апостола	
Вмч. Димитрије и Георгије	Нерукотворени образ	Св. Панкратије и Нестор	
Св. Никола	Богородица	Христос	Св. Василије
Арх. Михаило	Благовести		Вмч. Стеван
Аврам	Јаков	Разбојник	Исак

Богородичин престо: Богородица на престолу

Архијерејски престо: Св. Сава

Запис на престоној икони Богородице:

„Изобрази Милија Марковић^x мџићини паро и Молеџ“

Опис иконостаса: Братислава Костић, истор. уметности 1963. г.

Датовање: Павле Васић.

Црква је сазидана 1835. године, а иконостас је сликан 1836 или 1837. г.

ИКОНОСТАС ЦРКВЕ СВ. НИКОЛЕ ЛЕТЊЕГ У
МАНАСТИРУ РУКОМИЈИ

Сликари: Милија и Иван Марковић

	Богородица	Распеће	Јован			
5 апо-стола	Вазнесење	Преображење	Васкрсење	Ваводење	Рођење	5 апо-стола
Св. Никола	Богородица са Христом		Христос Сведржитељ		Јован Претеча*	
Позив Св. Матеје		Благовести		Пророк Јона са китом		
Арханђел Михаило				Архиђакон Стеван		
Аврамова жртва	Сусрет Марије и Јелисавете		Сатана куша Христа	Усековање		

* Свјати Јоан моли милосрднога Бога за грешни свет 1748

Димензије:

Престоних икона: 96 x 39 см

Двери: бочних 59 x 44 см и 85 x 44 см

царских 90 x 34 см

Парапетних икона: 63 x 33 см

Зидно сликарство

Западни зид: портрети српских владара

Свод: неидентификовани мотиви

Опис иконостаса: Владимир Розић, дипл. историчар уметности 1961. г.

Идентификација и датовање: Павле Васић 1964. г.

Приликом првог обиласка манастира Рукомије аутор је оцењен као неки мајстор из Србије, а 1962. г. пошто је проучено сликарство у Јужном Банату утврђена је веза тог мајстора са Павелом Ђурковићем и Арсенијем Јакшићем. У току прегледа црквене архиве у Пожаревцу пронађени су подаци о закључењу уговора Милије и Ивана Марковића о сликању иконостаса у манастиру Рукомији под бр. 1413 од 11. марта 1852. Према томе иконостас је сликан 1852, а можда завршен и 1853. године.

СЛИКАРСТВО У ЦРКВИ ПЕТОЗАРНИХ МУЧЕНИКА
У СМОЉИНЦУ

Зидне слике: Милија и Иван Марковић 1847. г.

Иконостас: Милија Марковић 1855. г.

Зидно сликарство:

Свод солеје: Саваот окружен анђелима и јеванђелистима са њиховим симболима.

Свод II травеја: Духови

Свод III травеја: Христова проповед (Евг. Мат. Гл. Е)

Северни пиластер који одваја припрату од наоса: Кузман и Дамјан (источна страна); Теодор Тирон (северна страна); два неидентификована пророка (западна страна); на зиду: Таблице закона.

Јужни пиластер: Крштење (источна страна); Св. Георгије (јужна страна); два неидентификована пророка (западна страна).

Западни зид (ограда певнице): I) седам медаљона са по једним пророком, II) Прича о богатом и убогом Лазару и III) Христос извлачи праведнике из пакла.

На северном зиду III травеја је запис: „Г^Вѣй Г: храмъ молефи же быша ꙗ. миаѣ и иванъ браѣа Марковиѣи иконописци и ж(итом): пожеревачки зидѣѣ – мѣнстѣѣ анастас наумовиѣѣ родом из Оуди 1847 године.”

ИКОНОСТАС:

Мојсије	Богородица	Распеће	Јован	Арон
Данило у јами	2 пророка	Скидање	2 пророка	Јона
с лавовима		с крста		са китом
Ваведене	Рођење	Крштење	Крунисање	Васкрсење
			Вознесење	Преображење
Петозарни мученици		Богородице		
Христос с мачем и 7 свећњака		Тајна вечера		
Архангел Михаилу	Богородица с Христом	Благовести	Христос велики архијереј	Јован Претеча
убија демона, с леве стране				
Богородица на месецу	Сусрет Марије и Јелисавете		Христос и Самарјанка	Усековање

Богородичин престо: Богородица са Христом — Рођење Богородице

Архијерејски престо: Св. Сава — Стеван Првовенчани

Запис на архијерејском престолу одн. на икони Св. Саве:

„Изобразио Милија Марковић 1855 године.

Опис зидних слика и иконостаса: Катарина Павловић, дипл. истор. уметности 1964. г.

Анализа стила: Павле Васић 1964.

Најстарији познати сликарски рад у смољиначкој цркви јесу двери Симеона Јакшића са записом из 1806. г. Могуће је да су уз ове двери ишле и две престоне иконе којима је 1820. г. Арсеније Јакшић, син Симеонов, додао Св. Николу и Јована Претечу са ктиторским записом и сигнатуром. Године 1825. насликано је *Распеће* са Богородицом и Јованом које је сликао можда Арсеније Јакшић. У томе случају то би били најбољи радови Арсенија Јакшића који су досада познати. . .

Зидне слике су радили Милија и Иван Марковић 1847. г. Ова два сликара су се трудили да се прилагоде стилу модерног сликарства али нису могли да се уздигну даље од мотива једног илустративног схватања сликарства. Оно је у пуном смислу речи рђаво и његова вредност је искључиво историјска.

Много више су остварили када је Милија сликао иконостас 1855. год. Ту се запажа чвршће схватање форме и обрада материјалности ствари. Међутим, у стилу Милија копира Арсенија Јакшића, на пример Претеча је буквална копија Арсенијевог Претече из 1820. године. Христос и Богородица су на престолима у седећем ставу и такође су вероватно копирани по иконама Арсенија или Симеона Јакшића. Веза Милијина са белоцркванским сликарством огледа се у обради сцене Јона са китом која се налази у манастиру Рукумији као и на иконостасу Николе Нешковића у капели владичанског двора у Вршцу.

Карактеристично је да Милија и Иван раскидају дефинитивно са цинцарским сликарством и мада, недовољно припремљени, прелазе на стил модернијег војвођанског сликарства.

Иконостас у Смољинцу је типичан пример ове метаморфозе и напретка које је њихово сликарство претрпело у року од неколико година.

ЗИДНЕ СЛИКЕ У МАНАСТИРУ ВИТОВНИЦИ

Сликари: Милија и Иван Марковић 1856. г.

Зидно сликарство:

Олтар: Четири црквена оца, Богородица са арханђелима, Сатана куша Христа, Молитва у Гетсиманском врту, Св. Дух.

Купола: Небеска литургија, Пророци (у тамбуру).

Пандантифи: четири еванђелиста.

Северни параклис: Св. Пантелејмон, Св. Трифун, Св. Теодор Тирон, Теодор Стратилат (I зона); Мојсије прима таблице закона (II зона).

Јужни параклис: Св. Георгије, Св. Димитрије, Св. Кузман и Дамјан.

Наос: северни зид — Св. Барвара и Св. Катарина,

јужни зид — Ђирило и Методије.

Северни стубац у наосу: Св. Симеон, краљ српски.

Јужни стубац у наосу: Св. Сава.

Лук између наоса и припрате: Рођење, Крштење, Улазак у Јерусалим.

Западни зид (само горњи део између пилсатара: Поклоњење мудраца, Срећење.

Пиластри између наоса и припрате: краљ Милутин (северни), кнез Лазар (јужни).

Припрата

Источни зид: I зона на стубцима: Св. Петка (северно), Јован Претеча (јужно). II зона: Успење.

Северни зид: I зона, Јован деспот, Стеван Стиљановић, Кит избацује Јону, цар Урош. II зона, Усековање, Сусрет Марије и Јелисавете.

Јужни зид: I зона, Царица Јелена и цар Константин, Давид и Јован Дамаскин. II зона: Рођење Јованово, Благовести, Свод: Визија преподобног(?), Св. Тројица са Богородицом.

Западни зид: I зона, Св. Параскева, запис о обнови храма 1856. г. и о сликарима али нечитак, Мати Ангелина. II зона, легенда о богатом и убогом Лазару.

Егзонартекс није сликан.

Опис зидних слика: Катарина Павловић, дипл. истор. умет. 1964. г.

Анализа стила: Павле Васић 1964. г.

У поређењу са зидним сликама у Смољинцу ове представљају изванредан напредак, али ипак зидно сликарство оба Марковића према уљеном на пример оном у манастиру Рукумији, још увек је гру-

бо, невешто, поред њихове добре воље да се прилагоде новим схватањима. Да ли то долази отуда што нису имали узоре зидног сликарства у делима П. Ђурковића или А. Јакшића?

ИКОНОСТАС ЦРКВЕ У АРАНЂЕЛОВЦУ

Сликар: Никола Марковић после 1862., можда 1863. г.

Богородица		Распеће		Јован			
		Сњатије					
Шест апостола			Св. Тројица		шест апостола		
Ваведeње	Рођење	Крштење		Васкрсење	Вазнесење	Преображење	
Арх. Михаило	Св. Никола	Богородица	Тајна вечера	Христос	Арх. Стефан	Јован Крститељ	
Књига судијина гл. 6 стих 22	Анђео и Товија	Бегство у Египат	Благовести	Христос и Самарјанка	Гостољубље Аврамово	Усековање	

Архијерејски престо: Св. Сава — Стеван Првовенчани.

Димензије:

престоних икона: 170 x 75 см

двери: 92 x 59 см

цар. двери: 83 x 25

парапетних икона: 32 x 56 см

горњих икона на дверима: 69 x 79 см

икона на архијерејском престолу: 88 x 56 см

Опис иконостаса: Милена Тодоровић, дипл. истор. уметности 1965. г.

НАПОМЕНА:

Милија и Никола Марковић су дошли из Италије почетком 1862. године, па је могуће да је иконостас био завршен крајем 1862. или почетком 1863.

ИКОНОСТАС ЦРКВЕ У ВАЉЕВУ

Сликаp: Никола Марковић, 1865. г.

Апостол	Богородица	Распеће	Јован	Апостол		
Заведeње	Рођење	Крунисање	Васкрсење	Вазнесење	Преображење	
	Богородице					
Покров	Арх.Миха-	Богоро-	Тајна	Христос	Арх.Стефан	Јован
Богородице	ило	дица	вечера			Крститељ
Рођење	Бекство у	Св. Ђорђе	Благо-	Милости-	Покло-	Усеко-
Богоро-	Египат		вести	ви Самар-	њење	вање
дице				јанин	мудраца	

Певнице:

северна: Јован Дамаскин

јужна: Цар Давид

Богородичин престо: Богородица са Христом — Извор живота

Архијерејски престо: Св. Сава — цар Урош

Димензије:

Престоних икона: 150 x 67 см

Парапетних икона: 56 x 62 см

Двери: 87 x 52 см

Царских двери: 81 x 29 см

Певничких икона: 68 x 51 см

Богородичиног престола: 150 x 53 и 54 x 60 см

Сигнатуре: На икони Христа: „Пеинт пар Н. М. Марковић ен 1865”.
На икони Јована Крститеља: „Никола М. Марковић... 1865”.

Опис иконостаса: Милена Тодоровић, дипл. истор. уметности 1965. г.

ЛИТЕРАТУРА: П. Васић, Црквена уметност код Срба у XVIII и XIX веку, Српска православна црква 1219 — 1969, Београд 1969, 353.

СЛИКАРСТВО У ЦРКВИ СВ. ПЕТРА И ПАВЛА —
РАЧА КРАГУЈЕВАЧКА

Сликар зидних слика: Милија Марковић, 1855. г.

Сликар иконостаса: Милија Марковић, 1859. г.

ЗИДНЕ СЛИКЕ

Живопис из 1855. г. подсећа на живопис браће Марковић у Смољинцу и Витовници и не истиче се неком посебном вредношћу. Он се налази на своду наоса и представља сцене из живота апостола Петра и Павла.

ИКОНОСТАС

	Богородица	Распеће	Јован		
	Три пророка	Съатије	Три пророка		
Ваведене	Рођење	Васкрсење	Вазнесење	Преображење	
Апостоли Петар и Павле	Арханђел Михаило са Христом	Богородица са Христом	Исус Христос	Архиђа- коп Стефан	Јован Крститељ
		Тајна вечера Благовести			
Арханђел Гаврило избавља апостоле из тамнице	Сцена из дела апос. Павла	Анђео јавља Јосифу да бежи у Египат	Христос и Самарјанка	Сцена из живота апостола Павла	Анђео се јавља Захарији

Архијерејски престо: Свети Сава — Цар Урош

Димензије:

престоних икона: 87 x 72 см

двери: 110 x 67 см

царских двери: 69 x 35 см

арх. престола: 95 x 50 см

Опис: Милена Тодоровић, дипл. истор. уметности 1964. г.

Сигнатуре на престоним иконама Христа и Богородице: „Марковић живописао 1859.”.

ЛИТЕРАТУРА: П. Васић, Адолф Дајч и распоп Милија, Политика, 29. VII 1972. г.

ИКОНОСТАС МАНАСТИРА ЉУБОСТИЊЕ ПОСВЕЋЕНОГ
УСПЕЊУ БОГОРОДИЦЕ
Сликар: Никола Марковић

Пророк Илија	Богородица	Распеће	Јован	Пророк Мојсије
		Скидање с крста		
Рођење	Ваведене	Васкрс	Св. Тројица	Крштење
			Тајна вечера	Вазнесење
Рођење				Преображење
Богородице				Сретење
Арх. Михаило	Смрт Богородице	Богородица са Христом	Благовести	Христос
				Јован Архиђ. Претеча Стеван
	Бекство у Египат	Походе Ане Јелисавети	Христос и Самарјанка	Усековање

Опис и атрибуција: Павле Васић, 1954. г.
Датовање: 1865 — 1870. г.

СЛИКАРСТВО ЦРКВЕ У ПОЖАРЕВЦУ

Зидне слике су сликали Милија и Иван Марковић 1852. г.
Иконостас је сликао Никола Марковић 1870. г. у цркви
Св. Архистратига

Зидне слике данас не постоје.

Иконостас:

Три пророка	Распеће	три пророка
	Сњатије	
Васкрсење	Тајна вечера	Рођење
Арх. Михаило арх. Стефан	Богородица	Благовести
		Христос
		Јован Праведни
		Крститељ Јона
Гостољубље Аврамово	Сусрет Марије и Јелисавете	Кушање Христа
		Усековање

Димензије:

Икона над дверима: 100 x 68,5 см

Иконе над царским дверима: 75 x 96 см

престоних икона: 148 x 52,5 см

двери: 0,85 x 50 см

царских двери: 88 x 32,5 см

Парапетних икона: 69 x 47 см

Запис: На икони Јована Крститеља на ивици с леве стране налазе се иницијали штампаним словима: „Н. М.“

Опис и атрибуција: Павле Васић 1964. г.

ЛИТЕРАТУРА: Србске новине, 13. новембра 1852. г. (в. след. страну),
Н. Кусовац, Милија Марковић — свештеник сликар,
Гласник српске православне цркве, Бгд. 1963, 276.

•

СРБСКЕ НОВИНЕ, бр. 130, 13. новембра 1852.

У Пожаревцу 8. новембра. Украшавање свети храма божји спада међу најодличнија својства нашега народа. Србину се срца сазидава кад уђе у свету цркву богато и љепо украшену. Он радо и с највећом готовости на увеличавање свети храма жртве приноси. Овome имамо живиј пример у нашој вароши.

Данас су живописци браћа Милија и Иван Марковићи довршили живописање једног свода у нашој цркви. Доста неудесна архитектура ове цркве која је на мјесто старе ратовањем за ослобођење отечества разрушене подигнута није ни дала надати се, да ће овај свод овако љепо изгледати, као што сада изгледа. Још два свода живописаће се на пролеће. Но ко је свему овome виновник? Ја не могу пропустити да за ово дјело пред светом неизјавим благодарност и похвалу најстаријем нашем учитељу г. Николи Ковачевићу јер само он својим настојањем ово је дјело произвео, погодивши са живописцима да три свода за 85 цесарских дуката израде. План је од надлежне духовне власти одобрен и високославно попечитељство просвештенија је благоизволело примјерну ову ревност поменутог г. учитеља похвалити. Ја се наддам, да ће овај љепиј и богоугодној примјер наћи подражанија код нашега грађанства, те ће ово и осем сводова и олтар и остале зидове на опште созиданије и свој вјечниј спомен живописати дати.

ИКОНОСТАС ЦРКВЕ У ЛОЗНИЦИ

Сликари: Никола Марковић, после 1873. г.

	Распеће					
Три апостола	Скидање			три апостола		
Сретење	Рођење	Крштење	с крста	Ускрс	Вазнесење	Духови
Св. Никола	Давид и Соломон	Богородица са Христом	Тајна вечера	Исус Христос	Вмч. Дими- трије и Георгије	Јован Претеча
Архангел Михаило	Благовести				Анђео чувар	

Димензије:

престоних икона: 172 x 0,61 см

двери: 0,90 x 0,51 см

царских двери: 0,89 x 0,29 см

икона изнад двери: 0,72 x 0,65 см

Опис и атрибуција: Павле Васић 1964. г.

ИКОНОСТАС ЦРКВЕ СОСЕСТВИЈА СВ. ДУХА У ЖАГУВИЦИ

Сликари: Никола Марковић после 1874. г.

ИКОНОСТАС:

Лонгин	Богородица	Распеће	Јован	М. Магдалена
Рођење	Васкрсење	Св. Тројица	Преображење	Вазнесење
Ваведење	Тајна вечера		Крштење	
Архиђакон Стеван	Богородица са Христом	Благовести	Исус Христос	Јован Претеча

Богородичин престо: нема

Архијерејски престо: Св. Сава и Стеван Дечански

Опис иконостаса: Катарина Павловић, дипл. истор. уметности 1964. г.

Атрибуција и датовање: Павле Васић 1964. г.

Иконостас је сликао Никола Марковић. Међутим три сцене изнад двери истичу се нешто друкчијим стилем, не реализмом који

СЛИКАРСКА ПОРОДИЦА МАРКОВИЋ

је уобичајен код Марковића него извесном стилизацијом која подсећа на Димитрија Посника. Судећи по детаљима апостола у Тајној вечери (главе с профила), оне имају сличности са сличним мотивима на зидним сликама у Вел. Градишту. Због тога није искључена и сарадња неког другог сликара.

Црква је сазирана 1874. године. То је датум за иконостас ante chorum.

ИКОНОСТАС ЦРКВЕ СВ. НИКОЛЕ У БЕЛЕГИШУ

Сликар: Никола Марковић, 1877. г.

Богородица		Распеће		Апостол Јован		
Скидање с крста				Полагање у гроб		
Разапињање на крст		Пут за Голготу		Прање руку		
Христос пред Пилатом						
Молитва у Гетс. врту	Јудин пољуб.	Одрицање Св. Петра	Шибанье Христа	Ругање Христу	Стављање трновог венца	
Ваводење	Рођење Христа	Богојављење	Света тројица	Васкрсење	Вазнесење	
Преображење	Ослобођење Св.Петра из тамнице	Тајна вечера	Чудо Св.Павла у тамници			
Св. Никола	Архиј. Стефан	Богородица Арх. Гаврило	Благовести Богородица	Исус Христос	Арх. Михаило	Јован Претеча
Св. Никола враћа вид Стефану Дечанском	Анђео се јавља Захарији			Христос и Самарјанка	Усековање	

ДИМЕНЗИЈЕ: престоних икона 115,8 x 59 см

царских двери 80 x 34 см

двери 81 x 50 см

Тајне вечере 41 x 87,3 см

парапетних икона 39 x 57,5 см; 38,5 x 57 см и 38 x 55,5 см

НАПОМЕНА: Иконе: Жртва Аврамова, Велмч. Георгије, Успење Богородице, Духови, Велмч. Димитрије, Неопалима купина и (испод Распећа), Христос исцељује болесно дете насликао је Стефан Стефановић, сликар из Сремских Карловаца 1927. године и додао их садашњем иконостасу пошто је нова црква већа од раније старе где се првобитно налазио иконостас Николе Марковића. У својој Аутобиографији Ст. Тодоровић каже да је сликао „белегишку цркву у Срему”. Међутим, М. Јовановић је утврдио да је иконостас искључиво дело Николе Марковића како то произилази из архивске грађе, записника седнице црквеног одбора, за који му је исплаћено 7.000 форинти. Није јасно на основу чега је Ст. Тодоровић могао да забележи у својој Аутобиографији своје учешће у томе послу.

Атрибуција: П.Васић 1960. (аналогиче са Љубостињом).

ЛИТЕРАТУРА: Ст. Тодоровић, Аутобиографија, Нови Сад 1951, 82. М. Јовановић, Поводом иконостаса у Белегишу, рад војвођанских музеја 14 (Нови Сад 1965. г.), 305—310. Др М. Јовановић, Српско сликарство у доба романтизма, Нови Сад 1976, 109 — 111.

ИКОНОСТАС ЦРКВЕ У ОБИЛИЋЕВУ

Сликар: Никола Марковић, 1877. г.

		Распеће			
Два јеванђелиста				Два јеванђелиста	
Духови					
Св. Никола	Арх. Стефан	Богородица са Христом	Тајна вечера	Исус Христос	Анђео и Товија Крститељ
Христов ход по мору	Анђео се јавља За- харији	Бегство у Египат	Благо- вести	Христос и Самар- јанка	Арханђел Михаило побеђује демона
Усеко- вање					

Северна певница: Гедеон пред Јерихоном

Јужна певница: Св. Ангелина

Димензије:

Престоних икона: 184,5 x 78 см

парапетних: 77 x 74 см

двери: 93 x 85,5 см — 133,5 x 69,5 см

СЛИКАРСКА ПОРОДИЦА МАРКОВИЋ

царских двери: 121 x 52 см

Тајне вечере: 86 x 117 см

Опис иконостаса: Душанка Ранковић, студ. истор. умет. 1961. г.

Атрибуција: Павле Васић (Уочена сличност са иконостасом у Љубостињи 1961. г.)

ЛИТЕРАТУРА: Ст. Тодоровић, Аутобиографија, Нови Сад 1951, 82. Мата Косовац, Српска православна митрополија карловачка по подацима из 1905. године. У Карловцима Српска манастир. штампарија 1910./442, 720.

НАПОМЕНА: Ст. Тодоровић каже да је он сликао иконостас у Јозефову (Тур. Кањижи, одн. Новом Кнежевцу). Међутим, Мата Косовац наводи као аутора „Ник. Тодоровића, акад. сликара” који треба да је сликао цркву 1855. године. Према М. Јовановићу који је до сада највише проучавао дело Николе Марковића, удео Ст. Тодоровића у последњим годинама био је много мањи него Марковићев, који се, напротив, јавља и као главни предузимач послова. Могуће је да је Тодоровић радио нешто на томе иконостасу, али упадљива је сличност са стилем у манастиру Љубостињи, значи са сликарством Николе Марковића, тако да не може бити сумње о Марковићевом ауторству.

ИКОНОСТАС ЦРКВЕ У ГРОЦКОЈ
ИКОНОСТАС ЦРКВЕ СВ. ТРОЈИЦЕ У ГРОЦКОЈ
Сликар: Никола Марковић, 1885. г.

Апостол Петар	Богородица	Распеће	Јован	Апостол Павле		
Ваведене	Рођење	Сретење	Васкрсење	Крштење	Вазнесење	Преображење
Св. Тројица	Визија Св. Петра у Јопу	Богородица са Христом	Тајна вечера	Исус Христос	Чудо Св. Павла и Силе у тамници	Јован Претеча
	Архијакон Стефан		Благовести			
Саваот		Бекство у Египат		Излечење слепог од рођења		Усековање

Димензије икона:

Престоне иконе 111 x 51 см

Царске двери (Благовести — два крила) по 88 x 30 см

Бочне двери 78 x 54 см

Тајна вечера 40 x 100 см

Парапетне иконе 53 x 42 см

Опис иконостаса: Тања Ђуровић, дипл. истор. уметности 1966. г.

Атрибуција: Павле Васић 1963.

ЛИТЕРАТУРА:

П. Васић, Црквена уметност код Срба у XVIII и XIX веку, Српска православна црква 1219 — 1969. г., Београд 1969., 353.

Б. Вујовић, Црквени споменици на подручју града Београда, Београд 1973, 125 — 127.

УМЕСТО ПОГОВОРА

Пријатна ми је дужност да се захвалим оним институцијама које су ми пружиле материјалну помоћ приликом обиласка споменика културе у Србији: Републичком заводу за заштиту споменика културе, Народном музеју у Зрењанину, Народном музеју у Крушевцу, Републичком секретаријату за културу у Београду, часопису „Браничево” и Народном музеју у Београду. Њихова подршка имала је за непосредну последицу публикавање извесног броја радова међу којима су важнији: **Сликарска породица Јакшића из Беле Цркве (1965)**, **Аденда чланку: Сликарска породица Јакшића из Беле Цркве (1966)**, **Примењена уметност код Срба за време класицизма (1967)**, **Живко Павловић молер пожаревачки и његово доба (1968)**, **Тесдор иконописац бечкеречки (1969)**, **Црквена уметност код Срба у XVIII и XIX веку (1969)** и **Белешке о уметничким споменицима ужичког краја (1975)**.

Овим радовима треба сада додати и **Сликарску породицу Марковић** која је такође резултат ондашњих путовања и проучавања.

Моја посебна захвалност припада оним мојим сарадницима који су ме пратили на томе путу и вршили описе зидних слика и иконостаса под различитим условима, кад-када принуђени да се ослоне само на своје знање и искуство. Међутим, они су радили по одређеном систему, по мојим упутствима, па зато ја примам одговорност за њихов рад. Изузимајући манастир Љубостињу у којој сам открио

Николу Марковића 1954. године и његову улогу у нашем сликарству, остали споменици су обрађени у времену од 1961. до 1965. године, делимично приликом прикупљања података за неокласицизам у организацији Народног музеја.

Такође ми је пријатно, да овде захвалим потомцима Милије Марковића арх. Љубици Тодоровић Хохлачов и Јелени-Ели Лукић — Скрбић на помоћи и документацији без којих би овај рад био још непотпунији, без окоснице и сржи.

UNE FAMILLE DE PEINTRES: LES MARKOVIĆ

Dans le développement de l'art serbe deux conceptions s'opposaient au carrefour du XVIIIe siècle et du XIXe: l'une, essentiellement conservatrice, fondée sur l'art traditionnel serbe et l'autre, plus progressiste, reflétant les courants de l'art européen et propagée en Serbie par les peintres serbes venant des différentes parties de la Voïvodine qui, à l'époque, faisait partie de l'empire austro-hongrois. Dans cette lutte, l'Etat et l'Eglise étaient du côté des novateurs, de sorte que la disparition de l'art traditionnel serbe était inéluctable. Plus d'un peintre, fidèle à l'ancienne école, succomba dans cette lutte, tandis que d'autres essayèrent de s'adapter aux nouvelles circonstances. Milija Marković, fondateur d'une famille de peintres, fut du nombre de ces derniers.

Prêtre détroqué, Milija commença sa carrière aux côtes des peintres aromains en peignant l'iconostase de l'église de Cuprija, mais il ne tarda pas à embrasser les nouvelles idées; il chercha, avec beaucoup de gaucherie au début à les faire siennes et s'efforça, conjointement avec son frère, Ivan, de les mettre en oeuvre dans les iconostases et les peintures murales. A la différence des peintres serbes autochtones qui s'en tenaient obstinément aux anciennes formules, Milija Marković (1812-1873) offre un exemple typique de peintre qui a réussi, quoique avec effort, à satisfaire, de mieux en mieux, aux exigences de son temps et à devenir un des décorateurs d'églises les plus actifs de l'époque. Milija a peint plus de 40 iconostases, dont seul un tiers a été identifié jusqu'ici. Au début il travailla avec son frère Ivan, en s'occupant surtout de peintures murales; plus tard, il se fit aider par ses fils, Radovan et Nikola. On ne sait pas grand'chose d'Ivan Marković; sa signature ne figure que sur les oeuvres qu'il a faites en collaboration et ce sont principalement des peintures murales.

L'activité de son fils Radovan et la part de celui-ci dans sa production n'ont pas encore été éclaircies. Radovan, né avant 1839, signa rarement ses oeuvres, exception faite pour l'église de Belanovica, par exemple, et, selon Steva Todorović, mourut en Egypte. La vie et l'oeuvre du fils cadet de Milija, Nikola Markovic (1843-1889), sont mieux connus. Suivant une tradition conservée dans la famille, Nikola est né en 1845, ce qui ne coïncide pas avec la date donnée par Kanitz. Nikola apprit le métier de peintre à l'atelier de son père, mais aussi en Italie et à Munich. Il fit également des voyages à travers la France. En 1869, il devint membre de la Société savante de Serbie. Sa production est moins abondante que celle de son père: il a réalisé près de vingt-cinq iconostases, dont seule la moitié a été identifiée; sa biographie présente, à son tour, des lacunes; il nous manque surtout des informations sur la fin de sa vie, assez courte et très laborieuse.

Vers la fin de son activité, Milija imprima une note réaliste à son style. Elle caractérise aussi celui de Nikola, où elle s'accroît de plus en plus pour s'assimiler vers la fin certains éléments de la peinture religieuse russe, postérieure à A. A. Ivanov (iconostases de Knjaževac et de Grocka). La vie artistique de la Serbie était à cette époque sous le signe de l'intérêt porté à la peinture russe (articles consacrés à I. K. Ayvasovsky, à V. V. Vérechtchaguine) et c'est probablement sous l'influence de ce climat que Nikola commença à modifier son style

dans le sens d'une certaine spiritualisation, en le débarrassant d'un réalisme par trop rigoureux qui caractérisait son art des années 60 (Ljubostinja, Požarevac). D'ailleurs, le dernier mot sur la production de Nikola Marković ne sera dit qu'après qu'elle aura été connue dans son ensemble. Des surprises ne sont donc pas exclues.

Nikola Marković comptait parmi les artistes serbes les plus remarquables s'occupant de peinture religieuse. C'est ce qui ressort d'une manière évidente d'une lettre conservée dans les archives de l'église de Bečej, où la Société savante de Serbie recommandait comme décorateurs d'églises, ses membres: Steva Todorović, Nikola Marković, Đorđe Krstić et Đorđe Milovanović et, parmi les peintres serbes vivant en Autriche-Hongrie, Novak Radonić et Uroš Predić. Marković a vite disparu de l'histoire de la peinture serbe, de sorte qu'après sa mort presque rien n'a été noté à son sujet. On ne savait même pas qu'il avait été membre de la Société savante de Serbie. Ce n'est que grâce à des recherches récentes, en particulier à celles de Nikola Kusovac et du docteur Miodrag Jovanović, que la personnalité artistique de Nikola Marković a été mieux éclairée, ce qui a permis d'approfondir la question du rôle que celui-ci a tenu dans l'art serbe de la seconde moitié du XIXe siècle.

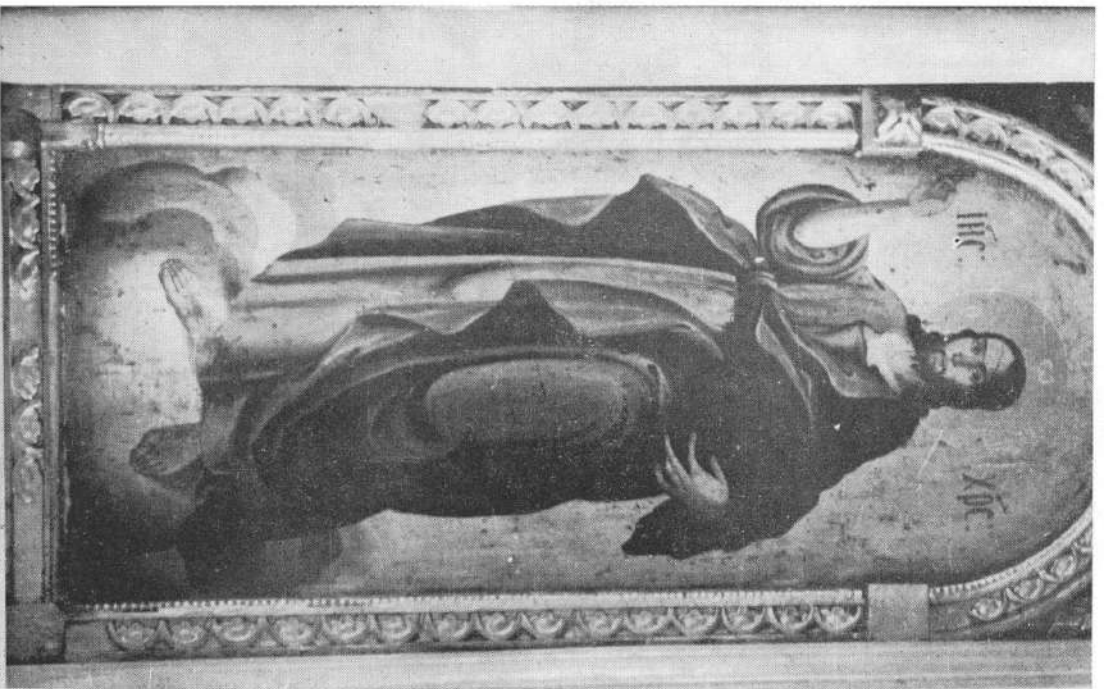
Dr Pavle Vasic

Сл. 1. Радован, Никола и Милија Марковић

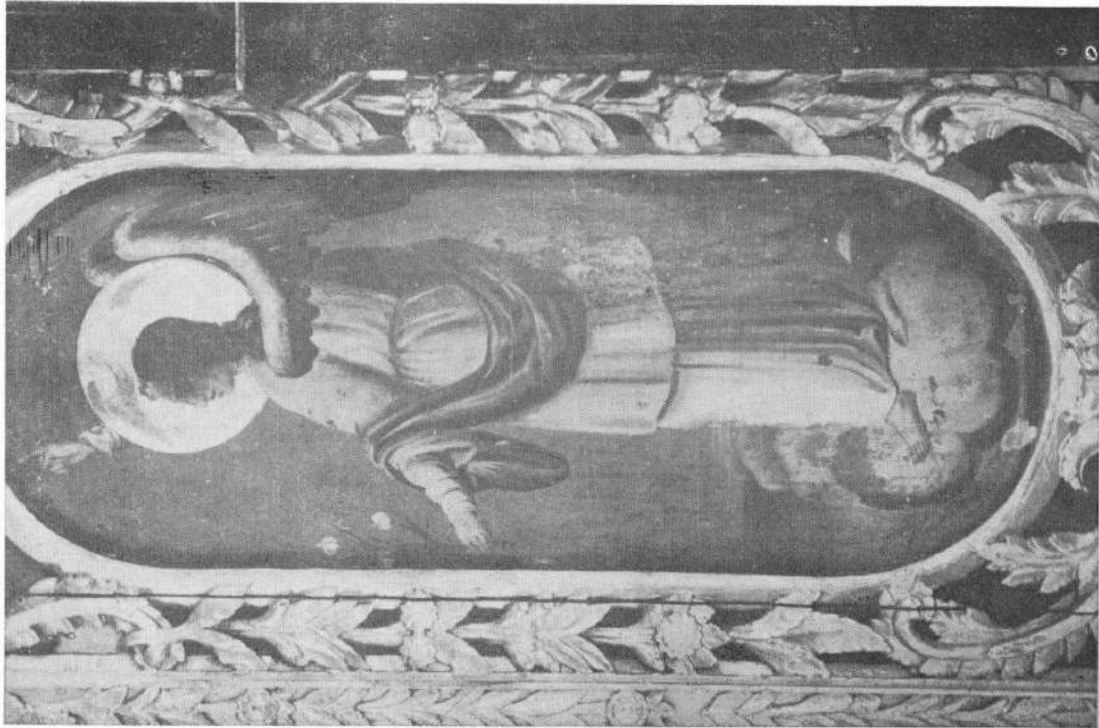
Сл. 2. Јован М. Марковић (1839—1901.)

Сл. 3. Исус Христос (1852.), манастир Рунумија

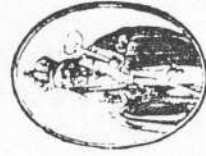
Сл. 4. Богородица са Христом (1852.), манастир Рунумија

Сл. 5. Милија и Иван Марковић, Архангел Гаврил (1852.), царске двери, манастир Рукумија

Сл. 6. Милија и Иван Марковић, Пророк Јона (1852.), манастир Рукумија

(1833-1834) Долгодневнији
 јављањемъ благоволашмихъ об-
 щинама колъ бы ме потребо-
 вале да самъ они дана изъ
 Италије дошао, и оудада при-
 мају се свакогъ украшенији
 црквиногъ као: темпа, барика, икона и
 свѣки парубина са наймерениомъ ценомъ.
 У Београду.

Милија Марковићъ,
 живописаць

Сл. 7. Оглас Милије Марковића у „Срп-
 скимъ новинама“ 1862.

Сл. 8. Благовести (1865—1870.), иконостаc манастира Дубостинье

Сл. 9. Богородица (1865—1870.), ико-
ностаc манастира Дубостинье

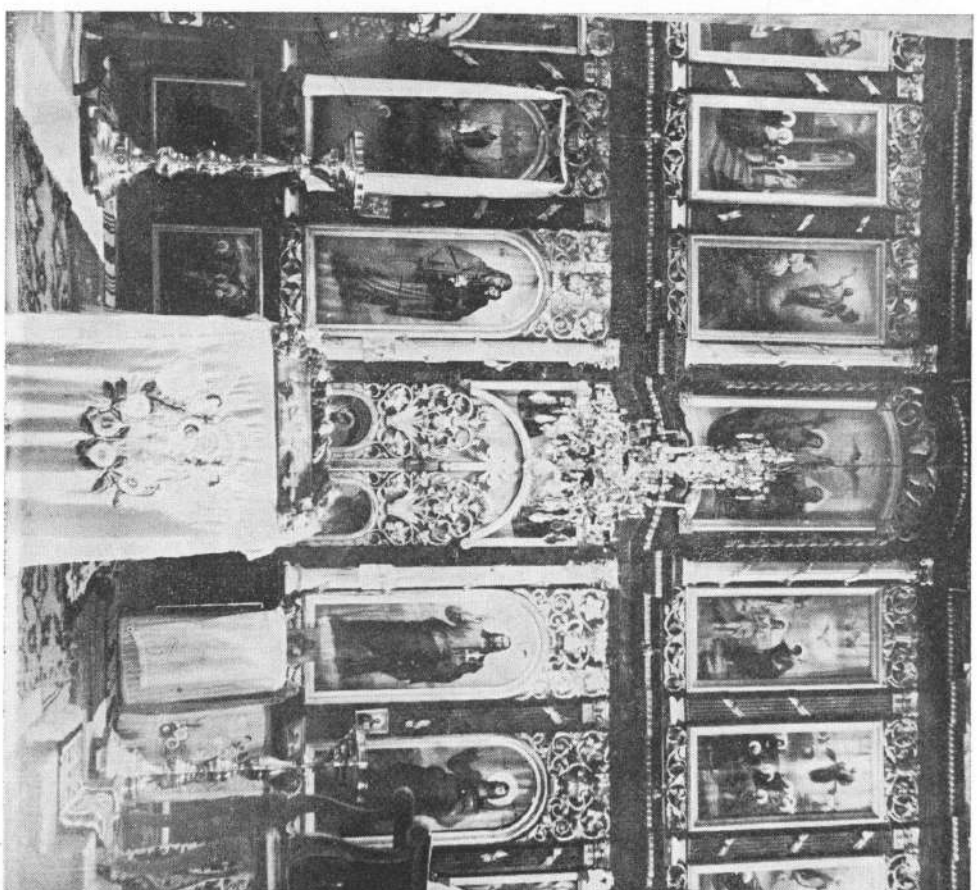
Сл. 11. Исус Христос (1865—1870.), ино-
ностас манастира Љубостиње

Сл. 10. Јован Крститељ (1865—1870.), ино-
ностас манастира Љубостиње

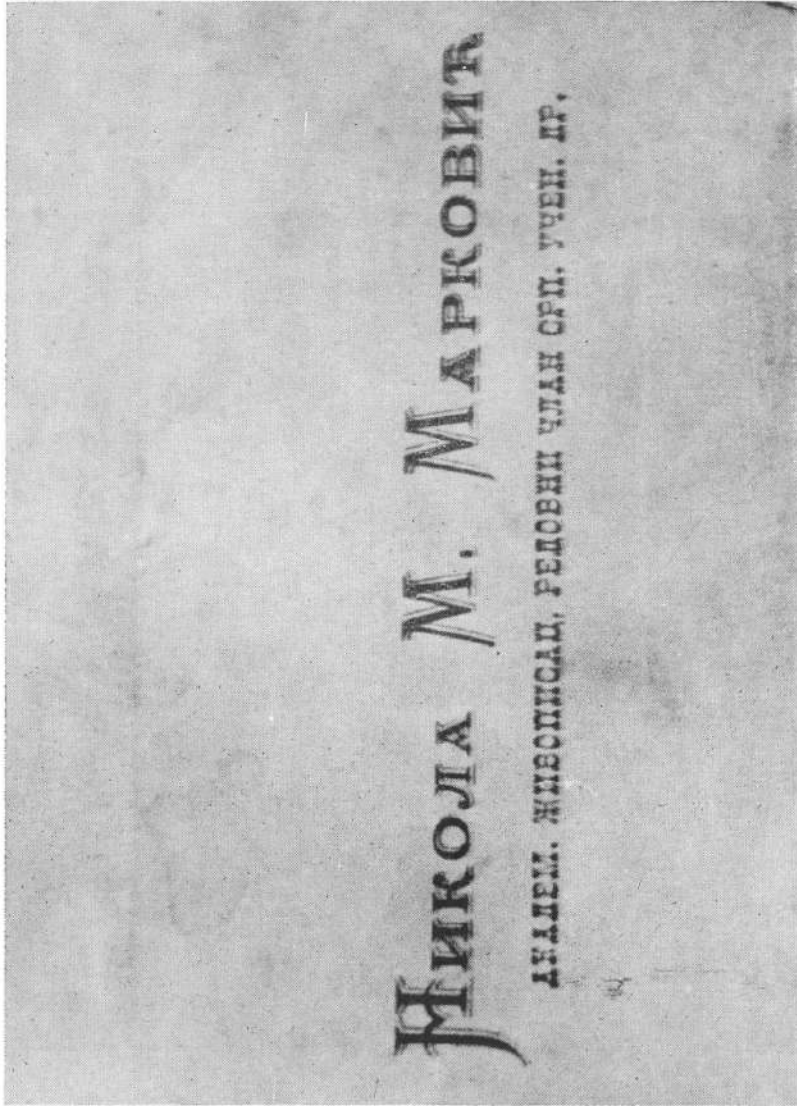
Сл. 12. Бегство у Египат (1865—1870.), иконостас манастира Љубостиније

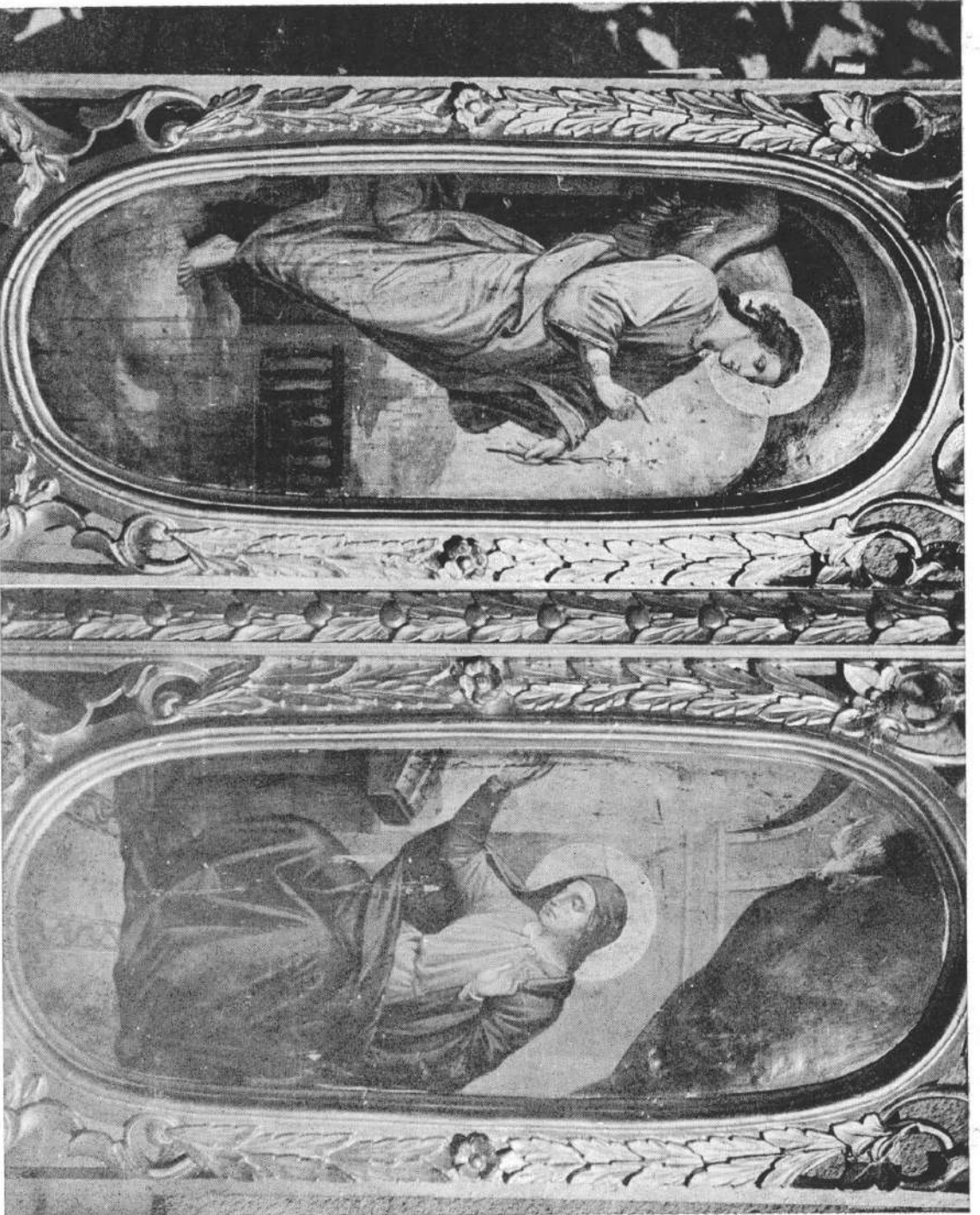
Сл. 13. Иконостас манастира Љубостиније (1865—1870.)

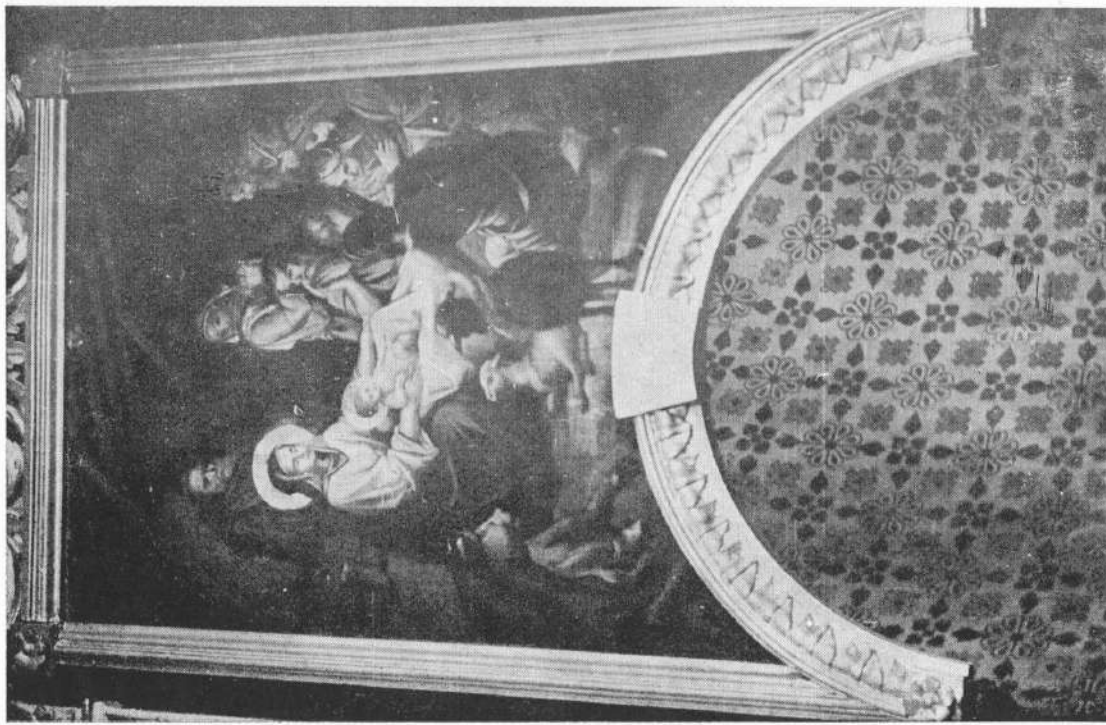
Сл. 14. Успење Богородице (1865—
1870.), иконостас манастира Љубос-
тиње

Сл. 15. Посетница Николе Марковића

Сл. 16. Благовести (1870.), иконостаѕ цркве св. Архистратига у Поњаревцу

Сл. 17. Рождество (1870.), иконостас цркве св. Архистратига у Пожаревцу

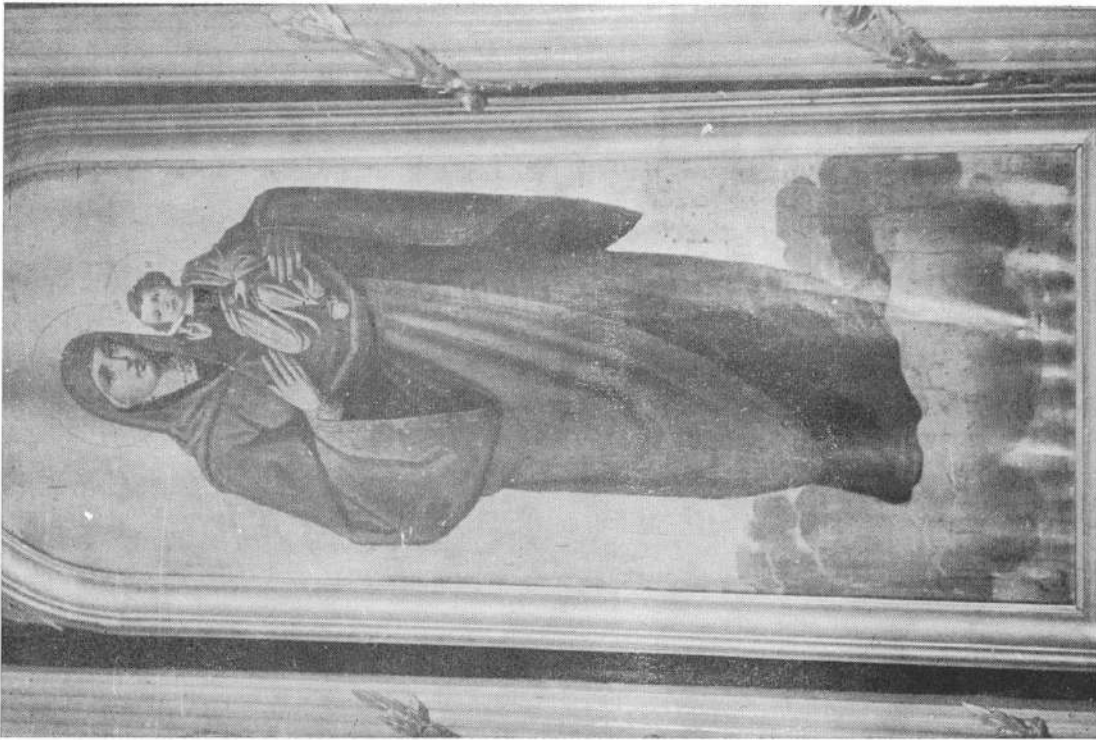
Сл. 18. Ваведење (1870.), иконостас цркве св. Архистратига у Пожаревцу

Сл. 19. Арханђел Михаило (1870.), иконостаѕ црнве св. Архистратига у Пожаревцу

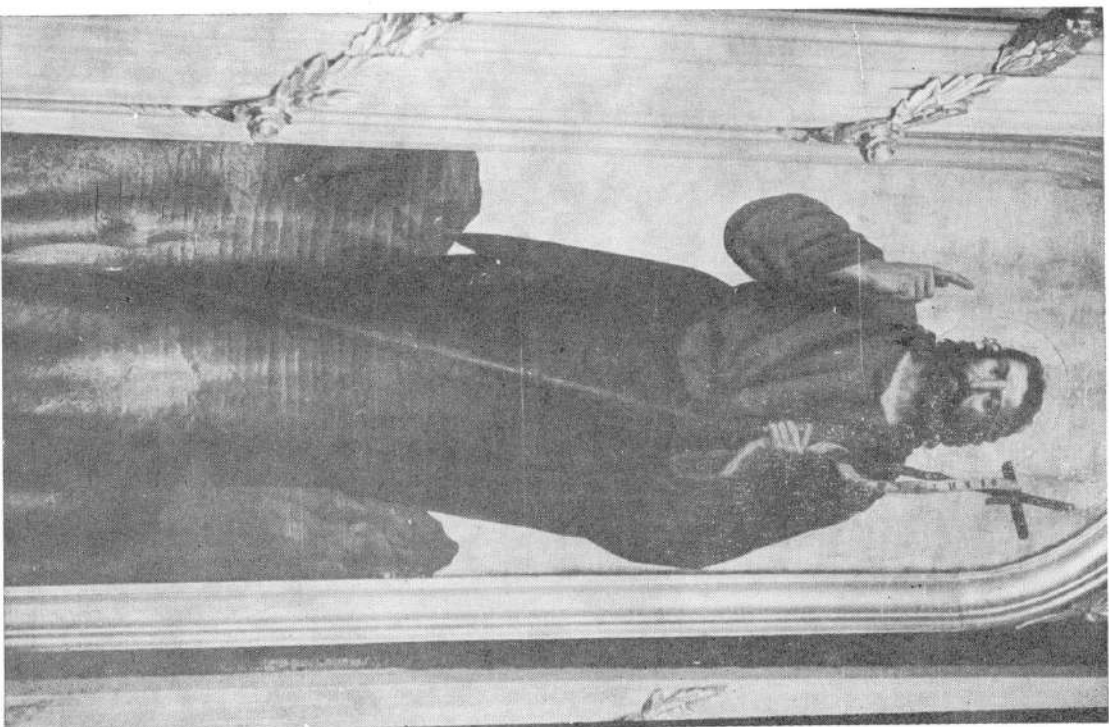
Сл. 20. Христос сведржителъ (1870.), иконостаѕ црнве св. Архистратига у Пожаревцу

Сл. 21. Богородица са Христом (1870.), иконостас цркве св. Архистратига у Пожаревцу

Сл. 22. Архиђакон Стефан (1870.), иконостас цркве св. Архистратига у Пожаревцу

Сл. 23. Јован Претеча (1870.), иконостаѕ цркве св. Архистратига у Понјаревцу

БРАО ШТО САМ НА ОБШТЕ ЗАДОВОЉСТВО преко 40 цркаља са Иконостаѕима (Темплот, и живописним иконама украсио, тако и у будућу препоручујем се мојим саотечественицима, да ће сваки посао кој на украс вутренјег храма снаде као : темпла са иконама и позлатом, барјаква, педиваоница, рипида са крстовима које се све у моју, радионици израђу у примати, а поред овог стојећи у свези са иностранским фабрикантима примам се набавке подијелеја, чирјаква, петохљебница, кадоница, путира, кандила, од чистог сребра и хинског, а и звона разне величине испод свачије цене најниже.

Да се неби веровало даљљиво комунским разгешеним гласовима да сам престао радити, но шта више, ја и сада једнако продужавам у мојој радионици коју сам сад још и с бољим вештацима снабдео, и који ће ду под мојој управом све најточије по обреду наше православне источне цркве израђивати.

Оштине које ме требају нека се непосредно мена јану, поред цене умерене и на одилату израђивају а станом и радионицом сам у кући мојој код бив. вар. капије на шанцу.

у Београду.

МИЛЦА МАРКОВИЋ

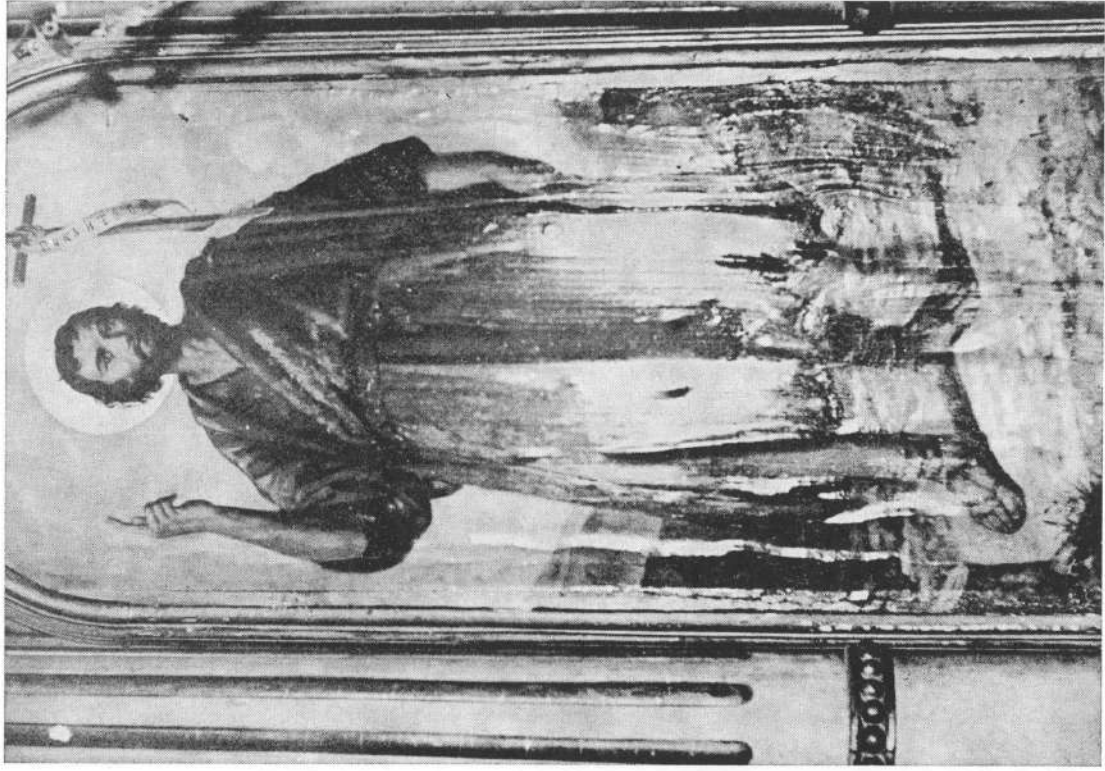
860—6,6.

живописцац.

Сл. 24. Оглас Милије Марковића у „Српским новинама“ 1873. године

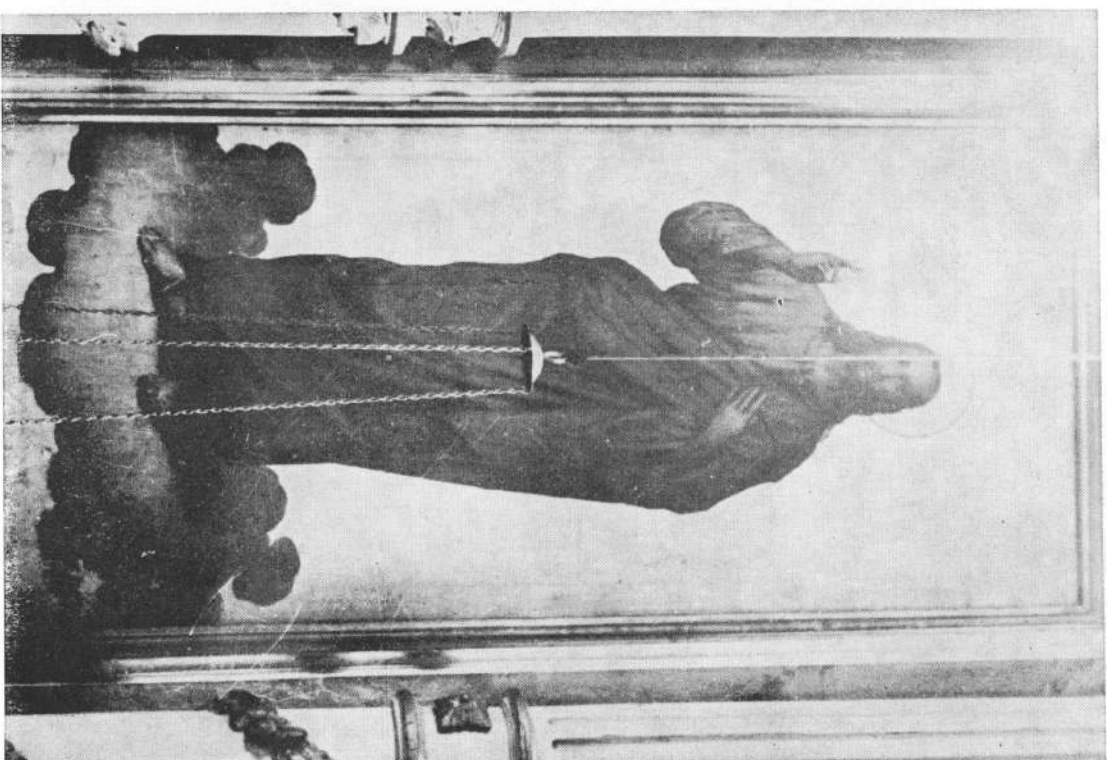
Сл. 25. Исус Христос (1878.), црква Великомученина Георгија у Књажевцу

Сл. 26. Јован Претеча (1878.), црква Великомученина Георгија у Књажевцу

Сл. 27. Богородица са Христом (1883—1885.), црква Силасна Св. Духа у Гроцкој

Сл. 28. Исус Христос (1883—1885.), црква Силасна св. Духа у Гроцкој

Сл. 29. Благовести (1883—1885.), црква Силасна св. Духа у Гроцној

Сл. 30. Усеновање (1885.), црква Силасна св. Духа у Гроцној

НОВАК ЖИВКОВИЋ

**УСТАНОВЉЕЊЕ ТЕЛЕГРАФСKE МРЕЖЕ У
ЈУГОЗАПАДНОЈ СРБИЈИ
(1859 — 1869)**

Основна телеграфска мрежа постављена је у југозападном делу Србије у једној деценији и то од 1859. до 1869. године. Ова мрежа, настала на тадашњим техничким достигнућима у свету, била је једна од неопходних потреба мале и још прилично заостале државе. Установљењу оваквог, тада савременог, облика комуникације, претходи низ значајних политичких, економских и културних чињеница. А Србија, млада и још вазална држава, почиње у другој половини XIX века скромним корацима да се укључује у токове тадашњег европског света, отржући се од азијатских стагнација.

У врху државне управе тога времена, већ су присутне замисли о побољшавању саобраћаја. Прво ће то бити уређење путева, просецање нових и подизање мостова а све чешће се срећу у документима и записи о „гвозденом друму” (железници), чија је предност у западној Европи већ била очигледна. Овакве замисли, које су постепено прелазиле у намере и планове, нису везиване само за привредне прилике, већ су стајале у склопу целокупних тадањих

међудржавних и политичких односа. У истим односима се мора сагледати и приступање ка увођењу телеграфског саобраћаја у земљи и повезивање овог са иностранством.

*

Прва телеграфска линија, постављена од Алексинца до Београда, улази у европску комуникацију од Цариграда до Беча. Спајање са аустријским телеграфом извршено је 18. марта 1855, преко Саве а са турским 17. октобра 1857. године код Алексинца.¹ Укопчавање Србије у овај систем веза отварао је нове изгледе, те побуђивало на напоре за стварањем потребне телеграфске мреже у земљи, и за боље повезивање са иностранством. У том правцу се отворила и јавна дискусија. У званичним владиним новинама, с почетка 1856. године расправљало се, о потреби повезивања са отоманском метрополном, на годину дана пре повезивања. Истовремено се говорило, да српско правитељство треба да спроведе од главне и већ створене линије један огранак на западну страну земље и преко државне границе.² Овако опредељење ће бити од јаког утицаја на одлуке и радове који ће, кроз наредне године, довести до установљења и проширивања телеграфске мреже у југозападном делу српске државе.

Овај натпис није био случајан већ програмиран. Он истиче из оних разговора које је имао капућехаја — српски представник код Порте — на највишем месту отоманске државне управе. Српски представник А. Јанковић је извештавао, пред сам крај 1855. године. Државни совјет, о закључцима који се односе на телеграф. Порта је у ранијем договору са аустријском владом постигла споразум да, поред магистралне линије средином балканског полуострва, иде једна веза са југа, преко Далмације до Трста. Српски представник је јављао својој влади да се „на надлежном месту” у Цариграду „изразило мишљење да би добро било кад би се израдила једна телеграфска линија од Крагујевца до Мокре Горе. Турска власт са тога места пружила би ову линију преко Босне и везала је са оном која иде Далмацијом према Трсту”. Износећи тај предлог Совјету, А. Јанковић, који је истовремено и попечитељ иностраних дела, наглашава да га сматра „као врло важан”. Совјет је схватио важност и овог предмета и мишљења. Овај највиши орган државне власти пише, 4. јануара 1856. године, кнезу Александру Карађорђевићу о овом предлогу, и уз давање подршке, тражи доношење одлуке о установ-

љењу телеграфске линије од Крагујевца до Мокре Горе. Кнез је убрзо усвојио и одобрио предлог и, већ 12. јануара исте године, одговорио је Совјету да даје сагласност за постављање те линије, која ће се, у будућности, повезати са „тријестанском”. Кнежева канцеларија доставила је, осим тога, ово решење попечитељствима внутрењих дела и иностраних дела ради знања и даље надлежности.³ Тако је телеграфска линија, кроз југозападни део Србије према граници, ушла у пројект далеко пре него што је постављена. Она је била, као што се види, потребна како за унутрашњи тако и за вангранични саобраћај.

Попечитељство внутрењих дела, ослањајући се на „Телеграфически закон” — једну уредбу из 1855. године, која је настала ради спровођења горе наведених намера, израдило је с почетка 1858. године програм развоја телеграфске мреже у земљи. У програму се, између осталог, предвиђа под тачком 4. да се установи телеграфска веза од Крагујевца ка Ужицу и Мокрој Гори. И ту се наглашава да је линија имала „да се сојузи у Вишеграду са Босанском линијом, која ће се преко Сарајева и Мостара подићи и са Далматинском везати”. Совјет је поново прихватио и уважио поднети предлог.⁴ Тако је замисао на повезивању две магистралне телеграфске линије добила и своју законску основу уколико се односи на територију српске државе. Али до подизања линије, према западној страни, требало је још доста времена а много пак више до повезивања преко туђих простора и граница.

*

Миливоје Јовановић, попечитељ внутрењих дела, известио је 12. марта 1859. године Совјет да су извршене претходне радње у мерењима и прорачунима, као и потребни предрачуни, за постављање телеграфских линија од Београда преко Шапца до Лознице и од Крагујевца преко Деспотовице за Чачак и Ужице. Попечитељ Јовановић, већ у самом почетку свог извештаја, наглашава да се те линије постављају по жељи „његове свјетлости књаза”. А ова титула владарска, иза Светоандрејске скупштине, припадала је Милошу Обреновићу.

Телеграфско одељење при Попечитељству внутрењих дела израдило је и предало предрачун за материјал, рад и персонал на обе линије, у времену од 1. јула до 1. новембра 1859. године. Предвиђала се сума од 42.101 форинте и 59 крајцара у сребру или 252.611 гроша и 36 пара пореских. Новаца предвиђених у буџету за ову

градњу није било. Попечитељ је тражио да највиши орган државне власти донесе одлуку да се ови трошкови подмире из оног изванредног приреза „који је 1854. год. од народа покупљен и који се јошт у цјелости налази“. Тада се, у предлозима, сматрало да ће телеграфски приходи исплатити овај издатак „ако не баш у првим годинама, а оно бар кроз неко време”.⁵ Стручна служба телеграфског одељења приложила је овај предрачун као прилог уз молбу Совјету. Ту се издвајала сума трошкова за линију од Крагујевца према Ужицу чија је дужина износила „23 сата или 57.500. фати”. На овој линији су се предвиђале две дневне штације: у Деспотовици и Чачку и једна, и са ноћном службом, у Ужицу. Спецификација материјала (стубови — 2365 комада који би се поставили на размаку од 25 хвати, бакарна жица, гвожђе, изолатори, шрафови, „скопче” и гипс) указивала је на суму од 13.316 форинти и 1 крајцару сребра. Наднице и подвоз изискивали су издатак од 2.840 форинти и 30 крајцара. Тако су сви издаци, укључив штацију у Деспотовици, а за рок означен у предлогу, имали да износе 18.750 форинти и 30 крајцара. Са овим делом предлога се рачунало само на изградњу до Деспотовице, али је постојао и допунски предлог „ако би се нуждниме нашло да се и у Чачку станица са дневном службом установи” са износом од 844 форинте за апарате, батерије, четворомесечну кирију и плате. Тада би укупна предрачунска сума ове градње до Чачка била 19.564 форинте и 31 крајцару или 2.782 талира и 8 пара.⁶

Совјет је, примивши ову представку, расмотрио предлог и нашао „ову изванредну потребу за такову која ће на узвишење благостања државног служити”. Пошто потребна новчана средства нису била предвиђена државним буџетом, прихваћен је предлог да се трошкови подмире од изванредног приреза из 1854. године. Притом се налагало да се телеграфски стубови не плаћају по предрачуну од две форинте на комад „него по уредби надницом” — сматрајући да ће тако мање коштати пошто „цјелом народу на ползу и узвишење његовог благостања служи” увођење телеграфске линије.⁷

Кнез Милош није једноставно усвојио ни одобрио овакав предлог. Њим су, у кнежевим очима, или прекорачени неки договори или се владар замислио над изложеном висином издатака, тек дошло је до смањивања обима предложене градње. Кнежева канцеларија је саопштила Совјету, 30. марта исте године, да „Његова Свјетлост мисли да ће за сад довољно бити да се повуче телеграфска линија одавде (од Београда — пр. аут) до Шабца и из Крагу-

јевца у Горњи Милановац и Чачак". Од Совјета се тражило да поново размотри поднети предлог и донесе одговарајући закључак. Совјет је поступио по налогу и „узео у разсуђење предмет онај о грађењу телеграфа у Југо-западној части Србије". „Разсуђени“ предлог се вратио у дворску канцеларију 16. априла са молбом за препоруку надлежном попечитељству да се трошкови смање у интересу штедње за државну касу. Четири дана касније кнез је одобрио предлог и надлежним попечитељима издао наредбе за извршење.⁸ Телеграфско одељење при Попечитељству внутрењих дела одмах је предузело остварење овог, за тадашње прилике, великог подухвата а Попечитељство финансије, преко свог Казначејства спровело све манипулације око новчаних издатака.

Посао око спровођења телеграфске линије допао је народу оних срезова од Крагујевца до Чачка, а уз обилно присуство полицијске власти и сеоских кметова. Села су радила на сечењу и обједи граничевих дирека, њиховом привлачењу дуж трасиране линије, копању јама и постављању носача линије, која је морала ићи уз главни поштански друм. Техничке радове на постављању ове линије вршили су стручни људи из телеграфског одељења, што се да закључити из врло оскудних података. Али, бар колико се тиче дела линије кроз чачанско окружије, видна је улога окружног инжењера Јована Клинара. Он се показује као руководилац техничког телеграфског материјала који је био ускладиштен при Окружном началству у Чачку и, нешто касније, као руководилац радова од овог места до границе ужичког окружија.⁹

Телеграфска штација у Горњем Милановцу почела је рад убрзо по постављању линије. Овде је постављен, као први телеграфиста Ђорђе Н. Костић, а као помоћник Благоје Исаиловић, привремени телеграфиста. Убрзо је отворена телеграфска штација и у Чачку. Овде је дошао на дужност телеграфиста Аранђел Петровић а као помоћник Василије Николић, привремени телеграфиста I класе. Такво стање, у погледу персонала у обе ове штације, трајало је још за две године.¹⁰

Телеграфска штација у Чачку, у први мах само дневна, а по отварању линије даље на запад, и пролазна, била је због положаја овог места предодређена и за важнију улогу. Она ће морати временом да постане и чвор ове врсте комуникација. Није дуго требало чекати до установљења линије према Карановцу и Трстенику па на Кнић с једне стране, и ка Рашкој и према турској граници, са друге стране.¹¹

Недоумица, која је побудила кнеза Милоша да привремено устави спровођење телеграфске линије од Шапца до Лознице а и од Чачка до Ужица, нестала је крајем лета 1859. године. Изгледа да су превладали разлози јавне користи над интересима штедње. Телеграфско одељење Попечитељства внутрењих дела наредило је, половином септембра 1859. године, Началству у Ужицу да прибави податке о удаљености овог места од окружне границе према Чачку „и то све друмом поштанским идући”, да би се знало колико директа треба спремити. Из Ужица је убрзо одговорено: „Од Ужица до границе стојеће између окр. чачанског и овог окр. и то они гди сад скела на рјеци Морави постои, нема више од 3¼ сата растојанија. Пут поштански за Чачак пружа се овде преко Пожеге до саме скеле (...) кои се никако на другу страну кретати не може; већ остати мора како стои“¹².

Извршењу овог задатка, који је морао долазити са највишег места, одмах се приступило. Предрачун је показао да ће бити потребна сума од 157.237 гроша и 17 пара пореских. Више се није рачунало на онај изванредни прирез, него се упућивао предлог Совјету да се овај износ унесе у државни буџет да би се што пре поставила линија. Совјет је усвојио предлог, опет предложио плаћање надницом а не по комаду за диреке и тражио да се телеграфске станице смештају у државним зградама где год је то могуће. Такво решење је отишло кнезу и он се у свему сагласио 6. октобра 1859. године.¹³

Надлежна телеграфска служба у Београду је одмах предузела спровођење у живот владине одлуке. Ужичком началству је наредила организацију посла за сечење 420 стубова колико је било потребно за растојање од Ужица до скеле на Морави. „Стубови ови морају бити прави, обли, 24 шуха дугачки, а дебели доле најмање 6 а горе 4 цола”. Могло се користити само храстово или граничево дрво а „никако буково”. Када се стубови одсеку, добро окрешу и кора са њих скине, требало их је превући и распоредити уз друм водећи рачуна о одстојању на 25 хвати. Овај посао се имао плаћати надницом, али уз надзор како би се што јевтиније ухватио. Налоге за прибављање ове грађе добили су старешина среза црногорског и ужичка општина. Села поред друма морала су дати 262 а варошка општина 158 комада. Све послове је спроводио окружни инжењер Јосиф Весели.¹⁴ Припрема стубова и њихово подизање, од Чачка преко Драгачева до гугаљске скеле, пало је на народ тамош-

њих села а у организацији чачанског инжењера Јована Клинара који је већ морао имати добор искуство на оваквим радовима.

Из Ужица је отишао извештај у Београд почетком децембра да је наређени посао извршен у свему као што се захтевало: стубови су размештени поред друма и обрачуни за исплату сређени. Затим је наступило мало закашњење због „задоцнелог новца“ који је ипак при крају месеца стигао из Београда.¹⁵

*

У време припрема за спровођење линије од Чачка до Ужица већ су завршавани радови у првој од ових вароши и телеграфска штација је отворена. Није забележено да је тада одржавана каква свечаност, као што је већ било уобичајено, или су трагови о њој изгубљени. Штација је постављена у средишту вароши поред здања Округног началства. Ову близину констатује и тадашњи путник и научни истраживач Феликс Каниц. Штација је била у посебној згради која мора бити једна од оних кућица са познате гравире овог аутора из 1861. године.¹⁶ Сигурно је, као што ће то бити кроз неколико месеци у Ужицу, да је прва депеша упућена владару. Затим се прешло на редовно пословање ове установе, која је морала примити на себе ону улогу према овом крају што је раније припадала крагујевачкој штацији. То је био пријем порука из Београда за удаљена места. Ове је Начелство предузимало и одашиљало поштом или штафетално што је зависило од њихове важности. Ово се вршило нарочито према Ужицу док се и тамо не успостави телеграф. Осим тога, телеграфска штација је примала хитне поруке и из најудаљенијих места и спроводила их где треба.¹⁷

*

Када је телеграфско одељење у Београду извештено да су стубови за линију од Мораве до Ужица већ спремни, а такав извештај је морао имати и за растојање преко окружија чачанског, предузело је одашиљање техничког материјала на место градње. За ужичку линију се предвиђало да материјал стигне 31. јануара 1860. на гугаљску скелу. Овде је требало да га чачански окружни инжењер преда ужичком уз одговарајуће реверсе. Било је наређено, чим се прими материјал, да се одпочне са постављањем телеграфске жице на стубове спремљене и привучене последњих јесењих дана минуле године. Из Београда је стигао материјал благовремено, али не и потпуно. То су били изолатори, бакарна жица у бурадима, шра-

фови, „скопче”, гвоздени носачи изолатора, гипс, потребни алат и мердевине. Истовремено је стигла и опрема за ужичку штацију међу коју се рачунао, поред апарата, батерија, одговарајућа киселина и намештај канцеларијски. Посао око постављања телеграфске жице дошао је у надлежност окружног инжењера Јосиф Веселог. Пошто је он, по струци био грађевинац, стигла су му и писана упутства која су објашњавала како треба спровести линију, укључујући ту начине како постављати изолаторе па чак и како спајати жицу.¹⁸

Из Ужица, када је стигао материјал, отишло је наређење началнику среза црногорског и варошкој општини за отпочињање радова на копању јама, подизању и учвршћивању стубова. Први радови су имали да се предузму 8. фебруара када је требало извести потребан број „аргата”. Рок за извршење био је кратак али ни одзив на посао није био велики. Посао није ишао како се замишљало и долазило је до одуговлачења. Осим тога, ни оно што је урађено није задовољавало. Постављени стубови су се изваљивали и падали.¹⁹

Било је доста неуредности при изласку на радове, неизвршење послова, одуговлачења, натења са изношењем материјала на место уграђивања, затим и недостатка бакарне жице, коју је поново требало тражити из магацина у Чачку па чак и из Београда.²⁰ Најзад, почетком априла 1860. године, Началство округа ужичког је могло да пошаље извештај у Београд да је „жица телеграфска” дошла до окружне вароши, „онако као што треба”. Телеграфска штација, сагласно ранијој жељи Совјета, налазила се у згради Началничества где је заузела два одељења. Читав посао је био завршен 11. маја 1860. године.²¹

Свечано отварање телеграфске штације у Ужицу одржано је 12. маја 1860. године. Нису нађени подаци о свечаности и њеном обиму овог дана у Ужицу.²² Уводна вест у Новинама србским објављује да су истог дана отворене штације и у Лозници и у Ужицу. „Прве вести, писале су новине, које је електрицитет овамо (у Београд — пр. аут.) донео из тиј места, биле су изјав поданичке благодарности свега народа и чиновничества оба поменутог округа Његовој Светлости Господару и отцу нашем, на отчинској бриги његовој о народу своме”.²³ Први званични извештај о отварању телеграфске штације у Ужицу, поднео је кнезу Милошу тадашњи попечитељнутрењих дела мајор Ђ. Миловановић, већ сутрадан, 13. маја 1860. године.²⁴

Тако је задатак постављен прошле године завршен у пролеће 1860. године. Сада је телеграфска служба могла да се редовно одвија и из овог дела земље. Али у погледу постојеће међународне обавезе ово је био тек део посла на линији према граници. За сада се застало. Вреди пажње неколико чињеница везаних за телеграфску службу у време када је ова почела да делује на подручју југозападне Србије. Она још није била повезана са поштанском службом и стајала је у надлежности управно-полицијске власти. Мада се приближила и граници државној и турским тврђавама, ова служба још није била од неког посебног интереса за војну власт. Остала је у надлежности окружних начелстава, везана за њих: и смештајем, и платним списковима, и подчињеношћу. Чуvari телеграфских линија се сматрају пандурима и стоје под контролом окружног инжењера. Њихова дужност се састојала у обилажењу линије на одређеној дужини и старању да она буде у реду. Чуvari су морали да отклањају све оно што би ометало нормалан рад као што су: општећења од олује, дрвећа и људи. Били су дужни да поправљају и подупиру нагнуте стубове, настављају испрекидане жице и мењају разбијене изолаторе. Тако су били оспособљени за мање оправке. За веће, где је била потребна помоћ, најхитније су јављали власти. Притом, да би им служба била уредна, носили су „листове потере” — штампане формуларе, на које су се потписивали и предавали један другоме од штације до штације. Тако се увек могло проверити и њихово кретање и исправност чуване линије.²⁵

Иза отварања штације у Ужицу преостали су неки ситнији радови као што је било утврђивање стубова и њихово ограђивање ради заштите од стоке. Затим су радови примани комисијски и вршени обрачуни. Тада се показало да је растојање од скеле на Морави до зданија Началства у Ужицу одвећ дугачко за једног чувара, па се тражило постављање још једног човека. Показало се и још нешто. Просторије у Ужицу, где се налазила штација, биле су неудобне. Телеграфист Живић се жалио због ове незгоде и молио да се нађе неко решење пошто се ту не може остати преко зиме ни са апаратима ни са канцеларијом. Преписка, која се развила око овог питања, довела је до каквог таквог решења. Окружни инжењер Ј. Бесели прегледао је спорне просторије, израдио предрачун за оправке и преправке које су извршене, па се на томе ствар и свршила.²⁶

Телеграфска линија од Крагујевца преко Горњег Милановца, Чачка и Ужица, ушла је у нормалну службу. Истина, у прво време, користила се само за службене потребе; више је била управна ин-

ституција него средство у јавној употреби. Затим се саобраћај између органа власти изједначавао са приватним депешама, највише трговачким. Постојало је сигурно, ако не подозрење, а оно бар неповерење у преношење порука овим путем. Трговци су били први који су прихватили овакав начин комуницирања, па су за њима ишле и друге приватне депеше. О томе сведоче ставке прихода од ових установа које су из године у годину бивале веће.

Ова служба је почела добијати још једну функцију, о којој није било речи ни у оним дипломатским преговорима из прошле деценије ни у званичним објављиваним документима српске владе. Реч је о употреби телеграфа у питањима државне безбедности, било да се ради о унутрашњој било о спољној опасности. Прва од таквих депеша, која је сачувана, односи се на један сукоб у Ужицу између наоружаних отоманских поданика и српских сељака који се за мало није претворио у покољ. Половином октобра 1860. године, српска власт је, у овом месту, хтела да просеца пут за Златибор око Забучја и испод Орловца. Траса је, испод Орловца, ишла преко неке убоге њиве чији је власник био Турчин. Када се овде нашло, по позиву власти, 600 кулучара из златиборског среза њима се испречило више од 60 наоружаних Турака у бусијама спремних да отворе ватру. Мудир ужички је захтевао обуставу радова „да лешева не буде”. О овоме су потекле депеше у Београд. Жалила се српска власт и Ибрахим-бег, мудир града ужичког.²⁷ Упутства, која су дошла из Београда, смирила су сукоб. Мртвих није било, али није било ни пута. Брзина депеша спречила је проливање крви.

Наредних година ће важност телеграфског саобраћаја добијати све већу важност и са становишта државних интереса. 9. маја 1862. године стигла је у Београд, министру унутрашњих дела, како ће се ова важна функција у будуће звати, једна депеша из Ужица са обавештењем о турском насиљу које су извршили синови капетана турске тврђаве. Депеша је говорила да се обе супарничке стране у Ужицу дижу на оружје; опет је на помолу био међусобни обрачун и опет се некако стишавала узрујаност и избегавало најгоре.²⁸

Немирно лето 1862. године још ће више ојачати значај овакве функције телеграфске службе. Догађаји везани за бомбардовање Београда и указивање озбиљне ратне опасности, када је и опстанак државе био у питању, указује на све већу важност ове службе. Очуване депеше из тог времена, од којих су неке и шифроване, носе у потпуности војни карактер. Њихова брзина је помогла дизању и покретима народне војске од Чачка, Горњег Милановца, и

Ужица за помоћ Београду. Делеше су истовремено обавештавале и о владиним намерама и доносиле извештаје овој из западне стране земље. Говориле су како се са југа и босанске стране приближавају граници низамске и башибозучке јединице и како се понашају отомански припадници у тврђавама и око њих. „Турци овдашњи, јављано је из Ужица, склонили се у град и око града и минувше ноћи заузеле главни друм за Босну”.²⁹

Увид у документа, која говоре о догађајима тог узрујаног лета, показује какве су се снаге прикупљале код Новог Пазара и Сјенице, у Новој Вароши, Вишеграду, према Заовинама, преко Дрине од Бајине Баште до ушћа ове реке у Саву, о гласинама које су са тих страна допирале, често случајним више зловним, о претњама добациваним против народа и народне војске. Документа још говоре каква су била наређења за скупљање народне војске, њено наоружавање, припреме, логоровање и покрете. Сплет свих тадашњих околности указивао је колико су били дубоки разлози за брзу и промишљену делатност српске власти. У свему овоме значајну улогу је одиграла установљена телеграфска линија.³⁰

У време највеће затегнутости због догађаја у Београду и угрожавања са границе, српска влада је донела и спровела, на најбржи начин, још једну одлуку која се односила на телеграфску мрежу у западном крају земље. Тада је спроведена и установљена телеграфска линија са штацијом у Ваљеву.³¹

Сада су, са гледишта државне безбедности, сви погранични окрузи у овом делу земље: чачански, ужички, ваљевски, подрински и шабачки, били повезани телеграфским линијама са средиштем у Београду. Тако се створио, нека је дозвољено упоређење, један сензорни орган, способан за најкраће време да укаже на све што се догађа на периферији и да изазове одговарајућу реакцију државног врха на све што би угрожавало мир и безбедност земље.

*

Исте године, крајем августа, телеграфску службу у овом делу земље чекао је нови задатак. Тежиште изванредног стања, које се тек стишало у Београду, прешло је у Ужице, затим око тврђава Сокола и Шапца. Низ претходних инцидената, као што су паљевине, насиља, појединачни оружани сукоби и претње покољима, били су регистровани у Ужицу и дојављивани депешама у Београд. Говорило се да се овако „више живети не може”, преносиле се претње о томе како ће „бити меса забадава” и настајало је опсадно

стање када се живело само са оружјем у руци и у војној организацији. Ужичка варош је постепено доживљавала пожар за пожаром а тада се нашла у општем пламену.³²

Велики пожар у Ужицу и две узастопне борбе настале око њега и иза њега, само су делимично посведочени у телеграфским документима. Две закрвављене стране су покушавале и депешама да реше овај сукоб али је разрешење стигло са друге стране. Овај начин саобраћаја више је користио за стишавање и за касније послове око исељавања Турака из овог места и тврђаве Сокола као и за чисто војна наређења у оном ванредном стању које је престало тек 24. септембра 1862. године.³³

Постојање телеграфске линије и штације у Ужицу довело је до једне необичне чињенице. Тада се ширила гласина, настала у часу великог пожара или непосредно иза њега, да телеграфом стижу наређења из Београда да се спали варош. Док су гореле куће, сокаци и делови вароши, неко је убацио своје тумачење о пожару кога је приписао полицијској власти као извршиоцу наређења из Београда. „Свак држи (...) да је правителство Ужице запалило”, писао је иза тих дана Миливоје Јовановић председнику Државног савета Илији Гарашанину. Причало се, а гласина се ширила како се ширио и пожар, да је целу ноћ радио телеграфски апарат у Началничеству и преносио заповест за заповешћу да се ватра проширује. „Овде се разнела реч да је преко телеграфа питано докле је изгорело Ужице и кад је изгорело дотле и дотле, онда је из Београда казано такође по телеграфу да је доста и да се ватра пресече”, писао је у својој изјави уважени члан Државног савета Миливоје Јовановић и додавао да је та гласина деловала те су Ужичани остали пасивни у својој несрећи. Гласина о функцији телеграфа у пожару се и даље одржавала, расла и примала све узрујанија тумачења. Загонетна направа у телеграфској штацији, коју нико осим службеног особља није познавао ни приступао јој, одразила се у сујеверну панику.

Влада је са своје стране чинила велике напоре да разбије такву гласину и разувери народ да ужичка несрећа није њено дело ни „црна мрља” на њеном образу. Била је образована и посебна комисија од врло значајних чиновника да истражи узроке пожара. Комисија је посебно обратила пажњу на гласове о телеграфским депешама за време пожара. Никакви трагови до данас познати нису могли да оправдају оне гласине; показало се да је у току те ноћи

била само једна депеша и то она која је указивала на избијање и обим пожара.³⁴

Овде, при великом пожару и две узастопне борбе, пада у очи једна чињеница. Та је, одсуство и покушаја да се онемогући телеграфска веза Ужица са Београдом сечењем жица или рушењем стубова. То би могло да значи да противничка страна или није била свесна значаја овакве везе или до ње није имала ни приступа због обезбеђења од стране народа и народне војске.

*

Неколико каснијих година донеле су мирне прилике у југозападном делу земље. Отсуство озбиљнијих политичких трзавица и војних покрета, на обе стране границе, није изискивало даље постављање телеграфских линија и развијање мреже штација. Ова је служба иначе текла редовно и још јаче него претходних година. На првом месту је одговарала потребама државне управе а затим и захтевима привредног живота. Понекад је овај саобраћај био од изузетне важности када се јављало о појавама хајдучије и разбојништвима, о избијању епидемија и захтевима за лекарским интервенцијама на сузбијању зараза. Санитетска управа се служила често депешама да би упутила лекаре у места где су била жаришта болести, као на пример у селу Стрмову. Телеграфска служба је све више користила, нарочито трговини, али се запажа њена све већа примена у војним стварима нарочито када се радило о народној војсци. Ништа ванредно се није догађало ни на одржавању телеграфских линија, осим редовних оправки од природних оштећења и још редовнијих обилазака од стране „телеграфских пандура“ како су се тада називали чувари ових водова.

*

Пред сам крај 1866. године, дошла је званична одлука да се оствари стара намера о спровођењу телеграфске линије до државне границе. Иза ове одлуке поуздано је стајала нека међународна интервенција. Влада је саопштила, преко министра унутрашњих дела, Окружном начелству у Ужицу, „да се има од Ужица до Мокре Горе повући линија телеграфска“. Ово наређење је издато 28. децембра 1866. године.³⁵ Одредбе за прибављање стубова биле су истоветне оним када се радило на воду од Чачка за Ужице. Сада је удаљеност износила девет сати и требало је да народ среза златиборског прибави 1.000 стубова. При извршењу овог задатка наступила је теш-

коћа због оскудице храстовог материјала, па се поставило питање да ли се стубови могу поставити и од боровине.³⁶

Народ је, на већ познати начин, припремао ову грађу, извлачио је дуж друма, уз обећање о исплати надница. Са друге стране, из Београда, стигло је обавештење у Ужице, да ће потребни телеграфски материјал доћи на време у Ужице. Радови су трајали преко пролетњих и летњих месеци, уз незнатно учешће и житеља из Ужица, колико је телеграфски вод ишао преко ове општине. Радове је спроводио и надзиравао тадашњи окружни инжењер Драгољуб Угричић, познат у овом крају као „Угрица“. При завршетку послова нашао се пред једним проблемом. Није му било јасно да ли линију треба спровести до саме границе или је уставити код Мокрогорског карантина, чије је одстојање од државне међе износило 15 до 20 минута. На питање упућено министру унутрашњих дела стигао је, из Београда одговор да се „за сада подигне вод телеграфски само до здања Карантина Мокрогорског“. По овом наређењу се и поступило; вод је заустављен код Карантина, односно само до њега су били подигнути стубови.³⁷ Ова преписка и решење везано за њу могло је да значи само то да телеграфска линија преко Босне и Херцеговине још није била подигнута, мада се о њој говорило још пре једне деценије и на врло званичним местима.

У време када се завршавало постављање стубова до Мокре Горе, у Пожегу је стигао потребни телеграфски материјал за ову линију, одкуда је упућен у Ужице где је примљен 25. септембра 1867. године.³⁸ Наредба Началства ужичког, која је дошла убрзо, тражила је да се посао што пре заврши. Раније припремљени и привучени стубови сада су се морали поставити у земљу, утврдити и снабдети са носачима и изолаторима да би могли примити жицу. Наређивало се из Ужица да се из срезова златиборског и црногорског прикупи 850 људи од 5. до 7. октобра и да се ради док се посао не заврши. Линија се делила на деонице а посао је ишао уз присуство среских писара, кметова и — пандура. „Аргатима“ се наређивало доношење потребног алата. Посао је ишао, мада не тако брзо; Окружно началство у Ужицу известило је, тек двадесетак дана касније, министра унутрашњих дела да је народ „подигао вод телеграфски између Ужица и Мокре Горе“ и да су постављена три чувара који ће од 1. новембра „поменути вод обилазити и чувати“.³⁹ Уз овој посао, као и сличне претходне, вођени су уредни обрачуни пешачких и запрежних надница. О подизању ове линије, чији је

значај био већи од локалних потреба, говорило се те године и на Народној скупштини у Крагујевцу.⁴⁰

Када је сав посао на овој линији завршен и рачуни се свели, дошао је извештај началника среза златиборског, с пролећа 1863. године, да народ за „наднице и диреке не тражи никакву плату, већ ту суму поклања државној каси” у корист овог доброг и полезног дела. Тражено је само да се подмире они трошкови које су, при радовима учинили инжењер и писар у успутним механама на исхрани.⁴¹

Окружно началство у Ужицу, овим поводом, обратило се началнику среза црногорског да делује како би му подручни народ следио примеру Златибораца и поклонио свој труд „на дар правителству”. Срески старешина „познатим му начином” имао је да „понуди” народ на овај поклон, „па ако му та понуда буде пријатна” — Началство ће знати да цени тај дар.⁴² Ужичка општина, на сличан предлог из Началства, известила је ово да поклања држави све утрошене наднице, а притом је тражила и надлежно одобрење да може отписати и новчане издатке из своје касе које је утрошила на подизање телеграфа преко свога атара.⁴³

Радови на подизању телеграфског вода од Ужица до Мокре Горе су се завршили али је резултат изостао. Није забележено ни повезивање са одговарајућим водом иза границе у оном времену како би се стигло до „тријестанске линије”. Такође није забележено ни отварање телеграфске штације у Мокрој Гори ни постављање телеграфисте. Све је то остало као отворено питање за будуће године.

*

Година иза довршења телеграфског вода ка Мокрој Гори дошла је земљи један тежак политички потрес. Погибија кнеза Михаила није прошла без последица чак ни по телеграфске везе у овом делу земље. У току ноћи, уочи 30. маја 1863. године, догодиле су се две веће диверзије у овом крају. Пресечене су телеграфске везе између Ужица и Чачка и Ужица и Ваљева.⁴⁴ Прва диверзија је била иза Пожеге а друга негде према Косјерићу. Телеграфски чувари су о томе одмах известили Окружно началство, које је за ове случајеве могло знати и по умртвљеним апаратима у штацији. Чувари нису могли сами да изврше оправке, што указује на величину диверзија, и тражили су помоћ. Сутрадан, у 10 сати, наређено је старешини среза црногорског, чија је канцеларија била тада у Ужицу, да одмах оде на место оштећења према Косјерићу а окруж-

ном инжењеру да иде код Пожеге. Обојица су имали налоге да се сметње што пре отклоне, пошто је сада нарочито нужно да се „одржи свеза телеграфска“. Налагало се и још боље чување телеграфских водова, па су у ту сврху употребљени пандури — коњаници. Показало се да ни ово није довољно, јер је већ следеће ноћи, дошло до мањег оштећења у близини цркве пожешке али је тај квар лако отклоњен.⁴⁵ Из докумената се не види ни ко је, ни зашто, извршио ове диверзије.

*

У време извођења радова према Мокрој Гори, или нешто касније, варошица Пожега преко своје општине, затражила је да се и овде постави телеграфска штација. Општина је, као своје прво учешће, понудила 60 цесарских дуката за набавку апарата. Молба је отишла министру унутрашњих дела. У преписци, која је затим настала, полицајна власт је затражила још четири дуката и кућу од четири собе и кујне за смештај штације и квартир за телеграфисту. Ово се тражило на „неограничено време“, што је значило у државну својину. Општина је накнадно и ово обећала. Затим, као да то није било довољно, дошао је захтев да се та зграда и званично поклони држави, пошто се претходно оправи и поред ње ископа бунар. У Пожеги се оклевало око преноса власништва па је дошло обећање да ће се таква кућа саградити и поклонити држави. Али опет нешто није било у реду; било је већ јасно да није постојао посебни државни интерес да би се штација овде, и у овом времену установила. Или у интересу штедње, држава је желела да све трошкове пребаци на ову општину.

Пожешка пак општина није одустајала од своје намере. Поново се, 18. септембра 1868. године, обратила министру унутрашњих дела и молила да се покренуто питање једном реши. Подвлачила је двоструку важност отварања штације у овом месту. Овде, писало је у молби, „постоји барутни магацин, 13 шанчева и новосаграђени амбар за рану“. Даље, „овде је најкраћа линија за Ивањицу, Јавор и Албанију и доњи крај Босне“, подразумевајући под тим подручја око Сјенице и Новог Пазара. Затим, овде се сучељавају три округа па би се лако „брзим саобраштајем лоповима и хајдуцима доскочило“. Молба подвлачи и друге моменте, који су пресудни за ово место. То је „привредна важност“ јер би се брже упознавало са страним трговачким местима „па би се знала важност и потребе других пијаца“. Трговина би се боље развијала у погледу извоза свиња, ра-

кије и „друге живе марве” преко Смедерева и Шапца. Наглашавало се, на крају, да би се удовољењем ове молбе „ставио темељ за боља и већа унапређења”.⁴⁶

Из овог краја и иза овог захтева, убрзо је дошла и још једна молба за спровођење телеграфске линије и установљење штације. Ивањичка општина се обаритла Окружном началству у Ужицу и молила га да поради како би се „због напредка и развића трговине” и ово место укључило у телефонску мрежу. Ивањички житељи, који су сигурно ово питање морали претходно разматрати и бити упозанти са захтевима пожешког грађанства, знали су да се тражи и озбиљно учешће заинтересованих места за увођење телеграфа. Они су одмах, а то су могли учинити само трговци, обезбедили прилозима стотину цесарских дуката да се овде, код њих „намјести телеграфско надлежатељство”. Ова се општина тада налазила у јеку великих припрема за градњу школе, па се није могла обвезати на већу суму. Можда је чак и одложила градњу нове зграде за своје ученике, пошто је, како наглашава у молби, тежила да појача „политични круг трговине” не само за своје место, већ и за цео моравички крај „и за друга места”. Није се заборавило нагласити важност овакве везе и за државне интересе због близине границе. Окружно началство је спровело ову молбу министру унутрашњих дела дајући јој своју подршку „и из више других званичних признања”.⁴⁷

Тако су се, скоро истовремено а сигурно и не случајно, стекле ове две молбе на надлежном месту. Истовремено иступање обе општине баца светлост и на сам друштвени развој у овом крају земље. Ојачани трговачки капитал већ показује иницијативу за напретком; млада буржоазија, издвајајући се као класа, почиње самосталније да иступа не само као носилац идеја техничког напретка већ и као њихов реализатор.

*

Надлежно место није неколико месеци одговарало на молбе из Пожеге и Ивањице. Затим је министар унутрашњих дела, овога пута то је био Рад. Милојковић, затражио од Началства у Ужицу објашњење о молби из Ивањице. Примајући на знање понуду од стотину дуката из Ивањице као помоћ за телеграфску линију, министар је јављао да ће трошкови бити знатно већи. Они би износили 44.000 гроша чаршиских и то без кирије за кућу и без плата за званичнике и служитеље овог надлежства. Министар је стављао до знања и то да је више општина у Србији подмиривало сав тро-

шак при оваквим радовима и питао да ли би Ивањица пристала да пружи још већу помоћ од обећане и да ли би могла дати влади „за свагда“ кућу где ће се штација сместити.⁴⁸

Одговор из Ивањице није био стигао, када је влада одлучила да се приступи припремама за подизање телеграфске линије од Пожеге до овог места. Она је то чинила условно: „ако се нађе за нужно“. Началству у Ужицу је препоручило Министарство унутрашњих дела да нареди сечење потребног броја стубова, дајући као и раније упутства како да се тај материјал припреми и привуче дуж пута куда би ишао телеграфски вод. Успутно објашњење је указивало на дужи рок, пошто се наређивало да стубови морају бити смештени тако како не би трунули. По завршетку посла захтевао се извештај о извршењу.⁴⁹ Било је очевидно да се очекује учешће Ивањице на овој градњи, и то у већем обиму него што се обећавало.

Окружно началство у Ужицу, ослањајући се на писмо министра унутрашњих дела, наредило је 28. марта 1869. године среским началницима у Пожеги, Ариљу и Ивањици, да сваки од њих, преко народа, припреми онолики број стубова који ће се поставити кроз његов срез. И опет се наглашавало да ће ти стубови, „ако буде потребно“, користити за телеграфску линију. Опет су упућивани прописи о обради и превлачењу тог материјала, као што се чинило и раније.⁵⁰

Нешто није ишло како треба са припремама стубова на подручју ова три среза. Министарство унутрашњих дела тражило је, 10. маја, извештај о извршењу задатка. Распис из Ужица у срезове и одговори показали су да је наредба за стубове олако схваћена. Пожега је, истина, одговорила да је одсечено и привучено 200 комада стубова, али одговор из Ивањице ни из далека није задовољавао. Срески старешина се само жалио да по селима његовог среза нема хростове грађе, па је, вели, предузимао нешто на своју руку, да је набави из Драгачева. А драгачевски старешина му то није могао дозволити без одобрења надлежне власти из Чачка. Затим јавља да је тражио да срез драгачевски отсече и припреми оне стубове који ће требати за простор куда линија иде преко села код Градине и Радаљева. Ни на то није било одговора. Из Ужица је, због свега овог, отишао врло оштар прекор у Ивањицу. У Ужицу се сматрало да по моравичким селима има довољно добре горе за телеграфске стубове. Ако је такве нема у општинским и општенародним шумама, морало је имати у приватним забранима. Укор из

Ужица звучао је као претња и срески старешина је убрзо јавио да су стубови спремни и привучени на одређена места. Такође, се нашло и још 25 стубова за оно растојање преко драгачевског среза куда је ишла траса намераване линије.⁵¹ Са ариљским срезом није било тешкоћа на овом послу, мада он неће добити телеграфску стацију, како се наглашавало и објашњавало у једном акту Началства из Ужица. А ово место, пошто је још тада било без икакве радиности или трговине, није ни показивало интерес за установу овакве врсте нити је могло на њу рачунати.

*

Окружни подинжењер Ђуро Русаци, који је проверавао задатке и извештаје, посумњао је да ће бити довољно стубова за пројектовану линију. Тада је било отсечено у пожешком срезу 210, у ариљском 200 а у моравичком 295 комада стубова. Сада је Началство наредило поновно премеравање линије и попуњавање евентуалног недостатка броја стубова. Показало се да су прва два среза испунила обавезу а моравички је морао да их још спреми како би достигао број од 329. комада.⁵² Када се и ово извршило, Окружно началство је послало извештај телеграфском одељењу да су прибављени стубови у потребном броју „све од граничевог и растовог дрвета; да их има 777 комада и да се може почети са даљим радом“ Притом се јављало да народ ариљског среза „не тражи за сечу и привлачење дирека никакве накнаде, но исту правителству поклања”.⁵³

Општина у Ивањици, можда је пратила и ишчекивала развој ове ствари, и није брзо одговарала на тражење министра унутрашњих дела из фебруара. Одазвала се тек почетком јула, када су завршени радови на прибављању стубова. Одговорила је да може дати још само 60 цесарских дуката за исплату трогодишње кирије на зграду где ће се сместити телеграфска стација. Ради овога, општинска управа се обратила Окружном началству и молила, сагласно тада постојећим прописима за дејство, да јој се одобри овај издатак из њене касе.⁵⁴ Издатак је одобрен решењем министра финансија.

Тада се, по оцени министра унутрашњих дела, показало да је време за подизање телеграфске линије од Пожеге до Ивањице и за отварање стација у оба места. Из Београда је упућен, почетком септембра сав потребни материјал и за линију и за стације. Материјал је требало примити и сместити у ону зграду коју је општин-

ска управа у Пожеги већ била определила, под неким условима сада непознатим, за телеграфску установу. Министарство је већ раније наручило у Чачку, код тишљера Јакова Крена, да се израде канцеларијски и телеграфски столови за обе штације и такође, допреме у Пожегу. Сада су наручени и сандуци за батерије неопходне за рад телеграфа.⁵⁵

*

Када је телеграфски материјал приспео и смештен у Пожеги, требало је приступити радовима на постављању линије ка Ивањици. Ту је искрсла једна тешкоћа; није било стручног човека који ће спровести те радове. Подинжењер Буро Русац се изјаснио да не може прихватити те радове; оправдавао се заузетошћу на градњи и оправци путева. Али ће пре бити да није имао никаква искуства на оваквом раду и није се усудио прихватити нови посао. Окружно начелство нашло је и само за умесно да свом подинжењеру не поверава овај посао и примило је разлоге о заузетости на другим странама. Стога је молило министра унутрашњих дела да пошаље неког од својих стручних људи на овај задатак.⁵⁶ Само тај посао је још мало могао да чека, пошто је на дневном реду био хитнији задатак око уређења и отварања телеграфске штације у Пожеги. Министар унутрашњих дела одредио је једном од својих стручних телеграфиста да оде у Пожегу, где су сви радови око зграде већ морали бити извршени, и да тамо припреми, отвори и уведе у саобраћај нову штацију. Окружном начелничеству се препоручило да „буде при руци” у свему том човеку.⁵⁷ Телеграфска штација у Пожеги отворена је почетком друге половине септембра 1869. године. Тиме се у потпуности изашло у сусрет оној молби која је из овог места пошла још почетком прошле године.

Сада је дошло на ред постављање телеграфског вода према Ивањици. Министар унутрашњих дела, узевши у обзир тешкоће са Буром Русацијем, одредио је за градњу новог вода Тасу Ђорђевића, из Београда. Послао га је овде са препоруком Началству да му се укаже од среских власти свака потребна помоћ. Посебно се наглашавало да Т. Ђорђевић мора имати при раду потребан број радника како би био у стању да повлачење линије изврши благовремено. Ово се наглашавало стога што се приближавало зимско доба када би било немогуће радити. Са овом препоруком је отишло и наређење да се из Пожеге одмах отпреме у Ивањицу телеграфски апарат и онај прибор који је за штацију потребан и тамо смести у за то већ одређену грађевину.⁵⁸

Овде се опет јавља стара, с пролећа показана немарност, и радови нису ишли како је замишљено. Таси Ђорђевићу није погодновало дуже бављење на овом терену а пошто посао није никако ишао, сам се појавио у Окружном началству и тражио да му се пружи довољна помоћ за уредно завршавање радова. Окружно началство је упутило хитно опомену у Пожегу, где је баш запињало са почетком. Писало је да се „слабо настојава у давању помоћи оним људима који подижу телеграф од Пожеге до Ивањице и да је за ови прошли пет дана једва телеграф кроз ваш срез за један сати подигнут”. То је проистекло отуда што није имало радника при ношењу материјала, копању јама и подизању стубова као и при њиховом укопавању. Није се штедело ни укора ни претњи средком началнику, када му се указивало да је на раду једног дана било само пет људи. Сада се наређивало да на рад излази 50 до 60 људи, да се посао спроводи у присуству лично началника или писара из Пожеге. Тако се морало деловати док се телеграфска линија не подигне кроз срез. А када се увиди да се прилази граници ариљског среза, требало је обавестити тамошњег началника да поступи на исти начин прихватајући продужење радова. Наређење из Ужица је отишло и у Ариље у истом смислу, па одмах и у Ивањицу. Народ моравичког среза се задуживао да спроведе линију и преко оног малог дела драгачевског среза куда је трасирана.⁵⁹

*

Тешкоћа и спорови више није било. Оштра упозорења из началства, поготову што се наговештавало да ће средке старешине бити дужни накнадити штету која би настала због одуговлачења. Подизање телеграфске линије ишло је сада брже него и једанпут раније. По коју цену — то су могли знати само житељи из оних села куда се подизала жица. Али о њиховим тегобама, као и раније, није се тада ни говорило нити остављало писменог трага.

Довршење телеграфске линије од Пожеге до Ивањице било је 16. новембра 1869. године. О овоме је отишао извештај из Ивањице истога дана као одговор на ону оштру наредбу Началства. Истина, из Ивањице није отишла депеша, као што је било уобичајено при отварању телеграфских штација, пошто телеграфисте још није било, већ хитна порука написана руком ореског началника.⁶⁰

Министар унутрашњих дела се убрзо постарао да и овде дође стручни телеграфиста. Преместио је таквог из Крушевца и упутио на нову дужност.⁶¹ Телеграфиста је био у Ивањици већ 25. новембра

те године. Одавде је истог дана писао две жалбе надлежном министру. Једна од ових жалби тичала се оне куће која је додељена за штацију и где је био материјал допраћен из Пожеге. Биле су, како гласи жалба, то три тескобне просторије. Једна је била још влажна од скоре оправке „да нису у стању ни 40 кола дрва осушити је”. Друга соба, са рђавим влажним подом врло се тешко грејала некаквом лошом земљаном фуруном. Трећа, кујна била је тако тесна да се кроз њу није могло проћи од дима. Телеграфист је писао: „Због ове влаге — фојхности — сав челик на телеграфском апарату обузела је рђа, сат није могао да ради и са њега се одлепљивао политур”. Подрум, намењен за складиште, био је још гори. Три колута гвоздене жице и још неке ствари од гвозђа — „све је зарђало”, пошто је ова просторија огрезла у блату. Телеграфиста је молио министра, у интересу очувања државне имовине, да се дејствује како би се нашла удобнија кућа — „сува и нешкодљива”. Писмо из Ивањице министар је доставио Началству у Ужице и врло озбиљно захтевао да ивањичка општина испуни своју обавезу у погледу смештаја штације, пошто на овај начин то није учинила. Тражио је да се обезбеди подеснија зграда за смештај овакве установе. Ствар је у Ужицу ушла у хитан поступак и предата среском началнику у Ивањици са задатком да се нађе решење.

Из Ивањице, почетком наредне године, стигао је одговор да ће се одмах нешто предузети за бољи смештај штације. Општина се споразумела са телеграфистом да ће се ствар побољшати, ако се постојећим просторијама дода још неколико одељења у дворишту исте зграде. Истовремено је дата обавеза да ће тако стање трајати само до Митровдана исте године.⁶² План смештаја штације у Ивањици, који је ишао уз жалбу, показује да се та установа није налазила у близини среске канцеларије, већ у сокаку једне махале, преко пута механских прохода а у близини некакве ковачнице негде према Циганској махали.

Истог дана када је отишла жалба из Ивањице, министар унутрашњих дела усвојио је и одобрио предлог Окружног началства о постављању три чувара нове телеграфске линије. Ови су већ имали одређене деонице на којима су вршили већ раније прописане дужности за овакву службу. Срески началници су обавештени о овим постављењима и давало им се у дужност да мотре на те људе и по потреби укажу им сваку помоћ када се ради о одржавању линије. Сви ови чувари су раније били пандури и знали су шта значи правителствена служба. Сада су упућивани само на уредност

у дужности и неопходне оправке на линији ако су оштећења била мањих размера. Носили су „потерне листове“ од ивањичке штације до Пожеге и овде их предавали чуварима главне линије према Ужицу као доказе своје ревности.⁶³

* * *

Тако је српска влада замислила и остварила телеграфску мрежу у овом делу земље. Ова „новотарија“ могла је у почетку бити примљена са подозрењем или бар са неповерењем. То је био први технички напредак који је овде допро из тадашње Европе. Временом се телеграфска служба потврдила и у управној служби и у јавном животу, те се све више показивала као неопходна потреба.

Наредне, релативно мирне године, нису овде довеле до проширења телеграфске мреже; оне су само донеле нека побољшања у њеном раду, као што је увођење више линија на једном воду, бољу организацију у раду штација и уредније достављање депеша. Постајање овакве институције давало је свој допринос целокупном јавном животу, почев од службе безбедности, преко бриге о сузбијању епидемија, до помоћи привреди и трговини, за коју су у своје време молили пожешки и ивањички трговци.

Врло значајна и чак изванредна улога припала је овој телеграфској мрежи у периоду мутних година када се приближавала ратна опасност и затим, отворила бојишта дуж границе 1876—1878. године. За борбе, у овом крају познате као „Јаворски рат“, телеграфска служба, која се тада проширила и ојачала, дала је непроцењен допринос за одбрану земље.

НАПОМЕНЕ

1. Србске новине, бр. 30. од 17. марта 1856. год. Архив Србије (даље: АС) — Совјет; № 151/1858. Сви датуми су по старом јулијанском календару тада важећем у Србији.
2. Србске новине; бр. 5, од 19. јануара 1856. године.
3. АС—Совјет; № 20/1856. год. Према овом договору излази да је напис у Србским новинама изражавао званичан став владе у Београду. Портни представник Фуад-паша условљавао је повезивање телеграфске линије преко Босне и Херцеговине тиме, ако „тријестанска линија“ пређе преко наведеног правца. О овоме пише и Тр. Теслић у књизи — Из првих дана телеграфског саобраћаја у Србији, стр. 133. Београд 1955. год.
4. АС—Совјет; № 64/1858. Акт Попечитељства унутрашњих дела; Т№ 90. од 22. фебруара 1858. год. У поменутој Теслићевој књизи такође се наводи овај докуменат.
5. АС—Совјет; № 130/1859. Овај докуменат је објављен у књизи Бр. Перуничкића, Чачак и Горњи Милановац, I, стр. 680—681.

6. Исто. Предрачун у прилогу. Деспотовица, место где се постављала прва штација на овој линији, убрзо је по захтеву кнеза Милоша, добила назив Горњи Милановац, — в. Србске новине, бр. 46. од 18. апр. 1859. год. Обрачуни у аустријској монети потичу отуда што су их радили аустријски стручњаци при телеграфској служби у Србији. Међу њима, а од утицаја на изградњу ове линије, помиње се Phillip Yung, телеграфски официјал аустријски“ (Навод по Тр. Теслићу).
7. Ванредни прирез из 1854. године, који је предложен по 2 цесарска дуката с главе на главу пореску, био је једна од најнепопуларнијих мера српске владе у тадашњој европској немирној години. Тада је власт у Србији предузела низ ванредних мера, као што су прикупљање и забрана извоза хране, прво организовано уређење народне војске, наоружавање народа, појачање мера безбедности на границама и т. сл. Ванредни прирез је указом кнеза А. Карађорђевића смањен на половину по пореској глави 5. августа 1854. год. Прикупљен је, уз много роптања и узрујаности, и то врло брзо. Тада је само окружије ужичко дало 315633 пореска гроша, што указује, узевши у обзир целу земљу, на милионске суме. (Акт Началства окр. ужичког К. № 18. од 23. јануара 1855. год. Кназначејству Попечитељства финансије).
8. АС—Совјет; № 130/1859. год. Указ кнеза Милоша в. № 1708, од 20. априла 1859. год. Овај указ је потписао „књажески представник, попечитељ иностр. дјела, полковник кавалер“ Цветко Рајовић. Обј. у књизи Бр. Перуниччића — Чачак и Горњи Милановац, I, стр. 628.
9. Архивска грађа о постављању овог дела телеграфске линије није била доступна аутору. Њен највећи део вероватно је пропао с нестанком архиве Окружног начелства у Чачку. Начин и организација градње, прибављање радне снаге и однос према њој, превоз и постављање телеграфског материјала морали су бити истоветни као и на радовима на линији до Ужица и касније у другим правцима. Међутим, и пре постављања телеграфа у овом делу земље, овде су стизале депеше. Најхитније и најважније поруке из Београда према Чачку и Ужицу ишле су телеграфом до Крагујевца. Одавде их је Крагујевачко начелство слало поштом или штафетално даље. Једна од таквих депеша од 29. августа 1859. године односила се на прославу рођендана кнеза наследника Михаила пренета је у Чачак и Ужице. В. АС—НОУ—1859. нср. гр. — акт Началства окр. крагујевачког; № 9092. од 31. августа 1859. год.
10. Персонални подаци за ове штације потичу из тадашњег званичног Шематизма. Чачански телеграфист А. Петровић био је родом од Неготина а његов помоћник В. Николић из Карана код Ужица. Овај последњи је већ 1862. године отишао у Лозницу на дужност при новоотвореној штацији и његово место у Чачку остало је упражњено. Исте године дошао је у Горњи Милановац за телеграфисту Велимир Лонгиновић који ће касније отворити штацију у Пожеги. Иначе назив телеграфска штација је буквални превод из немачке терминологије речи Telegraphstation, како је то констатовао и Тр. Теслић.
11. О правцима ових телеграфских линија расправљало се и на седницима народних скупштина већ и као о свршеном чину. Србске новине, бр. 128 од 6. октобра 1867. године говоре о томе а посебно о линији која иде од Чачка за Карановац. Осим тога овде је од значаја и чињеница да је кнез Милош одлучио преместити окружна надлештва из Карановца у Чачак. Стога је разумљиво и инсистирање за линију и штацију у овом месту. Гугаљска скела на Морави, која се овде помиње више пута, била је тада врло значајан објекат, у недостатку моста, на путу поштанском из Ужица у Чачак и даље у унутрашњост Србије. Налазила се по дну села Пилатовића према Гугљу и врло се често среће у тадашњим документима.
12. АС—НОУ—1860. нср. гр. Акт Попечитељства внутрењих дела; Т. № 1094, од 18. септ. 1859. год.; концепт одговора Началства ужичког; Г. № 238. од 21. септ. 1859. год.
13. АС—Совјет; № 890/1859. и пратећи акт Попечит. внутр. дела; Т. № 1071/1859.

14. АС—НОУ—1859. нср. гр. Акт Попечит. внутр. дела; ТМ 1235 од 17. окт. 1859. год. и акт-концепт Началства окр. ужичког; ГМ 269. од 20 окт. 1859. год. Началство је тражило да се одмах по завршетку радова поднесу обрачуни утрошених надница ради исплате.
15. Исто. Акт началника ср. црногорског; М 4026. од 24. нов. 1859. год. Акт Началства окр. ужичког; ГМ 276. од 2. дец. 1859. год. Акт истог Началства; ГМ 320. од 19. дец. 1859. год. и акт Попечит. внутр. дела; ТМ 1557. од 19. дец. 1859. год. У црногорском срезу на овом послу радили су људи из 14 села. Ужичка општина дала је раднике за део линије од Трешњице до „зданија Началства“. Исплата радника из среза црногорског извршена је тек у октобру 1860. године.
16. Felix Kanitz-Serbien S. 159. Leipzig 1868. Говорећи о положају телеграфске штације, односно о тој слици Ф. Каниц каже: »Ihres Stirnseite zunächst befindet sich das Nacalnikat, dann folgt Telegrapheamt, die Schule und rechts Kreisgericht«.
17. АС—МФ—Ф—III—138/1859. Ђумрукчија са Јавора Илија Петровић телеграфисао је 21. дец. 1859. год. попечитељству финансије и молио за отсуство због братовљеве смрти. Ова полузванична депеша носи број 135 и дата је овде у факсимилу као први пронађени докуменат из чачанске телеграфске штације.
18. АС—НОУ—1860. нср. гр. Акт Попечит. внутр. дела; ТМ 118. од 19. јануара 1860. год. У прилогу овог акта ишли су спискови материјала и „настављење“ за постављање линије. Материјал је стигао до гугаљске скеле стварно 31. јануара 1860. год., али не у потпуности, и примио га је началник среза црногорског.
19. Исто. Акт-концепт Началства окр. ужичког; ГМ 30. од 8. фебруара 1860. год. Акт-концепт; ГМ 42. од 13. фебр. 1860. год. Овде стоји забележено накнадно да се из Ужица упути кроз три дана на рад сто људи и троја кола. Изашло је радника знатно мање, што се показује из акта-концепта ГМ 56. од 26. фебр. 1860. год.
20. АС—СОУ—1860. нср. гр. Акт Попечит. внутр. дела; ТМ 435. од 21. марта 1860. год. Писмо инж. Ј. Клинара од истог дана инж. Ј. Веселом; Концепт-акт Началства окр. ужичког; ГМ 76. од 23. марта 1860. год. којим тражи 150 ока бакарне жице из Чачка. Акт-концепт Началства ужичког; ГМ 82. од 26. марта 1860. год. Попечитељству внутр. дела којим тражи још 30 ока бакарне жице.
21. АС—МИД—В—Ф—IV—135/1860. Први телеграфиста у Ужицу био је Јован Живић, родом из Боке у Војводини, који је овде дошао привремено на дужност и ту дуго остао. Његов помоћник био је Спиридон Попозић, родом из Котора, бивши ужички дугогодишњи учитељ и приучени телеграфски курсиста. Њему је ово место додељено у знак признања и унапређења „пошто се у учитељској служби није могло већим званијем помоћи“.
22. Свечаности при отварању знатнијих телеграфских штација биле су тада уобичајене. Један од очевидаца такве свечаности, која се држала негде у Србији, био је Д. Ц. Ђорђевић. У сећањима с почетка овог века он говори о мноштву света при отварању штације, о вењацима, прангијама и весељу. Пошто је телеграф још био велика мистерија за неписмен народ, Ђорђевић се сећа како се говорило да у телеграфском апарату „раде нечастиви“ и како су многи напрезали очи да бар за тренутак сагледају на жици „реп од депеше“ која јури за Београд. (Наводи се по књизи Тр. Теслића, стр. 100).
23. Србске новине, бр. 60. од 21. маја 1860. год. Депеша упућена кнезу Милошу из Ужица гласила је: „Међу знамените дане срећне владавине Ваше Светлости числи народ окружја ужичког са свим чиновничством и данашњи дан, што сте премилостиви Господару наредили, те се и у нашем крају отворила телеграфска штација. У чувству признателности на тако отеческом старању о напредку наше земље, народ са чиновничством изјављује Вашој Свјетлости синовну благодарност, молећи Бога за дуг живот и здравље Ваше Светлости“. Слична депеша стигла је истог дана у Београд и из Лознице.

24. АС—МИД—В—Ф—IV—135/1860. Извештај је гласио: „Попечитељство внутрењи дела узима слободу у највећој понизности доставити Вашој Свјетлости, да је 12. т. м. у Ужици отворена телеграфска штација. ТН№ 704. од 13. маја 1860. године“.
25. АС—НОУ—1860. нср. гр. У архиви НОУ сачувано је много оваквих докумената и за наредне године. Дужности чувара линије биле су прописане „настављањем“ од 31. маја 1860. год. с позивом на прописе КО№ 128 од 18. марта 1855. године када је ова служба и уведена у Србији.
26. Исто. Акт Попечит. внутр. дела; ТН№ 1775. од 9. авг. 1860. год. и пратећи документи.
27. АС—МИД—И—Ф—XI—96/1860.
28. АС—МУД—II—Ф—XVI—36/1862. АС—МИД—И—Ф—XI—371/1862. АС—НОУ—1862. нср. гр. Концепт извештаја Началства окр. ужичког; № 5991. од 9. маја 1862. год.
29. АС—МУД—II—Президијали. Депенца из Ужица од 7. јуна 1862. год.
30. О овим догађајима постоје, као сведочанства, многе депеше, мада су многе и нестале. О садржајима изгубљених депеша могу да посведоче и т. зв. „президијали“. То су кратка и најповерљивија писма упућена важним личностима. Таквих докумената нема забележених у протоколима пошто су сматрана најповерљивијим у смислу касније уобичајеног термина „државне тајне“. В. АС—МУД—II—Президијали, 1862. год.
31. Телеграфска штација у Ваљеву отворена је у лето 1862. год. Овде је први телеграфист био Петар Марковић а његов помоћник Јован Трифуновић који се водио на привременој дужности. В. Шематизам за 1863. год.
32. АС—МУД—II—Ф—X—127/1862. АС—МУД—II—Ф—XVI—36/1862. АС—МУД—II—Ф—XIV—63/1862. Окружни началник у Ужицу Петар Стојковић послао је министру унутрашњих дела депешу под 25. авг. 1862. год. у 8 сати и 45 минута којом јавља: „Поред све предострожности, која је вечерас предузета, сада се опет произведе ватра у среди чаршије и дућани и једне и друге стране у пламену горе. Обшта је сумња на Турке“.
33. АС—МИД—И—Ф—X—58/1862. и АС—Совјет; № 329/1862.
34. АС—МУД—II—Ф—XIV—63/1862. АС—Совјет; № 421/1862. в. и прилоге под бр. 30.
35. АС—НОУ—1866. нср. гр. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 231/1866. од 2. јануара 1867. год.
36. Исто. Окружно началство је о овоме писало министру унутр. дела 26. јан. 1867. год. Одговор није познат, није познато ни да ли је дошло до замене овог материјала.
37. Исто. Акт министра унутр. дела; ТН№ 1381. од 2. септ. 1867. год. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 168. од 11. септ. 1867. год.
38. Исто. Акт-концепт Началства; Г№ 190. од 25. септ. 1867. год.
39. Исто. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 222. од 28. септ. 1867. год. Началство је зетим јављало министру унутр. дела да је нешто алата оштећено или изгубљено при раду, па је молило за допуну. Министарство је удовољило молби и алат је стигао у Ужице да би био предат новопостављеним чуварима. Акт Министар. унутр. дела; ТН№ 1709. од 10. нов. 1867. год.
40. Србске новине, бр. 128. од 6. окт. 1867. год.
41. АС—НОУ—1867. нср. гр. Акт началника ср. златиборског; № 2221/1867. од 29. маја 1868. год. Тада је народ из овог среза дао 1401 пешачку, 110 запрежних надница и 1000 стубова. Овде није узето у обзир оно што је народ из ужичке општине дао, као ни из црногорског среза. За овај допринос се очекивала и јавна захвалност која је изостала.
42. Исто. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 237. од 28. апр. 1869.
43. Исто. Акт Суда општине ужичке; № 950. од 5. маја 1869. год.
44. Телеграфска веза од Ваљева за Ужице успостављена је нешто раније. Тачан датум се није могао утврдити из доступне и истражене архивске грађе. У фонду НОУ ова веза се среће само два пута. Први податак се односи на поклон у раду који је народ црногорског среза дао држави

- приликом подизања ове линије. Други податак је овај који се односи на диверзију.
45. АС—НОУ—1868. нср. гр. Акт Началства окр. ужичког од 31. маја 1868. № 6326. Као одговор: президијално писмо началника ср. пожешког од 31. маја 1868. год. Окр. началству у Ужице. Овде извештава о оштећењу и накнадном обезбеђењу телеграфске линије.
 46. АС—НОУ—1868. нср. гр. Молбу су потписали председник општине Милан Стојић, општински кметови и одборници, заједно за више трговаца из овог места. Министарство је привремено одложило молбу с примедбом: „Сојузити с предидућим актима овог предмета“ што указује да је постојала и ранија преписка о штацији у Пожеги.
 47. Исто. Акт началника ср. моравичког; № 3109. од 20. септ. 1868. год. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 908. од 28. септ. 1868. год.
 48. Исто. Акт министра унутр. дела; Т№ 1877. од 27. фебр. 1869. год. Овај захтев је упућен у Ивањицу 5. марта исте године под № 2247.
 49. Исто. Акт министра унутр. дела; Т№ 470. од 10. марта 1869. год. Под-инжењер Ђ. Русаци је израчунао да растојање од Пожеге до Ивањице износи 19531 хват, или претворено у тек тада увођени мерни систем, 37047 метара. Ова мера се не поклапа са данашњим одстојањем. Објашњење лежи у чињеници да је стари пут ишао преко села Годовика и Грдовића до Ариља, а даље преко Трешњевице и Радаљева, брдовитим крајим правцем, уз који се постављала телеграфска линија.
 50. Исто. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 75. од 28. марта 1869. год.
 51. Исто. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 121. од 27. маја 1869. год. Акт министра унутр. дела; Т№ 737/1869. и други пратећи документи.
 52. Исто. Извештај среског началника из Пожеге; № 1983. од 6. јуна 1869. год. Извештај ср. началника из Ивањице; № 183. од 5. јуна 1869. год. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 139. од 2. јула 1869. год.
 53. Исто. Акт Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 159. од 14. јуна 1869. год. Није познато како је народ у срезovima моравичком и пожешком поступио у овом питању.
 54. Исто. Акт началника ср. моравичког; № 2284. од 11. јула 1869. год. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 184. од 14. јула 1869. год. Решење министра финансије; Е№ 2269. од 1. августа 1869. год. За раније обећаних 100 цесарских дуката, који су и уплаћени за ову сврху, није требало одобрење пошто су ову суму прикупили међу собом ивањички трговци, те се она није водила као општински капитал.
 55. Узори за израду ових столова и сандука су били примерци из чачанске телеграфске штације који су урађени по упутствима стручне службе из телеграфског одељења при Попечитељству унутр. дела. В. АС—НОУ—1869. нср. гр. Акт министра унутр. дела; Т№ 1300 од истог датума.
 56. АС—НОУ—1869. нср. гр. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 233. од 13. септембра 1869. год.
 57. Исто. Депеша министра унутр. дела; Т№ 1349. од 16. септ. 1869. год. Из ових података се закључује да је у Пожеги питање зграде за телеграфску штацију већ било решено на задовољавајући начин. У Пожегу је упућен, како је то речено раније, Велимир Лонгиновић, телеграфиста I класе. Име његовог помоћника се не помиње, пошто га, судећи према Шематизму, није ни било.
 58. Исто. Акт министра унутр. дела; Т№ 1359. од 22. окт. 1869. год. Концепт-акт Началства окр. ужичког; Г№ 272. од 24. октобра 1869. год. Телеграфска жица на воду према Ивањици није била бакарна већ гвоздена, бар се такви котури срећу у штацијском ивањичком магацину.
 59. Исто. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 272. од 2. новембра 1869. год.
 60. Исто. Акт началника ср. моравичког упућен у Ужице овом приликом гласио је: „Началству окружија ужичког. Вод телеграфски подигнут и жица затегнута до Ивањице. Овај посао је свршен дана око пола дана; о чему у понизности извештавам Началство на његов предпис од 2. овог

- мца ГМ 272. № 391. 16. Нојембра 1869. год. у Ивањици. Началник Среза Моравичког Ј. М. Јевгенијевић“.
61. Први ивањички телеграфист звао се Јевтимије Илијић.
 62. Жалба ивањичког телеграфисте — АС—НОУ—1869. нр. гр. уколико се односила на штацију и услове у њој била је уважена. Друга жалба од истог дана, којим се жалио на пријем у Ивањици и потсмешљивост према штацији и његовој служби није ни узимана у разматрање. Такође му није ни уважена молба да се одмах врати у Крушевац, па ма и не био плаћен за долазак и рад у Ивањици.
 63. АС—НОУ—1869. нр. гр. Акт—концепт Началства окр. ужичког; ГМ 302. од 2. дец. 1869. год.

INSTALLATION DES LIGNES TÉLÉGRAPHIQUES DANS LE SUD-OUEST DE LA SERBIE (1858—1859)

L'auteur de l'article intitulé «Installation des lignes télégraphiques dans le Sud-Ouest de la Serbie (1858—1859)» relate comment, dans la période allant de 1859 à 1869, le service télégraphique a été organisé dans la région en question. L'auteur rappelle la situation internationale, les besoins de l'administration du pays et les exigences imposées par le développement économique, autant de causes qui ont déterminé la construction du réseau télégraphique dans les régions occidentales du pays.

Les lignes télégraphiques posées à cette époque de Kragujevac à Mokra Gora, par Gornji Milanovac, Čačak i Užice, puis de Valjevo à Užice et de Požega à Ivanjica, et pourvues de postes et de personnel qualifié ont considérablement contribué au développement du pays et surtout à celui des régions susmentionnées.

L'auteur termine son article en mettant en relief l'importance que le service télégraphique revêtait dans la défense du pays à l'époque en question.

Novak Živković

Протокола № _____

Телеграфска група № 20.

КНИЖ. СРБСК. ТЕЛЕГРАФСКО НАДЛЕЖКАСТВО.

Месец _____ 1862. Године _____ од _____

Нумера Дневника	Класа	Број речи и цифри	Време рече	Значајни додатци у поштом одиравању
42	1	II Р. 63 Ш. 9 Т.	2:10:00	пришла у _____ сат _____ минут _____ подне.

ДЕПЕША.

*Т. Министру унутр. дела Милошу
Прукићу Београд*

87743 5874 3718 6535 7134 1660 5269 5980 6091
 7068 5260 5072 7135 7924 4535 2971 3024 7255
 3725 2464 26 6380 8977 6862 7060 52 6824
 7735 4171 7450 4989 8224 2735 1671 6891 50
 6337 7037 6862 6028 8452 7371 4965 7216 2750
 2450 7235 6828 2236 8772 5524 2935 8452 6374
 4924 7438 3592 1689 5043 5771 4852 4362 5186.

*Народног београ.
Т. Савојковић.*

~~Крсто Јанковић Министар унутр. дела
у Вишеграду 21. јуна 1862. године.~~

Пријео *Јанко Милошевић*

У месту одиравања _____ даљ одиравања _____
 под № _____ експедиционог протокола _____ via _____
 Служитељњ сат _____ мин _____ подне _____ сат _____ мин _____ подне
 Поштом сат _____ мин _____ подне одираво _____
 Штајетом сат _____ мин _____ подне Бележке за случајне закаснели
 одираво: _____

Сл. 5. Шифрована депеша из Ужица министру унутрашњих дела, од 21. јуна 1862. године којом се извештава о стању турске војске код Вишеграда (Шифровани текст гласи: „Накнадно имам јавити вам да у Вишеграду стои 500 низама и 2500 башибозука са 30 топова брдски на точковима. Паша Бишћански командант је“).

Александру, окружна Улица

Александру окружна администрација одговорила је да је
влада од 1. јуна 1869. године, како је одлучено на
владавима својима да подвизавају да се у Ивањици донесе
на широким географским областима, да ће доћи грађанствима,
у којима на сваку 100 п. цесар.

Пошто је вода географски одговорила да се у Ивањици
и околним местима у Ивањици Кошицама до 44000. у свакој
Копи на Купу, где би широким била станица и била обављена
напоја и географски географски, и Копи су више обављена,
у којима су широким околним географским грађанствима свак
аршива Копи на географски Копи и околним местима, и
осиби свакој географски су грађанствима, на свакој у географски
и Купу, да станица широким; тако географски, географски,
чест, да свакој географски обојеном одлучено донесе, да свако
и свакој географски да грађанствима, на географски Копи
су одговорила да Ивањици и околним местима у Ивањици
ишине већу одговорила од свакој географски, и да да географски
су даје грађанствима, на свакој у географски географски
да широким одлучено на обојеном географски географски
свакој географски и географски географски и свакој географски.

Шл. 1677
27 фебруар 1869
у Београду

Министар
универзитетског
департамента
Др. Милошковић

Сл. 6. Ант министра унутрашњих дела, ТН 1677 од 27. фебруара
1869. године. Тражи се још већа помоћ од обећаних 100 цесар-
ских дуната да би се спровела телеграфска линија и отворила
штација у Ивањици

ДРАГОМИР С. ПОПОВИЋ

ПРЕПИСИВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ОВЧАРСКО-КАБЛАРСКИХ МАНАСТИРА

Све до Гутенберговог проналаска штампарије, око половине XV века (прва књига штампана 1455. године), књиге су писане руком. Зато су оне биле не само скупе, већ и врло ретке. Оне су могле бити својина само уског круга људи. Широки народним масама књиге су биле неприступачне.

Код нас се у средњем веку писменост и књижевност неговала у манастирима. Писана, углавном, од црквених људи, књижевност је највише служила цркви и њеним потребама, али, она се ипак није до краја затворила у уске оквире црквених обреда и религиозног образовања калуђера и свештеника. Било је ту и забавне књижевности, историјских списа, па и поезије. Истина, то још није књижевност како је ми данас схватамо, али преко ње ми наслуђујемо како би се она даље развијала и богатила у слободи.

Међутим, пад српске деспотовине под турску власт 1459. год. означио је не само крај државне самосталности код Срба, већ је донео и прекид у развоју средњовековне културе у књижевности. И док се на Западу расцветала ренесанса, рађајући дивове који су

стварали величанствена дела на пољу књижевности и уметности, наш народ се, у условима ропства, борио за голу егзистенцију. Црква, која је у средњем веку као један од стубова феудалног поретка била у привилегованом положају, богато обдаривана од владара и високог племства, нашла се у нимало завидној ситуацији. Цркве и манастири, који су били центри књижевности, просвете и културе, били су разарани, паљени, пустошени и пљачкани, а свештеници и калуђери прогоњени и убијани. У том пустошењу уништено је огромно књижевно и културно благо.

У таквим приликама није могло бити говора о неком оригиналном раду на књижевности. Сада се радило само на томе да се сачува од пропасти наслеђе које је створено у прошлости, да се преписивањем умножи, а у првом реду да се цркве и манастири снабдевају потребним књигама.

И баш у то време појављује се код нас једна тековина новог доба која је у бољим приликама могла сигурно да подстакне напредак у књижевности, просвети и култури. Биле су то штампарије. Најстарија, Ободска штампарија, радила је врло кратко време (1493 — 1495. године). Штампарија војводе Божидача Вуковића у Млецима радила је дуже (1519 — 1538). Она је, мењајући сопственике, радила са прекидима до краја XVI века. Затим ничу штампарије: у Горажду (1519 — 1523), Рујну (1537), Грачаници (око 1539), Милешевци (1544 — 1557), Београду (1552), Мркшиној цркви (1562 — 1566), Скадру (1563).¹ Али те штампарије су, као што се види, радиле кратко време и избациле су само по једну, две, или три књиге (Ободска штампарија избацила је четири књиге), па и то у ограниченом тиражу. Једино штампарија у Млецима штампала је већи број књига. Све то није ни изблиза могло да задовољи потребе у књигама које су осећале цркве и манастири. Стога, када су се прилике смириле и стање колико-толико стабилизовало, калуђери и свештеници прегли су да преписивањем надокнаде оно што и штампарије нису могле дати и да задовоље најнужније потребе у књигама.

Тај рад на преписивању црквених књига, поред тога што се уклапао у општи процес ширења писмености и књиге, имао је често и уметнички карактер. Старе српске минијатуре и орнаментика рукописних књига изазивале су и изазивају и данас велико интересовање научника и стручњака за ликовно стваралаштво. Светозар Радојчић, у својој студији о старим српским минијатурама, констатује да је фигурални украс у рукописним књигама „постао само-

стално уметничко дело", па наставља: „минијатура се смело одвајала од хришћанског текста тежећи висинама античке лепоте. Лепота облика, пропорција, ставова и нарочито колорита много подсећа на античке узоре".² Неке минијатуре су „својим стилем и квалитетима биле потпуно на истој висини као и зидно сликарство и иконопис" тврди Радојчић. Због те своје вредности ова уметност прелази наше границе. „Орнаменти ових рукописа са минијатурним преплетима трака и кругова пренети су рано из наших крајева у Румунију и Русију".³

*

У доба робовања под Турцима истичу се преписивачком делатношћу манастири „српске Свете горе", како су често неки историчари звали овчарско-кабларске манастире, око којих су, у недостатку историјских података, сплетене многе легенде. Заиста, ни за један од девет старих манастира (Ваведене, Вазнесење, Преображење, Тројица, Сретење, Благовештење, Илиње, Никоље и Јованье)⁴ не зна се ни ко их је подигао, ни када су подигнути. По једном предању у Овчарско-кабларској клисури било је „око 25 манастира и скитова", што не изгледа ни мало вероватно.⁵ Према предању које је забележио Рад. Кречковић ове манастире у тешко приступачним кланцима подигли су калуђери из Свете Горе, који су побегли отуда за време каталонске најезде (1307 — 1309.), или, додаје Кречковић даље, говорећи о Никољу, „вероватније" после пораза на Марици 1371. године, када је опет велики број монаха побегао из Свете Горе у Србију, а „још вероватније у Лазарево доба када је српска патријаршија пренета из Пећи у Жичу почетком 1382. године када је из немањихких ставропигија прешао велики број монаха"⁶ у крајеве око Западне Мораве. Тим истим предањем тумачи се и порекло других манастира. Међутим, на основу архитектуре појединих овчарско-кабларских манастира Владимир Петковић налази да они потичу из разних раздобља од XIII—XV⁷ века. Али, и ту постоје међу научницима знатне разлике.

Концентрисани на једном уском простору, заклоњени од непријатељских очију, а неки од њих, као Никоље, тешко приступачни, ови манастири су у доба најезде Турака постали прави калуђерски збег. Вук је забележио једно предање, по коме је само у манастиру Никољу „у стара времена" живело „око 300 калуђера".⁸ Свакако то претеривање има неког основа. Међу калуђерима који су се ту склонили било је и оних из великих манастира. Они су се међу

осталима одликовали образованошћу, писменошћу и активним духовним животом. Може се са извесношћу тврдити да су они образовали прве преписивачке школе у Јовању и Никољу, а вероватно, и у Благовештењу, чији се утицај преносио и на друге манастире као што ћемо видети. Та преписивачка делатност била је, ако судимо по сачуваним записима, нарочито жива у XVI и XVII веку. Панта Срећковић је тврдио да су овчарско-кабларски манастири снабдевали рукописним књигама и друге манастире и цркве.⁹ Један запис говори како је поп Мирчета купио од старца Григорија „Јеванђеље и литургију и псалтир и молитвеник” „с манастирѣ Николизи на съвоѣ прѣ ігѣменѣ левитію“ Сведоци при тој куповини били су „Марко изъ Рожац са сыномъ попомъ Евком“¹⁰ Та куповина је обављена око 1616. године, како мисли Љуба Стојановић.

Најстарија рукописна књига из ових манастира јесте, колико је до данас познато, Благовештењско јеванђеље, које се данас налази у Бечкој библиотеци. Потиче из 1372. године. Према наводу Јацимирског носи запис који гласи: „Еъ љѣто .з.ѡ.п. индикто і изволениемъ ѡца и поспешениемъ сѣа и вѣтїю и съвршениемъ дѣа сѣго и помошїю пречстїи вѣдѣице наше вѣце поснодбы Марїе и сѣыхъ ѡбсныхъ силъ веспѣтныхъ четнаго и славнаго пророка прѣтече и крстїтеля...“¹¹

Крај записа са следећим листом је оштећен. На основу овог фрагмента не би се могло са сигурношћу тврдити да је то јеванђеље писано у Благовештењу, мада је то врло вероватно. Али на основу друга два записа се са сигурношћу може закључити да је припадало манастиру Благовештењу. Други запис говори о повезивању и рестаурацији рукописа извршеној године 1799, а трећи који потиче из XVIII века, гласи: „Знатї(с)е писа Псалма изъ манастира благовещенна влизъ реке Мораве подъ Кабларомъ“

Герхард Биркфелнер у своме каталогу не наводи први запис, већ само друга два, што би значило да је сада и први део, који наводи Јацимирски, оштећен, односно упропашћен.

Јацимирски налази да су орнаменти овог рукописа „прекрасне израде”. Стасов је дао неколико фотокапија орнамената и минијатура из овог јеванђеља.¹²

Из других записа видимо да је у XVI и XVII веку у Благовештењу преписано неколико књига. Вук је забележио предање које је чуо од калуђера да више овог манастира на брегу постоје неке зидине које су остале од куле где су писане књиге.¹³ У ствари то су остаци од старог манастира Илиња, који је обновљен 1939. године,

али је ненастањен. Да ли је уз тај манастир или у његовој близини постојала нека кула која је служила као скрипторија, тешко је утврдити.

Од рукописних књига писаних у овом манастиру евидентирани су следеће: 1) триод из 1539. године, који је писао монах Никифор¹⁴⁾. У запису се не каже где је писан, али, пошто је евидентиран у Благовештењу, сматра се да је ту и преписан; 2) молитвеник из 1623. године налази се у Загребачкој библиотеци. Писао га је „между двѣма врѣхома въ храме Благовѣщеніа“ неки Кириак, који је прикрио своје име у акростиху једне песме од пет слабо повезаних стихова;¹⁵⁾ 3) дела апостолска писана 1644. године „при игѣменѣ кир – Михаилу“, нађена у Преображењу;¹⁶⁾ 4) правило службе писано у овом манастиру, што се види из записа који гласи: „Сіе правило изволи саписати азъ грѣшнн монах Симеонъ љубовъ име къ прѣсвѣтен богородници и къ светомѣ Христовѣ оутодникѣ Маѣимѣ и Яданасію и Куріал... И сіе чрътак азъ многогрѣшнн Сѣфроніе ѿ манастира Благовѣщеніа иже естъ при реце Моравѣ“¹⁷⁾. Књига је писана 1781. године. Пада у очи да су ову књигу писала два калуђера, од којих је један писао текст, а други „чртао“, тј. илуминирао, радио орнаменте и минијатуре. То није усамљен случај.

Јоаким Вујић помиње четири рукописне књиге које је 1826. године нашао у Благовештењу, али на њима није било никаквог записа о томе ко их је, где и када писао, па се само може претпоставити да су бар неке од њих писане, односно преписиване, у овом манастиру. То су: 1) јеванђеље „са златним началним писменим“; 2) mineј за мај; 3) памјатник сербски цара, војда и деспота (вероватно родослов или неки летопис); 4) беседе свјатаго Сиринеја.¹⁸⁾

Хаџи Миливоје Маричић помиње шест рукописних књига које се налазе у овом манастиру: 1) апостол, 2) mineј за мај, 3) mineј за мај, 4) mineј за јун, 5) mineј за септембар и 6) беседе Јефрема Сирина.¹⁹⁾ Од ових књига Ј. Вујић спомиње mineј за мај и беседе Сирина.

Један од најактивнијих овчарско-кабларских манастира у преписивачкој делатности јесте манастир Јовање. Не зна се ко и када га је подигао. Владимир Петковић закључује, судећи по архитектури, да „може бити из XIII века“.²⁰⁾ Вук је забележио предање по коме, „више намастира на бријегу имају зидине од некакве куле, које се сад зову Градина; и приповједа се да је Јовање некад била као лавра, из ње се заповједало и судило свима осталим манастирима око Каблара и Овчара, а на оној кули да им је била општа

звонара, под звонаром писарница (ђе су књиге писате), а под писарницом тавница“.²¹ Каниц, опет ваљда по неком предању, каже да се испод неке собе у ћелији код самог манастира „дубоко налази подземна остава где су писане књиге“.²² Што се тиче куле о којој говори Вук, ту је 1939. године подигнут манастир Успење, који није настањен.

Доба живе преписивачке делатности у овом манастиру је седма и осма деценија XVI, века за време игумана Матеја, који је судећи по записима, давао иницијативу за рад на преписивању, па и сам учествовао у њему.

Јовање је, изгледа, често остајало пусто. Према једном запису он је био „полузапустео“, па је ариљски митрополит Исаије узео 1723. године неке књиге из манастира Никоља које су припадале Јовању и један део дао манастиру Тројици, а јеванђеље цркви у Ариљу.²³ То би значило да је Јовање још раније опустело. По једном запису из 1809. године, Јовање је било сасвим пусто, а када је Вук долазио 1820. године, зидине овог манастира су већ биле обрасле дрвећем.

Од књига које су писане, односно преписиване, у Јовању познате су нам следеће: 1) минеј писан 1563. године, „при игъменѣ кѣр — Мадѣю ѣромонахѣ въ храмѣ чѣстнаго и славнаго пророка прѣдтече и крстителя ѱвана близъ рѣки Морави. Ою книгѣ рѣкоделна шканинни и грѣшнѣи въ иноцѣхъ никифор, црковник, прѣжде именован висарнон, емоуж(е) ѿчество гробѣ, земли ж(е) мати“ (евидентиране у манастиру Св. Тројице);²⁴ 2) минеј за март, писан опет за време игумана Матеја 1566. године (евидентиран у Преображењу);²⁵ 3) минеј писан 1567. године, опет за време игумана Матеја. Писао га „многогрѣшнѣи Никѣфор“, који у запису каже „писанъ чѣтахъ сѣю книгѣ храмѣ святаго ѱвана“, што значи да је писао текст и украсио;²⁶ 4) благовѣстѣ (јеванђеље) писано 1571. године „трѣудомъ и оусрѣдѣмъ игъмена Мадѣа ѣромонаха и вѣсего братства“²⁷ (евидентирано у манастиру Св. Тројице). 5) минеј за октобар, и овај писан за време игумана Матеја 1571. године (евидентиран у Преображењу);²⁸ 6) „книга Златоуста“ (беседе Јована Златоуста), писана 1574. године „при игъменѣ кѣр — Дѣвнтѣю въ подъ крилѣи горы Сѣвчара при рѣци Морави“²⁹ 7) месечник (минеј) за фебруар, писан 1575. године „Повѣдѣнѣмъ игъмена Маданасѣа ѣромонаха и вѣсего братства (евидентиран у Народној библиотеци у Београду. Изгорео 1941. године);³⁰ 8) панегирик из 1638. године, за који нисмо сигурни да ли га је писао преписивач из Јовања, као што

мисли Влад. Петковић, или из Никоља, као што је мислио Вук. На крају књиге преписивач каже да је писао „вѣ подкрѣпѣю гоѣм овчара и каблара на рѣци Моравѣ вѣ нѣкоем хѣдем градиници вѣ велице стѣны зовом лѣствица - ш сем тѣдѣх се азъ гѣкшнѣи и мѣнши вѣ иноцѣх Феодосіѣ“³¹. Даље, из овог записа видимо да је преписивач почео писати ово дело 28. јануара а завршио га 8. децембра.³¹ Вук мисли да је пећина „Лествица“ у ствари данашњи Турчиновац — пећина која се налази у Каблару изнад места где се налазио стари манастир Преображење. О Турчиновцу Вук је забележио једну легенду, која објашњава постанак тога имена; 9) књига коју је оѣкодалисао Еиктоѣ цѣковникѣ 1774. год. „монастиѣ ѡвана Крстителя на рѣци Морави под неким хѣдим бродилищѣмъ (ваѣда: градинищѣмъ (д. п.) зовомѣи лествица“³².

Овде би се поставило питање зашто су се ови преписивачи, као вероватно и други, повлачили у пећине да би тамо преписивали књиге. Да ли зато да би били у потпуном миру за време рада на преписивању, или да би били у већој сигурности од Турака? На то питање тешко је одговорити. Можда су била присутна оба разлога.

Врло значајно место у преписивачкој делатности овчарско-кабларских манастира заузимао је манастир Никоље. Никоље је имало „своју писарницу од најстаријих времена, можда већу и знаменитију од јовањске, а поред тога, вероватно и неку врсту сликарске, живописачке и печаторезачке школе“³³. То је најнеприступачнији манастир међу осталима, те су се ту често склањали калуђери из других манастира и других страна, па су ту склањали и многе писане књиге. Ту је нађено чувено Никољско јеванђеље које се приписује Хвалу Христијанину, за које неки мисле да је писао за Никоље, па можда, и у самом Никољу.³⁴ Ту је било сачувано и Каранско четворојеванђеље, као и друге књиге. Ни за овај манастир се не зна ко га је подигао и када. В. Петковић сматра да је „могао постојати у средњем веку“. Најстарији помен о њему потиче из 1489. године.

Од књига за које се зна, захваљујући записима, да су писани у Никољу имамо ове: 1) псалтир из 1534. године, који носи овај запис: „Ѣписѣ (се)ѣиѣ и божѣстѣна кѣнига глаголемѣ ѡлтиѣѣ вѣ лѣго ж.з.лѣв. при рѣци Морави подѣ Кабларѣмѣ вѣ храмѣ светѣго Николи при доуховникѣ Игнатіѣ. Писѣ многогѣкшнѣи рабѣ божіи Дмитрашинѣ дѣакѣ богѣтинѣ вѣ гѣкѣхѣхѣ и оубогѣи вѣ довродѣлѣи“³⁵. (Ова књига је евидентирана у манастиру Никољу код Бјелог поља); 2) минеј из 1595. године, нађен у Сретењу,

а писан „въ храмѣ свѣтаго Николи подъ планиномъ Кабларомъ и Овчаромъ... рѣкою многорѣчнаго Ісаје, Іеромонаха при игъменоу Козмы“.³⁶ Игуман га је и откупио за овај манастир; 3) триод, који је писао монах Аверкије у Никољу 1616. године „при игъменоу кѹр – Дѣвѣтѣ“, а који је евидентиран као својина манастира Сретења;³⁷ 4) патерик, писан „трѣдомъ и повелѣніемъ кѹр – Дѣвѣтѣ Іеромонаха и вѣсего братства“³⁸; 5) пракси, писан 1552. године „Оу дѣлѣ цара султан – Соулимана, вѣклѣ и тѣшке измана – тѣрске господаѣ _А_ писа ю гѣлѣшни и хѣдѣши и мѣнши, вѣ прѣзвѣтерехъ попѣ Дѣвровѣ“³⁹. (Није сигурно да је ова књига писана у Никољу, али је ту сачуван лист са овим записом, па се може претпоставити да је ту и писана); 6) октоих V гласа писан 1579. године;⁴⁰ 7) минеј за новембар, писао опет Исајаја за време игумана Козме (XVI в.).⁴¹ Осим тога, у каталогу С. Матића помиње се већи број књига у којима само постоји запис да су својина манастира Никоља, а доба писања им је одређено према хартији. То су: 8) апостол из XVI века;⁴² 9) минеј из XVI/XVII века;⁴³ 10) минеј за фебруар из XVI/XVII века;⁴⁴ 11) минеј за март из XVI/XVII века;⁴⁵ 12) минеј за април из XVI/XVII века;⁴⁶ 13) минеј за јули из XVI века;⁴⁷ 14) минеј за август из XVI/XVII века;⁴⁸ 15) минеј за октобар из XVI/XVII века;⁴⁹ и 16) минеј за децембар из XVI/XVII века;⁵⁰ 17) псалтир, својина Ман. Никоља, дат „Дѣховникоу Михаилѣ Кѣзнесенцѣ на прѣдрѣжаніе“ 1711. године.⁵¹

Поред ових, постоји сигурно још много већи број рукописних књига преписаних у овом манастиру, а за које, у недостатку записа нисмо у стању да то тврдимо, иако су те књиге евидентирание као својина Никоља. Јоаким Вујић је 1826. године нашао у Никољу 19 рукописних књига које нису имале никакав запис. То су: 1) псалтир са месјацословом, 2) октоих на пергаменту за 8 гласова, 3) начало каноном, 4) октоих за четири гласа, 5) псалтир са месјацословом, 6) јеванђеље, 7) житије св. оца Николаја, 8) минеј за новембар, 9) житија свѣтих отаца, 10) један део апостола, 11) патерик, 12) различите проповеди о великим празницима, 13) минеј за март, 14) минеј за јануар, 15) непозната књига, 16) слова душеполезнаја, 17) пролог собранија свјатих всего лета, 18) једно старо поцепано јеванђеље, 19) апостол.⁵²

Хаѣи Миливоје Маричић тврди да се и „данас (1973. године) у Никољу чувају рукописне књиге, и то: 1) типик Св. Саве јерусалимског, 2) пролог или шестоднев за март — август, 3) минеј и 4) беседе Јована Златоуста.“⁵³

Разуме се, за све те поменуте књиге без записа можемо само да правимо претпоставке о њиховом пореклу. Једино што можемо тврдити, то је да су бар неке од њих преписане у Никољу.

На крају да поменемо још једну оставу из овог манастира. Панта Срећковић на једном месту забележио је да је у прологу манастира Никоља нашао овај запис: „1829. године бише одређени ђаци Стеван и Петар да преброје србљаке на тавану црквеном и нађоше двеста тридесет и четири”.⁵⁴ Нико се није нашао да изврши попис ових књига, па нам није познато ни шта је тај фонд садржавао ни његова даља судбина. Није нам јасно на основу чега је Синиша Пауновић сматрао да су ови „србљаци” србуље⁵⁵ што понавља и Влад. Петковић.⁵⁶ По уобичајеној терминологији, србљаци су књиге које садрже службе Србима свецима, а србуље су књиге штампане у старим српским штампаријама. Србљаци могу бити рукописни и штампани, а србуљама се називају штампане књиге у старим српским штампаријама без обзира на садржину. Ипак, чини нам се да Пауновић има право, јер је тешко претпоставити да се на једном месту нађе толики број рукописних књига.

Преписивачке делатности било је и у манастиру Преображењу, који се некада налазио с леве стране Мораве под Кабларом, па је приликом грађења пруге порушен, а за успомену на њега подигнуто је с десне стране Мораве под Овчаром ново Пеображење 1940. године.

У овом манастиру преписане су ове књиге: 1) октоих (од 4. до 8. гласа), који су писали „ѿромонах ѿроден и ѿродѿкон Даниѿл” за време игумана Макарија 1579. године,⁵⁷ 2) повчаніе евангелско писано 1636. године „ѿу Преображеніе” Кирјак, који је опет сакрио своје име у акростиху једне песме,⁵⁸ 3) *Шолвникъ*, за који из записа видимо да га је узео из Преображења владика смедеревски и жички *Миѿан* 1683. године. У запису се не каже где је преписан, али се може са доста вероватноће претпоставити да је писан у овом манастиру,⁵⁹ 4) зборник из XVII/XVIII века, који садржи молитве, затим апокриф „Слово како оди пречиста по мука” и рожданик. Знамо да је припадао овом манастиру,⁶⁰ али не знамо да ли је у њему писан, што изгледа врло вероватно.

Јоаким Вујић је нашао у Преображењу два рукописна мишеја, од којих је један писан у Јованју, а други нема никаквог записа,⁶¹ па би се могло претпоставити да је писан овде.

Изгледа да је и у манастиру Вазнесењу било преписивачке делатности. О овом манастиру се не зна ни ко га је подигао ни када. Био је дуго у рушевинама, па је обновљен 1937. године.

Зна се да је у Вазнесењу преписано 1570. године једно четворојеванђеље *трудоу и оусредѣлѣм ѿца и г҃мѣна Силнѣза іеромонаха и вѣс. го братства*. Јеванђеље је украшено са доста декоративних елемената о чему је написала једну запажену студију Душанка Ранковић.⁶² Данас се налази у приватној својини проф. Милке и Павла Ивића.

О некој преписивачкој делатности у манастиру Сретењу не зна се ништа. Овај манастир је дуго био у рушевинама, па је обновљен 1818. године. Јоаким Вујић нашао је 1826. године у њему неколико рукописних књига, које је пренео из других манастира Нишићфор Максимовић, који је и обновио овај манастир. Књиге које помиње Вујић немају записа. То су: 1) јеванђеље, које је укоричено 1637. године, што би значило да је писано раније, 2) дванаест минеја, 3) триод, 4) типик, 5) Теофилакт (беседе Теофилакта, архиепископа охридског из XI века⁶³ и „проче друге“. Сретењу је припадао и један псалтир из XVI/XVII века, евидентиран у Народној библиотеци у Београду.⁶⁴ Вероватно је велики део тих рукописа писан у овчарско-кабларским манастирима.

Хаџи Миливоје Маричић нашао је 1973. године у Сретењу три рукописне књиге: јеванђеље (вероватно оно које помиње Ј. Вујић), минеј и Богородични канони.⁶⁵

Исто тако није нам познато да је било какве преписивачке делатности у манастиру Св. Тројице, о чијем пореклу се такође ништа не зна.

Јоаким Вујић помиње једну рукописну књигу коју је нашао у овом манастиру. То су „Житија свјатих отец“, али на њој није било, изгледа, никаквог записа.

С. Матић помиње још две рукописне књиге које су припадале Нар. библиотеци у Београду, а потичу из овог манастира. То су: „Слова Златоустога и других“ из XVI/XVII века⁶⁶ и минеј за новембар из XVI/XVII века, чији је један део писао „*шкланѣ и г҃ѣшны іѡанѣ*“⁶⁷.

То никако не значи да у манастирима које нисмо поменули није било преписивачке делатности. Треба имати у виду да је велики број књига, преписан у овчарско-кабларским манастирима у недостатку записа остао анониман. С друге стране, треба узети у обзир да је један део временом упропашћен, а један део налази се расурен по иностраним библиотекама, па и у приватном поседу. Гер-

хард Биркфелнер (Gerhard Birkfellner) каже да је Бечка библиотека откупила од Вука Караџића, његовим посредством или директно, у годинама 1856 — 1858, неких 46 рукописа, од којих су 28 из Србије. Нећемо погрешити ако претпоставимо да бар један део тих рукописа потиче из овчарско-кабларских манастира као што је случај са Благовештенским јеванђељем. Томе треба додати да је од Вукове ћерке купљено 18 рукописа, а још 57 рукописа „вероватно“ од Вука. А Вук, како каже Биркфелнер, није продавао рукописе само Бечу, већ и Берлину, а нарочито Русији.⁶⁸

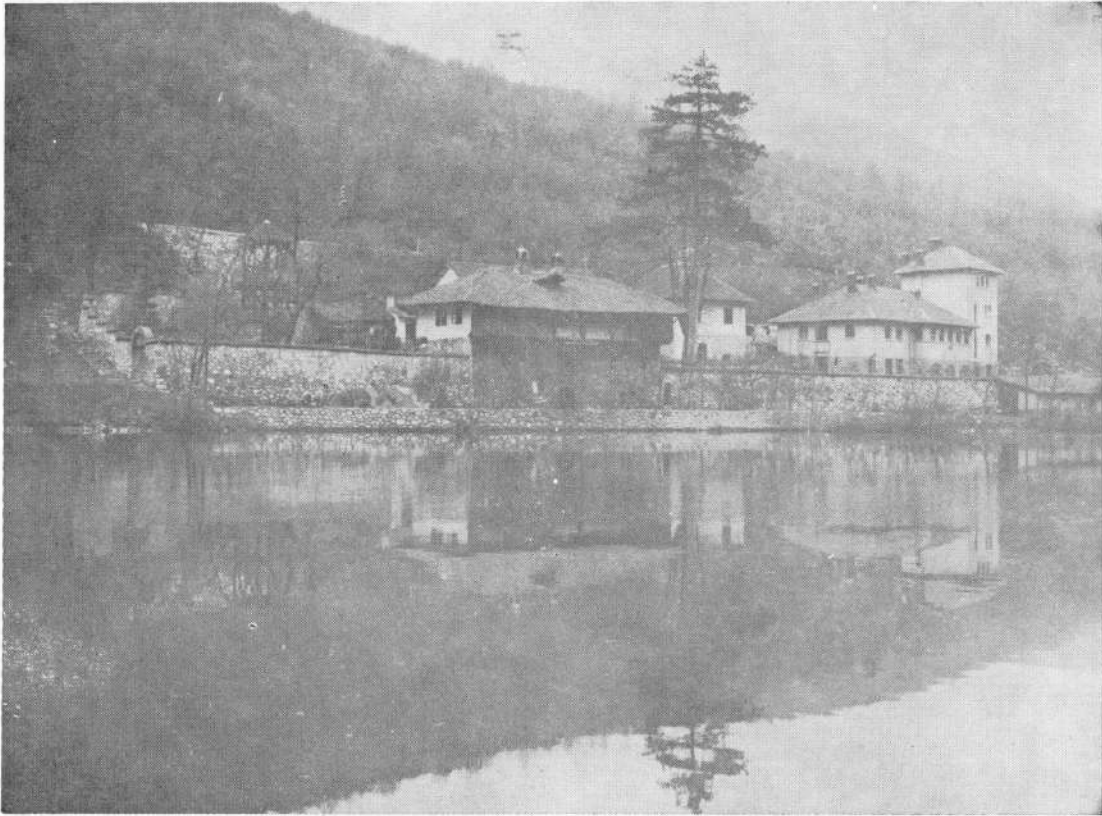
Све то треба имати у виду да би се бар наслутило колико је значајан рад овчарско-кабларских манастира на преписивању књига, а овај приказ вероватно је само бледа слика те делатности.

НАПОМЕНЕ

1. Љ. Стојановић, Старе српске штампарије, Глас СКА, Београд 1903. године; В. Ђоровић, Штампарије (старе), Нар. енциклопедија IV, Загреб, 1929. г., стр. 1058.
2. Светозар Радојчић, Старе српске минијатуре, Београд, 1950. г., стр. 13.
3. Светозар Радојчић, нав. дело, стр. 14.
4. У новије време помиње се и десети, манастир Св. Ђорђа, који су наводно подигли калуђери из Шибина, метоха манастира Леснова, али од тога манастира, ако је уопште постојао, нису до данас нађени никакви трагови.
5. Чед. Марјановић, Историја српске цркве I, стр. 52.
6. Рад. Кречковић, Манастир Никоље (под Кабларом), Сремски Карловци 1930. год., страна 7.
7. Владимир Р. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд, 1950 год., стр. 27, 51, 135, 222, 260, 330.
8. В. Ст. Караџић, Даница, Беч 1826. год., стр. 4.
9. Панта Срећковић, Српска света гора, Пастир, Београд, 1868. год., стр. 143.
10. Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи III, бр. 5647.
11. Яцимирский А. И, Описание южно-славянскихъ и русскихъ рукописей заграничныхъ библиотекъ, Петроградъ 1921. год., стр. 9, бр. 7.
12. Владимиръ Стасовъ, Славянскій и восточной орнаментъ, Санктпетербургъ 1887, лист XX.
13. В. Ст. Караџић, Даница, Беч 1826, стр. 23.
14. Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, бр. 606.
15. Исто, бр. 1135.
16. Исто, бр. 1381.
17. Исто, бр. 1774.
18. Јоаким Вујић, Путешесвије по Србији I, Београд, 1901, стр. 159.
19. Хаџи Миливоје Маричић, Црква Страцимира, брата Немањиног, у Чачку, манастири српске Свете Горе и остали манастири епархије жичке, Чачак 1973. год., стр. 61.
20. Владимир Р. Петковић, нав. дело, стр. 135.
21. В. Ст. Караџић, нав. дело, стр. 18. Подизање куле о којој је овде реч приписује се архиепископу Данилу II.
22. F. Kanitz, Serbien, Leipzig 1868, str. 153.
23. Љ. Стојановић, нав. дело II, бр. 2417.
24. Љ. Стојановић, нав. дело I, бр. 636.
25. Исто, бр. 662.
26. Исто, бр. 660.
27. Исто, бр. 693.

28. Исто, бр. 697.
29. Исто, бр. 707.
30. Исто, бр. 721.
31. Исто, бр. 1303.
32. Љ. Стојановић, нав. дело V, бр. 8433.
33. Симиша Пауновић, Манастир Никоље, Београд, 1936. године, стр. 14.
34. Исто, стр. 10.
35. Љ. Стојановић, нав. дело III, бр. 5597.
36. Љ. Стојановић, нав. дело I, бр. 867.
37. Исто, бр. 1035.
38. Исто, бр. 1052.
39. Исто, бр. 568.
40. Светозар Матић, Опис рукописа Нар. библиотеке у Београду, 1952, број 113. Књиге наведене из овог каталога пропале су у пожару 6. априла 1941. године.
41. Исто, бр. 196.
42. Исто, бр. 53.
43. Исто, бр. 76.
44. Исто, бр. 80.
45. Исто, бр. 82.
46. Исто, бр. 85.
47. Исто, бр. 90.
48. Исто, бр. 92.
49. Исто, бр. 94.
50. Исто, бр. 98.
51. Љ. Стојановић, нав. дело II, бр. 2220.
52. Ј. Вујић, нав. дело II, стр. 152—153.
53. Хаџи Миливоје Маричић, нав. дело, стр. 40.
54. Панга Срећковић, нав. дело, стр. 142.
55. С. Пауновић, нав. дело, стр. 16.
56. В. Петковић, нав. дело, стр. 223.
57. Љ. Стојановић, нав. дело, бр. 697.
58. Исто, бр. 1278.
59. Исто, бр. 1818.
60. Светозар Матић, нав. дело, бр. 206.
61. Ј. Вујић, нав. дело, стр. 157.
62. Душанка Ранковић, Овчарско-кабларско четворојевањеле из збирке проф. Алексе Ивића (Зборник за ликовне уметности I, Нови Сад 1976. год.).
63. Ј. Вујић, нав. дело I, стр. 203—204.
64. С. Матић, нав. дело, бр. 5.
65. Хаџи Миливоје Маричић, нав. дело, стр. 51.
66. С. Матић, нав. дело, бр. 184.
67. Исто, бр. 97.
68. Gerhard Birkfellner, Glagolitische und kyrillische Handschrift in Österreich, Wien 1975, S. 31.

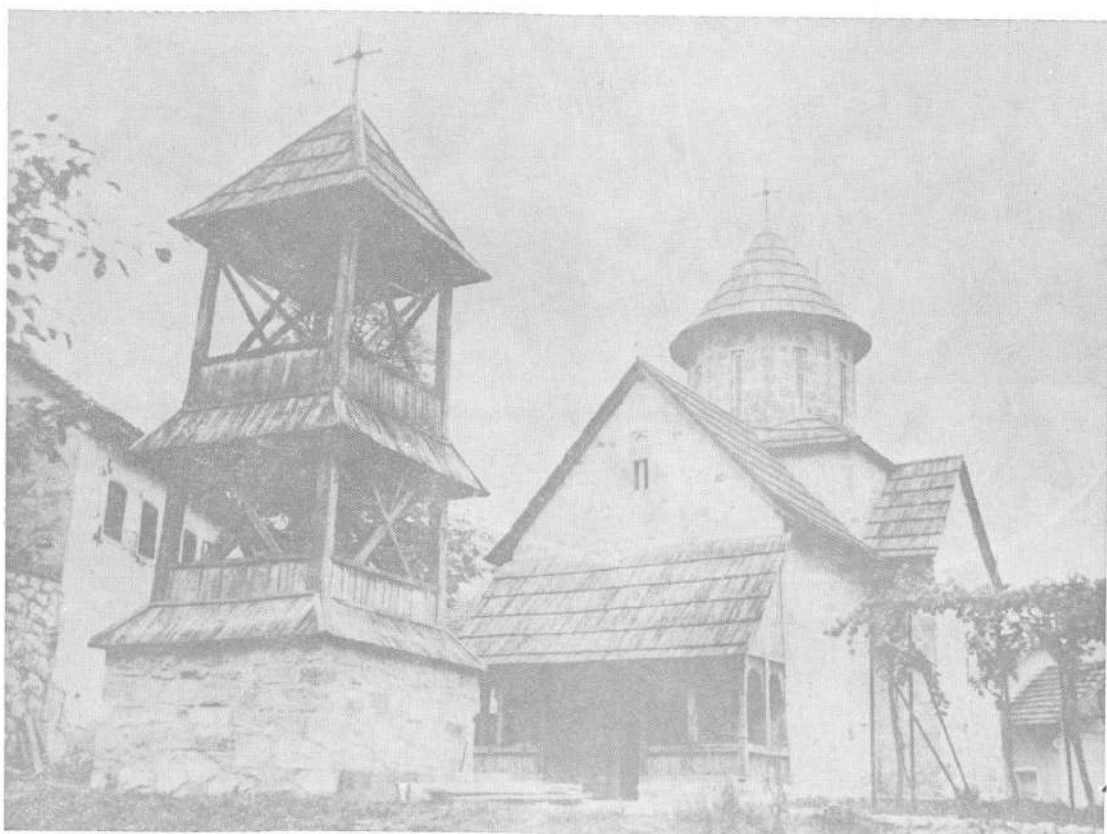
* Слике под бројевима 4, 5 и 6 преузете су из расправе Душанке Ранковић „Овчарско-кабларско четворојевањеле“ из збирке проф. Алексе Ивића, Зборник за ликовне уметности I, Нови Сад 1976.

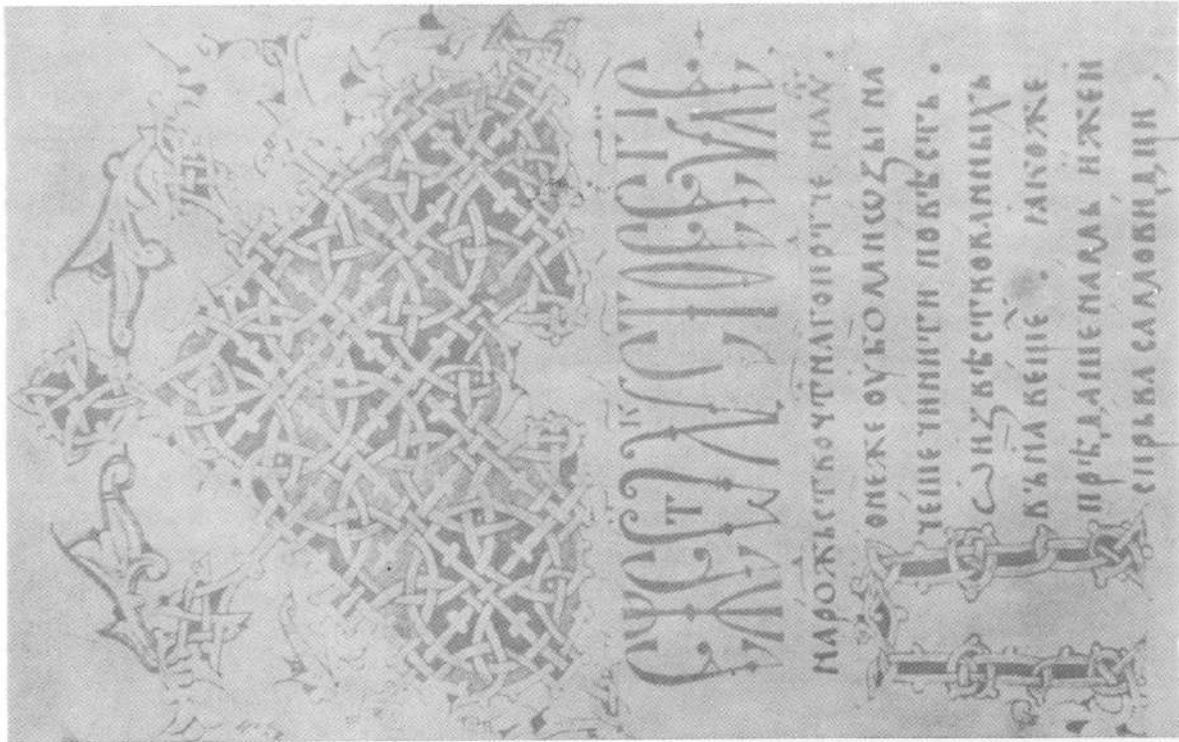
Сл. 1. Манастир Никоље у Овчарско-набларској клисури

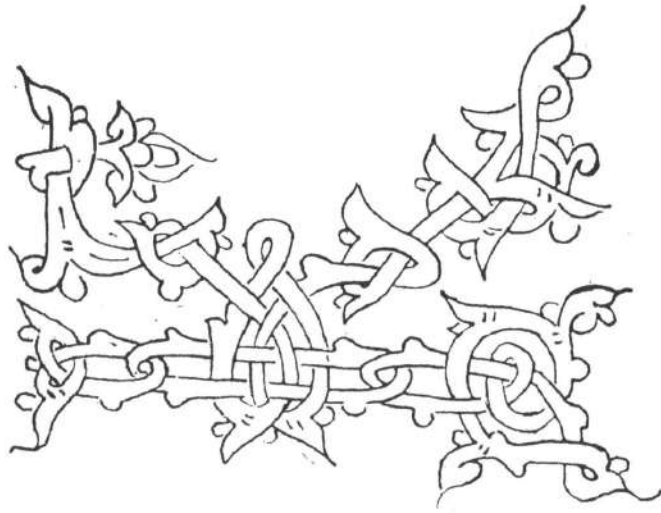
Сл. 2. Манастир Јовање у Овчарско-набларској клисури

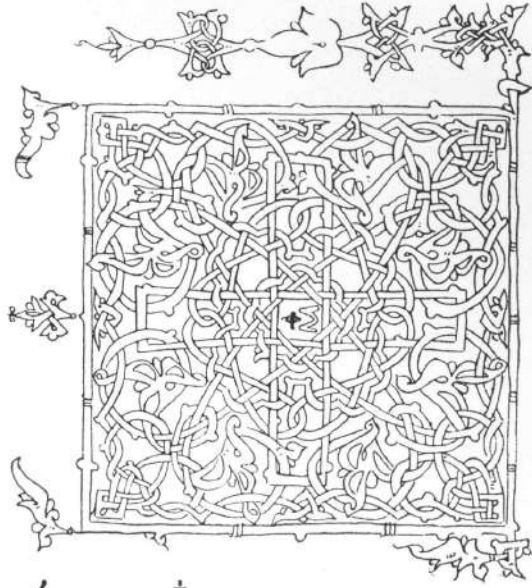
Сл. 3. Манастир Благовештење у Овчарско-набларској нлисури

Сл. 4. Вазнесењско четворојеванђеље: заглавље на почетку јеванђеља по Луи (цртеж Душанне Ранковић)

Сл. 5. Вазнесењско четворојеванђеље: миницијал „К“ (цртеж Душанне Ранковић)

Сл. 6. Вазнесењско четворојеванђеље: заглавља испред јеванђеља по Матеју (цртеж Душанне Ранковић)

ДР МИЛИВОЈЕ УРОШЕВИЋ

**БОРБА МИЛОШЕВИХ ПРИСТАЛИЦА И ПРОТИВНИКА ОД 1839.
ДО 1844. ГОДИНЕ У РУДНИЧКО-ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ**

Милош је све до 1830. године имао сву власт у својим рукама. Према хатишерифу од 1830. године, а по захтеву Русије, Милош је имао да управља Србијом у договору са једним саветом народних старешина чији би положај био независан од његове воље. Међутим, он је настојао да и даље сачува неограничену власт те је дошао у сукоб са низом старешина који су повукли за собом и народне масе. Услед тога је дошло до негодовања народа и учесталих немира што је приморало Милоша да сазове скупштину најдаље до Сретења 1835. године. Ово је деловало умирујуће на народ. Но због Милошевог покушаја одлагања скупштине букне у Србији Милетина буна коју Милош утиша 15. јануара 1835. године обећањем да ће сазвати скупштину о Сретењу. На овој скупштини 2. фебруара проглашен је „сретењски устав“ који је врло лепо примљен због његовог либералног духа.

Међутим, таквим уставом биле су незадовољне стране силе — Турска, Аустрија и Русија што је Милошу добродошло да устав не уводи у живот већ да и даље држи сам неограничену власт.

Ово је изазвало велико негодовање код знатног броја старешина који су настојали да ограниче Милошеву власт. Русија је помагала настојања за ограничење Милошеве власти. Стога се Милош обрати за подршку западноевропским силама (Енглеска). Међутим, његово напуштање Русије изазове у Србији још већи револт те настане истинска борба између Милоша и великог броја великаша — његових противника. Ово се завршило доношењем тзв. турског устава који је обнародован у Београду почетком 1839. године. Овим уставом установљен је Савет који има законодавну власт и чије чланове књаз није могао да смени док се њихова кривица не би доказала пред турском владом. На овај је начин ограничена Милошева власт. Већи део власти прешао је на Савет.

Међутим, Милош се није мирио са таквим стањем у земљи. Немири и сукоби постали су још жешћи. Настала је оштра борба између Милошевих присталица и противника.

Значајну Милошеву подршку представљао је његов брат Јован који је седео у Чачку. Јован, као и Милош, имао је у ово доба моћну подршку у рудничком „окружију“. Међутим, Јован је, као Милошев присталица, имао огорчене противнике у чачанском округу. Главни противници су били окружни начелник Милосав Перуничкић из села Слатине, начелник среза трнавског Стефан Ерић и епископ ужички Никифор Максимовић, чије је седиште било у Чачку.

Перуничкић је од раније био у рђавим односима са Јованом. Учествовао је од првих дана у Милошевом устанку. Био је писмен човек и служио је као писар прво код попа Николе Костића, првог кнеза пожешке нахије а доцније код кнеза Васа Поповића. Кнез Васо му је за време својих одлазака ван нахије, што је бивало често, поверавао нахијске послове што је он са успехом обављао. Књаз Милош поставља Перуничкића у мају 1825. године за старешину среза самаилског. Као писмен човек Перуничкић је обављао и неке дипломатске послове.

Кад је умро Васо Поповић, Милош је крајем јануара 1832. године поставио Перуничкића за „надзиратеља и президента Нахије пожешке“. Но на том положају замерио се тешко књазу Милошу због става према Марти, удови кнеза Васа Поповића. Милош је казнио Перуничкића који, пошто је издржао казну, тражи да му књаз одреди место боравка пошто не жели више да живи у пожешкој нахији. Милош му је одредио Митровицу на Сави као боравиште. Свакако да је ово био довољан разлог да се Перуничкић 1839. године

нађе међу Милошевим противницима. Но он је дошао у сукоб и са Јованом.

Милош се убрзо одљутио и позвао Перуничкића у Крагујевац где је радио у општенародном суду и помно учио немачки.

Књаз Милош је 1835. године образовао „исправничество“ у Чачку и поставио Перуничкића за „исправника рудничко-пожешког“. Међутим, Јован је почео да се меша у доношење судских пресуда, али се Перуничкић томе одлучно супротставио и у знак протеста поднео оставку на дужност што је Милоша раздражило те га је оставио у тешкој материјалној ситуацији. Услед страшног Јовановог терора Перуничкић је сам себе прогласио лудим и молио да га не питају за разлог оставке: ... „то је из овога узрока било да би се како измакао без омрасе са сијателним господарем Јованом. И зато сам узео на себе мане свакојаке (као лудило и слабост)“.¹ Поред тога Јован је претио Перуничкићу. Дозвао је његовог брата Марка и рекао му: ... „иди те кажи лудоме Перуничкићу ја не могу њега трпети у овој нахи, јер ће ми доћи моја љутина пак ћу учинити од њега оно што ниоткога учинио нисам у све седам нахија да буде огледало.“²

Књаз Милош се одљутио и поставио је Перуничкића идуће, 1837. године поново у државну службу.

Свакако да све ове увреде, понижења и малтретирања није Перуничкић могао тако брзо заборавити те се и стога ставио одлучно на страну уставобранитеља.

Милошеви противници, уставобранитељи настојали су да придобију његовог брата Јована па су за то ангажовали ужичког епископа Никифора. Епископ му је написао писмо и уз њега послао „књижицу“ која је, ваљда, требало да подстакне Јована да се придружи Милошевим противницима. Међутим, Јован веома оштро одговори указујући како су пролазили, још од античког доба, они који су дизали руку на свога владара. Дизање против владара није у складу са хришћанским нормама живота те стога никад неће „неверу с вером“ заменити. Кори владику због става према владару и упозорава га да му као проповеднику „свеге евангелске истине“ не одговара „кое каква непристојна израженија сејати и место меда отровом народ залагати“.³

После овако резолутног Јовановог става Милошеви противници су обратили посебну пажњу на његово кретање и активност и веома исцрпно обавештавали главне уставобранитеље. Помно су

пратили Јованове контакте како са људима у Чачку тако и са онима који би приспели у град.

Начелник среза трнавског Стефан Ерић извештава „рапортом“ 18. априла 1839. године окружног начелника Милосава Перуничкића о Јовановим ставовима.⁴ Тих дана дошао је у Чачак Петар Марковић из Крагујевца, „комесар“ који је купио дуг за излифировану со. Јован је покушао да преко чачанских грађана Гавре Тешкића и Милована Каличанина сазна нешто о положају књаза Милоша у Крагујевцу. Позвао је Петра и у свој конак интересујући се да ли је Милош отишао у „Немачку“ због болести бега Милана и шта говоре саветници о „светлом“ књазу. Јован се изјадао Петру да је у Чачку у тешкој ситуацији, јер су саветници поткупили владика, окружног и среског начелника да „народ од стране наше обрете“. Стога не може да пружи Милошу никакву помоћ и да је најбоље да бежи из земље, јер су се саветници заверили да га отрују. И сам ће морати да се за извесно време пресели у Брусницу, јер ће се „с оним људима из рудничке нахије боље разумети моћи о намеренију Светлога књаза и саветника шта раде“. Овде је у Чачку потпуно опкољен непријатељски расположеним људима те му нико не може с миром ни доћи ни отићи.

Уставобранитељи су у Чачку настојали да Јовану учине живот неподношљивим па нису презали ни од најситнијих зађевица. Тако се епископ Никифор жали среском начелнику Ерићу да му нечије свиње тобож рију ливаду. Ерић извештава окружног начелника 20. априла да управо Јованове свиње чине штету владици па је наредио варошком кмету Вукашину Даниловићу да упозори Јована да чува своје свиње. Јован није могао да пређе преко овакве увреде па је оштро интервенисао код „примиретелног суда“ изјавивши да су његове свиње већ поодавно отеране у Брусницу. Јован је такође почео да скупља људе око себе уздајући се посебно у рудничку нахију.⁵

Јован је тих дана одлазио у Београд да извиди ситуацију, а његови људи развијају ширу акцију у Чачку и околини. Окружни начелник Перуничкић извештава о Јовановој делатности попечитеља (министра) унутрашњих дела. У Јованове главне сараднике убраја „надзиратеља дворског“ Милована Ђиласа, варошког кмета Вукашина Даниловића, Вукосава Калајцију, Гавра кавецкију и Јована касапина. Они су створили читаву мрежу достављача који прате у првом реду окружног начелника и достављају податке о његовим поступцима и изјавама. Они такође развијају живу агитацију „да

ће господар Јован опет овде генералом бити и команду по старом начину предузети и да је све ово данашње спрдња и праздно, и уредбе ове нове непостојане, и за које ће сви који су се ове стране примили пострадати“. Обавештава попечитеља да је Јован у вези са члановима суда рудничког округа. Често понеко од њих долази код Јована и доноси му вести из Београда.

Јованове присталице већ су обележене и у попечитељству унутрашњих дела и у попечитељству правосуђа као „мира нарушитељи“ које треба предати суду.

Окружни начелник Перуничкић још није сигуран како ће се ситуација у земљи развијати. Стога је избегавао да директно долази у конфликт са Јованом, већ је на то подстицао ниже органе. Тома Вучић Перишић већ је развио широку делатност против књаза Милоша па је, прибирајући присталице, писао и Перуничкићу тражећи хитан одговор по доносиоцу писма. Перуничкић је био у великој дилеми но ипак је позитивно одговорио на Вучићево писмо. Но одмах је известио попечитеља унутрашњих дела о Вучићевом писму прилажући и копију свога одговора „у ком ако би ваше високородие штогод непотрефљено приметило, то покорно молим што би ми поправке дати благоволило“. Иако му је попечитељ зет, Перуничкић је са великом стрепњом очекивао одговор, јер се још није знало „на коју се страну књаз приволео“.

Срески начелник Ерић извештава 30. априла окружног начелника Перуничкића о ставу мајора Радоја Банићанина, начелника моравског среза рудничког округа. Он је све чиновнике у Чачку називао „латифовцима“ (по Турчину Латиф-аги) а епископа ужичког оцом. Приликом лицитације моравске скеле упозоравао је да нико не закупљује скеле, јер ће то бити непуноважно без Јовановог одобрења. Банићанин не признаје никакву власт, ни световну ни духовну, сем Милоша. Декларисао се јавно против устава и садашњих „уредби“ вулгарно псујући њихове присталице.

Попечитељ унутрашњих дела наложио је окружном начелнику Перуничкићу да се Јованове присталице из Чачка Ђилас, Вукашин Даниловић, Вукосав Калајџија, Гавро каведија и Јован касашин предаду суду. Међутим, Перуничкић није био за тако радикалан обрачун у ово „ровито време“, јер није могао још да сагледа исход ситуације. Стога предлаже попечитељу унутрашњих дела да се причека са подизањем оптужбе „да се не уита са шњом а јаћу међутим на њи као и до сада добро око имати, и неће никаква зла слѣдствија имати, па кад време тише буде, онда ако видите да е

потребно ласно ће се сљедствија предузети“. Међутим, Перуничкић инсистира да се по сваку цену уклони из Чачка „роми доктор“ (доктор Николић) који је главни Јованов саветодавац и инспиратор свих подухвата. Оптужује га да је писао Јованов одговор владици Никифору на позив да приступи Милошевим противницима. У том писму „помиње царева и времена Бог зна кадашња које Гос. Јован јошт сто година да живи чуо не би ни знао, него га све он (роми дабо) учи, и све је једнако са шњим, и сада уочи Ђурђева дне у суботу отишли су оба два у Београд и сада су тамо“. Доктор се може уклонити из Чачка без икаквих последица зато што је он „службен човек“, а уз то је без породице те је приморан да иде тамо где се премести. Перуничкић подвлачи да је доктор Николић „већи ђаво“ него Милошев доктор Куниберт, само што је на мањем положају.⁶

Почетком априла 1839. године Милош изненада напусти Крагујевац и отпутује у Београд где се задржи око две недеље. Његов старији син Милан налазио се на лечењу у Земуну. Под изговором да обиђе болесног сина Милош пређе у Земун 15. априла и извести београдског папу и остале дипломатске представнике да не намерава да се више враћа у Србију. Међутим, на инсистирање представника Савета и руског и енглеског конзула Милош се врати у Србију 21. априла.⁷

Пошто се вратио у Србију, Милош је уз помоћ брата Јована организовао буну у крагујевачком, ђупријском и крушевачком гарнизону. У Србији је било сумњиво што је књаз Милош напустио Крагујевац. Његове присталице шириле су фаму да је књаз заробљеник саветника и да му је угрожен и сам живот. Стога су му војници крагујевачког гарнизона написали писмо 9. маја у коме му изражавају приврженост и нуде помоћ у борби против саветника.⁸ Но Милошеви противници убрзо прозру да је побуна у гарнизонима Милошева ствар те навале на њега да се супротстави побуњеницима. Буну су подигли 11. маја војници из пешадије и артиљерије крагујевачког гарнизона а њима су се „причислили“ и „кавалеристи“ из Ђуприје. Војницима су се придружили само неки од „унтерофицира“. Стога су повезали своје офицере и „јошт неке старешине десивше се онде“ и кренули према Београду. После неколико дана избије побуна и у крушевачком гарнизону чија се војска упути према Крагујевцу с намером да продужи према Београду.⁹

Милош је, под притиском саветника, послао побуњеницима два своја официра са писмом да одустану од својих намера и да се он не налази ни у каквој опасности. Већ 13. маја Милош расписује окружним начелницима да је члана Савета пуковника Тому Вучића Перишића поставио за „врховног повелитеља“ народне војске ради угушивања буне. Наређује да се све Вучићеве наредбе „точнејше испуњавају“ и да сваки кога Вучић позове „без и најмањег отлагања на позив његов иде“.¹⁰

Руднички крај био је такође захваћен овом буном. Стижу вести да „у окружију рудничком у неколико села ушла је у народ нека ука“.¹¹

Већ 12. маја пише о побуни Милован Маринковић из Крушевца помоћнику начелника рудничког округа Милошу Радојловићу. Из писма се види да је Маринковић веома обавештен о намерама побуњеника и о целом току побуне. Извештава га да су војници кренули према Београду, јер је књаз тамо „у великој тескоби од прочи многи нови господара“ а народ неће другог господара „окром њега и његову светлу фамилију“. Маринковић му препоручује да писмо прочита „пред свим у рудничком окружју“ и моли га да поздрави Милошевог брата Јована да ће се сви дићи у Милошеву одбрану. Ко не буде пошао да брани књаза, „за њега ни од кога добро бити неће, ака мо ли од народа“. Гружански кметови одлазе сви за „војинством“, „а пак да знате каква је ствар ви би све оставили па би звали кои оће с вама па управо у Београд“. Моли да га обавести хитно да ли ће и Рудничани кренути за Београд и да не жали колико ће платити писмоношу.¹²

Међутим, и Милошеви противници постају веома активни у борби против побуњеника. Начелник крушевачког округа Петар Лазаревић обавештава 14. маја Милосава Перуничкића, начелника чачанског округа о побуни у крушевачком ганизону. Извештава га да су чиновници начелства и суда „готови с народом окружја овдашњег речени устав кои смо одавно желили и сада једва дочекали га, сложено братски и християнски као што смо и веру нашу од иновераца бранили заштићавати, и свома силама до последњег док нас траје, стати супрот ономе зломижљенику кои се буде усудио погазивши свету заклетву и веру християнску исти устав и по томе права народа нарушити и народ Отчества нашег у досадашње ropства угњетеније и тирјанство бацити“. Моли га за хитно обавештење о ставу старешина чачанског „окружија“. С њиховим писмом треба упознати и владику Никифора и молити га да утиче на народ

„да права своја уставом дарована му сложено брани“. Писмо су потписали сви чиновници крушевачког окружног начелства и окружног суда. Слично писмо послато је јагодинском и алексиначком окружном начелнику.¹³

Перуничкић му одговора истог дана и обавештава га подробније о току догађаја, јер је послао свога човека у Крагујевац чим је чуо за побуну. Уверава га да ће народ „окружија“ чачанског по сваку цену бранити устав.“ А и онај који се вара и мисли да овај устав наруши, нека добро разсуди кога је издао, и кога заштићава, па кад то све разсуди, онда му на вољу стои прокушати срећу своју“. Писмо су потписали сви чиновници чачанског окружног начелства и окружног суда.¹⁴

Начелник рудничког „окружија“ Вуле Вукомановић известио је 15. маја попечитељство унутрашњих дела да је „преметио“ да се дигла нека „мала буна“ у Крагујевцу па је „повторително“ наредио среским начелницима „да би они на свашта добро мотрили, а особито на оне људе који би народ узбуњивали“. Јавља такође да је Начелство „једно писмо уфатило у ком је сасвим против уставу писато“.

Међутим, већ сутра дан окружни начелник Вукомановић извештава Попечитељство унутрашњих дела да се заострила ситуација у рудничком „окружију“. Народ се почео узбуњивати а „буну међу народ стављају“ Марко Ракић, председник Окружног суда, Танаско Михаиловић, члан истог Суда и Петроније Андрејевић све по заповести „господара“ Јована.

Истог дана и Милосав Перуничкић, начелник чачанског „окружија“ обавештава Попечитељство о нередима у моравском срезу рудничког округа. Начелник моравског среза мајор Радоје Бинићанин заузео је скелу на Морави код Чачка и држи је већ три дана и ником не дозвољава прелаз. Сва писма задржава и претходно шаље у Брусницу на преглед. Писма упућена у Чачак такође задржава и шаље их директно у Јованов конак па их тек он доставља Суду или Начелству. Окружни начелник је послао Бинићанину свога помоћника Илију Илијића да види по чијем наређењу то ради. Бинићанин се позвао на Николу Радојловића, помоћника рудничког окружног начелства као свога претпостављеног. За једно три дана биће јасно и чачанском окружном начелству зашто Бинићанин седи на скели. А Перуничкић ако мисли да живи, нека узме жену и децу и отиде господару Јовану, пољуби га у skut, затражи опроштај и рекне: „Ја сам твој, господару.“

Перунички извештава у истом писму да је интервенисао и код Јована, али се он прави као да ништа не зна о поступцима моравског начелника Бинићанина. Мајор Бинићанин је по Перуничкију „глупи и неразумни а поготово не ни за свиње способан човек“. Он сваки час долази Јовану а неки пут долази и председник рудничког окружног суда и чланови као и качерско-црногорски начелник Милинко Ђорђевић. У овај крај долазио је такође и саветник Илија Поповић Прељинац па са Бинићанином преноћио у Јовановом конаку и 12. маја отишао у Брусницу. Перунички сматра да Јован држи конце побуне не само у овом подручју већ у целој Србији. Изражава бојазан да ће у овом крају бити „великог неваљалства“, јер је Јован „ватру дао“ у рудничком крају и прикупља око себе своје старе момке као Марка Поповића, Анта Врбавца, Анта Сврачковца и друге и има их више него кад је био командант.¹⁶

Вуле Вукомановић, руднички окружни начелник шаље 17. маја Попечитељству унутрашњих дела опширнији извештај о догађајима у рудничком округу. Марко Ракић, председник Окружног суда, Танаско Михаиловић, члан Окружног суда и бивши капетан Петроније Андрејевић скупе око четири стотине људи и ударе 16. маја на „конак судејски“ где је и канцеларија окружног начелства. Начелник је наредио да се јавно прочита циркулар Попечитељства унутрашњих дела о одржавању реда и да се народ позове да се разиђе кућама. Међутим, маса је извикивала књаза Милоша и претила да ће чиновници сутра опет бити повезани и тако везани протерани у Београд, „а ми макар сви изгинули, нећемо се натраг повратити, докле год књазу очи не видимо“. Потом поново ударе на конак, вежу помоћника начелника Радојловића и ухапсе, а окружног начелника ставе под стражу. Бунтовници су послали 150 коњаника у Чачак господару Јовану. Он их поучи да направе „прошеније“, једно књазу а друго Совету па да пошаљу неколико људи у Београд у име целог рудничког „окружја“. Начелник тврди да „ова побуна била је само из 16 села.“

Окружни начелник није могао одмах да пошаље „рапорт“ Попечитељству, јер му то нису допуштали побуњеници. Овом приликом извештава да су посланици рудничког округа, који су однели „прошеније“ у Београд, „први уз њине старешине бунтовници били“.¹⁷

Истог дана чачански окружни начелник Милосав Перунички извештава Попечитељство унутрашњих дела да су побуњеници у рудничком округу успели да прекину везу између Начелства и Попечитељства па је оно деловало самоиницијативно. Перунички се

повезао са околним окрузима и мобилисао их у борбу против побуњеника. Апелује на Попечитељство да се не жали новац за угушивање побуне, „јербо зломисленици не штеде, него дају и капом и шаком“. Сугерише му да распише народу циркулар „с којим објавите народу колико му је у данку олакшање, и оборите меанске аренде и по селима присвојене под Правитељство јалије поитајте, јербо се народ с тим присваја и постојан и привржен бива благотворноме Уставу и садањем централном Правленију и новим уредбама, јербо је народу много пута обећавано па не испуњено, па се и сад бои да се не притаи и незаборави“.¹⁸

Као што се види, буну су у рудничком крају организовали Јован Обреновић, Илија Поповић — Прељинац, члан Савета а непосредни извршиоци били су Радоје Бинићанин, Танаско Михаиловић, Марко Ракић и други. Илија Поповић је у првој половини маја обишао Јована Обреновића и прошао цео руднички крај саставши се са главним вођама буне.

Главни ослонац уставобранитеља у чачанском крају био је чачански окружни начелник Милосав Перуничкић, који је и одржао мир у чачанском округу. Међутим, велика је Перуничкићева улога и у стишавању буне у рудничком округу. Пре свега, он је у сталном контакту са попечитељем унутрашњих дела Ђорђем Протићем, уставобранитељем коме непрестано шаље извештаје. Перуничкић је био готов да оружаном силом угуши буну у рудничком округу, али је претходно употребио сву дипломатску вештину да би стишао буну. Пре свега, ставио је под строгу присмотру господара Јована, који је живео у Чачку и држао све конце буне у рудничком округу.

Међутим, Јован није био одлучан у акцији и почео је да се колеба. Перуничкић је поставио јавне и тајне страже поред Мораве да осујети контакте Рудничана са Јованом. Уз то је Перуничкић обавестио Јована да је добио књажевско „предписаније“ да је Тома Вучић Перишић именован за „повелитеља“ народне војске која се дигла „као чавке“ на бунтовнике који ће убрзо бити покорени. Перуничкић уплаши Јована да ће сваки бити строго кажњен ако је и најмање говорио или „бунтовао“ против устава.

Поред овога Перуничкић је био развио широку обавештајну службу у рудничком округу која је, поред осталог, обавештавала тобоже Јована да није добро да рудничку буну товари себи на врат. Тако уплашен Јован се обраћа Перуничкићу с предлогом да иду обојица у Брусницу и да утичу на Рудничане да се разиђу кућама. Видећи Перуничкић да је Јован у шкрипцу, одбије да иде у Брусницу, јер ће

да подигне „силу окружија“ чачанског против бунтовника. Јован се још више уплаши и реши да иде сам молећи Перуничкића за једног момка за пратњу ради личне безбедности. Јован, разуме се, дошавши у Брусницу, распусти окупљене бунтовнике и тако од буне не буде ништа.

Начелство рудничког округа известило је Министарство унутрашњих дела о овом Јовановом поступку. Министарство 18. маја изражава тобожњу захвалност Јовану: „Из рапорта начелства окружија рудничког од 17. текућег месеца разумело је Попечитељство внутрени дела с каквом је ревношћу Ваше Сијатељство поитало међу народ окружија рудничког, кои се у бунтовним намеренијам поколебао био да га умири и с каквом је вештином то дело у дејство привело осведочено овим отечество и мирољубијем Вашег Сијатељства задовољан је у пуној мери Совет кои соопштавајући Вашему Сијатељству Попечитељство ово не може пропустити да благодарност своју према поступку овом не изрази надајући се да ће Ваше Сијатељство и у напредак све оно штети и чинити што се к благу народном с коим је и благо и слава светлог нашег књаза скопчана клони.“

Начелник ужичког округа „полковник и кавалер“ Јован Мићић, веома одан књазу Милошу, није одмах одговорио на Перуничкићев апел. Пише му тек 18. маја и каже што се тиче Устава „он је овде у целом окружију овом тако уважаем, као само свето еванђеље и сваки је готов живот свој жртвовати за њега“, али додаје да је Устав „особита воља отца (тј. Милоша, М. У.) отечества нашег за благостаније и наши потомака“. Потцењује значај буне у Крагујевцу, али је ипак наредио среским старешинама да држе у приправности један део народа.¹⁹

Чиновници рудничког окружног начелства и суда пожурили су да 19. маја пошаљу помирљиво писмо чачанском окружном начелнику Перуничкићу. Писмо је потписао начелник Вуле Вукомановић, а место председника окружног суда Марка Ракића, који свакако није хтео да га потпише, потписали су га чланови Суда Глиша Поповић, главни сарадник уставобранитеља, Спасоје Нектеријевић, секретар Андрија Ковиљац па чак и Танаско Михаиловић, који је учествовао у побуни.

Вучић је већ 16. маја разоружао бунтовнике на Трешњи близу Београда, а 18. маја савладани су у Крагујевцу и војници крушевачког гарнизона који су се такође били упутили према Београду. То је свакако унело пометњу међу побуњенике у рудничком округу због чега је и дошло до овога писма у коме се каже да су ова два округа „као нај-

ближи соседи у љубави, пријатељству и братском дружељубију живела, да су се старешине њине увек, у издању какви уредба, договарали, и да су иста ова окружија за верност и приврженост, како од књаза тако и Совета, љубитна била и ову стару љубав и братски договор с Начелничеством и Суда Окружија чачанског Начелничество и Суд Окружија рудничког увек задржати жели“.²⁰

Вучић је већ 20. маја наредио Вулу Вукомановићу да повеже Марка Ракића, Танаска Михаиловића, Павла Срдановића из Клатичева и „подобне бунтовнике“ и да их под стражом пошаље што пре у Крагујевац. Исто тако треба што пре да стигне у Крагујевац и окружни начелник са 200 „поштених“ људи. Извештавајући о овоме Попечитељство унутрашњих дела Вукомановић оптужује калуђера са Савинца који, целу ноћ је ишао по селима и људе узбуњивао и на нас подизао“. Попечитељство наређује да се и калуђер, везан, спроведе са осталим бунтовницима.

Исти позив добио је и Милосав Перунички с тим да поведе са собом и Јована Обреновића.²¹

Милошеве присталице из Крагујевца рачунале су на помоћника начелника рудничког округа па је Васо Ђаковић из Бруснице донео из Крагујевца за Радојловића писмо од једног крагујевачког ћурчије. Међутим, писмо је пало у руке окружном начелнику који га је, кад је видео да је „уставу противно“, послао Попечитељству унутрашњих дела те га Радојловић није ни прочитао.

Притешњен Вучићем и његовим присталицама Милош је 1. јуна предао оставку митрополиту Петру и 3. јуна отишао на своје поседе у Влашкој.

Из рудничког „окружија“ ухапшена су и дотерана у Београд следећа лица: Марко Ракић, председник рудничког Окружног суда, Танаско Михаиловић, члан Окружног суда, Радоје Бинићанин, начелник моравског среза, Милинко Ђорђевић, начелник качерског среза, Јован Илијић, писар моравског среза, поп Павле Ненадовић из Такова, парох брезански, поп Марко Поповић из Такова, јеромонах Геден Јуришић из манастира Савинца, Ђорђе Јаковљевић из Такова, Сретен Ивановић из Бруснице, Павле Срдановић из Клатичева, Марко Радосављевић из Клатичева, Радоје Петровић из Калиманића, Глишо Степановић из Калиманића, Петар Повремовић из Калиманића, Симо Радовановић из Љутовнице, Павле Милојевић из Љутовнице, Обрад Шукољевић из Луњевице, Димитрије Милвановић из Забрђа, Недељко Степановић из Калиманића, Павле Мирковић из Шилопаја и Никола Лукић из Накучана. Из крагује-

вачког округа било је ухапшено 27, из јагодинског 5, из пожаревачког 2, из крушевачког 1, из београдског 1, затим Милошев капелник Јосиф Шлезингер и Јован Обреновић.²²

Вучић је послао бунтовнике из Крагујевца у Београд 30. маја „под јаком стражом“. У Београду је образован „чрезвичајни“ (ванредни) суд који је у октобру осудио из рудничког краја:

Јована Обреновића зато што је подигао буну. Оквалификован је као „неверник отечества“. Осуђује се да се лиши свога звања, да му се одузму сва права и дипломе, „да он од данас у напредак, докле гођ живио буде, у оном месту гди је централно правленије, живити мора, и то без присмотре, а из овог места да му није слободно више од једног сата пробожденија ради изићи но и ово, кад чинити хоће, да мора са знањем и присмотром надлежне власти чинити, да му се свака корешпонденција у отечеству забрани, да никакови добара изван места живљења имати не може, и за такова која има распродати оставља му се рок од једне године дана, да г. Радојловићу, што га је везати и апсити заповедио, за претрпљено безчастије и муку 50 дуката цес., а настојатељу манастира Вујна и протопрезвитерима драгачевском и брусничком да трошак кои су суочења ради с њим у Београду долазећи и при повратку учинили у 3338 гр(оша) наплатити има“.

Апелациони суд је нашао да је казна блага и да Јовану не треба узимати као олакшавајућу околност његов изговор да је све радио по налогу владара земље. Стога поштрава казну с тим да Радојловићу плати 100 дуката место педесет, да плати дангубу свима хапшеним Рудничанима па пуштени као невини по три цванцика дневно и да проведе десет година у заточеништву у Поречу од дана пресуде с тим „да му се унакрст на једној руци и једној нози лако гвозђе метне“.

Намесништво је „омекшало“ пресуду Апелације што „осуђеник у Београду три године без гвозђа под надзирањем власти живити има“.

Радоја Бинићанина, начелника среза моравског зато што је умешан у буну, што је извршавао Јованове налоге и није се претходно консултовао са својим претпостављеним, што је позивањем народа на побуну погазио заклетву, што је узурпирао пошту, што је Павлу Срдановићу из Клатичева и Глишу Степановићу из Калиманића наложио да истуку помоћника окружног начелника Радојловића „и леђа му као трбух мекана начинио“. „Чрезвичајни“ суд га је прогласио за „правог“ бунтовника и донео пресуду да се

јавно, пред народом, лиши звања, да му се одузму све дипломе и да „више никад никакве службе у отечеству имати не може“, да да Радојловићу педесет дуката и да проведе три године окован у заточењу у Поречу. Апелација је смањила казну у толико да не буде у тешким већ у лаким оковима. Намесништво ублажује казну у толико што ће заточење трајати једну годину без гвожђа.²³

Марка Ракића, председника рудничког Округног суда, „Чрезвичайни“ суд га је оквалификовао као „правог бунтовника“. Као судија „прекорачио је“ своју дужност прикупљањем бунтовника и продужио да диже људе на оружје и да руши Устав „и после известија о бившем књазу од Борисава из Мајдана да је здрав и да је у Београду“. Према пресуди Ракић је „прави бунтовник“ и „кљатвопреступник“. Осуђује се да „са званија свог торжествено пред собранијем народа при суду окружја рудничког низвргнут буде“, да му се одузму све дипломе, да више никад не може добити никакву службу у отаџбини и да проведе у Поречу три године у заточењу у оковима. Апелација му је поштрила казну подизањем заточеништва на четири године зато што је „лично људе на оружје подизао“. Намесништво му је смањило само заточеништво на једну годину с тим да га издржава у Јагодини.

Марка Поповића, пароха из Такова зато што се својеволјно „прилепио“ уз буну, што је „лагао“ да му је Ђока Јаковљевић рекао да је буна Милошева заповест, што је завео калуђера Гедсона и Ђоку Јаковљевића те је „апса и гвожђа допао“, што је дао повода да бунтовници вежу окружног начелника и његовог помоћника, што је везао и тукао Марка Стругаревића који је покушао да брани окружног начелника и што се у побуни није понашао као духовно лице. Суд тражи да га црквена власт јавно лиши чина, да плати Марку Стругаревићу и Ђоку Јаковљевићу по двадесет талира оштете и да проведе две године у заточеништву у Поречу. Апелација се сложила са пресудом, а Намесништво је укинуло казну заточења.²⁴

Миливка Ђорђевића, начелника качерско-црногорског среза због „подозренија“ да је био умешан у буну и што „по дужности својој нуждне мере употребити није хтео да се буна у срезу његовом не догоди“. Стога да се лиши звања пред скупом целокупног народа свога среза, да му се одузму дипломе и за сва времена забрани приступ у државну службу. Ову пресуду „чрезвичайног“ суда потврдила је и Апелација, али ју је Намесништво „омекшало“ тиме да се пресуда не чита пред народом већ само пред чиновницима.

Танаска Михаиловића, члана рудничког Окружног суда да му се одузму дипломе и забрани пријем у државну службу за сва времена. Пресуду су потврдили и Апелација и Намесништво.²⁵

Јована Илијића, писара моравског среза зато што по дужности није јавио вишим властима о намерама Радоја Бинићанина и Јована Обреновића. Окарактерисан је као „кљатвопреступник“ и „народњему напретку и благостојанију опасни човек“. Стога да се пред народом лиши звања, да му се одузму сви декрети о звањима, да за увек изгуби право на државну службу и да проведе годину дана у оковима у затвору надлежног окружног суда. Апелација му је укинула заточеништво зато што је приступио побуни највише кривицом свога начелника с чим се сложило и Намесништво.²⁶

Приликом разоружавања на Трешњи, Вучић је наредио да се побуњеницима скине одело па су само у кошуљи, голи и боси упућени својим кућама.²⁷ Из рудничког „окружија“ разоружано је 16 „кавалериста“ и то: из качерског среза Антоније Ђорђевић из Церове, Апостол Петровић Бушић из Јовановца, Јован Милојевић из Липнице, Васо Аћимовић из Ба и Лазар Богојевић из Трудеља; из црногорског среза Павле Ковачевић из Теочина и Павле Томић из Шарана; из моравског среза Вукоје Петровић из Милићеваца, Миленко Петровић из Кукоља, Гаврило Милићевић из Јанчића, Теша Марковић из Папратишта, Мијаило Матић из Миоковаца, Милета Петровић из Доње Горевнице, Сретен Глишић из Бреснице, Мијаило Домановић из Дреновца и Јаков Миловановић из Мрчајеваца. Указом Намесништва од 6. септембра амнестирани су сви војници регуларне војске разоружане на Трешњи и распуштени кућама с тим да се држе устава „као светиње“. У исто време решено је да им се врате сопствени пиштољи с тим да септембра сами дођу по њих у Београд.²⁸

Угушивши побуну Вучић је наредио да се из сваког од 12 „окружија“ избере по 12 „најмудрији и најважни мужева, са по једним начелником срезским, за депутирце“. Пред Лаудоновим шанцем код Београда војска и „депутирци“ извикали су устав па је Вучић потом тријумфално ушао у Београд дочекан од Савета, Владе, Цркве и Београђана.²⁹ „Депутирци“ из рудничког „окружија“ за скупштину отворену 13. јуна били су: из црногорског среза Грујица Томовић из Коштунића, Симо Лaziћ из Сврачковаца, Вучић Петровић из Бранетића, Крста Марјановић из Криве Реке и Гаврило Радованов из Велеречи; из качерског среза Радојица Живанов из Живковаца, Стефан Адамовић из Блазнаве и Пера Козељчевић

из Козеља; из моравског среза Филип Савић из Горње Горевнице, Антоније Радовановић из Врчана, Сретен Ристовић из Мојсиња, Величко Љаљевић из Милочаја, Аврам Дуковић из Остре и Живко Мијаиловић из Милићеваца. Из редова чиновника на скупштини су били окружни начелник Вуле Вукомановић, члан окружног суда Спасоје Нектеријевић, секретар окружног начелства Андрија Ковиљац, привремени начелник качерског среза Марко Ивановић, и привремени начелник моравског среза Марко Добросављевић из Доње Трепче.³⁰

Вучићевци су уочи нове скупштине развили веома живу агитацију против свих чланова породице Обреновића. У овом се особито истакао чачански окружни начелник Милосав Перуничкић. Он је организовао низ састанака са окружним начелницима, чиновницима, свештенством и осталим „депутирцима“ придобијајући их за Вучића агитовањем против Обреновића, у првом реду против Милоша и Јована.

Милошевим одласком из Србије нису се средиле прилике у земљи. Почетком 1840. године Намесништво је издало налог Попечитељству унутрашњих послова да преко једног циркулара упозори окружне и среске начелнике и „примирителне“ судове да „добро мотре“ на све који би се у „политику и дела правителствена јавно и откровено мешали“ и да такве одмах предају судовима.³¹

Милошев наследник Милан убрзо је умро па је на његово место дошао за књаза млађи Милошев син Михаило. Он је из Влашке преко Цариграда допутовао у Београд почетком марта 1840. Тих дана (5. марта) одржана је скупштина у Београду на којој је обнародован султански берат о Михаиловом именовану за књаза Србије. Михаило је истог дана и миропомазан. Ову су скупштину сачињавали сви окружни начелници, сви председници окружних судова, сви срески начелници сем по једног који је остао у сваком округу и „по четири најодабранија човека свакога реда, кмета, трговца и простака, кои су народу познати и на које народ повереније имаде и кои су општином опуномоћени“.

Рудничко „окружије“ изабрало је 23 „депутирца“ (посланика). Избор је вршен у среском месту на збору представника свих села одговарајућег среза. Посланици моравског среза били су Обрад Вукосављевић из Тамника, Марко Рајичић из Мрчајеваца, Милић Арсенијевић из Бечња, Аврам Дуковић из Остре, Марко Добросављевић из Доње Трепче, Јован Николић из Прељине, Петар Јонтуловић

из Ракове, Живко Мијаиловић из Милићеваца, Антоније Радовано-
вић из Врнчана и Перица Влаисављевић из Папратишта.

У срезу качерско-црногорском изабрани су за посланике Мар-
ко Бушић из Јовановца. Петар Ристић из Блазнаве, Гаврило Крстић
из Јарменоваца, Ратко Јовановић из Трудеља, Андрија Јовановић
из Пољаница, Аврам Јовановић из Бољковаца, Јован Јовановић из
Грабовице, Борисав Јовановић из Мајдана, Теодор Пантелић из
Црнуће, Петар Томашевић из Лочеваца, Маринко Милосављевић
из Дренове и Јован Којовић из Прањана.

Варош Брусницу представљао је на скупштини Миланко
Марковић.

Од чиновника на скупштини су били окружни начелник Вуле
Вукомановић, председник окружног суда Лука Гарашанин и Петро-
није Андрејевић, начелник моравског среза.³²

Међутим, стање у Србији није се сређивало. Књаз Михаило
је био приморан да почетком априла „повторително“ нареди „да
сваки гледа свој рад и посао, а у политическа дела, која Прави-
телству јединствено припадају, не меша се“.³³

Продужила се борба између Милошевих присталица и уста-
вобранитеља. Истакнути Милошеви људи, а нарочито његова жена
Љубица и брат Јеврем, водили су упорну борбу против уставобра-
нитеља. Настојали су да створе атмосферу да високи чиновници
угрожавају и сам живот књазу Михаилу. Присталице Обреновића
успеле су да на овоме мобилишу народ из неких крајева Србије
да дође у Београд да „спасава“ књаза. У Топчидеру народ је тра-
жио да се удаље од књаза „опасна лица“, у првом реду Вучић и
Петронијевић, да се књаз Милош врати у „отечество“ и да се цен-
трални органи са књазом Михаилом, ради безбедности, преместе из
Београда у Крагујевац.

У овој повољној атмосфери по Обреновиће, Јовану је омо-
гућено да крајем априла дође из Београда у Чачак где је са оду-
шевљењем дочекан. Чим је дошао, присталице Обреновића отпочеле
су са својим политичким акцијама у рудничком, чачанском и ужи-
чком „окружију“. Нарочито су се окомили на оне који су се истакли
као представници мајске буне 1839. године у овом крају.³⁴

За чачанског окружног начелника постављен је у ово време
„полковник“ Арсо Андрејевић, велики пријатељ Обреновића. Пугу-
јући у Чачак на дужност Андрејевић је стигао у Брусницу 25. ап-
рила где је преноћио код свога брата Петронија. Петронијев пандур
Матија отишао је истог дана у Чачак да обавести да ће нови ок-

ружни начелник стићи сутра на ручак у Чачак. Руднички окружни начелник јавља Попечитељству унутрашњих послова да је пандур Матија затекао у Чачку како су владика и сви чиновници окружног начелства и суда „од простог народа под строгом стражом стављени“.³⁵

Бунтовници су у Чачку притворили епископа Никифора држећи га 17 дана под стражом у његовом двору. Чиновнике су позатварали у окружно начелство и држали их 22 дана под стражом. Стевана Ерића, начелника моравског среза још и избатињају после издржаног затвора и пошаљу кући. Отпусте му из службе и сина, чиновника у окружном начелству. Ерић се истакао у прогону Обреновићевих присталица 1839. године.

Коловођа побуне у Чачку био је срески начелник Ботуровић. Он је пред сабраним народом прочитао Јованово писмо којим извештава да их очекује у Београду или у Крагујевцу. Марко Поповић, бивши ађутант Јована Обреновића наредио је да се позатварани чиновници окују а неки и да се батинају јавно на пијаци.³⁶

Једна група бунтовника из рудничког округа нападне на окружни суд у Брусници са намером да ухвати Луку Гарашанина, познатог Вучићевог присталицу, али он умакне у Београд.³⁷

У нападу на руднички окружни суд народ црногорског среза предводио је познати бунтовник из 1839. године Танаско Михаиловић. Разјарени народ тукао је чиновнике који су покушали да му се супротстављају и да га грде. Све су касе у округу запечаћене и стављене под стражу. Први захтев народа био је смањење пореза. Народ се силно ускомешао и разјарено је нападао на Брусницу. Главни организатори ове побуне у рудничком округу били су Радоје Бинићанин, бивши срески начелник и познати бунтовник из 1839. године и Марко Добросављевић из Доње Трепче.³⁸

После ових догађаја, који се нису збили само у рудничком и чачанском округу, књаз Михаило тражи да Попечитељство унутрашњих дела обезбеди преко окружних начелника, и то у књажево име, да народ „власти себи претпостављене точно слуша и њима се повинује не чинећи сам себи задовољство с изјављенијем тога и тога не признајем и не слушам“. Књаз исто тако тражи да се обазривије поступа са народом и да се избегавају „непријатна изражавања и претње, као и непотребна приговарања“.³⁹

Вучић је после прогона књаза Милоша смањено порез од шест на пет талира што је народ на селу примио са одушевљењем. Међутим, Михаило је убрзо повисио порез опет на шест талира што

је изазвало велико незадовољство у народу. Почело се са одбијањем плаћања пореза, а у неким окрузима Србије дошло је због тога и до комешања. У мају обавештавају кметови књаза Михаила да народ не само да не плаћа порез већ узима натраг и онај који је већ предао. Стога Михаило интервенише преко Попечитељства унутрашњих дела да се обезбеди купљење пореза.⁴⁰

Немири у рудничком округу трајали су готово целе године. Окружни начелник Вуле Вукомановић жали се 24. маја Попечитељству унутрашњих дела да се још раније у народу „неки немир подигао“ и да још „свирепствује“. За ове немире оптужује начелника моравског среза Петронија Андрејевића. Он не слуша окружне власти. Непрестано је у контакту са својим братом пуковником Арсом. Наредио је помоћнику окружног начелника Радојловићу да се из Начелства не шаље никакав извештај док га он не прегледа и не одобри. Поред тога Андрејевић скупља око себе људе и кметове качерско-црногорског среза и с њима „неке потајне састанке прави“. Тако се понаша и писар окружног начелства Васа Караматијевић. Андрејевић је представљао да он то све ради по налогу књаза Михаила.⁴¹

Услед пореза дошло је до силног „возмућенија“ у више „окружија“ па је књаз Михаило, видећи да су наредбе Попечитељства унутрашњих дела неефикасне, издао 15. маја прокламацију народу у којој позива на мир, послушност и плаћање пореза и упозорава да све заповести потичу у ствари од њега.

Књажева прокламација обнародована је у рудничком округу 26. маја у Брусници. Из сваке општине позвали су „по једног кмета и по једног најодабранијег човека“. Међутим, скупила се „већа част и незвати људи“ из Округа. Кад је прокламација прочитана, народ је одлучно одбио да се повинује окружним властима и не признаје Начелство уопште. Његове чиновнике сматра бунтовницима зато што су протерали књаза Милоша. У овој акцији истицали су се Петроније Андрејевић, начелник моравског среза, члан Окружног суда Спасоје Нектеријевић, бивши члан Окружног суда Танаско Михаиловић и писар Окружног начелства Васа Краматијевић. На овом скупу народ је написао „прошеније“ књазу Михаилу да се садашњи чиновници протерају из овог округа и поставе други. Изабрано је 12 људи који ће однети молбу књазу Михаилу. Окружни начелник извештава Попечитељство унутрашњих дела да Начелство не може „дејствовати“ док „какови одговори од његове светлости по

исти 12 људи добије“, јер народ „сав персонал Начелства за претпостављену власт не сматра“.42

Књаз Михаило је наредио 7. јуна да му лично дође начелник моравског среза Петроније Андрејевић, један од најглавнијих бунтовника у рудничком округу. Међутим, окружни начелник не престаје да оптужује Попечитељству унутрашњих дела и Спасоја Нектеријевића који „потајне разговоре спроводе“.43

Пошто се народ није смирио ни после књажеве прокламације, Михаило је наредио Попечитељству унутрашњих дела да „главне немира виновнике, појавивши се после обнародоване последње прокламације, сваким могућним начином постара се добавити, и како кога добије, одма да га к мени представи“.44

Из рудничког округа послат је срески начелник Петроније Андрејевић који је саслушан у Попечитељству унутрашњих дела па „по прочитању овог протокола који је он, будући да не зна писати, своим прстом потврдио, одпуштен је на свој квартир с тим да овди до даљег налога причека“.45

Пошто се народ и чиновништво нису смиривали, Михаило је почетком јуна издао другу прокламацију. Но руднички окружни начелник није сада сабирао народ на једно место ради обнародовања прокламације, већ је она читана по срезовима и то на два места у срезу да би скуп људи био што мањи. Према извештају окружног начелника Вукомановића ова је прокламација примљена без отпора у срезу качерско-црногорском. Међутим, у моравском срезу књажева прокламација је и овога пута одбијена. Ово су организовали Радоје Бинићанин из Опланића, бивши начелник моравског среза и Мијаило Бојић, кмет села Прељине. Народ не може да прихвати прокламацију „нити пак какво слово њено уважити или напослетку узаконени данак давати“. Окружни начелник извештава да се Бинићанин учинио самозваним старецином моравског среза и народ слуша само његове заповести. Док се овакве коловође налазе међу народом не може се одржати мир и поредак у рудничком округу.46

Иако је окружни начелник обавестио Попечитељство да је књажева прокламација примљена без отпора у качерско-црногорском срезу, он већ 25. јуна рапортира да народ Качера одбија да плаћа порез. Лазар Радојчић из Угриноваца дошао је у овај крај „с неким писмима“. Он је окупљао народ „у томилама“ у великом броју села, говорио им да не плаћају данак, јер ће се он опростити за десет наредних година. Радојчић је купио и потписе од народа, али начелник

није могао да дозна у коју сврху је то радио. Власт није смела да интервенише, јер „народ пак због садашњег немирног стања сваког чиновника и служитеља с претњом грози“. Радојчић је прокламовао да узима у заштиту народ Качера и није се уопште одазивао позивима власти. Окружни начелник обећава Попечитељству да ће се постарати да спречи ову акцију, но према садашњим изгледима то ће бити врло тешко услед разјарености народа.

О овоме је обавештен и књаз Михаило који је послао два своја момка у руднички округ да му доведу Лазара Радојчића. По њима је послао и лично писмо Рудничанима. Препоручио је Попечитељству унутрашњих дела да нареди властима у рудничком округу да помогну његовим момцима да неко од кметова или других сељака не пође код књаза ради одбране Радојчића.⁴⁷

Почетком јула јавља Попечитељству чачански окружни начелник о масовним немирима у свом округу. И у овом је округу власт била готово немоћна. У карановачком срезу народ се „гомилма“ дигао против својих кметова и не признаје их. Оваква је ситуација у многим општинама и осталих срезова. У Карановцу се народ „гомилма подигао“ против среског начелника Гаја Марковића и нагнао га да отвори панађур кад је то народ хтео. Због оваквог нереда и непослушности власти, није се могао ни порез покупити. У округу је настао „крајњи непоредак“. С постојећим бројем пандура не може се ухватити ни један једини коловођа, а камо ли сви, јер их народ брани. Стога Начелство тражи од Попечитељства стотину наоружаних пандура који би могли ефикасно интервенисати тамо где је најнужније. Иначе се ред у округу не може одржати.

Немири нису престајали у рудничком округу у току целог лета. Народ је упорно одбијао да плаћа порез. „Узакоњени“ (тј. од шест талира место пет) данак био се почео купити, али су то прекинули немири у народу. Помоћник окружног начелника Радојловић жали се 22. јула Попечитељству да је народ „свиреп постао и до данас данак издати није хтео“.⁴⁸

Немири су се донекле стишцали у рудничком округу, према извештају помоћника окружног начелника, тек крајем августа.⁴⁹

Начелник моравског среза Петроније Андрејевић, који је саслушаван у Попечитељству на основу оптужби окружног начелника, враћен је на своју дужност. Свакако су били попустљиви према њему као присталици Обреновића. Андрејевић је био у тесном контакту са начелником ужичког округа Јованом Мићићем који је био веома привржен књазу Милошу. И даље је Андрејевић пренебре-

гавао окружне власти због чега га је оптуживао окружни начелник. Ове су тужбе стигле и до књаза Михаила који је наредио 10. септембра да се Андрејевић „озбиљски“ опомене да не слуша Јована Мићића нити иког другог сем своје претпостављене. Окружно начелство треба „добро“ да пази на Андрејевића па ако што „противу закона“ учини, да се извести Попечитељство које ће га удаљити од дужности и предати суду.⁵⁰

Почетком марта 1841. године избили су немири у драгачевском селу Трбуовцима (Драгојловац). Сельаци су одбили да плаћају порез. Буна је организована по упутствима Јована Обреновића, а искоришћене су неке злоупотребе при купљењу пореза.⁵¹ Попечитељство је одмах наредило да и руднички округ буде у строгој приправности да притекне у помоћ чачанским властима у гушењу побуне. Руднички окружни начелник извештава Попечитељство да ће, поред помоћи Чачанима, „све своје душевне силе употребити да се не би у овом окружију какова револуција догодила“.

Попечитељство унутрашњих дела било је подозриво према властима у рудничком округу. То се показало и приликом ове побуне у Драгачеву. Чачански окружни начелник је одмах известио Попечитељство, али је пошта ишла преко рудничког окружног начелства. Иако је извештај био хитне природе, Попечитељство га је добило тек четврти дан. Оно строго замера рудничком окружном начелнику због „необазривости и немарности“ и тражи хитан извештај „из каквога се побуђења оно могло усудити овако итно писмо, кое отлагања ние трпило, при себи задржати а после на тенани слати га“.⁵²

У рудничком округу стање је било нормално у току 1841. године. Но и поред тога притајени отпор манифестовао се у ситним, често безначајним чаркама. Тако се, на пример, Величко Љаљевић, кмет села Милочаја налазио у Брусници у затвору окован зато „што је неке неупутне речи зборио против садашње владе.“⁵³ Већ су се у овом округу почеле осећати присталице Карађорђевића. Писар Окружног суда Глиша Зубан већ прети истакнутим обреновићевцима као, на пример, Петронију Андрејевићу, начелнику моравског среза и напада Јована Мићића, ужичког окружног начелника.⁵⁴

За илегалну борбу у ово доба су биле најподесније такозване пашквиље. Услед притиска власти акција и уставобранитеља и присталица Обреновића каналисана је често у тајну пропаганду. У ово доба већ се увелико путем пашквила хвале Карађорђевићи, а на-

падају Обреновићи. Тајна пропаганда је обично користила велике народне скупове — саборе.

Начелство рудничког округа „рапортира“ Попечитељству унутрашњих дела 10. јула 1842. године да су кметови села Бреснице и Тамника нашли на сабору у Вољавчи о св. Прокопију једно писмо без потписа. Писмо су „код воде у једном процепу заденуто нашли, кои како су прочитали, одма су своје среском начелнику послали, а читати народу нису дали“. Овде се сабирао народ из крагујевачког, чачанског и рудничког округа.⁵⁵

У августу уставобранитељи развијају веома живу акцију против Обреновића и раде на организовању буне. Припреме за буну обухватиле су све округе. Међутим, уставобранитељска акција у рудничком округу није могла да узме шире размере зато што је било доста присталица Обреновића. У Брусници је било неколико познатих Вучићевих присталица као што су Глишо Поповић, члан Окружног суда, Јеврем Гавриловић, помоћник окружног начелника и Миливоје Петровић Блазнавац, практикант Окружног начелства. Он је уништио наредбе књаза Михаила послате поштом чачанским властима.

Окружни начелник у Чачку био је Стевча Михаиловић, присталица и сарадник Обреновића те уставобранитељи нису успели да покрену народ против Михаила. Познати Вучићеви људи били су драгачевски срески начелник Милован Недељковић, карановачки срески начелник Гајо Ботуровић, затим помоћник окружног начелника, један члан Окружног суда, секретар и благајник Окружног суда Симо Молеровић. Но главни ослонац уставобранитеља у Чачку био је владика Никифор Максимовић. Стевча је у зачетку угушио буну у чачанском округу. Владици је забранио да излази из конака а своје чиновнике и карановачког начелника Ботуровића повезао и похапсио. Једино је умакао драгачевски срески начелник Недељковић и склонио се у село Лису.⁵⁶

Вучић је заузео Крагујевац 21. августа, а већ идућег дана улогорио се недалеко од Крагујевца и књаз Михаило. Књаз је још из Сопота послао Вучићу четири члана Савета међу којима је био и Илија Поповић Прелџинац из села Прелџине у рудничком округу. Вучић је напао књажеву војску топовима са Метиног Брда која отпочне да се повлачи према Београду. Михаило је намеравао да пружи отпор бунтовницима у Жабарима где му је стигао и стриц Јован са три до четири хиљаде људи из рудничког и чачанског округа.⁵⁷

Стевча Михаиловић, начелник чачанског округа, видећи да се Јован колеба, навали да похита књазу у помоћ. Јован крене у Брусницу где му се придружи и руднички окружни начелник Вуле Вукомановић.

Кад је Јован отишао у руднички крај, у Чачак је стигао начелник ужичког округа Јован Мићић да ту сачека своју војску. Мићић је примио Михаилово писмо у коме га обавештава о Вучићевим намерама и налаже му да пожури да заузме Крагујевац. Михаило је послао оваква писма и рудничком и чачанском окружном начелнику, али су пала у руке практиканту рудничког Окружног суда Миливоју Блазнавцу који је био присталица уставобранитеља. Но Стевча Михаиловић је деловао самоиницијативно. Јован Обреновић у гневу умало није убио Блазнавца због тог поступка, али се ствар окончала тиме што је добио педесет батина.⁵⁸

Вучић је такође упутио писмо преко својих поверљивих људи помоћнику рудничког окружног начелника Јеврему Гавриловићу, члану рудничког Окружног суда Глишу Поповићу и „казначеју“ (благајнику) Чачанског округа Симу Молеровићу, али су она пала у руке Стевчи Михаиловићу.

Мићић је изгубио три дана чекајући своју војску која није ни дошла. Стевча му понуди сто коњаника с тим да пожури у Крагујевац. Међутим, Мићић је стигао до села Бреснице, недалеко од Чачка и ту чекао исход догађаја.

Стевча сам почне скупљати војску по свом округу са намером да крене на Београд. Потерао је са собом и један мали топ који се налазио у Јовановом конаку. Са собом је повео повезане присталице уставобранитеља. Још док је Стевча био у Чачку дошли су му гласници да је књажева војска разбијена и да се Рудничани враћају кућама. Но Стевча и поред тога крене из Чачка 27. августа. У Брусници му се придружи Вуле Вукомановић са Рудничанима који се био вратио после пораза књажеве војске на Жабарима. Стевча пошаље гласнике у Бресницу да позову Јована Мићића. У манастиру Враћевшници било је зборно место Рудничана који су масовно пристизали. Ту су се снабдели цебаном, која је била смештена у књаз Милошевој кули. Одавде су послали Спасоја Нектеријевића у Крагујевац да потера преостале топове, али их је Вучић био онеспособио.

Стевча Михаиловић је био увелико задоцнио, јер је стигао у село Трбушницу на тремећи београдског, рудничког и ваљевског

округа тек 31. августа. Овде су се на Мићићево инсистирање задржали три дана што је деловало неповољно на борбену готовост војске.

Ова војска од петнаест хиљада људи уплашила је уставобранитеље те су покушали да мирним путем склоне Михаиловића и Мићића да распусте војску убеђујући их да они нису бунтовници, већ све то чине „по вољи два цара“. Мићић се држао веома неодређено, одушевљење међу војском је спласнуло, а и старешине су почеле да нагињу ка мирном решењу. Уставобранитељи су били обећали старешинама да неће бити узимани на одговорност. У таквој ситуацији Стевчи није остало друго до да распусте војску, а он се са старешинама преда уставобранитељима сем Мићића који се вратио у свој крај.⁵⁹

После пораза у селу Трбушници настале су тешке репресалије над присталицама Обренковића у рудничком и чачанском округу.

Пошто се растурила војска из Трбушнице, неки су се одметнули у хајдуке. За привременог начелника рудничког округа постављен је Глишо Поповић, један од познатих уставобранитеља овога краја. Већ 10. септембра извештава „привремено правленије“ да су се одметнули у хајдуке Миљко Бабић, кмет из села Гуришеваца и његов братучед Јоца, кмет Мијат Стојадиновић и Иван Стојановић из Јарменоваца „кои су сви у скупи са начелником ужичким противу добромислеће браће свое ишли“. Позивају и друге људе да се одмећу у хајдуке. Попечитељство налаже окружном начелству да све оне који су се одметнули позове к себи „лепим начином“ и да им обећа да им се ништа неће догодити ако се за неколико дана врате својим кућама. Ако се не одазову на такав позив, онда нека Начелство „мудро по постојећим полицајним уредбама и наставленијама с истим људима поступи.“⁶⁰

Хајдуковали су око месец дана па су се уз ово обећање предали властима. Међутим, ухапшени су, оковани и предати суду.

Глишо Поповић убрзо обавештава да су у округу „пожелателни мир и тишина у народу владати почели“. Окружни начелник упорно путује по округу ради смиривања народа.⁶¹

Већ 11. септембра нови окружни начелник почиње са оптужбама. Поповић је био са уставобранитељском војском на Брачару. Јавља Вучићу да су му многи почели долазити чим се вратио у Брусницу. Пише да народ долази са тужбама против Перипше Ракића из Драгоља, Тимотија Адамовића из Врчана, Илије Чиво-

вића са Рудника и Спасоја Нектеријевића, бившег члана окружног суда. Они су починили многа зла, „арали и отимали, а и многе везивали и немилостиво били“. Обавештава да је обијен сандук у коме се чувао прикупљени порез. То су учинили, према изјавама пандура, окружни начелник Вуле Вукомановић и Спасоје Нектеријевић. На саслушању у Београду признали су да су претестерисали сандук и узели 639 дуката за издржавање војске. Новац су узели после боја на Жабарима.⁶²

Помоћник чачанског окружног начелника још док је био у логору на Врачару саставио је 13. септембра списак „подозрителни лица“ у свом округу. То су Стеван Михаиловић, окружни начелник, Проко Пауновић, писар, Васо Симић, члан окружног суда, родом из Чачка, Симо Максимовић, практикант окружног суда, родом са Рудника, начелник среза трнавског Милисав Сокић из Липнице, писар среза трнавског Петар Николић из Чачка, начелник карановачког среза Гајо Марковић из Јездине, писар карановачког среза Марко Гавриловић из Кнића, начелника студеничког среза Лазар Тошић „с примеченијем неспособан“, писар студеничког среза Стеван Јовановић из Вале „неспособан“ и писар епархије Јефто Васић из Ваљева.⁶³

Марко Јевремовић, трговац из Прислонице тужи Стевчу Михаиловића рудничком окружном начелнику што га је ухапсио у Чачку као присталицу уставобранитеља и држао седам дана везаног. Када је пошао с војском на Београд, потерао је и њега везаног па га предао рудничком окружном начелнику.⁶⁴

Стевчу Михаиловића тужи Попечитељству унутрашњих дела и његов помоћник Милија Илијић. Жали се да га је држао једанаест дана везаног, затим му одузме коња, две мале сребрне пушке, једну ашу, две зобнице и једну дугу пушку „пак коња јашући разломи и осакати, а ствари изложене рашћерда као што ми је и сабљу са њеним прибором другоме носити дозволио, коју је сву изломио“.⁶⁵

Величко Љаљевић из Милочаја, који је у доба књаза Михаила лежао у затвору у Брусници као присталица уставобранитеља, постављен је 12. септембра за привременог начелника моравског среза.⁶⁶

Међутим, само три дана доцније помоћник начелника у „кондуит-листи“ даје следећу карактеристику: „Величко Љаљевић, 40 година, 5 деце, два мушка, троје женско, из Милочаја, пре годину дана био кмет селски, у званичној служби пре није био, 12. септембра 1842. постављен је привремено за начелника среза мора-

вског, читати и писати, способности приличне, тачности и примеренија у извршавању званични дела прилично, нарави, владања и нахођења средњег, осуђен био судом три месеца на робију зато што је као општински кмет у примирителном суду трудну жену био и после тога дете побацила а потом после и она умрла.“⁶⁷

Крајем септембра привремени начелник чачанског округа обавештава „привремено правленије“ да ће се предати суду „исполнитељи налога Стевчини и то: Милија Миладиновић, Ђорђе Протић, Коста Поповић, Ђорђе Евгенијевић и Стеван Шваба из Карановца, Сима Матовић и Павле Лекић из Лопатнице, Стеван Андрић из Чачка кмет, Мијаило Мађаревић из Слатине кмет, Јосиф момак Началништва овог“.⁶⁸

Већ почетком октобра извршена су полицијска ислеђења и привремени руднички окружни начелник Радојловић шаље рапорт „привременом правленију“ са списком „при овом волненију народњем поапшени лица“.

1. Босиљка, удовица из Бруснице стављена је у кућни привтор до коначног ислеђења. „Позориво је да је она говорила да можеду сви из Београда дошавши и код кућа свои изсечени бити. Није се пре на њој могло приметити да је се што у критична одстојателства мешала, иначе је поштеног владања била.“

2. Павле Јеремић из Лађеваца, бивши апсанција окружног суда „зато што је службу своју оставио, у Трбушници био, и што је неке узнемиравао. Као род — синовац бившем члану суда Спасоју Нектеријевићу — истоме сасвим привржен био, а иначе је пићу предавати се имао вољу“.

3. Периша Ракић из Драгоља „зато што је после почем је прокламација како прив. правленија тако и новоизабраног књаза чуо, народ бунио и против садашњег состојанија ишао и што је људе неке узнемиравао. Како 1839. тако 1840. године у бунама са бившим књазом Милошем тако и Михаилом помешан био. Иначе је поштеног владања и кмет у селу био“.

4. Илија Чивовић из Рудника „исто као и претходни и што је неке људе за срећу народа ишавше тукао. 1840. године био је први бунтовник и отео је од г. Сретена Јевтовића, бивш. срез. нач. познатог бунтовника Лаза и писма код овог нашавша. Иначе је поштеног владања и кмет у селу био“.

5. Тимотије Адамовић из Врчана „зато што је с Перишом Ракићем у једном согласију био, пређе у овим критич. обстојателствама, био је иначе доброг владања само што је 1840. године у-

лашен од познатог Лазе бунтовника, да му кућу не упали, ишао у Топчидер гди је зато што му је Лазо да ће га као противника свог Мићићу предати претио, морао овога с 9 дуката цес. митити да га не тужи“.

6. Јован Глибовић (Глибић) из Љубића, бивши срески писар „зато што је с преднаведеном троицом у согласију био. У буни бившег књаза Милоша 1839. год. био је умешан, за које је и зва-нија и грађан. права био лишен па почем је бив. књаз Мијилом и одпуштен, а он и у 1840. год. у срезу први бунтовник био“.

7. Стеван Милошевић из Невада „зато што је Стевана Јевремовића из Врбаве Долње напаствовао. Био је пређе у критичним обстојателствима наклоњен парти уставобранитељној и иначе доб-рог владања“.

8. Матија Миливојевић, писар окружног суда „зато што је, да ће код Јована Обреновића препишчик бити говорио ревнитељ права народњи, роптао и што се противан у почетку данашњему состојанију показивао. И пређе показивао се привржен фамили Обреновића и роптао је на ревнитеље права народњи, а како се пређе у критичним овим обстојател. владао није суду познато бу-дући није одавде био а иначе је развратног владања и предан пићу“.

9. Нинко Симић из Мораваца „зато што је кад су га сељаци да коморе у Београд носи, терали, цсовао г. Вучића и што је го-ворио да је он ајдук. Пређе у критичним обстојателствима противу кмета свога Радивоја Марјановића ишао, а иначе је инација“.

10. Дамјан Николић из Мораваца „зато што је с предреченим Нинком којекуда тумарао. У владању је као и Нинко само што није као он инација“.

11. Вучић Шеварушић из Давидовице „зато што су га сељаци његови у време народ. движенија да ји је злостављао обтужили У буни књаз Мијаиловој 1840. био је умешан а иначе је владања доброг“.

12. Василије Чоловић из Давидовице „зато што је са пред-поменутиМ Вучићем своје сељаке злостављао и био је кмет сеоски“.

13. Стана, жена Јована Петровића из Страгара „зато што је Мићићево писмо бившем члану Суда окр. крагујевачког Ристи Јо-вановићу и магационеру Лази Протићу метувши га у чарapu у Крагујевац однела“.

14. Марија, жена Јевте Лазаревића из Страгара „зато што је с предреченом заједно у Крагујевцу била и писмо носила“.

15. Миљко Јанковић из Гуришеваца „зато што је у почетку људе за срећом народа тежеће везивао и био. Пређе у одноше-нијама критични ови обстојателства и иначе био је доброг владања“.

16. Маријан Стојановић, кмет јарменовачки „све исто као претходно“.⁶⁹

Пошто се ситуација углавном средила, заказана је народна скупштина у Београду за 26. октобар. Тада је на Калемегдану прочитан султанов берат којим се потврђује избор Александра Карађорђевића за књаза Србије. Тада је престало са радом „привремено правленије“ и „кормило правленија“ преузима Александар.⁷⁰

За „депутирце“ изабрани су у моравском срезу рудничког округа: Танаско Маринковић из Сирче, Вук Николић из Цветака, Мијаило Савић из Лађеваца, Ненад Спасојевић из Катрге, Милић Катанић из Бечња, Марко Рајичић из Мрчајеваца, Марко Бијелић из Остре, Проко Радојевић из Мојсиња, Марко Јевремовић из Прислонице, Јован Николић из Прељине, Павле Божовић из Брђана, Петар Јонтуловић из Ракове, Дмитар Богичевић из Љубића, Паун Ђирковић из Горње Горевнице, Антоније Вучићевић из Пријевора и Никит Каранац из Врчана.

У црногорском срезу били су изабрани следећи „депутирци“: Тодор Пантелић из Црнуће, Симо Јовановић из Мајдана, Мијаило Милић из Невада, Марко Радосављевић из Клатичева, Ђорђе Обреновић из Грабовице, Марко Милутиновић из Синошевића, Јован Пешовић из Озрема, Пешо Баић из Брајића, Дамњан Јанковић из Дренове, Миленко Илић из Бруснице и Игњат Срдановић из Бањана.

„Депутирци“ за срез качерски били су: Петар Ристић Блазнавац из Блазнаве, Јеремија Матић из Липља, Арсеније Адамовић из Бранчића, Радован Марковић из Живковаца, Радивоје Мијаиловић из Мораваца, Стефан Адамовић из Блазнаве, Петар Станишић из Смрдљиковца, Нестор Матијевић из Штавице, Јован Аксентијевић из Бољковаца и Ратко Јовановић из Трудеља.

У вароши Брусници изабрани су били следећи „депутирци“: Милован Милутиновић, Милан Марковић, Симо Радовановић и Никола Нешковић.⁷¹

На предлог Савета књаз Александар је решио 6. новембра да амнестира учеснике последњег „волнованија“ сем четрдесет и четворице „коима се због већи њихови преступленија опростити не може“. Суду су предати и осуђени: Стефан Михаиловић, бивши начелник чачанског округа, Вуле Вукомановић, бивши начелник рудничког округа, Спасоје Нектеријевић, бивши члан рудничког ок-

ружног суда, Петроније Андрејевић, бивши начелник моравског среза, Сава Станојевић, бивши члан качерског среза, Ђорђе Ристић, бивши татарин, Гајо Марковић, бивши начелник карановачког среза, Милисав Сокић, бивши начелник трнавског среза и Вук Петровић из села Мрчајеваца у рудничком округу.⁷²

У овако тешкој ситуацији присталице Обреновића су написале 28. децембра 1842. године из Крагујевца молбу руском цару молећи га да интервенише против Вучића. У жалби је изнесен окрутни терор који спроводе уставобранитељи. Жалбу је потписало две стотине седамдесет лица из свих округа. Из рудничког округа жалбу су потписали кметови Никола Глишић из Врчана, Мијаило Стојановић из Шутаца, Васо Савић из Бершића, Периша Тешић из Мојсиња и још шест сељака.⁷³

Карановачка завера 1843. године. Првих месеци 1843. године присталице Обреновића покушале су да организују заверу против уставобранитељског режима. Уставобранитељска влада ухапсила је половином фебруара Стојана Јовановића Цукића који је успео доцније да побегне из затвора и да пређе у Аустрију код књаза Михаила. Идуће, 1844. године он ће стати на чело „катанске“ буне у Србији.⁷⁴

Међутим, ова је завера откривена и у рудничко-чачанском крају. Завереници су откривени у Карановцу. Завера је организована у фебруару „пре беле недеље“. Главни човек у овој завери био је Ђорђе Пелцар из Карановца. Састанак је одржан у Ђорђевој кући на коме су били Ђурђе Јевђенијевић, трговац, Стеван Шваба, Ђорђе Рајковић, Милош Мијаиловић, Панто Калуђеровић, Јован Левајац, Живко Милојевић, Милија Миладиновић, Миладин Мијаиловић, Милија Буњак, Јевто Сарач, Коста Калуђеровић и Евђеније Самаилац сви из Карановца, затим Радован Продановић из Врањеша, Радоје Бинићанин из Опланића у моравском срезу, кмет Гајо и Глигорије, брат попа Петра Поповића из Цветака моравског среза. На састанку су била и два завереника са стране, вероватно из Београда. Завереници су имали обавештења „да ће бивши књаз Милош овамо у Србију прећи а Мијаило син му да ће код цара руског три године седети и потом краљем србским бити“.

Планирали су да причекају до 27. фебруара док не почне буна у Београду. Ако дотле не буде ништа у Београду, онда да они сами ступе у акцију. Намеравали су да претходно убију начелника карановачког среза Новаковића и „казначеја“ (благајника) Молеровића. За то су најмили Ђурђа Јевђенијевића и обећали му

пет стотина дуката. На доцнијим састанцима одлучено је да се ликвидирају сви чиновници и „званичници“ у срезу. Имали су своју лозинку и „свагда смо пушке пуне, подпрашиване палиром имали како би свагда и у свако доба бити могли готови“.

Завереник Милош Мијаиловић, бивши писар карановачког „примирителног“ суда ангажовао је Саву Ђорђевића да уђе у службу код Вучића и да изврши диверзију на топовима да би уставобранитеље лишили артилерије.

Ђорђе Пелцар је најмио и личне момке Јована Левајца и Вула Арнаутина, купио доброг коња и чак набавио барјак који је чувао Иван из села Цветака. Чим буна избије, Иван је имао да што брже стигне с барјаком у Карановац.

Завереници су држали везу и са Крагујевцем. Њу је одржавао Ђорђе Милојевић.

Међутим, Ђорђе Јевђенијевић је одао заверу и открио све „созакљатнике“ који су „сву прошлу зиму бушили“.

Завереници су похапшени почетком марта. Властима је пао у руке „коловођа“ завере Ђорђе Пелцар и још једанаест „созакљатника“ и сви су предати Окружном суду у Чачку. Успели су да побегну Радован Продановић из Врањеша и Карановчани Стеван Шваба и Милош Мијаиловић. За њима су издате потернице околним окрузима. Продановић је био сродник љубостињског архимандрита. Власт је сазнала да га је архимандрит позвао писмом да дође код њега тих дана, али јој није била позната садржина писма. Чачански окружни начелник наредио је приправност у округу.⁷³

Александра Карађорђевића извикала је за књаза Србије уставобранитељска војска на Врачару после одласка књаза Михаила крајем августа 1842. године. Русија је ово схватила као угрожавање свога политичког ауторитета. Сматрала је да је избор књаза неправилан и незаконит па је послала протест турској влади и тражила поновни избор путем слободно изабраних народних представника. Русија је послала у Србију и свог специјалног изасланика. Слободан избор књаза могао би се извршити према мишљењу Русије, што је и Порта прихватила, ако се именују три намесника који ће вршити књажевску власт, ако се удаље из Србије за време избора Вучић и Петронијевић, ако се врате избеглице из Србије из 1842. године и пусте на слободу политички затвореници и ако се сазову на скупштину народни представници.⁷⁶

На основу овог Савет је закључио 8. јуна „због предстојећег избора књажеског“, после преговора са Нафуз пашом, генералом

бароном Ливеном и генералним конзулом Вашченком „да се сви политически преступници у апсу налазећи се, над којима јошт није пресуда изречена, одма у слободу поставе“.

На основу ове одлуке Савета прекинута је судска истрага над карановачким „созакљатницима“ и пуштени су из затвора 14. јуна.⁷⁷

Одједи Стојанове („катанске“) буне 1844. године Отпор против уставобранитељске владавине није престао ни у 1844. години. У рудничком округу хватају бунтовнике у фебруару месецу. Ухваћено је девет бунтовника од којих су седморица послати у Београд, а двојица у Крагујевац пошто су са територије крагујевачког округа. Међутим, Мијат Шеварушић из Давидовице и Мијаило Штуловић из Церове среза качерског, „два највећа мутљивца тј. кои су први по селу зашли да зову људе на бунт“ успели су да побегну, али је за њима послат распис по околним окрузима.⁷⁸

Међутим, крајем септембра избије у Шапцу и Подрињу Стојанова („катанска“) буна. Стојан Јовановић Цукић, ранији завереник против уставобранитеља пређе Саву са мањим одредом и заузме Шабац. Намеравао је да подигне Мачву и Подриње, да заузме Ваљево и да се домогне рудничког краја у коме је знатан број присталица Обреновића. Међутим, буна је убрзо угушена захваљујући енергичним мерама Томе Вучића Перишића.

Чим је избила Стојанова буна, наређена је приправност у рудничком округу. Три дана после избијања буне, 25. септембра Александар Карађорђевић формира преки суд. Дан раније Вучић је именован за „предводитеља војске“ и наређено је свим властима и „сваком Србину воособ“ да без поговора извршавају његова наређења. Јован Перуничкић, помоћник начелника рудничког округа одмах шаље „15 добри коњаника“ на Уб да се ставе Вучићу на расположење. Окружни начелник отишао је на границу према ваљевском округу да организује одбрану свога подручја.

Окружно начелство убрзо добија наређење да се подигну и пешаци и коњаници и да се организује таква одбрана да бунтовници ни у ком случају не продру у руднички округ.

Иако су бунтовници убрзо потучени недалеко од Ваљева, приправност у рудничком округу није ослабила. Попечитељство унутрашњих дела наређује да се у овом округу удвостручи пажња. Бојали су се да се разбијени бунтовници не нађу у овом округу који би им био погодно тле за оживљавање буне. Колико су се уставобранитељи бојали буне у рудничком округу сведочи писмо

члана Савета Јована Вељковића у коме кори Николу Радојловића, рудничког окружног начелника због претераног оптимизма у свом извештају о уништењу бунтовника.

Због ове буне руднички окружни начелник појачао је окружну полицију са још двадесет момака, а сваком срезу додао је још по пет наоружаних људи као помоћ полицији.

На граници рудничког округа заседе и страже ухватиле су већ 1. октобра „бунтовника“ Илију Прокића из села Шаторње који је прошле зиме побегао у „Цесарију“ и „сада у дружеству са Стојаном Јовановићем био“. Он је под „мртвом“ стражом послат Вучићу у Лозницу. Страже су гониле још тројицу бунтовника које су се нашли у атару села Бољковаца, али су побегли пошто су били на коњима.

У Брусници је ухапшен неки Ђиро Ковачевић, родом из овога села, а на служби у Београду. Он је пошао из Београда 20. септембра, пре почетка Стојанове буне, и јавно причао да иде војска из Аустрије, да ће Милош и Михаило за петнаест дана бити у Београду и да је Вучић побегао Турцима у град. Начелство је почело опет да врши притисак на присталице Обреновића и да их оптужује. Помоћник окружног начелника оптужује Попечитељству унутрашњих дела Богосава Матића из Лочеваца, Ђиру Ковачевића из Бруснице, Ђока Ђоковића, бившег „ћају мензулане брусничке“ и Панта Солујића, кмета села Бершића да су по разним местима округа говорили „побунителне и на ползу бунтовника клонеће се речи“. Павле Марковић из Бруснице на неколико дана пре почетка буне изјављивао је да Обреновићи морају да се врате у Србију. О овоме је обавештен и Вучић који је наредио да се ова лица пошаљу њему у шабачки логор. Исто тако да му се пошаљу и они „кои су се у ватању или чувању стражи нуждни затезали и непослушни показали“. Према овом Вучићевом наређењу послати су му Радисав Богићевић, кмет села Миоковаца, Паун Бојовић, бивши кмет села Трбушана и Миленко Илић, бивши кмет бруснички „кои су непослушни били“.

Потере за разбијеним бунтовницима и новим одметницима трајале су цео октобар. Тако је, на пример, потера гонила пет одметника у борачкој планини на граници према крагујевачком округу. Дигнут је цео народ околних села да претражује планину.

Начелник чачанског округа извештава да се у селу Подунавцима поред Западне Мораве појавило пет одметника, „један у цр-

веним а други у плаветним чошним чакширама, а тројица друга у простом сељачком оделу“. Свакако остаци Стојанових „катана“.

У селу Луњевици појавило се шест одметника па су организоване потере из моравског и црногорског среза које су претресале планине Вујан, Рожан и Борач. Четворица одметника појавила су се у селу Љубићу и Коњевићима у моравском срезу.

Но почетком новембра смирило се стање у рудничком округу. Окружни начелник обавештава Попечитељство да су распуштене све страже „по друмовима и богазима због бунтовника из Цесарије“.

Тома Вучић Перишић шаље Попечитељству унутрашњик дела списак лица „преким судом на заточење и робију осуђени“. Међу 22 осуђеника налазе се и Војин Ненадовић из Доње Горевнице, среза моравског, осуђен „на три године робије и 50 батина у почетку, 50 у средини и 50 на свршетку“ и Ненад Деспотовић из Лађеваца у моравском срезу, осуђен на вечиту робију.

Поред тога преки суд је осудио 160 лица „на плаћање учињених трошкова и појединим лицима учињене од бунтовника штете“. Из рудничког округа осуђени су Урош Јовановић из Мајдана, Мато Милановић и Илија Прокић из Шаторње.⁷⁹ У Стојановој буни Прокић је био барјактар.⁸⁰

Гушећи Стојанову буну Вучић је позвао на одговорност и начелника рудничког округа Николу Радојловића, јер није био задовољан његовом активношћу у борби против побуњеника. Њега су стражарно дотерали из Бруснице у Шабац где су му у знак претње показали топуз којим су пребијани људи по шатбачком обору. Међутим, за Радојловића је интервенисао сам књаз Александар.⁸¹

Уставобранитељски режим се консолидовао после ових прохујалих буна и завера. Међутим, опрезност ипак није попустила. Кад се 1848. године ускомешало по Европи, Александар Карађорђевић сазива скупштину у мају „да се употребе неке изванредне мере ради одржанија и обезбеђенија нашег внутрењег мира и поредка“. Скупштину су сачињавали представници првостепених судова, окружни и срески начелници, по један свештеник из сваког округа, по један калуђер из сваке епархије, два официра „гарнизонског војинства“, митрополит са епископима, председник врховног суда и по један „депутат“ на сваких 250 пореских глава.

У моравском срезу рудничког округа изабрани су следећи „депутати“ за петровданску скупштину: Јован Николић из Прељине, Марко Белић из Остре, Вукман Петровић из Горње Трепче,

Милић Арсенијевић из Бечња, Вукосав Стевановић из Лађеваца, Радоје Бинићанин из Опланића Петар Јонтуловић из Ракове, Антоније Вучићевић из Пријевора, Танасије Андријевић из Врчана и Јеремија Маслаћ из Папратишта.

„Депутати“ црногорског среза били су: Милан Марковић, трговац из вароши Бруснице, Вујо Васић, трговац из вароши Бруснице, Симо Јовановић, трговац из Мајдана, Арсеније Дринчић, кмет села Теочина, Марко Лукић из Бруснице, Мијаило Милијић из Невада, Радован Николић, кмет села Црнуће, Јован Коић, кмет села Прањана и Пантелија Николић, кмет села Бершића.

Изабрани „депутати“ у качерском срезу били су: Ђорђе Маринковић из Страгара, Арсеније Адамовић из Бранчића, Вилотије Марковић из Накучана, Радован Марковић из Живковаца, Петар Станишић из Смрдљиковца и Милован Лазаревић из Страгара.⁸²

За „депутирца“ изабран је овога пута стари бунтовник и познати обреновићевац Радоје Бинићанин, бивши начелник моравског среза. Иако је 1839. године осуђен на робију, сада је рехабилитован.

Бинићанин је још у априлу 1846. године писао „покорно прошеније“ Попечитељству унутрашњих дела за постављање за полицијског чиновника или да му се додели пензија са којом би „удобно живети могао“. Позива се на своје лојално држање, јер се „врло добро и на ползу сада срећно владајућег земље правленија тако управљао како не само ја но и све у окружју овом гди ја живим постоеће власти ако би се захтело оправдати могу“. Наводи да је сиромашног стања, јер му је брат, „који је се до сад с живом трговином занимао у истој пак страдао“.

Начелство рудничког округа даје повољно мишљење о Бинићанину. Попечитељство извештава Савет да нема слободно чиновничко место у полицији, али предлаже да му се да пензија. Међутим, Савет је одбио молбу за пензију зато „што је он правителствене службе судом лишен“.⁸³

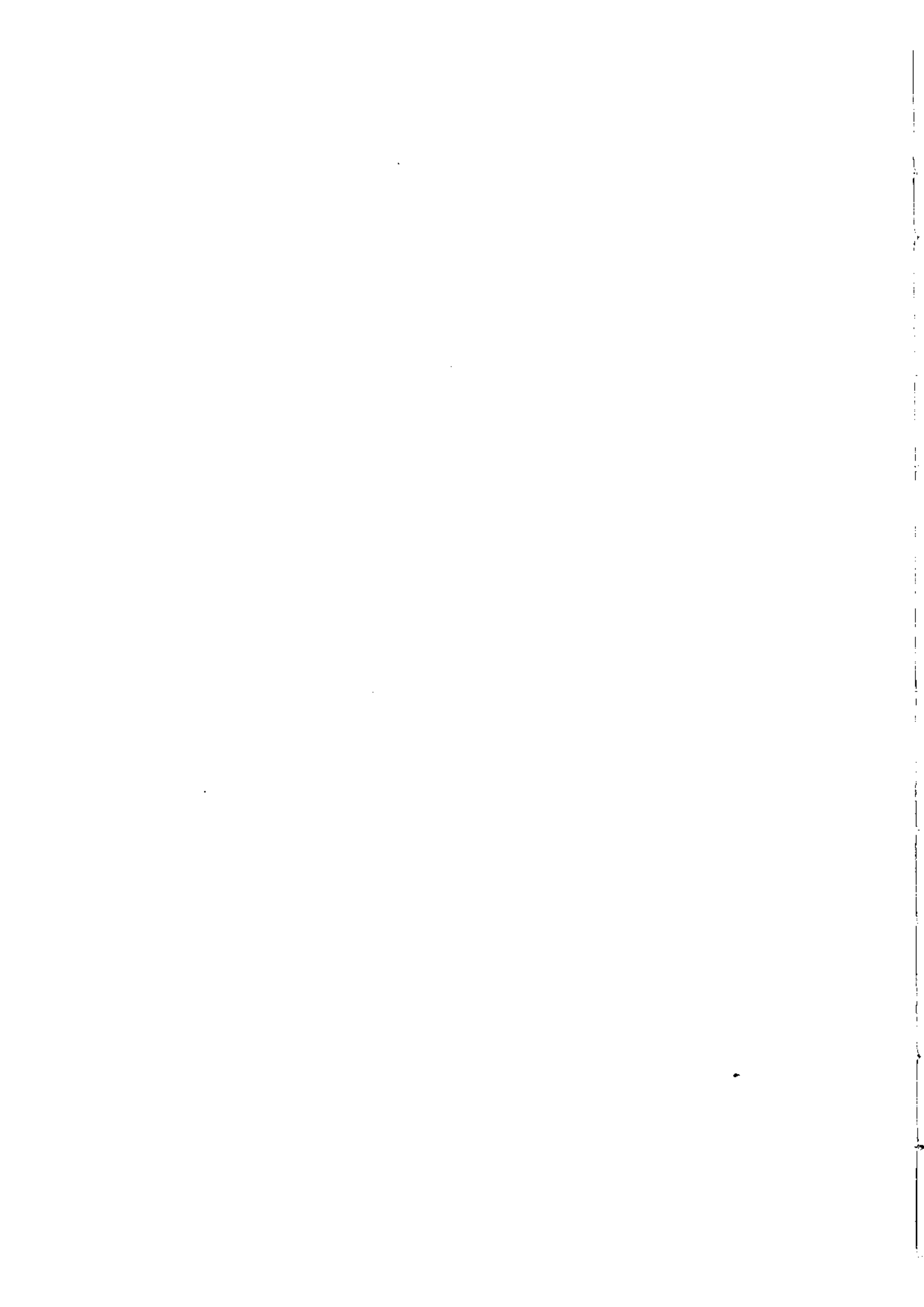
НАПОМЕНЕ

1. Данило Вуловић, Нахија пожешка, Београд, 1953, писмо 521.
2. Исто.
3. Архив Србије, Министарство унутрашњих дела, П, ф. П — 19, 1839.
4. Исто.
5. Исто.
6. Исто.
7. Драгослав Страњаковић, Вучићева буна, СКА, посебна издања, књ. СХП, друштвени и историјски списи, књ. 46, Београд, 1936, стр. 5.
8. Исто.

9. Новине србске, бр. 20, Београд, 1839.
10. Исто.
11. Исто.
12. Архив Србије, Београд, Министарство унутрашњих дела, П, ф. III — 52, 1839.
13. Исто.
14. Исто.
15. Исто.
16. Исто.
17. Исто.
18. Исто.
19. Исто.
20. Исто.
21. Исто.
22. Исто.
23. Новине србске, бр. 46, Београд, 1839.
24. Исто, бр. 45.
25. Исто, бр. 44.
26. Исто, бр. 46.
27. Драгослав Страњаковић, Вучићева буна, СКА, посебна издања, књ. СХII, друштвени и историски списи, књ. 46, стр. 9.
28. Архив Србије, Београд, Министарство унутрашњих дела, П, ф. IX — 13, 14, 1839. Сваки војник мора унапред да опише свој пиштољ. Од интереса су њихови изгледи. Пиштољ „артиљеристе“ Јевстротија Тошића из села Каменана среза студеничког: „Обли, жути, јабука шарени, цеви подугачки, табана повелики, на цевима подпис од пиринча имаде, по две карике жуте, од тенејке изсечене.“ „Артилерист“ Павле Николић из села Бранеша у карановачком срезу овако описује свој пиштољ: „Пупуљаста жути јабука, на дну грлића имају на кундаку направљено бело од кости, и на истима цветове сребрне, у једном црвен камичак а у другом цветићу зелен (ф. II — 47, 1840).“
29. Новине србске, бр. 22, Београд, 1839.
30. Исто.
31. Архив Србије, Београд, Министарство унутрашњих дела, П, ф. I — 17, 1840.
32. Исто, ф. V — 1. Окружни и срески начелник водили су по два момка о државном трошку. Признате су им по три дневнице за пут и девет дневница за боравак у Београду.
33. Исто, ф. I — 17.
34. Драгослав Страњаковић, Вучићева буна, СКА, посебна издања, књ. СХII, друштвени и историски списи, књ. 46, Београд, 1936, стр. 33. Нил Попов, Србија и Русија, Београд, 1870, стр. 44.
35. Архив Србије, Београд, Министарство унутрашњих дела, П, ф. XI — 165, 1840.
36. Нил Попов, Србија и Русија, Београд, 1870, стр. 41.
37. Драгослав Страњаковић, Вучићева буна, СКА, посебна издања, књ. СХII, друштвени и историски списи, Београд, књ. 46, стр. 33.
38. Нил Попов, Србија и Русија, Београд, 1870, стр. 41.
39. Архив Србије, Београд, Министарство унутрашњих дела, П, ф. V — 6, 1840.
40. Исто, ф. VI — 4.
41. Исто, ф. VIII — 53.
42. Исто, ф. V — 6.
43. Исто, ф. VIII — 53.
44. Исто, ф. V — 6.
45. Исто, ф. VIII — 53.
46. Исто, ф. V — 6.
47. Исто, ф. XI — 70.
48. Исто, ф. VI — 4.
49. Исто, ф. V — 6.

БОРБА МИЛОШЕВИХ ПРИСТАЛИЦА И ПРОТИВНИКА ОД 1839 — 1844. ГОДИНЕ У
РУДНИЧКО-ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ

50. Исто, ф. VIII — 53.
51. Драгослав Страњаковић, Вучићева буна, СКА, посебна издања, књ. СХII, друштвени и историски списи, књ. 46, Београд, 1936, стр. 96.
52. Архив Србије, Београд, Министарство унутрашњих дела, II, ф. II — 36, 1841.
53. Исто, ф. V — 20.
54. Исто, ф. IX — 7.
55. Исто, ф. VIII — 3, 1842.
56. Драгослав Страњаковић, Вучићева буна, СКА, посебна издања, књ. СХII, друштвени и историски списи, књ. 46, Београд, 1936, стр. 61, 62.
57. Исто, стр. 66, 69, 71.
58. Слободан Јовановић, Сабрана дела, VII, књ. прва, Београд, 1934, стр. 2.
59. Стевча Михаиловић, Мемоари, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Београд, 1928, стр. 176.
60. Архив Србије, Београд, Министарство унутрашњих дела, II, ф. I — 23, 1842.
61. Исто, ф. I — 71.
62. Исто, ф. I — 194.
63. Исто, ф. I — 278.
64. Исто, ф. I — 194.
65. Исто, ф. I — 188.
66. Исто, ф. I — 109.
67. Исто, ф. I — 195.
68. Исто, ф. I — 278.
69. Исто.
70. Исто, ф. V — 7.
71. Исто, ф. I — 242.
72. Исто, ф. V — 1.
73. Нил Попов, Србија и Русија, Београд, 1870, стр. 457.
74. Драгослав Страњаковић, Влада уставобранитеља, Београд, 1932, стр. 44.
75. Архив Србије, Београд, Министарство унутрашњих дела, II, ф. III — 129, 1843.
76. Драгослав Страњаковић, Влада уставобранитеља, Београд, 1932, стр. 45, 48.
77. Архив Србије, Београд, Министарство унутрашњих дела, II, ф. VIII — 13, 1843.
78. Исто, ф. VI — 140, 1844.
79. Исто, ф. IX — 101.
80. Младен Жујовић, Белешке, Београд, 1902, стр. 95.
81. Исто, стр. 97.
82. Архив Србије, Београд, Министарство унутрашњих дела, II, ф. II — 1, 1848.
83. Исто, ф. VII — 216, 1846.

РАДОМИР СТАНИЋ

**ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ДЕЛА ЈАНКА МИХАИЛОВИЋА МОЛЕРА,
СРЕТЕНА ПРОТИЋА И АЛЕКСИЈА ЛАЗОВИЋА**

Теренска и друга истраживања, у току последње деценије, дала су занимљиве резултате за успостављање сигурније и потпуније представе о сликарској продукцији у првој половини XIX века у чачанском и ужичком крају.¹ На основу откривених записа, односно сликаревих потписа и атрибутивним методом евидентирана су и обрађена многа дела низа сликара, од којих су неки били по имену једва или потпуно непознати. Нека од ових дела су публикована, а већина чека прилику да буду обелодањена.²

Нова сазнања, до којих се тим истраживањима дошло, доприносе могућности да се, већ сада, изведу неки основни закључци о сликарском стварању овог времена у нашим крајевима. Последње године XVIII века најављују нову етапу у сликарској делатности која ће се после готово потпуне замрлости током низа деценија овог столећа, васпоставити, оживети и постати, са неједнаким интензитетом, стално присутна па чак и у тешким годинама првог и другог устанка. Буђењем националне свести и учвршћивањем тежњи за слободом долази до изражаја потреба да се грађењем нових

и обнављањем старих храмова успостави веза са богатим градитељским и сликарским традицијама и да се она настави и у веома тешким условима. За наш крај управо је карактеристично да се у периоду од 1804. до 1815. године, дакле за време првог српског устанка када су трајале непоштедне борбе са Турцима, подижу нове цркве и сликају нови иконостаси.³ Још ће већи полет настати за време прве владавине кнеза Милоша Обреновића. Градитељска и сликарска активност наредних деценија трајаће интензивно, али у промењеним условима. Тада ће она добити богатије садржаје, а у стилском погледу, доживеће знатне промене.

Без претеривања може се рећи да је у погледу сликарског стварања у Србији, у првој половини XIX века, чачански крај био једно од водећих подручја. Једино ће ваљевска област имати слична обележја и импулсе. То се односи како на плодност те активности, тако и на особеност којом се она одликовала. Упадљива је чињеница да је на подручју Драгачева, Старог Влаха и у околини Чачка, а затим у таковском и рудничком крају, деловало више мајстора домаћег порекла, међу којима је најплоднији био Јанко Михаиловић — Молер. Овај недовољно проучен и осветљен иконописац,⁴ једна је од најистакнутијих личности у иконописном стварању прве половине XIX века, иако се квалитет и вредност његових дела не може сравнити са иконама знатно способнијих и образованијих сликара овог времена. Уз њега скреће пажњу његов син Сретен Протић Молеровић, занимљива личност која, такође, није довољно проучена.⁵ Радећи посебно или заједно, они су насликали више иконостаса и већи број икона у чачанском, драгачевском и таковском крају. Њихов рад допирао је до старовлашких области. Међутим, још увек није остварена потпуна евиденција њихових дела, нити је извршена њихова атрибуција. Још мање је дефинисана објективна стручна оцена о стварном ликовном доприносу њиховог дела.

Захваљујући срећним стицајем околности на овом терену за потребе наручиоца, међу којима су, углавном, били истакнуте црквене и лаичке личности, радили су и други сликари, чија је даровитост и уметничка способност дошла до пуног изражаја. Ради се о иконописцима и сликарима који нису пореклом из ових крајева, али су се у потрази за послом задржавали у нашој средини, радили на сликању иконостаса, икона, па и портрета, од којих су, срећом, неки и очувани. Тако је установљено да су овде боравили и сликали: Урош Кнежевић,⁶ Никола Апостоловић,⁷ Симеон Лазовић,⁸ зограф Теодосије⁹ и други. Природно је претпоставити да се систематским

истраживањима може открити још које њихово дело, што би било веома значајно. Најзад, може се очекивати да се у наредном периоду, предстојећим проучавањима, установи још који сликар који је радио на овој територији.

У овом чланку управо је реч о непознатим или мало познатим иконама неких од ових мајстора које је писац открио или им је проучавањем утврдио аутора. Резултати који се овде саопштавају не претендују на дефинитивност решења, али ће сигурно отворити нове могућности за даља истраживања и за коначне исходе настојања да се у догледно време сагледа и идентификује ликовно наслеђе XIX века у целини.

У цркви брвнари у Горобилју код Пожеге¹⁰ налази се стари иконостас, који је само делимично у употреби.¹¹ Овај иконостас који је својевремено представљао јединствену целину, настао је 1833. године.¹² Судаћи по стилским карактеристикама нема никакве сумње у то да су аутори овог дела Јанко Михаиловић — Молер или Сретен Протић. Тешкоће око прецизне атрибуције, не само ових икона већ и других, произилазе из чињенице што су Јанко и Сретен по сликарским схватањима понекад толико истоветни да је изванредно тешко утврдити ко је од њих аутор појединих остварења. Кад се томе дода податак да су заједнички сликали поједине иконописне целине, онда је поготово тешко, а и без нарочите сврхе и користи, покушавати да се установи шта припада једном, а шта другом сликару. Изгледа да је тај случај у питању код иконостаса у Горобилју. Из целине горобилског иконостаса данас су очувани следећи делови за које се са поузданошћу може тврдити да су производ ове сликарске породице: Царске двери, престопа икона Богородица са Христом, крст са Распећем, Св. Богородица и Св. Јован Богослов, а затим Св. Ђорђе и Распеће Христово.

Царске двери (сл. 1, 2, 3. и 4.), (84 x 158 x 2,5 см.) рађене су на липовој дасци на подлози од гипса, као што ће бити случај са свим осталим иконама. Сликана површина је без пластичне декорације, осим једне вертикалне траке која иде по споју крила. На северном кругу, у горњем делу, у кружном медаљону, насликан је јеванђелист Матеј *сѣмъ ѿ Матеѣ* у црвеном хитону и плавом химатиону како седи и пише текст јеванђеља. Испред њега је анђеоло који десном благосиља. Испод Матеје у елипсоидном пољу представљена је Богородица (*мрѣ*) из сцене Благовести (*блговѣщеніѣ*) у плавој хаљини и црвеном мафориону. У медаљону испод ње

насликан је св. Лука (стѣиѣ ѿ Лука) у зеленом хитону и црвеном химатиону, који, седећи, пише јеванђеље. Испред је његов симбол у облику вола. Јужно крило, са потпуно симетричним сликаним представама, садржи следеће ликове. У горњем медаљону, у седећем ставу, насликан је јеванђелист Марко (стѣиѣ ѿ Марко), одевен у плави хитон и црвени химатион. Испред је његов симбол у облику лава. Наспрам Богородице, у истоветном елиптичном пољу, представљен је арханђео Гаврило, изнад којег је други део сигнатуре Благовести — прѣстѣа вѣдѣи — . Анђео је обучен у дугу црвену и краћу зелену хаљину са огртачем светло-плаве боје. Стојећи на облацима десном благосиља, а у левој држи разлисталу и расцветану гранчицу. У доњем медаљону приказан је св. Јован (стѣиѣ ѿ Јованѣ) са симболом орла. У црвеном хитону и зеленом химатиону, у седећем ставу, пише јеванђеље.

Инкарнат ликова обрађен је смеђим окером са осенчењима изведеним тамним и смеђе зеленим тоновима. Карактеристичан је начин обраде очију. Оне су крупне и изразите са неким стакластим сјајем. Очни капци и подочњаци су пластично обрађени, тако да доприносе изразитости тог дела лица. Драперије прате покрете и са доста пажње су сликане. Позадина је различито третирана. Код јеванђелиста је плава, а код Богородице и арханђела Гаврила тамно-окер. Површине на којима су сликани ликови уоквирене су златним тракама, а површине између елипсоидних поља и медаљона испуњене су стилизованим црвеним биљним орнаментима.

Горобилске царске двери, по својим стилским одликама па и по формалним елементима, сасвим су сродне дверима из цркве брвнаре у Јабланици на Златибору, које смо на основу аналогије са царским дверима из Придворице, потписаним од стране Сретена Протића, приписали овом сликару.¹³ У типолошком погледу насликани ликови на горобилским дверима веома су блиски ликовима на дверима старе прањанске цркве, за које смо, такође, предпоставили да их је сликао Сретен Протић.¹⁴ На основу овога проистиче закључак да двери као и читав иконостас у Горобилу, што ћемо касније видети, припадају делу Сретена Протића и његовог оца Јанка Михаиловића.¹⁵

Крст са Распећем (сл. 5, 6. и 7.), (115 x 124 x 2,5 см.) ослоњен је на постоље на којем је насликано Сведиће око на сасвим уобичајени начин. Испод ове представе исписан је у једном реду, златним словима на црвеној основи, запис следеће садржине:

Крстѣ сеј приложише једнородна брати Стефанѣ, Милославѣ и Миланѣ Зарићи из села Расне, за свој и родитељей своихѣ споминѣ у црков горобилскѣ 1833. мѣта.¹⁶ На рељефно-орнаментално оивиченом крсту насликано је Христово распеће. Централно место заузима наго мртво тело Христа распето на крсту, а на завршецима кракова дати су симболи јеванђелиста.

Начин обраде инкарната, моделовање и друге стилске карактеристике, потпуно се уклапају у сликарски концепт ових двају иконописаца.

Запис на постољу крста, без обзира што не садржи потпис аутора, од необичног је значаја. На основу њега, поред имена приложника, сазнајемо годину у којој је крст, а и читав иконостас, настао. Овај податак може нам бити од користи за сигурнију оријентацију и опредељење у покушају поузданије атрибуције. Кад се зна да је Јанко рођен 1792. године,¹⁷ онда се може закључити да је 1833. имао четрдесет и једну годину. То је време његове пуне сликарске зрелости. Сретен је, међутим, те године имао само деветнаест лета, јер је, као што је познато, рођен 1814., а умро 1848. године.¹⁸ Мада су Сретенове године младалачке, али и довољно бројне да би се могло очекивати његово самостално сликарско деловање, ипак се пре може тврдити да је за живота свог оца, тада познатог и цењеног сликара, а посебно у 1833. години, када је настао иконостас у Горобилју, пре био његов помоћник, него самостални или равноправни извршилац поручбине. Стога нема разлога друкчије мислити него да је Јанко, кад је у питању горобилски иконостас, био водећи сликар, а Сретен његов помоћник који је већ био формиран као иконописац одређеног схватања и израза, додуше сасвим блиских одликама очевог сликарства.

Икона Св. Богородице (мѣвжиа), (сл. 8. и 9.), (39 x 59 x 2 см.) која је била постављена поред крста са Распећем, сликана је на једноделној липовој дасци. Приказује Богородицу у стојећем ставу, која је одевена у зелену хаљину и црвени мафорион. Лепо моделована глава и доста вешто обрађене драперије на одећи, знатно одударају од непропорционалног односа руку према телу. Цртачке неспретности нису ретке ни код Јанка ни код Сретена. На овој икони, па и на другим, оне су приметне, а при пажљивој анализи, чак и упадљиве слабости. Карактеристично је да оба сликара неспретностима и невештини више подлежу када сликају мање важније иконе, што је на овој а и неким другим, посебно када су у питању сцене, дошле до изражаја.

Икона Св. Јован Богослов (свѣт Јованъ Богослов) (сл. 10. и 11.), (39 x 59 x 2 см) налазила се с друге стране иконостасног крста са Распећем. Св Јован је насликан у стојећем ставу у виду јако издужене фигуре. Одевен је у зелени хитон и цинобер химатион. У десној руци држи бледу крпу којом брише сузе. У доњем делу слике приказан је пејзаж.

Иста запажања изречена о икони Богородице односе се и на ову икону, нарочито у погледу несразмере руку са телом.

Престона икона Богородица са Христом (сл. 12), (43 x 58 x 2 см.), садржи допојасну представу Христове мајке обучене у зелену хаљину и црвени мафорион. Држи Христа у наручју у светлом хитону и окер жутом химатиону. Десном благосиља, а у левој држи савијен свитак. Ликови су пажљиво обрађени. Крупне и изразите очи, лутколика лица, брижљиво моделована, потпуно су типична за светитеље које је Јанко обрађивао на неким својим познатим иконама. Допадљивост и извесна наивна чедност и благост у ликовима Богородице и Христа упадљиве су црте које се, на пример, срећу код светитеља на царским дверима из Доброселице, које је Јанко сликао и потписао 1830. године.¹⁹

На данашњем иконостасу, комбинованом од старих и новијих икона, налазе се још две које су несумњиво Јанков или Сретенов рад. Први је, икона Распеће Христово (43 x 51 x 2 см.), а други, Св. Ђорђе (37 x 46 x 2 см.). На првој је представљен распет Христ, поред којег је лево Богородица, а десно Св. Јован Богослов. Христова мајка је одевена у црвену хаљину и зелени мафорион, а Св. Јован у смеђем хитону и зеленом химатиону. Ликови насликаних фигура на сличан начин су третирани као на престоној икони са представом Богородице са Христом.

Овим иконама исцрпла би се листа Јанкових, односно Сретенових икона у Горобиљу. Може се са оправданошћу претпоставити да је стари гробиљске иконостас сачињавало још које дело ових двају сликара. То се, у првом реду, односи на другу престоноу икону са представом Христа која сада не постоји у цркви, а морала је бити. Исто тако, треба веровати да је поред напред наведених икона била још нека од празничних, којих такође нема у овом храму, као што се може рећи, да је место садашњег апостолског фриза Јарослава Кратине првобитно био фриз Јанков односно Сретенов. Кад се све то има у виду, може се закључити да је иконостас у Горобиљу био једна не мала иконописна целина коју су, изгледа, заједнички сликали отац и син. Треба нагласити да је за сада могућа

само оваква констатација. Преостају даља истраживања помоћу којих би се могла проучити укупна стилска својства сваког понаособ, на основу којих би се са прецизношћу издвојила рука једног и другог иконописца. У овом тренутку њихова упадљива сличност јако отежава да се на степену садашњих сазнања то са успехом учини. Није међутим незанимљиво истаћи, да се нека њихова дела до те мере разликују, да се њихово сликарство скоро и не може довести у међусобну везу. То су питања на која ће моћи да се одговори тек након целовитог сагледавања њиховог опуса и после установљавања развојних етапа и утицаја који је у њиховом делу био присутан.

Међу ретким потписаним иконама Сретена Протића, за које се са поузданошћу може рећи да су његов самосталан рад,²⁰ налази се икона са представом двају светитеља, коју је открио Бранко Вујовић, историчар уметности из Београда.²¹ Јако оштећену слику Б. Вујовић је пронашао у поткровљу старе капеле Алимпија Т. Настасијевића из 1892. која се налази на гробљу у Г. Милановцу.²²

На једноделној липовој дасци представљене су стојеће фигуре двају светитеља. Леви светитељ са потпуно уништеним ликом одевен је у плаво-црвену свештеничку одећу. У левој руци држи скиптар. Сигнатура је потпуно уништена. Десно од њега насликан је светитељ Јосиф Песнописац²³ (... Оца преподани Јосифа Песнописца) насликан фронтално у виду седокосог старца. Лик му је доста добро очуван. Одевен је у љубичасту доњу дугу хаљину и мрко-жути огртач. У десној руци држи перушку, а у левој књигу са текстом где се уочавају црвени сигнали. Инкарнат је изванредно лепо сликан, са финим тонским преливима. Са друге стране иконе налази се веома уочљив натпис који гласи: Сію іконѣ написа Сретена Протићъ ученикъ его 1833 љта у Негришофъ. Јосифъ Спасовићъ. Димензије иконе су 38,5 x 49 x 1,7 см. (сл. 13. и 14.).

Ова икона је прво познато датовано дело овог сликара. За сагледавање његовог доста скромног опуса има изузетан значај, а за допуну сазнања о стилским својствима Сретеновог дела пружа, драгоцене податке. Сасвим су тачна запажања Б. Вујовића:²⁴ „Колорит је изразито топао, преовладавају црвени и окер тонови. Остаци фигура показују фин и сигуран цртеж”. Овим опсервацијама могу се додати и изразите црте допадљивости које очигледно значе повлађивање укусу наручиоца. Међутим, овде се не ради о допадљивости и повлађивању укусу у лошем смислу речи. Напротив,

ради се о одређеној ликовној култури и изнад свега о очигледној сликарској коректности. У поређењу са његовим другим сигнираним иконама, ова се са сигурношћу може оценити као његов најквалитетнији рад.

Уз ову икону Б. Вујовић је открио још једну целивајућу икону, за коју је претпоставио да је и она рад Сретена Протића.²⁵ Од сликане представе фигура двају светитеља који се не могу идентификовати, очувани су само доњи делови. Б. Вујовић је добро оценио и запазио сликарске идентичности између ове две иконе, што га је навело да без двоумљења ову другу припише овом мајстору. Међутим, приложнички запис који је у два реда при дну иконе исписан и који, делимично оштећен, гласи: *Сію иконѣ даде изобразити . . . та Борисавлѣвићъ жит. Брусничк. себи и своимъ...за здравлѣ. 1857 г.,* отежава, односно, оспорава ову могућност. Наиме, из записа видимо да је неки Брусничанин, по презимену Борисављевић, дао да се за своје здравље и здравље других наслика (ИЗОБРАЗИ) ова икона године 1857. Пошто је, како се зна, Сретен Протић умро 1848. године,²⁶ онда је, полазећи од овог записа, немогуће да је Сретен аутор ове иконе. Имајући међутим у виду стилске сродности између њега и његовог оца, намеће се претпоставка да је ту икону сликао Јанко, али је и она неоснована, пошто је он умро две године раније.²⁷ Остају ипак само две могућности: прва је, да је икону сликао неки други сликар који је јако сличан по схватању Сретена Протића, а друга, да је икона ипак дело овог сликара, на којој је касније исписан приложнички запис, у време када он није био жив. Ова могућност подразумева претпоставку да је неко од познијих иконописаца туђе дело означио својим јер је у запису нагласио да се изобрази икона. Разуме се, колико год је ова могућност реална, толико је и несвакидашња и на свој начин веома занимљива. У сваком случају остаје да се нека питања, па и ово, током даљег изучавања живота и рада Сретена Протића, разјасне.

Објављивањем преосталог дела икностаса из цркве брвнаре у Горобиљу и установљавање да он припада недовољно истраженом делу ове сликарске породице, представља прилог евиденцији остварења њених припадника а публиковање прве познате датоване и потписане иконе Сретена Протића, проширује наша сазнања о његовом, по обиму скромном, али занимљивом делу које заслужује посебну пажњу.

У цркви манастира Ваведење у Паковраћу²⁸ дуго времена се налазио икностас, који је сада ван употребе.²⁹ Заправо, радило се

о импровизованом иконостасу који се састојао од царских двери, престоних икона Богородице са Христом и Исуса Христа, крста са Распећем и икона поред крста — Богородице и Св. Јована Богослова.³⁰ За нас су интересантне царске двери, крст са Распећем и иконе Богородице и Св. Јована Богослова, пошто су рад једног мајстора.³¹

Најпре треба нагласити да иконе са овог иконостаса нису сликане за цркву манастира Ваведење, већ су донете из старе чачанске цркве.³² Ова црква је повремено служила све до 1878. г. када је срушена. Тада је иконостас пренет у чачанску Богородичину цркву — Страцимирову задужбину, а после 1889. г., према рукописним белешкама свештеника Велимира Ј. Белопавловића, пароха ваведењског, купљене су од старе чачанске цркве за ваведењски храм: царске двери, крст и дванаест апостолских икона.³³ Ове апостолске иконе данас не постоје у Ваведењу.

О томе ко је сликао део иконостаса, пренесеног из чачанске цркве, било је у литератури неколико напомена. Милицав Протић, који има велике заслуге за боље познавање живота и дела Јанка Михаиловића, цитирајући белешке свештеника Велимира Ј. Белопавловића, пароха ваведењског, наводи да га је малао Јанко.³⁴ Никола Кусовац је забележио да је царске двери сликао Симеон Лазовић 1800. г., а престоне иконе, непознати уметник 1810 — 1812. г.³⁵ Светозар Душанић и Рајко Николић истичу да су двери из прве половине XIX века и да су, свакако, дело Алексија Лазовића.³⁶

У осврту на ове покушаје око атрибуције може се рећи да они нису садржали никаква ближа објашњења и образложења. Сасвим је, међутим, извесно да је навод који садрже рукописне белешке ваведењског свештеника, а који се односи на то да је аутор иконостаса Јанко Михаиловић, неоснован. Ни у ком случају не долази у обзир да је овај сликар радио двери, крст са Распећем и иконе Богородице и Св. Јована Богослова, јер се стилски уопште не уклапају у његово дело. Напротив, лако је уочљиво да немају ничег заједничког са Јанковим сликарским схватањем, као што је врло једноставно запазити да се, у стилском погледу, двери не могу одвојити од крста са Распећем и иконама које су биле поред крста, јер сачињавају једну иконописну целину, чији је аутор један те исти мајстор. Много је основаније тврђење да су двери рад Симеона Лазовића,³⁷ пошто је овај иконописац по стилу и иконографији, веома близак стварном аутору ваведењског иконостаса. Реч је о Алексију Лазовићу, Симеоновом сину, који је поред царских двери, сликао и остале делове иконостаса, сем престоних икона. Не зна се које је

године ово дело настало.³⁸ Оно што је сасвим тачно, а то је да су ове иконе, које је видео Јоаким Вујић у чачанској цркви, постојале 1825. године. Ако се прихвати да је црква настала одмах после 1820. године,³⁹ то би са доста сигурности остали делови иконостаса, сем двеју престоних икона које потичу из 1800. г., настали између 1820. и 1825. г. Ако је, међутим, спорна година њиховог настанка, нема никаквог двоумљења око тога да их је сликао Алексије Лазовић. У то нас уверавају стилске одлике које су истоветне са карактеристикама његових других познатих остварења, о чему ће мало доцније бити речи.

Алексије Лазовић припада познатој иконописачкој породици Лазовић, чији је родоначелник био његов отац Симеон.⁴⁰ Рођен је око 1774., вероватно у Бијелом Пољу, одакле му потиче отац. Умро је 1837. у месту рођења. О његовом сликарском образовању немамо довољно података, али је познато да је прве поуке стекао код свог оца, а даље учење, вероватно, у некој западној школи у Боки Которској или Дубровнику. Сликарством се почео бавити најпре у заједници са својим оцем, а касније самостално. Први њихов заједнички рад — иконостас у цркви манастира Савине, потиче из 1795. године. Након шест година слика двери у цркви св. Николе у Никољцу код Бијелог Поља, а 1803 — 1804. иконостас цркве св. Сергија и Вакха у Подима код Херцег Новог, да би 1806. завршио иконостас цркве у Баошићу. Након боравка у Сарајеву, где слика неке портрете, своју активност наставља на подручју Санцака и Западне Србије. Једна од његових већих иконописних целина јесте непубликовани и непроучени иконостас старе цркве Св. Ђорђа у Годовику код Пожеге. Известан број његових икона налази се у цркви Св. Тројице у Бистрици код Н. Вароши, манастиру Милешеви, затим, старим црквама у Сарајеву и Мостару. Недавно су откривена нека његова дела у ужичком крају. Године 1814. заједно са својим оцем, сликао је иконостас у параклису Св. Димитрија у Дечанима, а 1818. самостално иконостас у параклису Св. Николе, такође, у Дечанима. Годину дана касније ради на рестаурацији фресака и изради иконостаса у доњој испосници Св. Саве код Студенице. У веће његове сликарске целине спада иконостас православне цркве у Шибенику, који је радио 1824. У манастиру Режевић 1829. је насликао шест икона. Међу његова последња дела спадају зидне слике у малој цркви манастира Савине и иконостас у цркви св. Николе у Никољцу.

Чачански односно ваведенски иконостас је до сада његово непознато дело које заслужује пуну пажњу. Иако је то мања уметничка целина, она је значајна како за проучавање Алексијевог дела, тако и за боље познавање ликовног живота у нашим крајевима на почетку XIX века.

Царске двери (сл. 15. и 16.) (66 x 143 x 2,5 см.) рађене су као и остале иконе на меканом, вероватно, липовом дрвету. И једно и друго крило двери дуборезно је обрађено на исти начин. Маштовита и спретна дуборезбарија врло складно се сједињује са сликаним представама. По средини двери, на споју крила, налази се тордирани пластични стубић. У доњем делу розету уоквирује орнамент у виду стилизованог акантусовог лишћа, а поља на којима су представљене Благовести, омеђава правоугаони оквир од астрала и плитке профилације, уз чије вертикалне стране тече трака стилизованог акантусовог лишћа. На горње стране оквира наслања се по једна рељефна представа двоглавог орла, чије главе додирују профилисани оквир неправилних елипсоидних поља, у којима су слике пророка. Површине око и изнад њих испуњене су орнаментиком стилизованог акантусовог лишћа и цветова. Сва рељефна орнаментика је обојена златом.

Иконописне представе су уобичајене. На левом крилу, у горњем пољу, приказан је пророк Давид у седећем ставу. Одевен је у плаво-зелену одећу са златном круном на глави. У рукама држи развијени свитак са текстом. Испод њега је Богородица из сцене Благовести. Приказана је како стоји у дугој плавој хаљини и црвеном мафориону. Десном руком додирује свитак са текстом, а леву је прислонила на груди. Наспрам ње, на другом крилу, дат је арханђео Гаврило како стоји на облаку, у десној руци држи гранчицу, а левом благосиља. Обучен је у дугу зелену хаљину и цинобер огртач. У пољу изнад њега насликан је пророк Соломон који седећи десном благосиља, а у левој држи развијен свитак. Одевен је у плаву и црвену раскошну одећу са златном круном на глави.

Крст са Распећем (сл. 17) (140 x 102 x 2 см.) који по дуборезној техници и форми чини јединство са дверима, на крајевима кракова је знатно оштећен. Кракови се благо тролисно завршавају. Сликана површина је уоквирена профилацијом, око које је орнаментика у виду стилизованог акантусовог лишћа и цвећа. Централно место на сликаној површини заузима представа крста са приказом Голготе. На њему је распет Христ. Мртво наго тело са мандорлом преко бедара доминира. Око Христове главе насликан је

трнов венац, а из рана на рукама и ногама капље крв. У сваком од проширења кракова приказан је по један симбол јеванђелиста (лав, бик, орао и анђео).

Икона Богородице (сл. 18) (20,5 x 42 x 1,2 см.) сликана је на једноделној дасци која је дуборезно украшена на следећи начин. Доле је стилизовано лишће. Простор на коме је насликана Богородица омеђен је са стране стубићима, а горе луком. Стубићи су украшени троугластим орнаментима, а са спољне стране уз њих наслања се по једна цветна трака. Лук носи стилизовани орнамент у облику акантусовог лишћа, који се завршава представом крста. Богородица је насликана у екстеријеру у стојећем ставу и раширених руку. Одевена је у црвену дугу издрапирану хаљину, изнад које је мафорион љубичасто-плаве боје.

Икона Св. Јована Богослова (сл. 19) (20,5 x 42 x 1,2 см.) сликана на истоветној дасци, која је дуборезно украшена на исти начин као и на икони Богородице. Младолики и лепог лица Јован (с. Јованъ Богословъ) насликан је такође у стојећем ставу, окренут према распетом Христу. Десну шаку приљубио је уз образ, а левом благосиља. Одевен је у дугу плаву хаљину и црвени огртач.

Све иконе сликане су пажљиво и по много чему зналачки. У представама фигура светитеља испољена је пуна сигурност у моделовању, а цртачка коректност је једна од основних карактеристика овог мајстора. Инкарнат је обрађен смеђе-жутим тоновима, осенчења акцентована зеленом, а осветљења белом.

Да је Алексије Лазовић аутор ових икона сведочи нам више елемената. Познаваоцу његовог дела није тешко да уочи сва она обележја присутна на потписаним иконама. Почевши од типологије ликова па преко иконографских одлика и све до стилских својстава, може се без тешкоће препознати рука овог иконописца. Формиран у некој од радионица која је неговала добар цртеж и која је колористичко богатство заснивала на искуствима старих мајстора, Лазовић је израстао у уметника који је умео са сигурношћу да сједини тековине византијског иконописа са актуелним тенденцијама западне уметности. У суштини барокно постављене, његове слике се приближавају реалности.

Иако нисмо у могућности да прецизно утврдимо годину настанка ваведењских икона, може се, као што смо нагласили, са доста сигурности оквирно одредити период у коме су оне сликане. У питању је време између 1820. и 1825. године. До ових година Алексије је насликао неколико већих целина и знатан број икона као поје-

диначних дела. Имао је, дакле, за собом значајно сликарско искуство. Налазио се у фази пуне сликарске зрелости. О томе, управо, говоре иконе из Ваведења које спадају међу његова најбоља остварења.

Ранија приметна декоративност па и статичност фигура овде је у приличној мери потиснута и неутралисана успостављањем праве равнотеже између сигурног и ненаметљивог цртежа и колорита, у коме доминира скала са широким регистром звучних и племених тонова. Преовладавање црвене у различитим варијантама, затим окера у више нијанси и обилна употреба злата, значајна су обележја његове палете. У тежњи да се приближи оним сликарским узорима који су већ одавно преовладали, нарочито у крајевима преко Саве и Дунава и који су већ освајали подручја полуослобођене Србије,⁴¹ овај молер је доста вешто успевао да измири две супротности оличене кроз задржавање старих образаца источне православне иконографије и прихватање нових и продирућих западних сликарских искустава. Традиционалност решења приметна су у техничком поступку, моделацији драперија па и у обради инкарната. Те црте су уочљиве у иконографским предлошцима који су задржали старије обрасце поствизантијске уметности. Утицаји западно-европске уметности, међутим, огледају се у елиминацији златне позадине, преузимању нешто закаснелих барокних елемената, нарочито присутних у орнаментици одеће и у третману спореднијих планова слике, у које уноси пејзаж сасвим модерно интерпретиран.

Фигуре светитеља имају складне пропорције и извесну динамичност у ставовима што није случај са неким његовим ранијим иконама. Очигледно, ове иконе су рађене са несумњивом простудираношћу која подсећа на уметничко изучавање анатомије на некој од сликарских школа на западу, о чему сведоче сачуване студије и скице у цркви Св. Николе у Никољцу код његовог места рођена.⁴²

У типологији ликова наш сликар задржава ранија својства. Упоређујући формалне, односно, типолошке одлике ликова на ваведењским иконама са обележјима ликова које је раније сликао, може се запазити да су сви светитељски ликови из Ваведења веома слични са многим и чак подударни са појединим. Особита сличност се уочава са ликовима светитеља на иконама из Доње испоснице.⁴³ Типично је дугуљасто лице и специфичан третман очију са рељефно наглашеним и, рекло би се, натеченим надочњацима. Ове карактеристике присутне су код готово свих пажљивије обрађених ликова.

Алексијеве иконе у Ваведењу у знатној мери употпуњавају слику о његовом делу. Оне нас уверавају у његов сликарски успон и указују на чињеницу да је његова уметност радо прихватана у нашој средини, у коју још нису продрла западна сликарска схватања. То је, свакако, произишло из чињенице што је Алексије Лазовић, у суштини сликар конзервативно-зографског схватања, умео да свој израз прилагоди захтевима и укусу наручиоца. Његово сликарство, и по квалитету и по стилским својствима, знатно је одскакало од иконописа који се директно ослањао на превазиђене византијске образце. Изгледа да је културно развијенијим црквеним круговима и другој клијентели више одговарало његово сликарство, у коме је вешто сједињена традиционалност и умеће стечено негде у некој радионици на западу. Црта допадљивости, у не тако лошем смислу речи, могла је доста лако да успостави контакт и да побуди интересовање наручиоца. Стога није случајно да је он и његов отац, исто тако даровит и вешт али мање сликарски образован, имао у првој и другој деценији XIX века готово највеће иконописне послове на широком подручју православног српства. Кад се има у виду да су своја дела сликали у највећим православним црквеним средиштима (Дечани, Студеница, Пећ, Савина и др.), онда се може стећи представа о њиховој ангажованости и популарности.

Један од мањих али значајних сликарских послова, Алексије је имао, у старој чачанској цркви — задужбини господара Јована Обреновића. Из тог посла проистекао је иконостас, чији се већи део данас чува у манастиру Ваведење, и чијим публикавањем обогаћујемо наша сазнања о делу овог истакнутог и недовољно проученог српског сликара с краја XVIII и прве половине XIX столећа.

НАПОМЕНЕ

1. П. Васић: Сликарство у Србији после другог устанка, Политика од 28, 29. и 30. XI 1963; исти: Живко Павловић молер пожаревачки и његово доба, Пожаревац, 1968.; Р. Станић: Сретен Протић драгачевски сликар XIX века, Чачански глас од 8. IX 1968, 9.; исти: Сликар Теодосије и његово дело на Савинцу, Чачански глас од 11. IX 1968.; исти: Сликарска дела Симеона Лазовића у нашем крају, Чачански глас од 12. V 1972.; исти: Непозната дела Николе Апостоловића, Повеља, 1, Краљево, 1971, 140—157.; исти: Резултати истраживања на цркви Св. Благовести у Трнави код Чачка, Наша прошлост, IV—V, Краљево, 1971, 103—117.; исти: Два мало позната сликара XIX века, Октобар, бр. 62, Краљево, 1970, 16.; исти: Иконостас цркве у Цветкама код Краљева, Зборника радова Народног музеја, III, Чачак, 1972, 33—55.; исти: Прилог проучавању сликарске делатности Уроша Кнежевића у Чачку, Зборник радова Народног музеја, III, Чачак, 1972, 11—27.; исти: Сликарска делатност Симеона Лазовића у ужичком крају, Ужички зборник, II, Т. Ужице, 1973, 65—101.; исти: Иконостас цркве у

**ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ДЕЛА ЈАНКА МИХАИЛОВИЋА МОЛЕРА,
СРЕТЕНА ПРОТИЋА И АЛЕКСИЈА ЛАЗОВИЋА**

- Савинцу, Зборник радова Народног музеја, IV, Чачак, 1973, 5—23.; Класицизам код Срба — каталог црквеног сликарства и примењене уметности, Београд МСМLXVII; Д. Ранковић и М. Икодиновић: Извештај систематских истраживања Драгачева, Зборник радова Народног музеја, V, Чачак, 1974; 182—197; Р. Станић: Делатност Завода за заштиту споменика културе у Краљеву од 1965 до 1975., Рашка баштина, I, Краљево, 1975, 281—331.; Б. Вујовић: Царске двери војводе Молера, Рашка баштина, I, Краљево, 1975, 241—245.; П. Васић: Белешке о уметничким споменицима ужичког краја, Ужички зборник, IV, Т. Ужице, 1975, 311—359. и др.
2. До занимљивих открића дошла је Душанка Ранковић, кустос Народног музеја из Чачка, која ће вероватно објавити као део веће целине о резултатима својих истраживања.
 3. У овом периоду саграђене су следеће цркве: Горачићи (1810), Љутовница (1809), Тијање (1810), Цветке (1812), а обновљене Вујан (1805), Годовић (1809), Брезова (1811) и др. Уп. Р. Станић: Конзерваторске белешке..., 26.
 4. О њему је релативно доста писано, али још увек не постоји поуздана стручна оцена о његовој сликарској делатности. Наводимо најзначајније написе: М. Коларић: Прилог проучавању српског сликарства с краја XVIII и почетка XIX века, Зборник заштите споменика културе, I, Београд, 1950, 112; исти: Ликовна култура Карађорђевог времена, Историјски гласник, 1—2, Београд, 1951, 64—65.; М. Д. Протић: Прота драгачевски Јанко Молер Михаиловић заборављени сликар, сепарат из Православне мисли, I, Београд, 1958, св. 2, 1—16.; С. Шакога: Сликарско дело Петра Николајевића Молера, Зборник музеја првог српског устанка I, Београд, 1959, 131—133.; Р. Станић: Сретен Протић драгачевски сликар XIX века, Чачански глас од 8. IX 1968, 9.; исти: Конзерваторске белешке... 5—24.; С. Живојиновић: Рача украј Дрине, Београд, 1974, 77—88. Користан прилог представља: Р. Јованчевић и Р. М. Маринковић: Велики Молер из Драгачева, Чачански глас од 15 и 21. I 1971.
 5. Прве покушаје на овом плану учинио је аутор ових редова. Његова делимична истраживања солидан су основ за даље изучавање. Уп. Р. Станић: Сретен Протић драгачевски сликар XIX века и Конзерваторске белешке..., 17—26.
 6. Р. Станић: Прилог проучавању сликарске делатности Уроша Кнежевића у Чачку, Зборник радова Народног музеја, IV, Чачак, 1972, 11—27.
 7. Р. Станић: Непозната дела Николе Апостоловића, Повеља, I, Краљево, 1971, 140—157.
 8. Р. Станић: Сликарска дела Симеона Лазовића у нашем крају, Чачански глас од 12. V 1972.
 9. Р. Станић: Сликар Теодосије и његово дело на Савинцу, Чачански глас од 11. IX 1968.
 10. Д. С. Павловић: Цркве брвнаре у Србији, Београд, 1962, 133.
 11. Сада се у употреби налазе: царске двери и престоње иконе, а крст са Распећем и иконе Богородице и св. Јована Богослова чувају се у олтарском простору. Стари иконостас је допуњен новијим иконама: престоном „Богородица са Христом“, зетим „Тајном вечером“, фризом апостола, крстом са Распећем и иконама Богородице и св. Јована Богослова које је, вероватно, радио Јарослав Кратина.
 12. Запис са годином настанка иконостаса налази се на крсту са Распећем, што ћемо касније видети.
 13. Р. Станић: Конзерваторске белешке..., 22, сл. 19, 20 и 21.
 14. Р. Станић: н. дело, 23, сл. 22 и 23.
 15. О горобиљским иконама сасвим сажето су писали З. Симић — Миловановић (Археолошки споменици и налазишта у Србији — I Западна Србија, Београд, 1953, 165) и Павле Васић (П. Васић, Белешке о уметничким споменицима ужичког краја, Ужички зборник, IV, Т. Ужице, 1975, 325—326). Они, међутим, нису улазили у проблем атрибуције.
 16. Запис је објавио П. Васић: н. дело, 325.
 17. М. Д. Протић: н. дело, 2.
 18. Р. Станић: Конзерваторске белешке..., 18.

19. Р. Станић: н. дело, 11, сл. 4 и 5.
20. До сада су идентификована следећа његова дела са потписом: царске двери у цркви Св. Преображења у Придворици, икона са представом Исуса Христа у цркви Св. арханђела у Приликама код Ивањице и икона Св. Луке у цркви Св. арханђела у Прилипцу код Пожеге, Уп. Р. Станић: Конзерваторске белешке . . . , 20 и М. Д. Протић: н. дело, 15.
21. Б. Вујовић: н. дело, 244, сл. 5.
22. Ова икона и још једна са минималним остацима сликарских представа двају светитеља као и царске двери војводе Молера, данас се налазе у цркви Св. Тројице у Г. Милановцу. Слика конзерватор Милан Ђокић извршио је у Заводу за заштиту споменика културе у Краљеву чишћење и конзервацију ових дела. На тај начин су обезбеђени повољнији услови за стилску анализу, што нам пружа могућност за нова запажања и закључке о сликарству Сретена Протића и потврду о већ изреченим констатацијама Б. Вујовића о Молеровим делима.
23. Овај светитељ доста се ретко представљао у нашем сликарству. Слави се 4. априла по старом календару. Уп. Житија светих, Београд, 1961, 256. и Ј. Сп. Поповић: Житија светих за април, Београд, 1973, 45—53.
24. Б. Вујовић: н. дело, 244.
25. *Ibidem*.
26. М. Д. Протић: н. дело, 15.
27. М. Д. Протић: н. дело, 16.
28. О Ваведењу, с тежиштем на његовој историји, задњи је писао Д. С. Поповић: Манастир Ваведење, Зборник радова Народног музеја, IV, Чачак, 1973, 25—37., где се налази углавном сва остала значајнија литература. Поповић се није задржавао на иконостасу.
29. На његовом месту пре неколико година је постављен нови иконостас који је без уметничких вредности.
30. Иконостас је 1973. и 1974. године у деловима пренесен у краљевачки Завод за заштиту споменика културе где га је, сликар конзерватор Милан Ђокић, очистио и конзервирао. Данас се налази у манастирској цркви, али не као целина, већ су иконе, раздвојене, окачене о зидове цркве.
31. Престоне иконе са овог иконостаса из 1800. године рад су познатог сликара Николе Апостоловића, о чему ће бити речи у једном од посебних чланака.
32. Јоаким Вујић у свом Путешествију по Србији, I, Београд 1901, 200, о старој чачанској цркви каже следеће: „У овој вароши находи се једна наша нова, от плетера и ћерпича созидава церква. Основатељ ове цркве јест био високородни г. Јоан Обренович, јего Књажескаго Сијатељства, Г. Милоша, млађи брат. А храм је цркве свјати великомученик Георгиј. Церква *унутри* јест прекарсно с новим темплом и кандила украшена (подвукао Р. С.), а певнице с нужним књигама снабдене.“ Стара чачанска црква грађена је негде после 1820. године. Уп. Д. С. Поповић: Историја чачанске гимназије 1837—1937, Чачак, 1938, 38.
33. М. Д. Протић: н. дело, 8.
34. *Ibidem*.
35. Класицизам код Срба — каталог црквеног сликарства и примењене уметности, Београд, МСМЛXVII, 19.
36. С. Душанић, Р. Николић: Овчарско-кабларски манастири, Београд, 1963, 32.
37. Класицизам код Срба . . . 19.
38. Никола Кусовац, н. дело 19, бележи да су двери сликане 1800. године, а престоне иконе 1810 — 1812. Очигледно да је у питању забуна: према запису на престоници икони Богородице са Христом сликана је 1800, што је свакако случај и са другом која је рад истог мајетора. На царским дворима, међутим, нема никаквог записа, па нам није познато којим се извором Н. Кусовац послужио када је навео да су двери сликане 1800. године.
39. Д. С. Поповић: н. дело, 38.
40. О Лазовићима постоји доста обимна литература. Најбоље обавештење о њој видети: Р. Станић: Сликарска делатност Симеона Лазовића у ужичком крају, Ужички зборник, II, Т. Ужице, 1973, 65—100 и Д. Медаковић:

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ДЕЛА ЈАНКА МИХАИЛОВИЋА МОЛЕРА,
СРЕТЕНА ПРОТИЋА И АЛЕКСИЈА ЛАЗОВИЋА

- Сликарска породица Лазовић, Симпозијум „Сeosки дани Сретена Вуко-сављевића“, III, Пријеполје, 1975, 271—282.
41. У унутрашњим областима Србије већ за време Карађорђа, па чак и нешто пре, а посебно за прве владавине кнеза Милоша Обреновића, своју сликарску активност отпочињу војвођански уметници са сасвим новим стилским и иконографским схватањима. У чачанском крају забележена је делатност неких од њих. Уп. Р. Станић: Прилог проучавању сликарске делатности Уроша Кнежевића у Чачку, Зборник Народног музеја, III, Чачак, 1972, 11—27 и исти: Непозната дела Николе Апостоловића, Повеља, I, Краљево, 1971, 140—157.
 42. На ову збирку Лазовићевих цртежа први је указао Б. Ј. Цвијетић у чланку Записи у цркви Св. Николе у Никољцу код Бијелог Поља, Зборник за историју Јужне Србије, I, Скопље 1936, 234—237. Др Дејан Медaковић је извршио зналачку анализу ових предлогака и с правом истакао темељну ликовну културу и образовање овог сликара. Уп. Д. Медaковић: Лазовићи и њихова сликарска заоставштина, НИН од 26 јула 1959., 8—9. — прештампано у књизи Путеви српског барока, Београд, 1971., 387—388.
 43. Р. Станић: Једно непознато дело Алексија Лазовића, Повеља, IX — X, Краљево, 1974, 80.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DES OEUVRES DE JANKO
MIHAILOVIĆ MOLER, DE SRETEN PROTIĆ ET D'ALEKSIJE LAZOVIĆ

Des recherches sur le terrain et autres, effectuées au cours des derniers dix ans, ont fourni des résultats considérables qui complètent l'image de la vie artistique se déroulant au cours de la première moitié du XIXe siècle dans les régions de Čačak et d'Užice. Ils nous permettent déjà d'établir certains faits. C'est ainsi que l'on a pu constater, l'activité, au début du siècle dernier, dans la région de Čačak, d'un groupe d'artistes autochtones, dont surtout celle de Janko Mihailović Moler et de son fils Sreten Protić, mais aussi celle de peintres serbes venus d'autres régions, tels que Uroš Knežević, Nikola Apostolović, Simeon Lazović, le peintre naïf Teodosije, Aleksije Lazović et autres.

Le texte que nous résumons ici traite, en premier lieu, des oeuvres de Janko Mihailović Moler et de Sreten Protić, qui viennent d'être identifiées. Elles ont été découvertes à l'église du village de Gorobilje, près de Požega, construite entièrement en bois. Il s'agit, en effet, d'une partie de l'ancienne iconostase, réalisée par ces peintres en 1833. Le texte décrit, en outre, deux icônes qui décorent l'église de la Sainte-Trinité de Gornji Milanovac. L'une d'elles représentant deux saints a été peinte par Sreten Protić en 1833, dont la signature figure au revers. Cette icône est la première oeuvre de Sreten qui ait été identifiée et exactement datée. A en juger par ses qualités stylistiques et autres, c'est une des meilleures réalisations de ce peintre.

Une partie du texte est consacrée à l'iconostase de l'ancienne église de Čačak, que Jevrem Obrenović, un des frères du prince Miloš, fit bâtir vers 1820. Cette iconostase fut transférée par la suite au monastère de la Présentation de la Vierge au temple, dans les environs de Čačak. L'auteur du texte a établi, par la méthode d'attribution, qu'elle avait été réalisée par Aleksije Lazović, peintre bien connu de la fin du XVIIIe siècle et du début du XIXe. L'iconostase en question fut peinte entre 1820 et 1825, à l'époque où le talent du peintre était en pleine maturité.

L'identification des tableaux de Janko Mihailović Moler, de Sreten Protić et d'Aleksije Lazović et leur mise à jour complètent la bibliographie de leurs oeuvres et élargissent la connaissance de l'activité qu'ils déployaient dans l'Ouest de la Serbie. Enfin, le texte met l'accent sur le besoin de recherches systématiques dont les résultats permettront de porter un jugement définitif sur la production picturale des régions de Čačak et d'Užice au cours des premières décennies du XIXe siècle.

Radomir Stanić

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Second block of faint, illegible text, continuing the document's content.

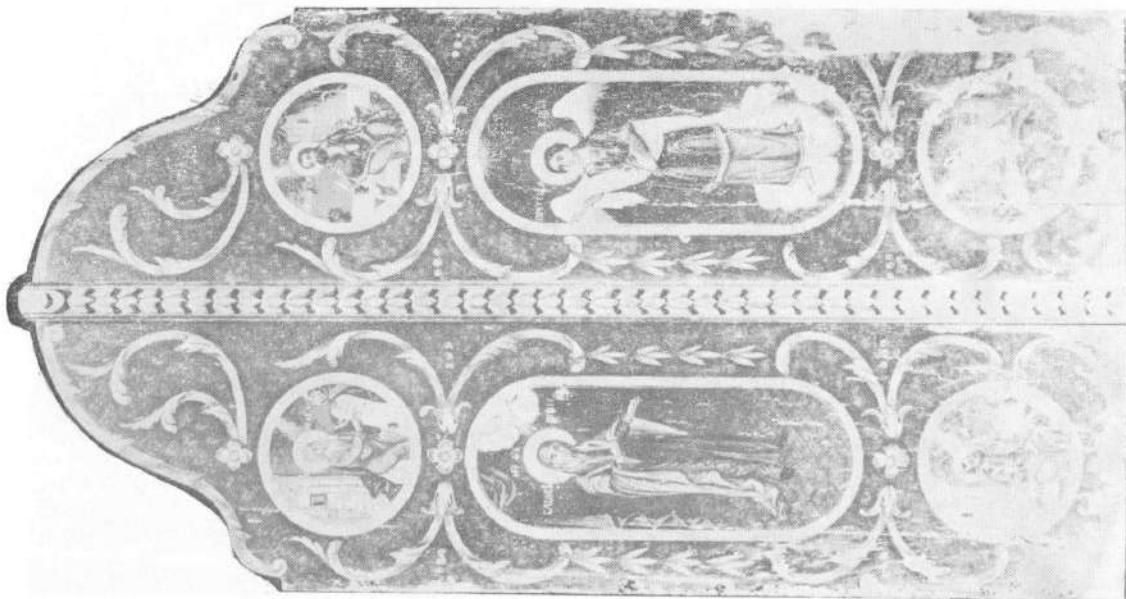
Third block of faint, illegible text, appearing as a distinct section.

Fourth block of faint, illegible text, showing further progression of the document.

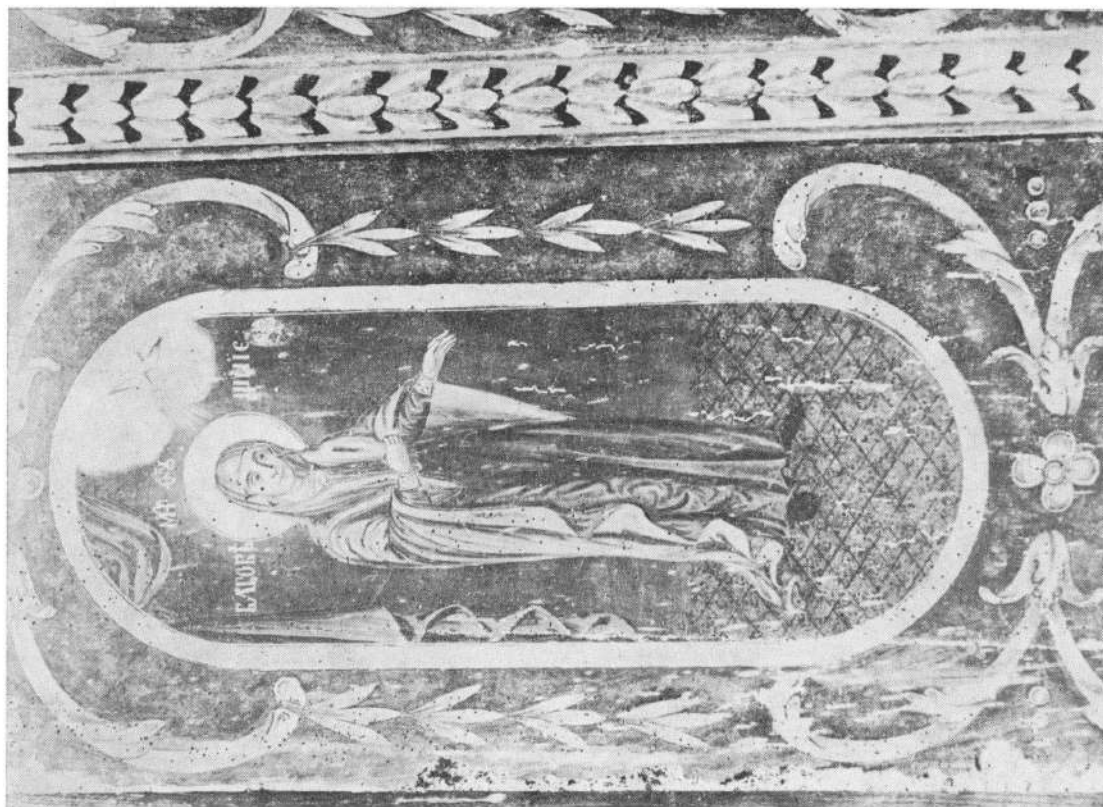
Fifth block of faint, illegible text, continuing the narrative or list.

Sixth block of faint, illegible text, appearing towards the bottom of the page.

Final block of faint, illegible text at the bottom of the page, possibly a conclusion or signature area.

Сл. 1. Црква у Горобилу, Царске двери

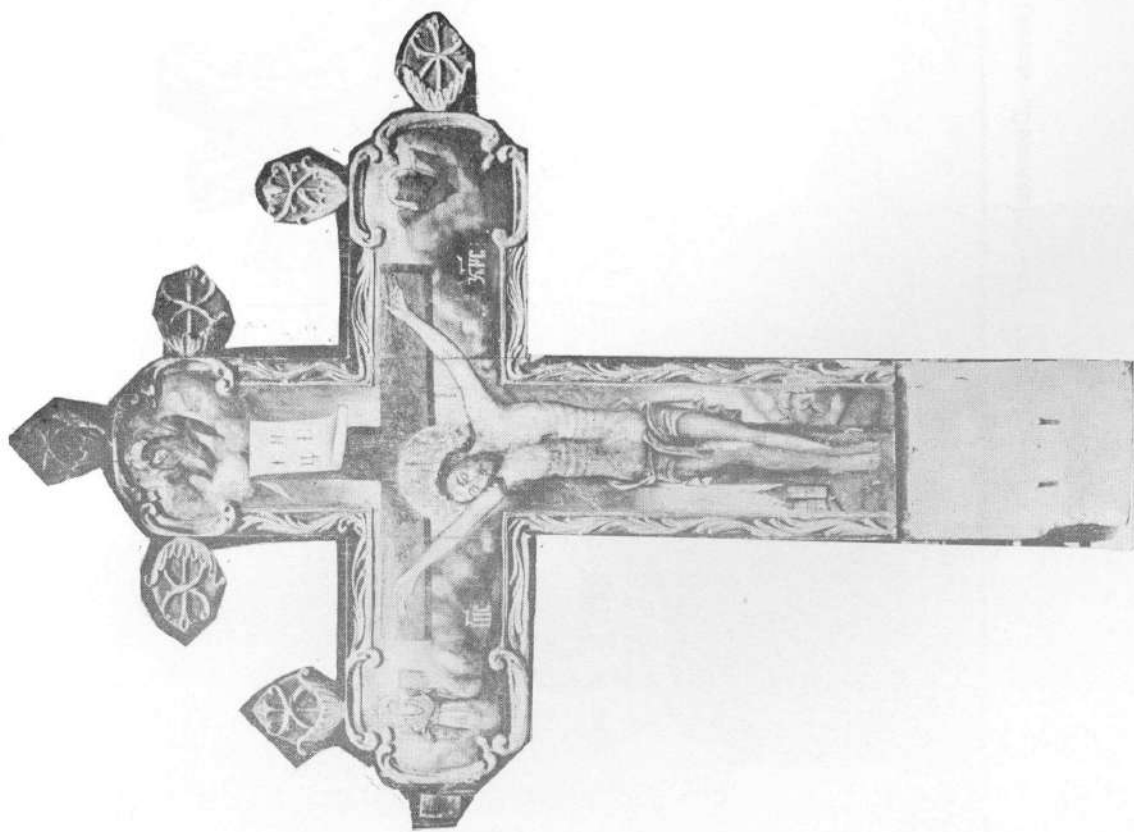
Сл. 2. Црква у Горобилу, Царске двери (деталј)

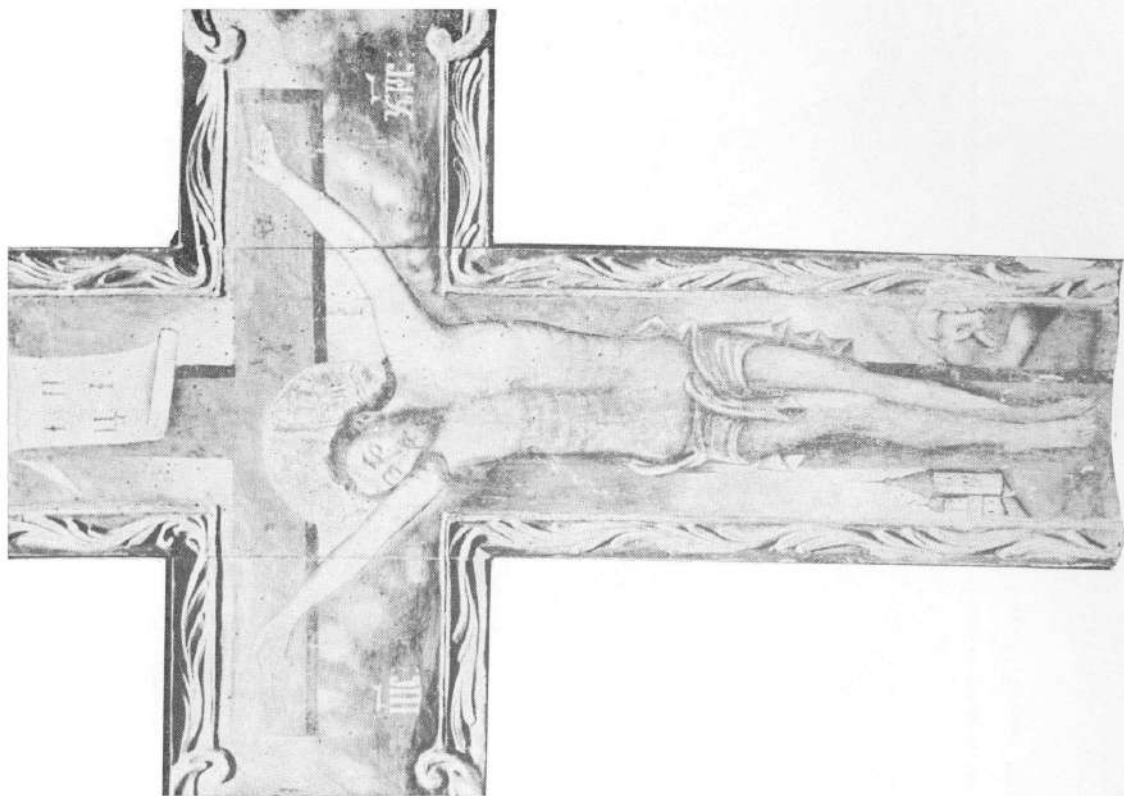
Сл. 3. Црква у Горобилу, Царске двери (детал)

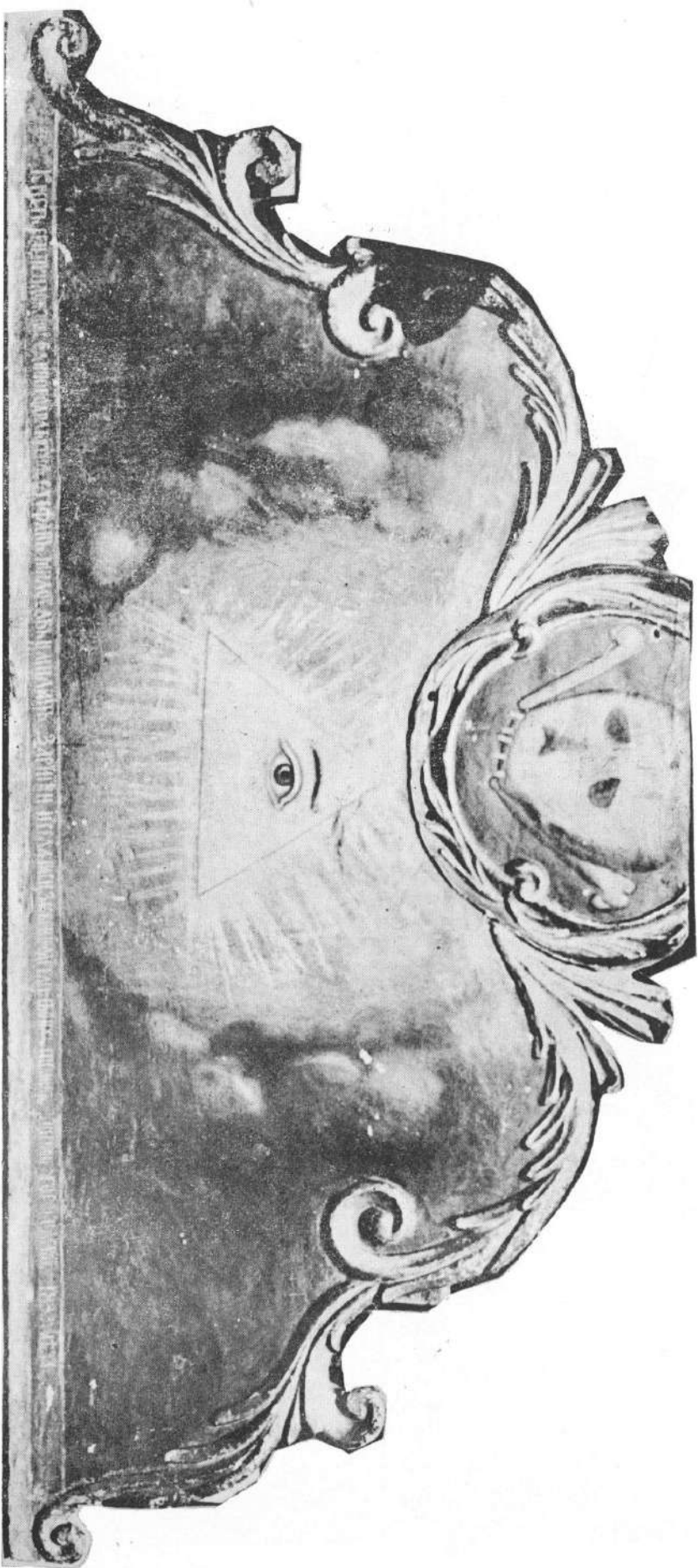
Сл. 4. Црква у Горобилу, Царске двери (детал)

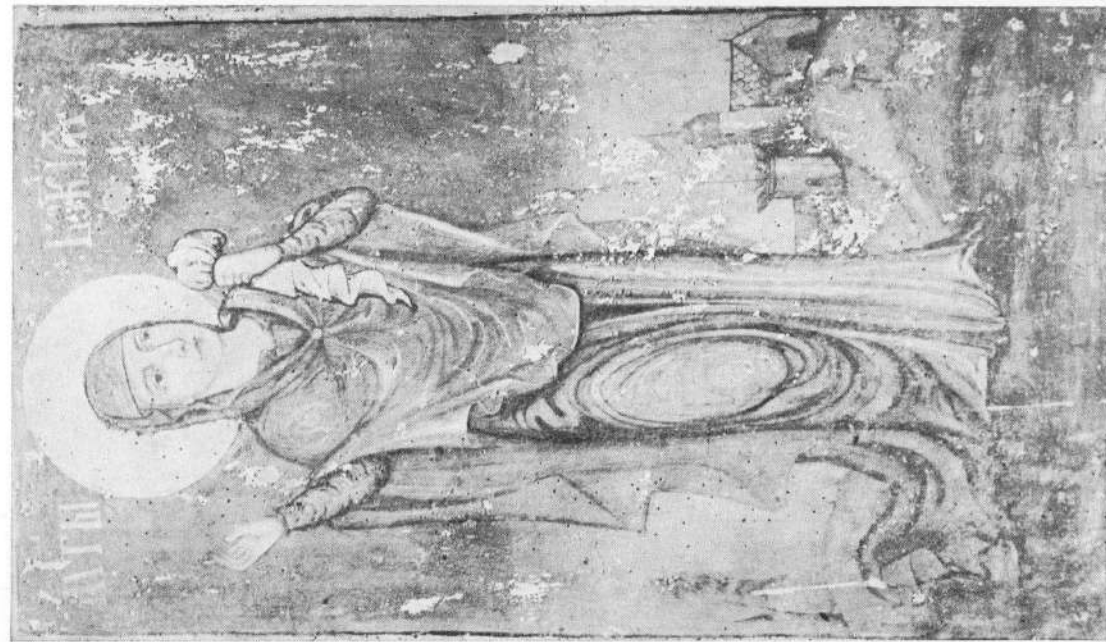
Сл. 5. Црква у Горобиљу, Крст са Распећем

Сл. 6. Црква у Горобиљу, Крст са Распећем (деталј)

Сл. 7. Црква у Горобиљу, Постоље ирста са Распећем (деталј „Сведиџећ ока“ са записом)

Сл. 8. Црква у Горобилу, Икона Богородице

Сл. 9. Црква у Горобилу, Икона Богородице (деталј)

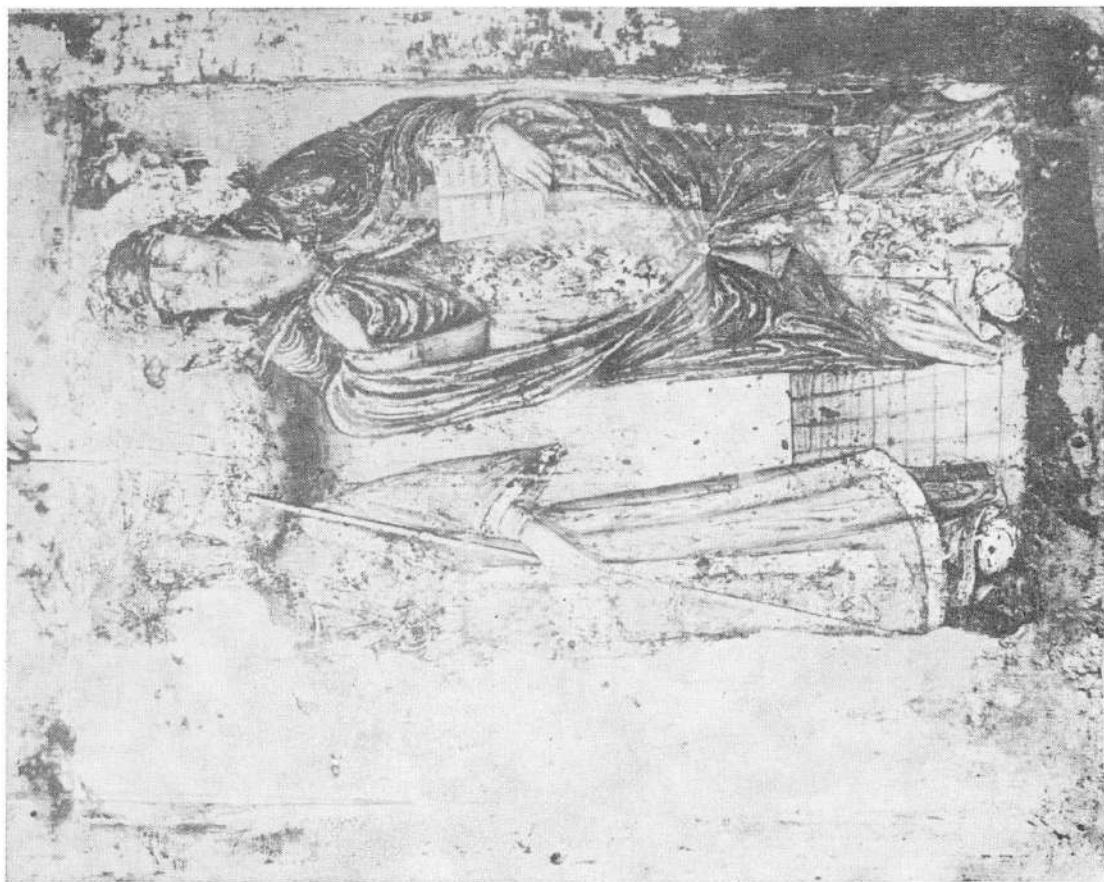
Сл. 10. Црква у Горобиљу, Икона Св. Јована
Богослова

Сл. 11. Црква у Горобиљу, Икона Св. Јована Богослова (деталј)

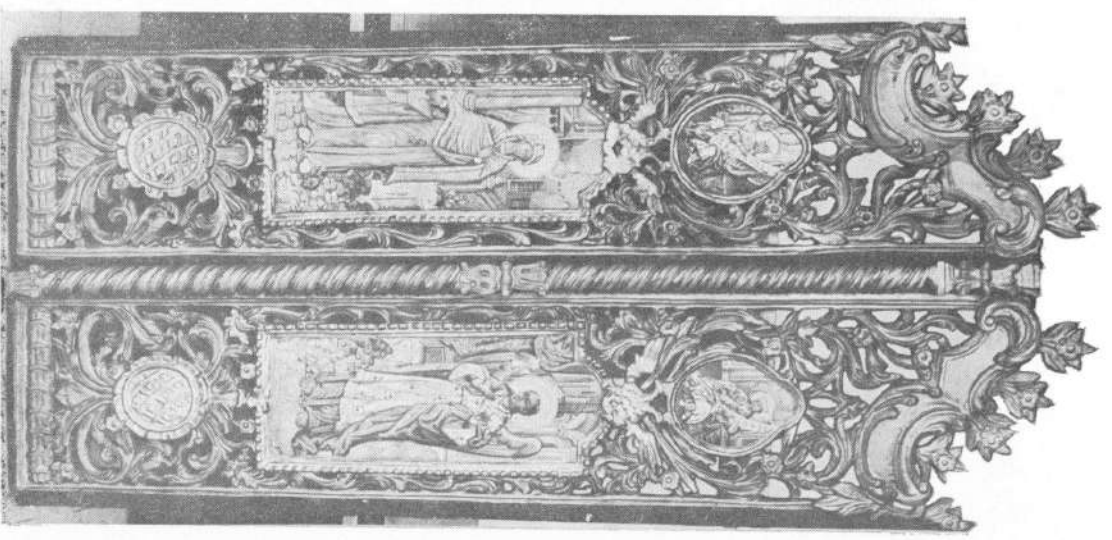
Сл. 12. Црква у Горобилу, Икона Богородице са Христом

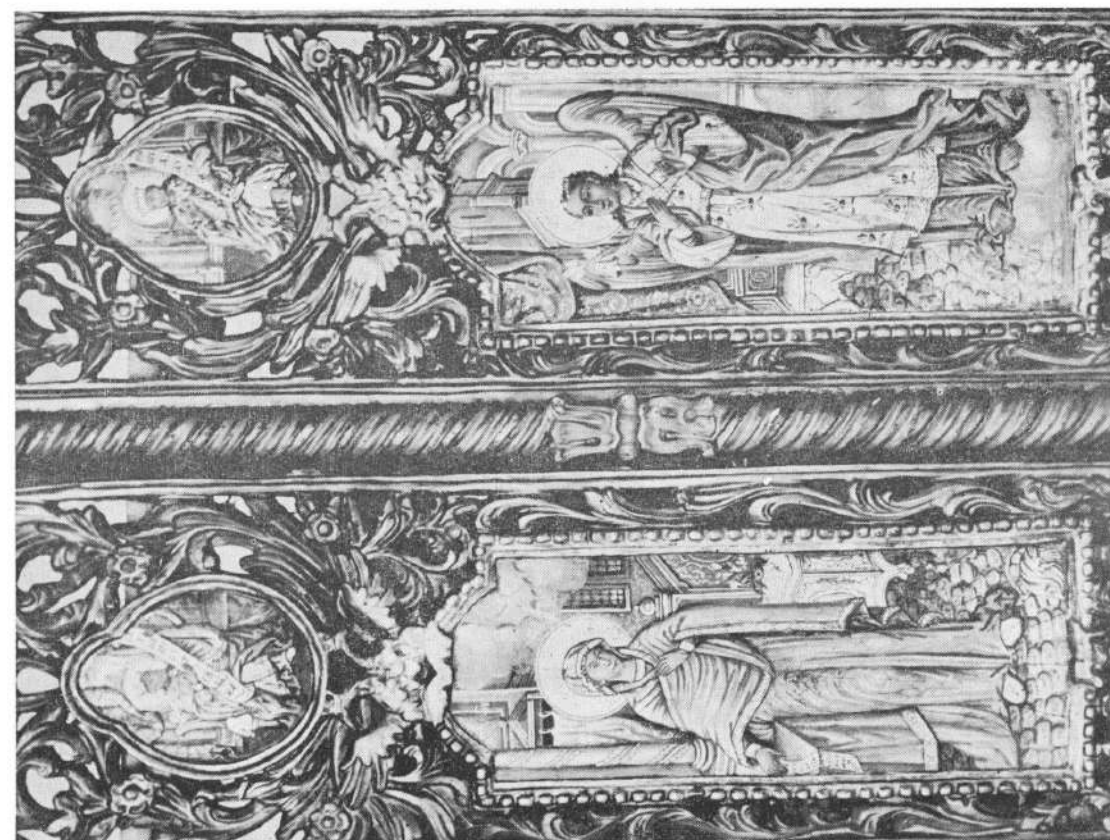
Сл. 13. Црква Св. Тројице у Г. Милановцу, Икона са представом двају светитеља — рад Сретена Протића

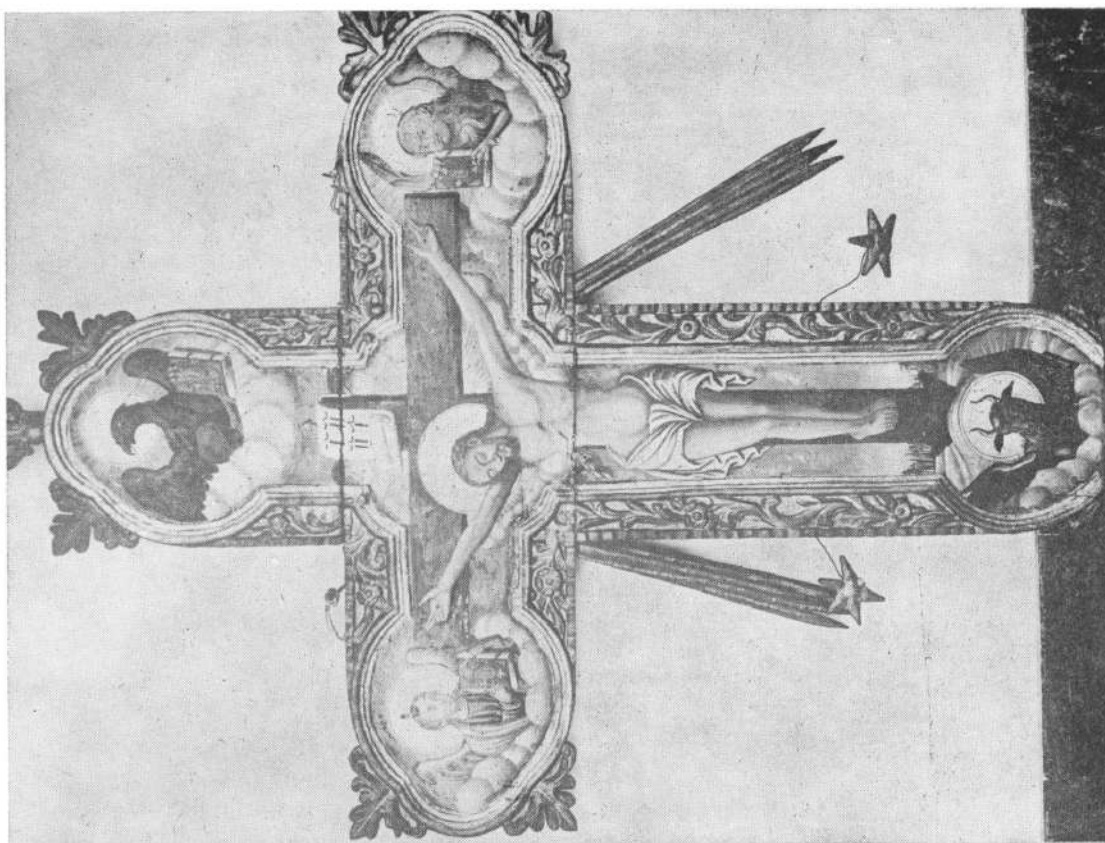
Сл. 14. Запис сликара Сретена Протића на икони са представом двају светитеља

Сл. 15. Манастир Ваведење, Царске двери

Сл. 16. Манастир Ваведење, Царске двери (деталј)

Сл. 17. Манастир Ваведење, Крст са Распећем

Сл. 18. Манастир Ваведенје, Икона
Богородице

Сл. 19. Манастир Ваведенје, Икона
Св. Јована Богослова

СРЕТА ПЕЦИЊАЧКИ

ПОДАЦИ О УРЕЂЕЊУ СРБИЈАНСКЕ МИЛИЦИЈЕ У 1728/29. ГОДИНИ

Аустрија је имала сразмерно мало војске на истоку према Турцима у рату од 1716. до 1718. године, особито после Пожаревачког мира, кад је знатан део те војске морао бити пребачен на запад према Французима. Беч је у том рату осим источног Срема, Баната и Мале Влашке задобио и добар део северне Србије, коју је уговором о миру и задржао, али је ту имао мало своје регуларне војске, па су му утолико више били потребни српски војници, односно у овом случају србијанска народна милиција (хајдуци и хусари), која је убрзо била и организована. Засад се не зна тачно кад је то било, али се оправдано претпоставља да су њени први одреди формирани још у току самог рата, кад су постављени и њихови први команданти (напетани), и то од самог Е. Савојскога, док је после рата њихов број знатно увећан. Тако увећана, милиција је врло успешно обављала своје дужности и у много чему замењивала регуларне трупе, којих рекосмо, није било довољно. Пре свега, она је чувала све граничне линије према Турској, а осим тога обезбеђивала и све важније пунктове у самој земљи од разбојника и дру-

гих напасника, у чега спадају стражарења на пограничним шанчевима и чардацима, сва могућна патролирања, оружане пратње, поправке мостова, итд.¹

Број тих милиционера је 1720. године износио укупно око 1000, с тим што су били подељени у 9 компанија и око 30 чардака распоређених дуж границе од Пожаревца па преко Сталаћа, Чачка и Ваљева до Шапца и Дрине,² док је 1728/29. било, односно требало да буде 18 компанија са близу 4500 људи распоређених у око 90 насеља и чардака дуж читаве границе према Турској и дуж цариградског друма, у унутрашњости земље,³ што потврђују и подаци који се овде објављују. Па иако су ти хајдуци и хусари имали чисто војне обавезе, они су као и други сељаци били стално настањени и живели са својим породицама, радећи истовремено и земљу од које су и живели. Разликовали су се од правих српских граничара рецимо с леве обале Уне, Саве, Тисе, Мориша и Дунава првенствено по томе што су живели делимице по читавој земљи, а не само на граници, јер су им и насеља често била измешана с коморским насељима. За своју војну службу беху ослобођени пореских дажбина, па донекле и привилеговани у том смислу што су обично добијали и уживали лепше и плодније њиве и некретнине уопште, због чега су и сељаци радо прелазили у хајдуке.⁴

Утолико већим пореским дажбинама беху оптерећени коморски сељаци, па је и то био један од узрока што су они доста често бежали са својих огњишта, не ретко и у Турску.⁵ А и иначе је због нерегулисаних питања из живота милиције и сељака долазило до спорова. Стога су коморски чиновници били незадовољни таквим стањем ствари, па је Администрација настојала да се то питање некако реши, што су војне власти, опет, избегавале. Но на коморске жалбе виша власт је била приморана 1728. године да образује једну мешовиту војно-коморску комисију, која је већ те године обишла читав терен, извидела ствари и поднела један реферат, односно пројекат за решење читавог проблема. Тај предмет је следеће године и усвојен, али се о њему ни сад не зна ништа поближе, јер он још увек у Архиву стоји необјављен.

То би било, дакле, кратко речено, готово све што се зна о србијанској милицији из времена од 1718. до 1739. године, а то је, дакако, сасвим недовољно. Штавише, о њој има и веома мало објављених докумената и података уопште, па се иста у историјској литератури слабо и помиње, и то готово искључиво по Ј. Лангеру и Д. Павловићу,⁶ а тек донекле и по Љ. Стојановићу, Д. Руварцу и

М. Костићу,⁷ по којима је Д. Ј. Поповић и написао свој одељак о народној војсци или хајдуцима и њиховим официрима у већ помињаној књизи „Србија и Београд...“ (стр. 74—80). Међутим, та милиција бејаше прилично бројна и снажна, а и постојала је за све време аустриске владавине, па је утолико интересантнија, како она као војна организација, тако и сваки новопронађени акт који говори о њој, што важи, нема сумње, и за акте који се овде публикују, утолико пре што они говоре и о предузетим мерама за уређење читаве милиције у 1728/29. години. Ти списи се сада налазе у Бечком ратном архиву. Укупно има пет докумената неједнаке величине и вредности, који чине један предмет и који се објављују постојећим редоследом.

Сам предмет је састављен од комисијске релације од 3. XII 1728. (овде дат под ред. бр. 4), која претставља и његову окосницу, као и од правила за милицију (2) и додатих објашњења која иду уз та правила (3), с тим што ова два документа свакако написана на основу, или бар после релације. Пројект о официрским платама је дат под ред. бр. 5, а Виртембергово писмо под бр. 1. Наиме, тим редом су ти списи поређани и у Архиву, па је тај поредак, већ је речено, и задржан, што је једино исправно, иако је иначе предмет формиран обрнутим редом.

Према томе, најпре се даје (под 1) писмо принца К. А. Виртемберга, гувернера аустријске Краљевине Србије (и Ј. Ј. Терлискрона, вишег коморског службеника београдске Администрације). Писмо је написано 12. I 1729. године у Београду, кад је читав предмет и послат у Беч. Између осталог, Виртемберг ту каже да у прилогу доставља остале, већ поменуте документе предмета, а пре свега извештај комисије која га је написала после обиласка терена у другој половини 1728. године у вези с коначним уређењем милиције и предузетим мерама за разграничење њених насеља с коморским насељима, с тим што је посебно поменуо царинарнице у Црној Бари и Чачку, те шанчеве у Ваљеву, Витановцу и Крагујевцу, а особито онај у Равном, на које је из посве оправданих разлога хтео да скрене пажњу претпостављених у Бечу.

Први документ самог предмета (2) представља преднацрт правила за милицију у 26 тачака са додатним текстом што би имао да се прочита свим војницима, заједно с текстом заклетве коју су ови имали да положе цару пред својим старешинама. У ствари, то је имао да буде закон о дужностима, поступцима и владању свих милиционера, и не само њих, односно закон по којем су исти имали да буду

кажњавани за своје преступе. Нема сумње да су та правила одиста била невероватно строга, тим пре што је у њима све потчињено интересима Аустрије и владара лично. Нарочито је било кажњиво огрешење о претпостављање и одржавање иначе недозвољених контаката и веза с Турском. Но то је донекле и разумљиво, јер су наши људи били врло недисциплиновани, празноверни и склони нераду и пљачки, па их је само строгост могла довести у ред. Друго је питање да ли је Беч та правила усвојио, и у коликој мери, односно да ли су она, како и колико примењивана у пракси. Тај преднацрт је иначе без датума и потписа, али се с доста сигурности може претпоставити да је састављен од већ помињане комисије крајем новембра или почетком децембра 1728. у Београду, али свакако с нарочитом сагласношћу принца К. А. Виртемберга.

Акт који се презентује под ред. бр. 3 начињен је 1. XII 1728. године у Гроцки, вероватно по диктату К. А. Виртемберга, али је и он без потписа. У њему је реч о томе како капетани убудуће ће би смели више ништа отимати од коморских насеља и сељака, односно о земљи и gruntовима уопште које милиција добија, обрађује и ужива без пореских дажбина и десетине. Затим о томе како капетани и њихови милиционери имају да одржавају путеве, стазе и мостове у својим капетанијатима, како у унутрашњости тако и на самој граници између појединих постаја и чардака, и како имају да затварају оне стазе и богазе којима се служе разбојници и швевцери, онда о томе како морају (капетани) вршити смотре својих чета и о томе редовно претпостављенима слати извештаје, затим да морају настојати да им војници поступно замену турску српском, али једнообразном одећом, те шта све сваки поједини војник треба да има од оружја и како то да одржава, итд., тако да овај докуменат унеколико допуњује претходни.

Но за нас је свакако најинтересантнија и највреднија релација о самој граници (ред. бр. 4), управо о милицији и њеним насељима, састављена у Београду 3. XII 1728. године, тј. убрзо иза повратка чланова комисије с терена, који су је, уосталом, сви и потписали. Тај спис је и као документ највећи у читавом предмету, јер на њега отпада и највећи део простора. У ствари, то је прилично детаљан преглед и опис читаве србијанске милиције, вођен делимце и попут дневника, из којег се веома јасно види да је комисија отпочела свој обилазак постојећих штација и чета од Црне Баре у Мачви, где је била 29. VI, а завршила се Гроцком, 26. XI 1728.

године, што уједно доказује да је она на том путу и послу провела скоро пет месеци.

Извештај почиње статистичким прегледом чета и њиховог људства, које у том маху још не беше комплетно. Из њега дознајемо не само за војна насеља и седишта њихових капетанијата, или пак за одређени, односно за постојећи број милиционера или војника, подофицира и официра, већ и за многе друге ствари, па и за број чланова њихових породица, који су затечени на дан саме визите. Преглед сведочи, као и сам текст уосталом, да се читава милиција тада састојала од 18 компанија, од којих је 15 било распоређено дуж или пак у близини границе, ради њеног обезбеђења, две дуж цариградског друма ради обезбеђења несметаног саобраћаја, а једна у Пожаревцу, Раму и Великом Градишту, како због обезбеђења тих места тако и због разбојника, којих је у том крају било доста. Те компаније су биле распоређене на три оберкапетанијата. Црнобарска, прњаворска, цикотска (нововарошка), белоцркванска, ваљевска и осеченичка чета беху под командом оберкапетана Вука Исаковића, чије је седиште било у Црној Бари, броњарска, чачанска, цветка, крагујевачка, витановачка, грочанска и паланачка чета под командом оберкапетана Станише Марковића, чије је седиште било у Крагујевцу, а сталаћка, параћинска, ћуприска, ресавска и пожаревачка чета, опет, под командом оберкапетана Косте Димитријевића, чије се седиште налазило у Параћину.

Према извештају, та милиција је настањивала преко 90 насеља, а била је распоређена на 10 шанчева и 70 чардака, које је морала стално обезбеђивати. И не само обезбеђивати већ и одржавати, односно поправљати. Осим тога, она је морала да сузбија шверц и разбојништво, те да обезбеђује и унапређује саобраћај на путевима, а у првом реду на цариградском друму. Помињу се ту и друге њене дужности, па овај докуменат у том смислу допуњује претходне акте. Посебно вредне су напомене о земљишним разграничењима између војних и коморских насеља, и примедбе које се на то односе, а не мање и казивања о евентуалној репопулацији не само милиционерских, већ и свих других насеља и крајева земље, и то првенствено досељавањима из Турске, са чиме се, изгледа, озбиљно рачунало, итд.

Акт бр. 5 претставља у ствари преднацрт или спецификацију официрских и подофицирских плата, за који поуздано знамо да је усвојен,⁸ што је случај, уосталом, чини се, и са свим оста-

лим предлозима. Али ево и самих аката, који се дају тако како су и написани, дакле без икаквих исправки, осим кад је то неопходно.⁹

1

Hochlöbl. Kays. Hoff-Kriegs Rath! Aus der oberwahrnten Haupt-Relation, so die vom Land zurückgekommene zu Regulirung der Na(tion)al Miliz angeordnete Commission (zu,)¹⁰ ihren aufgehabten Verrichtungen verfasst, und nebst denen ist gebogenen Musterlisten (welche in Abcopirung derenselben sub duplo eine zimmliche Zeit benohmmen, dass mann solche Ursachen willen das gesambte Werk nicht ehender einer hohen Instanz hat zuesänden können)¹¹ mir Admi(ni)stosis Presidi überreicht hat, wird ein hochlöbl. Kays.Hof-Kriegs Rath umständlicher ersehen, wie die Compagnien ersagter Nat(ion)al Miliz ein und abgetheylet, auch eine mit der anderen proportionatim egalisiret, von denen Contribuenten abgesondert und zu besserer Formirung diesen gegen jenen an inngehabten Predien und Grundstückhen verwechslet und angewisen, folgsamb dieses ganze Geschäft denen hohen Hoffes Verordnung nach in seine ordentliche Richtigkeit bis zu ferr(n)erer deroselben anheimfallendr Genehmhaltung gestellet worden. Und da eben die Stärke einer jeden Compagnie die obangemerckte Musterlisten anzaigen ein folgliche ihr Standt und Stärk allgeringen ermessen nach sattsamb deduciret, und dieser aus solchen zu genüegen abzunehmen ist. Also wäre es auch ein überflisich Separatim de novo auf ein jede zu extendiren, ist mith(in?) nur in genere folgendes zur gezimmd schuldigster Nachricht, auch hochgenagter Reflexion hinzuezufügen für nöthig befunden worden, und zwar:

Sainde jezt bemerkte Stärke deren Compagnien anbelanget, dass diese dermahlen noch nicht auf den completen Standt gebracht worden, ist keine andere Ursach, dan dass mann weder die hierländige Na(tion)alisten darzue annehmen derften, noch auch die türkh(isch)en zu Herübertrettung haben persuadiret werden mögen, nachdem mann ihnen auch niemahlen einig sicher Plaz oder Wohn-Orth zuezutheyllen gewust, gleichwie ihnen aber anjezo auf sothann ausgemessene gesichert vorgezaiget, der bey jeglicher Compagnie aufgestellte Off(ici)r auch, da er sich nun einer etwelchen Ergötzlichkeit getrösten mag, sich selbst bearbeitthen wird, seine Compag. ergänzen zu helfen. So ist auch anjezo in gar keinen Zweyfel zu ziehen, es werden sothanne Commagnien, besonderes die an der Gräniz stehen, nicht allein demeristen in completen Standt gesezet werden, sondern villeicht auch noch darzue einen solchen Überschuss erhalten, dass mann die übrige wegen Sicherheit des Landtes deren Reysenden und anderen Umständteu halber im Landt verlegte Compag(ni)en ebenfahls auf den resolvirten fues deren 250 Köpfen wird zu sezen vermögend seyn. Die von ged(acht)en Na(tion)al Miliz zu versehen kommende Posti, Tschardaken und übrige Dienstleistungen seynd ebenfahls schon in eingangs berührter Relation mit mehrerer Ausführlichkeit angemercket. Nicht minder darbey angezohen, was massen sie alle solche Tschardacken, auch die hin und wider in dem Landt aufgerichtete und zum Theyle schon gänzlich verfertigte mit Gräben und Pallisaten versehene Schanzen von ihnen durch angewendet guete Manier ohne geringsten Beytrag in ihren Standt gebracht worden.

Ich Präses Administra(tion)is auch als dahier commandirend(er) Feldmarschall darob bin, dass der auf der Passage v. d(er) Morava, wo ehedeme bey Türken-Zeiten eine Brücke gestandten, von ihnen aber abgebrannt, und nunmehr eine Überführ angestellet ist, beraiths regulair angelegte Schanz umb so ehend(er) in seine Perfection gesezet werde, als ich diesen Posto vor einen der wichtigsten erkenne, wo mann mit geringen Besazung den einbrechenden Feind, wie stark er auch immer seyn solte, solang aufzuhalten vermag, dass hierorts Zeit zu gewinnen, sich in guete Gegenwähr zustellen, auch in Land alle Veranstaltungen vorzukheren, die zu Conservirung dessen erfordert werden dörfen, bey Avancirung der Kays. Armée aber wirdet es gleichermassen nicht undienlich seyn, willen alda alle Vortheile vorhandten, dass mann ein Magazin aufrichten könne.

Sintemahlen aber jetzt benannte Schanz bey ihren Considerirten Wichtigkeit auch mit mehrern dies dan die übrige, obwohlen auch diese ordentlich ausgesezet worden, in die Perfection zubringen folgsamb auch mehrere Arbeith, haubtsächlichen aber einen Ingenieur erfordert, unter dessen wachtsamben Aug'die Arbeith dirigiret werde, derly aber von der hiesigen Fortif(ic)a(tion keiner zuentbehren ist. Also habe einen gewissen Kotowiz von meinen unterhabenden Reg(l)im(en)t, der in dieser Kunst gar vortreffliche Experiencz besizet, und ein habiles Subjectura ist, unter der Vertröstung dahin abgeschicket, und selbem die diesfältige Incumbenz aufgetragen, dass eine hohe Instanz anerwog(en) der Wichtigkeit des Orthes, und des von ihme Kotowiz ohnverbunde übernommene Mühewaltung eine solche etwelcher Massen zu recompensiren, und zu seinen erforderlich(en) Unterhalt etwas convenables auszuwerfen geruehen werden.

Sonsten auch demselben anheimstellndt, dass, da sothane Arbeith etwas beschwärsamb, auch weithläufig, dannoch aber der umständten halber nicht auf die lange Bannk geschoben und alizuweith hinaus trainiret werden darf umb solches nicht unter der Handt zerfallen zumachen, den darbey arbeitenden Heyducken zu etwelcher Animirung Kopf für Kopf nur Portion Brodt täglich dar und abgeraichet. Zu mehrereu Beschleunigung des Werkes selbstem auch von denen Districten eine leydentliche Anzahl deren Unterthannen hierbey adhibiret wurde, nachdem die Heyducken bey ihren noch incompleten Standt und denen übrig an deren Gräniz zu prastiren habenden Dienstleistung(en) ohne dies nicht nach ihren Kräften darzue adstringiret werden mögen.

Die Vitanoffzer und Krakojevazer Schanzen seind eben von darumben erhöbet worden, weilen ohnweith Vitanoffze der Fluss Ivarra aus der Türkhei heraus, und in die Morava flüesset, auch nicht allein diese schiffreich machet, sondern auch an sich so gross ist, dass darauf allerhandt Requisiten und Artillerie Sorten und verschiedene Transport in dieses Königreich beschehen köndten.

Von der vailovaer Schanz hat mann auh nicht kleine Vortheyle sich zugetrösten, da sie das Landt auf denen aldorth(en) mannigfältig mit dem Turcico correspondirenden Passagen beschützen thuet. Die Stallater hingegen, ob alda schon auch eine andere Morava mit der vorbenannten sich vereiniget, und umb ein merkliches vergrössert, kan wegen der dort herumbligenden Gebürg fast zu nichts genuzet weredn. Dannenhero auch auf solche desto weniger Mühe anwenden lassen, dieses wäre nun, was Occasione obige Relationbeyzurücken für nöthig erachtet worden.

Übrigens aber in keine Vergessenheit zusezen kommet, welcher gestalten mehr erzehlt ausgesändite Commission sehr vernünftig gehandelt, dass selbe den Zuestandt deren zu Czernabara und Czazack befindlichen Contumaz-Häusern zu beschreiben sich die Mühe gegeben, und mir solchen eingesändet hat. Gleich auch beide daraus verfasite Remonstrationen hiebey copialiter gehor(sam)st und gezimmendt angeschlossen werden, mit dem weitheren Anhang, dass nachdem solches ein Geschäft von besonderer Consideration ist, dieselbe auch darüber desto ehend(er) zu resolviren geruchen möchten, ob nach solchen Antrag das czernabarar besser hinaus an die Gräniz gestellet. Das czazacker aber gar abgethann, oder aber auch nach den Vorschlag ged. Commission ebenfahls besser an die Gräniz übersezet werden solle. Alle Circumstanzen nach können sye ohne augenscheinlicher Gefahr nicht auf ihrer dermahligen Stelle verbleiben, und das Publicum erfordert, dass mann denen in die Contumaz eintreffenden Persohnen zur Notdurft ihre Subsistenz verschaffe. Solchemnach hierzue desto schleünigere Handt-aulege, als nunmehr die Zeit und solche noch ehender köndten verfertiget werden, ehe wider die gefährlichere Saison und an mit die mehrere Violenz von der contagiosen Krankheit anfanget.

Die Abolirung des Czazacker Kontumaz scheint zwar wegen der türk(isch)en Nachbarschaft ein mehreres Impegno zu verursachen, Mannhoffet aber von Seithen des hiesigen Governo mit ihnen, Türkhen, schon solchergestalten übereins zukommen, dass dessentwegen keine Weithläufigkeit zu besorgen seyn wird. Ein und anderes beruehet aber bey dero höheren Decision, und gleichwie mann sich alleinig nach dero Determination, und denen diesfältig resolvirenden Anschaffungen reguliren wird.

Also wirdet auch ein hochlöbl(ich) Mittel anjezo gefällig seyn, die schon so lange Zeit auf eine Besoldung vertröstete National Miliz dermahleins zu consoli(di)ren; mithin auch dass benöthigte zu verfügen, womit ihnen dass bereiths excindirte erfolget, und ausgezahlet werden möge, — womit wir uns zu fürwehrenden Gnaden gehor(sam)st und gezimmentd empfehlen verharrendte.
Belgrad, den 12te Jan. 1729.
(Kriegsarchiv, Neoquisita,
Fasz. 4, № 468, F. 1-5-v)

Eines hochlöbl(ich)en Kays. Hoff-Kriegs Raths
ganz gehorsamb(st)en Muth und Diener
Carl Alexander Wirtemberg
Unterthänig gehorsambst
Johann Jac. v. Terrlichscronn

Високославни Царско-дворски ратни савете! Из горенаведене главне релације, коју је, вративши се са терена, комисија одређена за регулисање На(цион)алне Милиције саставила о наложеним јој дужностима, и уз четне исказе (чије је преписивање у дупликату одузело прилично времена, тако да се због тих разлога цело дело није могло раније доставити високој Интанцији) предела мени као Председавајућем Администрације, Високославни Царско-дворски ратни савет подробно ће видети како су компаније речене На(цион)алне Милиције подељене и распоређене, једна с другом пропорционално изједначене, од пореских обвезника одвојене и, ради бољег односа ових према онима, у поседу државна пољска имања и земљишта замењена и одређена, па је према томе цео овај посао, сходно наредби узвишеног Двора, до даљег одобрења истог, уређен. А будући да јачину сваке компаније показују горенаведени четни искази, према томе се њихово стање и јачина по налазу смањује и ова из оног има да одузме. Било би дакле излишно одвајање да се оно поново протегне на сваку (компанију), стога се сматрало потребним да се само *in genere* дода следеће дужно саопштење на милостиво разматрање; и то:

Што се тиче сада нађене јачине компанија, да она још није доведена до комплетног стања, разлог је само тај што се ни овдашњи Срби нису смели прихватити за то, ни они из Турске наговорити да пређу овамо, јер се никад није знало како и где ће се исти настанити, мада је прописано да им се одсад па убудуће обезбеди подесно станиште; при свакој компанији постављени оф(ици)р ће и сам, надајући се некаквом удовољењу, потрудити се да помогне попуњавање своје компаније. Тако одсад не подлежи никаквој сумњи да ће убудуће компаније, особито оне које стоје на граници, не само бити доведене у комплатно стање него ће можда поврх тога добити такав вишак да ће и остале компаније, које су због безбедности земље, путника и других околности ради премештане у унутрашњост, такође моћи бити доведене до одређене јачине од 250 људи. Стражаре, чардаци и остале службе које предвиђена На(цион)ална Милиција има да обавља такође су у уводно поменутој релацији подробније забележени. Ништа мање је при том наведено у којој су мери сви такви чардаци, па и они ту и тамо у унутрашњости подигнути и делимично већ сасвим довршени, рововима и палисадама снабдевени шанчеви, примењеним добрим начином, без икаквог доприноса, доведени у (прописано) стање.

Ја као председник Администра(ци)је па и као овде командујући фелдмаршал, настојим да се на прелазу преко Мораве, где је раније у турска времена постојао мост, али који су они спалили, а сада намештена скела, већ уредно постављени шанац што пре потпуно доврши, будући да ову стражару сматрам једном од најважнијих, где се са малобројном посадом може надирати непријатељ, ма колико јак био, задржати дотле док се овде не добије у времену за заузимање доброг одбрамбеног положаја, па и у земљи предузму све мере које би биле потребне за његово одржавање. При напредовању царске армије, пак, такође не би био некористан, јер ту постоје све згоде да се подигне слагалиште.

Будући, али, да сада поменути шанац, с обзиром на његову речену важност, и са више осталих, мада је и овај уредно постављен, треба да буде усавршен, то захтева више рада, а пре свега једног инжењера, под чијим би се будним оком дириговали радови. Али таквог се овдашња Фортиф(ик)-а(ци)ја не може лишити. Стога сам извесног Котовица из пука који имам под собом, (човека) који поседује одлично искуство у овој вештини и спретан је субјект, послао онамо, уливши му наду да ће једна висока инстанција, узевши у обзир вежност места и труд који је он, Котовиц, непринуђено примио на себе, благоизволети да то у извесној мери рекомпензира, ~~и~~ за његово издржавање одобри нешто одговарајуће.

Будуће, такође, да је тај рад помало тегобан, па и замедан, али да се због околности ипак не сме одуговлачити ни превише отезати, да се не би под руком распало, остављам истом да се хајдучима који ту раде, ради неког авимирања, дневно издаје по глави само порција хлеба. Ради већег убрзања самог посла да се од тих дистриката примеран број њихових поданика овамо додели, будући да хајдучи, при њиховом још некомплетном стању и уз остале дужности што их имају да обављају на граници, ионако не могу да буду на то притегнути према њиховој снази.

Витановачки шанац и крагујевачки шанац управо су подигнути зато што недалеко од Витановаца река Ивара (Ибар) излази из Турске и улива у Мораву. И не само што ову чини пловном него је и по себи тако велика да би њоме свакојаки ратни материјал и топови различите величине и разни транспорт могли да доспеју у ову краљевину.

Од ваљевског шанца такође се могу очекивати не мале користи, јер штити земљу од разноврсних прелаза што саобраћају са Турском. Сталачки, напротив, мада се ту већ и једна друга Морава спаја са напред поменутом, и приметно повећава, због околних брда готово се ни за што не може искористити. Према томе за такве треба уложити утолико мање труда што је приликом (састављања) горње релације сматрано за потребно да се наведе.

Уосталом, пак, да не падне у заборав како је изаслана Комисија веома паметно поступила што се потрудила да опише стање контумац-кућа у Црној Бари и Чачку, и мени то пошаље. Обе, из тога састављене представке прилажу се овде сорlaliter (у препису) најпокорније и долично, с прилозима, а будући такав посао од посебног значаја, изволите и о томе што пре решавати да ли би после таквог предлога било боље да се црнобарска истури више на границу. А чачанска чак да се укине, или пак, и по предлогу Комисије такође боље премести на границу. Према свим околностима оне без очигледне опасности не могу остати на свом садашњем месту, а промет захтева да се особама што пристижу у контумац прибави издржавање за нужду. Ово би требало узети у поступак утолико брже што би се сада још пре могло довршити, пре него што опет настане опаснија сезона и тиме већа сила заразне болести.

Укидање чачанског контумаца изгледа да ће, додуше, због турског средства да проузрокује веће тешкоће. Али овдашња власт се нада да ће се са њима, са Турцима, већ споразумети тако да се због тога неће морати да обавља замедан посао. И једно и друго остављено је, међутим, вишој одлуци, као што ће се управљати једино по њеној одредби и дотичним решавајућим налозима.

Такође би велеславно средство било кад би се сада благоизволело консолидовати Народну Милицију, којој се већ тако дуго обећава (плата; према томе и да се нареди што је потребно, како би им се исплатило оно што је већ доспело, — чиме се најпокорније и као што се приличи препоручујемо (вашој) Милости, остајући

Високославног царско-дворског Ратног Савета
најпокорнији слуга

Београд, 12. јан. 1729.

(Ратни архив, Neoaquisita,
фасц. 4, бр. 488, Ф. 1-5-V)

Карл Александар Виртемберг
Понизно најпокорније
Јохан Јак. ф. Терлихскрон

2

KRIEGS GEBRÄUCHIGE ARTICULN UND JURAMENT VON DIE NATIONAL MILIZ IN KÖNIGREICH SERVIEN

Erste

Solle alles Kriegs Volckh, mithin auch die Gräniz-Miliez in Servien, dem Röm. Kays. geloben und schwören treü zu dienen denen vorgesezten G(en)eralen, Obristen und Off(ici)ren wider und gegen den Feündt, gehorsamb zu seyn, was sie gebüetten, dass ehrlichen Kriegsleüthen zustehet.

2do

Wer Meuteray machet, oder dass er darmit umbegegangen überführet wirdt, solle ohne einziger Gnade das Leben verlieren.

3tio

Ingl(eich)en solle dem jenigen gesschehen, welcher mit dem Feündt correspondiret, und ein oder das andere verr(i)chtet, so zum Nachteyl Ser kays. Mayes. dero Landt, und Leuthe gerreichen könte.

4to

Die anvertraüthen Posten und Czardaquen sollen mit aller Vorsichtigkeith besorget und ehend(er) nicht verlassen werden, bis es die höchste Noth nicht erfordern, oder ein solches Zuthuen von denen vorgesezten Befelchshabern anbefohlen werde.

5to

Solle sich keiner in Commando-Sachen seinen Vorgesezten widrersezen, bey Leib und Lebens Strafe.

6to

Dieberyen sollen ernstlich gestrafft werden, bey Leib und Lebens Strafe.

7mo

Todtschläge sollen mit Lebens Strafe gestrafft werden.

8mo

Strassenraub solle mit dem Radt gestrafft werden.

9no

Welcher Off(ici)r von Strassenraub oder Dieberyen participiret, solle als ein Strassenräuber und Dieb gestrafft werden.

10mo

Welcher einen Meineyndt schwöret, solle mit Abhaung zweyen Fingern gestrafft werden.

11mo

Wer sich weigert worzue er redlich commandirt worden, solle als ein Verrather gestrafft werden.

12mo

Wer Feuer anlegt in frembdes Landt, solle mit dem Feuer gestraft werden.

13tio

Wer muetwillig Äcker, Wiesen und Gärten ruinirt, soll willthürig und nach Befund gestraft werden.

14to

Zauberey solle mit dem Feuer gestraft werden.

15to

Welcher Capith. die Musterung hintergangen, soll als unehrilich der Charge verlustiget, und als ein Meyneyndiger gestraft werden.

16to

Solle nicht zugestanden werden von denen Kays. Unterthannen die Leuth^e wegzunehmen, sondern wan etwas abgängig perden solte. sich befleissen den Ersaz aus dem Türkh. zunehmen, und dem Commissariat ordentlich vorzustellen.

17mo

Ingle(ich)en solle nicht erlaubt sein über das jenige, was denen Gränzen allbereit zugestanden, ein mehrers denen Unterthannen von ihren Grundstückhen wegzunehmen vill weniger sie zubeúnruhigen bey grosser Strafe.

18vo

Solle alles angesagt werden sowohl was vor Leüthe man unter sich habe, als was vor Terrain mann besize; wid(e)r(r)ig(en) Fals derjenige, so etwas verschweiget, zu hoher Straf gozohen werden solle.

19no

Alle Monnath solle der Standt von jeder Compag(n)ie mit Specificirung des Abgang und Zuwachs den commandirenden G(ene)ralen, und dem Commissariat in Belgrad nach dem extradirten Formular eingeraicht werden.

20mo

Solle man auf alle Weeg bedacht seyn, alle Rauberey und dergleiche zu verhütten.

21mo

Die Deserteurs, sowohl von der Regulirten und Na(tion)al Miliz, als der Unterthannen, sollen angehalten, und and dem nächsten Filial-Posto abgelüfert werden, und sofern sich jemandt unterstehen solte, denen selben forzuhelfen, oder Unterschleyf zugeben, solle ernstlich gestraft werden.

22do

Solle nicht gestattet werden einiges Salz, oder dergleiche Sachen aus der Türkhey herüber zupassiren, vill weniger ein solches selbst zuthuen bey noher Straf.

23to

Solle aus der Turkey niemandt anderswo passiret werden, ausser durch die Hauptstrassen, welche auf die Contumaz Hauser zugehen, und sollen sich in übrigen wegen denen nach, und nach ergehenden Verordnungen gemäss verhalten; wer darwider handelt, solle ernstlich gestraft werden.

24to

Wan durch Unachtsambkeith der Wacht, oder vorsezlich einer einen Arresstanten durchgehen lasset, derselbe solle mit der jenigen Straf belegt werden, welche ihme von denen Kays. Richter zugezogen werden möchte.

25to

Wan einige Unterthannen durch Nachlässigkeit solten hinüber passiret sonders, derjenige Capitain oder Compag(nie) seslle nach Befund Ser hochfürst(lich) D(u)rch(laucht)e zu schwärer Straf gezogen werden.

26to

Wer ohne Vorwissen seines Capitains in das Türkhey gehet, solle als ein Deserteur angesehen, und tractiret werden.

VORHALTUNG

Ihr sollet geloben und schwören einen Eydt zu Gott dem Vater, Sohn und heyl. Geist, und auf sein heyl. Worth, dass ihr dem allerdurchleuchtigsten, grossmächtigsten und unüberwindlichsten Fürsten, und Herrn Herrn Carolo den 6ten erwählten röm(ischen) Kay(ser)o wollet treü und holdt seyn, Ser kays. Mayest. Reiche, Landt und Leüthe, Wohlfa(h)rth und Bestes, nach eueren äussersten Vermögen befördern,—dahingegen Schaden und Unheyl abwänden und hinderen. Und so ihr etwas böses wider Ihro kays. Mayes. dero Landt und Leuthe erfahret, sollet ihr solches alsogleich euere Ober und Vorgesetzten eröffnen und hinterbringen, denen vorgelesene Articulu in allen Punkten nachleben, und dieselbe halten, euere hoch und nieder Officiren all-gebührenden Respect ohne einziger Widersezlicgheith erweisen, und leisten euere Compag(nien) und Posten bis auf den lezten Bluths Tropfen helfen vertäthigen, und in allen vorfallenden Occasionen sowohl Tag als Nacht Ein zeln' oder Trouppen weis und so oft ihr commendiret werdet, sich überall so bezeugen als es redlich, efrlich, und getreüen Soldaten wohl anseheth und gebühret.

FORMULA JURAMENTI

Dass ich deme wie mir jezt vorgelesen worden, und ich es wohl verstanden habe in allen Steif fest und getreü nachleben, wie solches gelobe und schwore ich mit erhobenen Fingern, und unter diesen freyen Himmel, als wahr mir Gott helfe und sein heyl. Evangelisd!

Heünd (?) unter gesagten Dato seyndt von uns unterschriebenen zu Revidirung und Regulirung gesambter Na(tional) Miliz in Servien ausgesändeten der zu N. N. stehenden Compag(nien), die vorgeschriebenen, und von des commandirenden Herrn G(eneral) Feldt-Marschal Herzogens Alexander v. Württemberg hochfürstl. Du(r)chl. übersehenn, und ratificirte Puncta, und Kriegs brauchige Articula vorgelesenen, und darüber auch nachgehendts von der gesambten Compag(nien), dass auch vorgesprochnen Jurament abgeleget worden, worüber weithers zuhalten kommet.

(Kriegsarchiv, Neoaquisita,
Fasz. 4, № 468, F. 7—9—v)

РАТНА ПРАВИЛА И ЗАКЛЕТВА ЗА НАЦИОНАЛНУ МИЛИЦИЈУ У
КРАЉЕВИНИ СЕРВИЈИ (Србији)

Прво

Нека се сав ратнички народ, дакле и погранична милиција у Срвији (Србији) заветује и закуне римском цару да ће верно служити претпостављеним г(ен)ералима, пуковницима и оф(ици)рима) против непријатеља, да ће бити послушни ономе што нареди, што приличи поштеним ратницима.

Друго

Ко се побуни, или му се докаже да се носио таквим намерама, нек изгуби живот без икакве милости.

Треће

Исто да се деси оном ко општи са непријатељем и учини нешто што би могло да буде на штету Његовом царском Величанству, његовој земљи и људима.

Четврто

Поверене стражаре и чардаци да се чувају са свом обазривошћу и не напусте пре него што то захтева крајња нужда, или је такав поступак наређен од претпостављених заповедника.

Пето

У пословима команде нико да се не супротстави својим претпостављенима — под телесном и смртном казном.

Шесто

Крађе да се озбиљно казне, под телесном и смртном казном.

Седмо

Убиства да се казне смртном казном.

Осмо

Друмско разбојништво да се казни точком.

Девето

Који оф(ици)р учествује у друмском разбојништву или крађама, нека се казни као друмски разбојник и лопов.

Десето

Ко се лажно закуне, да се казни одсецањем два прста.

Једанаесто

Ко одбије (да изврши) што му је ваљано заповеђено, нека се казни као издајник.

Дванаесто

Ко потпали ватру на туђем земљишту, нека се казни спаљивањем.

Тринаесто

Ко из обести упропасти оранице, ливаде и вртове, да се казни произвољно и по нахођењу.

Четрнаесто

Врацбина да се казни спаљивањем.

Петнаесто

Капетан који подвали при састављању исказа, нека као непоштен изгуби чин и да се казни као кривоклетник.

Шеснаесто

Да не буде допуштено да се од царских поданика узимају људи, него ако постоји мањак, потрудити се да се накнада узме из Турске и Комесаријату уредно представи.

Седамнаесто

Исто тако да не буде допуштено да се, поврх оног што је спремно одобрено Граница, поданицима одузме нешто више од њихових земљишта, а још мање да се узнемирују, под тешком казном.

Осамнаесто

Да се пријави све што се од људи има под собом, и шта се од земљишта поседује; у противном случају онај ко нешто прећути, да се подвргне високој казни.

Деветнаесто

Сваког месеца да се стање сваке компаније, са спецификацијом мањка и вишка (одласка и прираста) на издатом формулару поднесе командујућим генералима и Комесаријату у Београду.

Двадесето

Треба припазити на све путеве, да би се предупредила свеколика разбојништва и слично.¹

Двадесетпрво

Сви бегунци, како од регуларних (трупа) На(цион)алне Милиције тако и поданика (сиљака) да се зауставе и предаду најближој стражари, а уколико би се неко усудио да им помогне у бекству, или им пружи склониште, да се озбиљно казни

Двадесетдруго

Не допустити да се со, или сличне ствари, пропуштају из Турске овамо, а још мање тако нешто сâм чинити, под високом казном.

Двадесеттреће

Из Турске нико да се не пропушта другде, осим главним друмовима који доводе до зграда контумаца, а они у свему осталом да се држе према наредбама: ко поступи супротно, да буде озбиљно кажњен.

Двадесетчетврто

Ко услед непажње страже, или намерно пусти неког хапшеника да побегне, нека буде подвргнут оној казни коју би добио од царског судије.

Двадесетпето

Ако би неки поданици услед нехата били пропуштени преко, дотични капетан или компанија да буду подвргнути тешкој казни према нахођењу Њ. кнежевског Височанства.

Двадесетшесто

Ко без знања свог капетана оде у Турску, нека буде сматран и третиран као бегунац.

Опомена

Ви треба да се заветујете и положите заклетву Богу Оцу, Сину и св. Духу, и на његову св. реч, да ћете пресветлом, најмоћнијем и непобедивом владару и господару Каролу Шестом, изабраном рим(ском) цару верни и привржени бити, добробит царства Њ. царског Величанства, земље и људи на најбољи начин и по свом крајњем умењу унапређивати, а напротив штету и недаћу отклањати и спречавати. И чим сазнате неко зло (уперено) против Њ. царског Величанства, његових земаља и људи, треба то одмах да јавите и доставите својим предпостављенима; у свим тачкама да живите према прочитаним вам члановима правила, да их се придржавате, да својим вишим и нижим официрима указујете дужно поштовање, без икакве непокорности, да до последње капи крви помогнете да се ваша компанија и положај одбрани, и сваком приликом која се догоди, како дању тако и ноћу, појединачно или у трупима, и кад год вам се нареди, свуда се посведочите онако како доликује и пристоји часном, поштеном и верном војнику.

Формула заклетве

Да ћу по овом што ми је сада прочитано а ја добро разумео, у свему чврсто и верно живети, ја се заветујем и заклињем подигнутим прстима, и под овим ведрим небом, тако ми Бог помогао и његов св. Јеванђелиста!

Данас под реченим датумом потписано од нас, изасланих за ревизију и регулисање целокупне на(цион)алне Милиције у Србији, да су Н. Н. компанији прописане и од командујућег господина генерал-фелдмаршала, херцега Александра од Виртемберга, пресветлог кнеза, прегледане и ратификоване тачке ратних правила прочитане, па је потом цела компанија положила заклетву понављајући казиване речи, о чему следи даље.

(Ратни архив. Neoaquisita,
фасц. 4, № 468, Ф. 7-9-V)

Von löbl(ich)e kays(erlic)e in Königreich Servien zu Revidir und Regulirung der gesambten servischen Na(tion)al Miliz ausgesendeten Commi(s)ions wegen dem zu N. angestellten Capitaine N. N. hiemit anzufügen, und ist derselbe bereiths schon durch ein anderes belohenet worden, was He(rr)n Capitaine fürohin mit seiner Compagnie für einen Terräin zu den erforderlichen Ackherbau, und sonst benöthigter Subsistenz beyzubehalten habe. Nachdeme es aber auch daraufrankommet, dass seine unterhabende Compagnie sochen wohl bebauen die gutte und fruchtbahre Gründe nicht veröeden den contribuirenden Unterthannen nunmehr, da er in dem Gezierckh deren ihme, und der Compagnie ausgesteckhten Gränizen hinlänglich, und sehr spatioses Territorium behautet, weithern Einkriff nicht mehr thuen. Vor allen aber sich die Completirung der Compagnie, und damit sie auch mit dem erforderlichen Gewöhr versehen werde, sich angelegen lassen. Nicht minder darauf halten solle, damit successive die türkh(isch)e Kleydungen abgethann, und dargegen die landtsbräuchige, und eine gleichfärbige eingeleitet werde. Also, theut man ihme, Capitaine N. N., ein solches zur Nachricht, und dem Ende hiemit bedeütten, dass

Pro 1°

So vill die Completirung der Compagnie anbetrifft diese durch Frembde aus der türkh. Nachbarschaft herüber zu locken kommenden Persohnen keines weegs aber von kays(erlic)en Unterthannen oder Contribuenten zu beschehen habe, gestalten dieses absolute verboten. Erselbsten in schwäre Verantwortung verfallen thätte da fürohin bey denen von Zeit zu Zeit veranstaltenden commissariatischen Musterungen ein solcher Unterthann bey der Miliz angetroffen wurde zu diesen mehrerer Beobachtung, auch damit mann wissen möge, wie oder auf was Weis' seine Compagnie sich vermehren, oder vermindern thue. Er, Capitaine, von Monath zu Monath den Zuwachs und Abgang nach dem ihme hinterlassenen Formular in duplo, und zwar einmahl an das hochlöbl. Gouverno, das andere aber an das Commissariat in Belgrad einzusenden, vornemblichen aber dahin sich beembsigen wirdet, dass die Compagnie in ihren vollkommenen Standt umb so ehender gelänge, als ihme ansonsten a proportionone des Abgangs die ihme ausgeworfene Gage ebenfahls geringert werden dörfte, eine gleiche und fast noch grössere Straf könte selber auch

Pro Secundo

incurriren, dafern ihme der so rathlich zugetheilte Grund nicht sollte umbgearbeithen, und zu Nuzen gebracht werden, zumahlen der eingenommene Augenschein gegeben, dass sie darinnen bis daher sehr nachlässig gewesen, und den jenigen Terrain, der denen Heyducken der Bequemlichkeit halber nicht anständig gewesen, ligen, und solchen in eine Verwüstung gerathen, nichts wenigens aber, dan wegen aussäuberung deren genussbahren auch zum Theill brauchbahren Waldungen, und übrigen zum Ackher und Feldtbau tauglichen Gegenden sich einigen Fleis gegeben. Dessentwegen dan ihme, Capitaine, incumbiret, dass er hierauf besondere Absicht trage, und nebst deme dahin invigilire, womit nicht etwann die gebahnte Strassen, und Weege wie beobachtet worden, mit dem Pflug überfahren, und auf solche Arth verderben werden. In deme

Quarto¹²

Auch dieses eine Hauptsache ist, dass die ehehin in dem ihme zugetheilten Gezirckh gemacht grosse Landtstrassen zu weitherer Practicirung in beständig guten Standt erhalten. Auch die von einer Tschartackhen zu der anderen gehende Weeg, und Brückhen, womit man solche Facilität bereithen könne, forthin conserviret, und wo es vonnöthen, nach aller Thuenlichkeit verbessert. Dargegen aber die abseithig und ununerlaubte Strassen, deren sich die Rauber, und Durchschwärzer gebrauchen, verhaueu, und solcher gestalten dem andurch entstehen könnenden Verordnungen vorgebauet werde, damit mann aber

Quinto

Der Befolgung gegenwärtiger Belehrung versicheret, auch in zukunfftig militärische Ordnung, und Disciplin eingeführet der in Kriegs oder anderen Zeiten benötigte Heyduckh oder Husarr mit dem erforderlichen Gewähr versehen seye. So will nöthig seyn, dass er, Capitaine, seiner unterhabende Compagnie die ihm zurück gelassene Kriegsartic. wenigstens von Viertel zu Viertel Jahr verlesen, um solche ihr zur Darobhaltung deren darin begriffen Satzungen in die Gedächtnus bringen, weither auch darauf harren solle, womit die türckh. Hose und Klaydung ganzlichen abgethann, und in Gegentheill, wie vorhin schon gemeldet, die Wames, Hosen und Mäntel nach der hiesigen Landes Arth auch von gleicher Farb'getragen werde, welches umb so fyerlicher successive beschehen kan, wan er, Capitaine, seinen untergebenen Heyducken andeutten wird, von was für einer Farb'jeglicher Sorte von der K(l)aydung bestehen müsse. Im Fahl ohne deme ein oder der andere sich etwas neues anzuschaffen hätte, hauptsächlichen aber muss das Gewöhr den Soldathen vor andere zieren. Mithin auch dessen gröste Obsorg'seyn, auf das jeglicher Hayduck wenigstens umb eine gute Flinten, und einen Sabl, auch zu Conservirung des Puluers umb eine patro-Taschen. Sodan der Husar umb ein guttes Pferd, einen Sabl, ein Paar Pistollen, und Carabinner, auch eine kleine Patron-Taschen bewerben, und dermassen zu denen militärischen Diensten in wohl ansständige Positur sezen solle.

Welches mann dann denselben über die bereiths behändigte Kriegs-Artic(e)l zu seinen weithern Verhalt hiemit anzudeutten für nöthig ermessen, allerdings der Hoffnung lebende, dass selber die Verfolgung dessen umb so exacter erfüllen werde, als ein, und das ander vorbeschribenes der allerhöchste Herrn dienst immediate erheischet, umb dessen willen selber nicht allein seine accurate Besoldung, sondern auch nebst seiner Compagnie den freuen Genuss des ihm zu repartirten Territory erlangen thuet, within weder einige Contributionen zu prastire noch auch einige Decimas zu entrichten schuldig oder bezwungen ist.

Grozka, den 1te Xber (1)728.
(Kriegsarchiv, Neoquisita,
Fasz. 4, № 468, F. 11—12—v)

Од славне царске, у краљевину Србију ради ревизије и регулисања целокупне српске На(цион)алне Милиције изаслане Коми(си)је, овим се због капетана Н. Н. постављеног у Н., а исти је већ награђен другим, додаје шта господа капетани имају убудуће са својом компанијом да задрже као земљиште за потребну земљорадњу и иначе нужно издржавање. Али будући да је стало и до тога да потчињена компанија добру и плодну земљу уредно обрађује, а не да се запарложи, да одсад више не чине даље захвате (у земљишта) коморских поданика, будући да у кругу својој компанији постављених граница имају довољно, и веома простране територије. А пре свега да се постарају за комплетирање компаније, и да она буде снабдевена потребним оружјем. А ништа мање треба да настоје да се постепено одбаци тур(ско) одело и уместо тога уведе у земљу уобичајена (народна) и једнообразна (ношња). Дакле саопштава се капетану Н. Н. овим да

Прво

Што се тиче комплетирања компаније, оно има да се врши страним особама примамљеним из тур(ског) суседства, а не цар(ским) поданицима или коморским, што је апсолутно забрањено. Он сам допао би тешке одговорности ако би се приликом комесаријатских смотри, што се предузимају с времена на време, такав поданик затекао у Милицији, на шта се пази, да би се могло и знати како или на који начин се његова компанија повећава или смањује. Он, капетан, ће из месеца у месец, прираст и смањење подносити на остав-

љеном му формулару in duplo, и то један (примерак) велеславном Гувернману а други Комесаријату у Београду, а надасве се трудити да компанија достигне потпуно стање, утолико пре што би се њему иначе, у размери смањења, одређена плата такође могла да снизи; иста и готово још већа казна могла би га задесити и

Друго

уколико њему обилато додељено земљиште не би било обрађено и учињено корисним, поготову што је предузети преглед показао да су досад у томе били веома нехати, и она земљишта која хајдуцима удобности ради нису одговарала леже (необрађена) и опустошена, али ипак у крчењу корисних, дедимично и употребљивих шума, и осталих за орање и ратарство подесних крајева дали су себи извесног труда. Стога је њему, капетану, наложено да на то обраћа посебну пажњу, и поред тога припази да изграђени друмови и путеви не буду, као што је запажено, гажени плугом и на тај начин покварени.

Четврто (треће нема)

И ово је једна од главних ствари да у додељеном му округу грађени велики друмови буду одржавани у стално добром стању, даље употребе ради. И пут што води од једног чардака до другог, и мостови којима се може олакшавати (путовање) да се конзервирају, а где је потребно колико је могуће поправе. Напротив, споредни и недозвољени путеви, којима се служе разбојници и кријумчари, закрче (обореним стаблима) и на тај начин предухитре наредбе које би услед тога могле настати, али да би се

Пето

Обезбедило придржавање садашње поуке, па и у будуће увео војнички ред и дисциплина, треба хајдук или хусар, потребан у рату или у другим временима, да буде снабдевен нужним оружјем. Тако ће бити потребно да он, капетан, својој потчињеној компанији, у најмању руку из тромесечја у тромесечје, прочита ратна правила која су му остављена, како би их, ради извршења у њима садржаних прописа, вратио у сећање, надаље треба да настоји и на томе да се турске чакшире и ношње потпуно одбаце и, напротив, како је малопре већ речено, грудњак, чакшире и огртачи носе према начину уобичајеном у земљи, па и у истој боји, што се утолико подесније може постепено извести ако он, капетан, својим потчињеним хајдуцима навестити од какве боје мора да се састоји свака врста одеће. У том случају би један или други требало да набави себи нешто ново, али надасве мора оружје да краси војника. Према томе треба да му је главна брига да сваки хајдук има бар добру пушку и сабљу, а за чување барута и фишеклију. Затим хусар да гледа да добије доброг коња, сабљу, пар пиштоља и карабин, као и малу фишеклију, и на тај начин буде у пристојној позитури за војне службе.

Што се онда сматрало потребним њему овим навестити о већ урученим ратним правилима, ради даљег држања, дакако у нади да ће их он, утолико тачније испуњавати што један или други пропис сместа захтева служба узвишеном Господару, због чега он стиче не само акуратну плату него, уз своју компанију, и слободно уживање додељеног му земљишта, дакле није дужан ни да плаћа неку контрибуцију ни да даје неку десетину.

Гроцка, I. X (1) 728.
(Ратни архив, Neoquisita,
фасц. 4, бр. 468, Ф. 11-12-V)

1

Üb

Üb
Musterun
millie bey

Numerus wie die Compagnie nach ein ander bemustert worden, sambt denen Örtern, wornach sie benambet seyn	Nahmen derer Capitains, so die Comp(a)g(n)en dermahlen haben	Tage und Monathe in welchen die Mustering beschehenen	Ober Capitains unter welche ein oder die andere Comp(a)g(n)ie stehet
1. Czernebara	Vuck Isakoviz	29. Juny	Vuck Isakoviz
2. Perniaver	Jovan Prodanoviz	2. July	
3. Szikote oder Novissarosch	Milosoa Neorgoviz	5. Dito	
4. Bella Cergva	Billa Vukoviz	7. July	
5. Vaglieva	Jesso Vileseviz	14. et 15. July	
6. Osschesseniza	Joachim V(...?)doviz	20. Dito	Stanisav Markoviz
7. Bruniary	Philip Vuicziz	11. Se(ptom)bris	
8. Czaczak	Nikola Ivanoviz	16. Dito	
9. Zvesko	Radoiza Petroviz	20. Dito	
10. Kragolovaz	Stanislav Markoviz	24. Dito	
11. Vittanofsze	Radovan Markoviz	27. Dito	Costa Dimiter
12. Stallata	Joh. Georg Herzog	2. N(ovem)bris	
13. Barakin	Costa Dimiter	4. Dito	
14. Ravna oder Czupria	Petko Paviz	9. Dito	
15. Siena oder Ressoava	Jov. Popoviz	13. Dito	
16. Passaroviz	Ma(x)im Prodanoviz	17. Dito	Stanisav Markoviz
17. Hassan Passan Palanka	Matio Kumanoviz	23. Dito	
18. Krozka	Nesko Radualoviz	26. Dito	
Summa Summariurn			

Weilen die vailovaer Compag. 92 verheurathete Beschwistrig und Freunde hat, kan v
andere Leuthe anzunehmen.

MUSTER TABELLA

er alle in Königreich Servien befindliche und in 18 Compag(ni)en eingetheilte Landt-Miliz, — Bellgrad, den 30te 9ber 1728.

MUSTER TABELLA

er alle achtzehn im Königreichs Servien befindliche national Compagnien, wie sich dieselben bey denen im (1)728ten g Effective befunden, auch was darvon verheurathet oder leedig, item was diesen Effect. Mannschaft noch weitheres an y sich habe, als:

Standt auf welche eine jede Comp(a)-g(ni)en stehen die hohen stellen verwilliget haben			Summa dieses völlige Stande	Auf dieses verwilligten Standt haben sich bey Musterung Effective befunden													Summa aller dieser
Haiducken	Husaren	Gehülfe		Captains	Hadnacks		Harambassa	Bariactars		Strasomester		Corporal		Gemeine			
					zu Fuess	zu Pferd		zu Fuess	zu Pferd	zu Fuess	zu Pferd	zu Fuess	zu Pferd	zu Fuess oder Heiducken	zu Pferd oder Husaren	Gehülfe	
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	72	21	7	11
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	71	12	—	8
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	21	10	—	4
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	54	7	—	7
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	123	46	10	19
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	63	17	—	9
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	136	24	—	17
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	140	27	5	18
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	80	21	1	11
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	140	46	46	24
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	140	39	15	20
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	127	25	—	16
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	86	46	—	14
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1	37	33	—	8
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	67	18	1	10
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1	60	40	3	11
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	51	36	7	10
150	50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	78	26	5	12
2700	900	900	4500	18	18	18	18	18	18	18	18	98	18	1546	494	100	239

on demselben der Abgang verganzenet werden, und wehre mithin nicht nöthig

MUSTER TABELLA

im Königreich Servien befindliche und in 18 Compagnien eingetheilte Landt-Miliz, — Bellgrad, den 30te 9ber 1728.

MUSTER TABELLA

sehen im Königreichs Servien befindliche national Compagnien, wie sich dieselben bey denen im (1)728ten Jahr nach, v befunden, auch was darvon verheurathet oder leedig, item was diesen Effect. Mannschaft noch weitheres an Kinndtern v ls:

welche Comp(a)-nen die stellen haben		Summa dieses völlige Stande	Auf dieses verwilligten Standt haben sich bey Musterung Effective befunden													Summa aller dieser	Gehen also verwilligte dermahlen	
Mannschafft	Gehülfe		Captains	Hadnacks		Harambassa	Bariactars		Strasomester		Corporal		Gemeine				zu Fuess	zu Pferd
				zu Fuess	zu Pferd		zu Fuess	zu Pferd	zu Fuess	zu Pferd	zu Fuess	zu Pferd	zu Fuess oder Hel- ducken	zu Pferd oder Husaren	Gehülfe			
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	72	21	7	114	68	2
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	71	12	—	97	69	3
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	21	10	—	45	119	3
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	54	7	—	75	86	3
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	123	46	10	193	17	—
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	63	17	—	94	77	2
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	136	24	—	174	4	2
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	140	27	5	186	—	1
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	80	21	1	116	60	2
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	140	46	46	246	—	—
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	140	39	15	208	—	7
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	127	25	—	166	13	2
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	86	46	—	146	54	—
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1	37	33	—	83	104	1
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	67	18	1	100	73	2
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1	60	40	3	116	81	6
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	51	36	7	108	89	1
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	78	26	5	123	62	2
50	900	4500	18	18	18	18	18	18	18	18	98	18	1546	494	100	2390	976	33

der Abgang verganzen werden, und wehre mithin nicht nöthig

und nachgehaltenen
und an deren Fa-

zu den n Standt noch ab	an Gehülfe	Summa dieses Abgang	Unter dem Effect. Standt seyndt		An dem Familien hat gedachten Effect.						Standt bey sich				
			Verheu- rathet	ledig	Söhne		Töchter alle ledig	Vatter, Brü- der oder an- dere Freun- dschaft männl. Ge- schlecht		Mütter, Sshwestern oder andere Freund- sch(aft)en, weibl. Geschlechte alle ledig	Knechte		Mäyde, leedig	Kinder von diese Familie	
					Verheu- rathet	ledig		Verheu- rathet	ledig		verheirathet	ledig		söhne	töchter
5	43	136	95	19	2	72	64	34	23	—	—	—	10	5	
4	50	153	72	25	—	55	26	20	14	10	—	4	—	—	
3	50	205	39	6	—	34	37	7	15	13	—	2	—	1	
9	50	175	64	11	—	55	42	12	9	20	—	1	—	1	
—	40	57	162	31	1	150	118	92	69	61	—	6	2	42	32
9	50	156	76	18	—	66	72	28	27	29	—	1	—	1	1
2	50	76	144	30	3	153	86	16	28	51	—	4	—	1	1
9	45	64	142	44	1	103	84	38	87	65	2	2	—	2	2
5	49	134	94	22	—	86	58	18	23	21	1	4	—	5	2
—	4	4	209	37	—	164	130	10	56	49	1	5	—	1	2
7	35	42	157	51	1	118	97	9	56	57	1	1	—	2	1
—	50	84	140	26	—	131	104	17	36	44	1	—	—	4	3
—	50	104	125	21	—	92	95	14	34	33	—	2	—	—	—
3	50	167	57	26	1	65	68	14	26	32	—	2	—	1	—
3	49	150	89	11	—	91	79	15	16	32	—	1	—	2	4
5	47	134	99	17	1	98	86	13	2	24	1	3	1	5	7
0	43	142	91	17	—	69	69	21	40	27	1	7	—	1	1
0	45	127	108	15	—	78	69	17	24	23	—	6	1	—	2
4	800	2110	1963	427	10	1680	1378	395	595	591	8	57	4	77	65

Durchleuchtigster Herzog, gnädigster Fürst und Herr Herr! Euer hochfürstl. Durchl. haben aus denen nacheinander gehor(sam)st eingesändeten Prothocollen mehrern Inhalts gnädigst ersehen können, was wir von Tag zu Tag in der aufgehabt nunmehr aber vollbrachten Commission gethann, was bey jeglichen Capitaneat angemercket, mit was Fürsungen solche gemustert, und was sonst respectu deren Passagen, Gränzen, Tschardackhen und Posten, auch gleicherer Eintheil und Separirung deren Heyduckhen und Unterthannen ihren Gründten beobachtet worden; wir beziehen uns zwar auf solche im Allweeg, sehen aber auch unserer Schuldigkeit gemäss zu seyn von dem Standt der hiesigen National Miliz, wie und wo solche verlegen, die weithere Erclärung zu geben.

Allermassen wir nun den Anfang in dem Sabazer District an den die Gränz stissenden Fluss Trina, wo er in die Sau fahlet, genohmen, und beständig an denen Confinen fortanfahen, bis wir in die Gegend deren dieseiths der Donau liegende fünf bannatischen Districten gelanget, allwo die Gränz aufhöret, und die übrige Compag(ni)en theills zu Beschüzung des Landts gegen die Raubereyen, theills aber zu Besetzung deren Landtstrassen, Subministrirung der Escorten und andern Notwendigkeiten in dem Landt ausgestellt seynd. Also hat sich entäussert, dass von denhn achzehn determinirten Compag(ni)en vierzehnen längst der obrecentirte Türkh(isch)e Gränz, drey aber auf der grossen Landtstrass, und eine zu Possaroviz, Ram und Gradisca zu Besorgung diesen dreyen Schanzen, auch Obachtgebung deren in derselbigen Revier sehr in Schwung gegangenen Raubereyen ausgetheillet. Die Krakojowazer Compag(ni)e, ob sie schon nicht gleich directe an der Gränz ist dennoch unter die vierzehnen gezehlet wordeu seye, weilien sie gleich hinter der Vittanoffzer gelegen, ihre eigene Schanz bey Krakojevaz besetzen, auch zu Bewachung die Vittanoffzer Tschartackhen concurriren, und sons auch in allen Fählen secundiren muss.

Obberührt an der Gränz ausgesetzte Compag(ni)en seynd Czernabara, Berniovar, Zikote oder Novivarosch, Bellazerqua, Vajlova, Oschezeniza, Bronjary, Czaczak, Zwetka, Kragojevaz, Vittanoffze, Stallat, Parakin und Ressoava. Possaroviz nebst Ram nud Gradisca formiret eine Compag(ni)e, welche (aus) obbenamter Ursachen in Landt vorleget ist. Die drey übrige hingegen als Krozka, Hassan Basha Palanka und Ravna seynd auf der grosse Landtschtrassen von Belgrad gegen Parakin distribuiret, und ist zu Ravna der von einer besonderen Wichtigkeit existirende Schanz wohl zu betrachten.

Alle diese achzehnen Compag(ni)en seynd dergestalten eingetheillet, dass über solche die drey Obercapitains He(rr)n Kosta Dimiter, He(rr)n Stanissa Markovich und He(rr)n Vuck Isakovicz gestellet, unter deren ihren Commando die gesambte Miliz dirigiret wird.

Benannthe aber stehen unter dem Obercapitain Vuck Isakovicz: Czernabara, Zikote oder Novivarosch, Bellazerqua, Vailova und Oschezeniza. Unter dem He(rr)n Obercapitain Stanissa Markovich: Bronjary, Czaczak, Zwetka, Krakojevaz, Vittanoffze, Krozka und Hassan Bassa Palanka. Und endlichen unter dem Obercapitain Costa Dimiter: Stallaty, Parakin, Czupria oder Ravna, Ressoava und Possaroviz.

Gesambte diese Compag(ni)en mit ihren bewohnt und öeden Dorfstellen haben allzumahl, bis auf drey Marktfeckhen, Vajlova, Possaroviz und Krozka, von dem Contribuenten abgesändert werden können, eben bemelte drey hingegen, umb willen sie gleich nach Eroberung dieses Königreichs auf Verordnung einer hohen Generalität den Posses genohmen; hat mann nicht anderst zu separiren gewisst, dan, dass mann ihre geniessende Grundstückh gleich bey der Musterung aufgezeichnet solche nachhero in Beyseyn deren respective Obercapitains und Provisorn beschauen, und bemerckhen auch gleichsamb ein Urbarium formiren zu lassen angeordnet, damit sie ausser donen bereiths innhabenden Weingärten, Äckhern, Wiesen, Häusern oder andern Gärten zu lasst des mit ihnen cohabitirenden Unterthanns in loco deren recensirten Marktfeckhen sich nicht extendiren, sondern vielmehr die überkommene Familien auf die anderweith angewiesene Dorfschaften oder Predien verweisen sollen, was hingegen jegliche Compag(ni)e an Dorfschaften besizen thue, oder auf was Arth und Wiess' mann eine Egalisirung zwischen ihnen, und damit jegliche auf den Antrag des completen Standts subsistiren möge, getroffen haben, auch wievill Tschartackhen ein und

andere Compag(ni)e bewachen müesse, da geruehen Euer hochfürstl. Durchl. in der nemblichen Ordnung, wie wir von Compagnie zu Compagnie marchiret seyn, gnädigst zu vernehmen, welcher gestalten das Capitaneat von:

Czernabara das erste war, wo wir in den uns committirten Geschäft angefangen. Es lieget diese Compag(ni)e in dem Sabaczer District zwischen den Sau-Strohm und der Compag(ni)e von Berniovar. Hat auch vor sich zu seiner Gräniz den Fluss Trina, über denselben das jenige Slavonien, welches von denen Türkhen bey der Gräniz-Schaydung abgetretten worde. Bewacht die vier Tschartackhen — Jordan, Czernabara, Badovinze, und die beym Lazareth stehende, und solle nicht minder die fünfte beym Ausfluss der Trina in den Sau-Strohm errichten. An Dorfschaften besizet solche nebst Czernabara nicht mehr wie Schokaz und Badovinze, hat aber in dem wenig ihme angezeigten Terrain dennoch so villes Spatium, dass es mit seiner Compagnie, obgleich darinnen zu **Anlegung einiger** Weingärten kheine Bequemlichkeit ist, sattsamb bestehen, und desto mehr in Akherbau pflegen khönne, bey welchen Umständen dan, da weder ein Ueberfluss noch Abgang, oder sonstige Vermischung mit dem Contribuenten sich gezeiget, mann auch kheine anderweithe Änderung darbey treffen wollen, — wie mann dan auch aus eben dergleichen Ursachen das zweyte.

Berniovarer Capitaneat in dem nemblichen Statu gelassen, wie selbiges gefunden worden. Es hatte nembl. diese Compag(ni)e die zwey Dörfer, Neu Berniovar und Jossova. Auch etliche wenige Häuser bey Alt Berniovar stehen, und müsste darneben die fünf Tschartackhen — Pegoffzy, Duboviza, Neu und Alt Berniovar, auch Jossova bewachen. Sothane Tschartackhen seynd theills nach denen Dorfschaften genennet, weillen diese in der Nähe von denen Tschartackhen, und diese gleich and denen Gränizen errichtet seynd. Die Compagnie an sich selbsten aber liget noch in dem Sabaczer District, hart an der Türckh(isch)e Gräniz, wo das Gebürg Czer seinen Anfang nimbt. Und gleichwie es rechter Handt sich mit dem Czernababarer Capitaneat confiniret, also hat es linker Handt.

Die dritte gleichfahls an der Türckh(isch)e Gräniz im hohen Gebürge bereiths aber in dem Jadraer District ligende Compag(ni)e von Zikote oder Novivarosch. Diese dritte Compag(ni)e hatte an denen vori gen vier. Dörfern, als Novivarosch oder ehedeme genannt Bukovina, dan Alt Zikote, so ganz verödet, item Grassova und Velkosella nicht nur allzu sparsambes Territorium, sondern es äusserte sich auf zugleich, dass das schon seith einigen Jahren von Euer hochfürstl. Durchl. zurückh zu ziehen anbefohlene Bauern Dorf Presovize noch allzeit an der Gräniz geduldet, nicht minder der Bauer an der Likodra, nebst seinen Befreunden, Söhnen, und Töchtern in seinen ehemahligen Posses gelassen worden. Das Dorf Presovize, da es von unterschiedlichen Familien zusamben gesezet, und allerhandt Grosi, auch Desertionen von ihnen zu vermuthen, hat mann nach vollbrachter Fexung von der Gräniz zu nehmen, und dargegen solches dieser Compag(ni)e zu übergeben, dem Bauern an der Likodra hingegen, nachdeme er wohl verbauet und bis daher seine Prastanda erleget, in so lang bey seinem Hof, undt Grundstückhen zu gestatten disponiret, bis etwa gegenwärtige Zikoter Compag(ni)e in ihren Completen Standt gelangen. Folgsamb auch den von diesem Bauern an den Bach Likodra geniessenden Terrain benöbtiget haben wirdet, mit denen bis daher zu beszen gehalten vier Tschartackhen — Medurize, Novi Varosch, Alt Zikote und Grassova — hat es einige Abänderung nicht nöthig gehabt.

Dahero mannvon jezt erzehlter Zikoter Compag(ni)e an die viertlinkher Handt daran stossende Bellazerquaeer geruckhet, die ebenfahls sehr weniges und meist unbrauchbares Erdtreichs besessen, auch mitten unter sich, dass an der Gräniz gestandene Bauern Dorf Basta gehabt, in Erwegung dessen mann auch dieses Dorf nach vollbrachter Fexung, und wan die Compagnie bis auf 100 Köpf angewachsen seyn wirdet, diesem Capitaneat abzugeben, selbigen auch von der lincker Handt daran stossenden Vailovaer Compag(ni)e beide Dorfstellen, Lopadna und Stanina Reka, beyzutheyllen für gutt befunden, gestalten in der nachherigen Visitation sich gezeiget, dass die Vajlovaer Compag(ni)e desto weitschichtigeres Territorium behalten thue. Die Bellazerquaeer Compag(ni)e im Gegentheill mit denen ehehin genossenen dreyen schlechten Dorfstellen — Bellazerqua, Stave und Bratatschiz niemahlen sich hätte erfähren khönnen. Bey

solcher Entheillung aber überkhommet selbe sattsambes Spatium, und hat in allen 6 Dörfer, ingleichen von Seithen der Vajlovaer Compag(ni) zur Dienstleistung noch die zwey Tschartackhen — Mrzky und Dragodal, welche unweith bey denen Dörfer, Lopadna und Stanina Reka stehen, erlanget. Folgsamb nebst diesen zweyen, und denen vorhin schon bey Bellazerqua, Stave und Bratatschiz erbauet, auch darnach genenten Tschartackhen anjezo in allen fünf zu besorgen. Man auch des Darfürhaltens ware, dass zwischen Mrzky und Dragodal, weillen diese etwas weithers von einander placiret worden, auf den Berg Bogarovaz die sechste zu errichten khommete. Sonsten thuet sich dise Compag(ni)e allbereiths in den Vajlovaer District, jedoch nur an der Gräniz erstreckhen. Die Zikoter hingegen liget völlig in dem Jadraer District.

Die fünfte Compag(ni)e ware die von Vajlova, welche nebst denen zu Vajlova fruchtenden Grundstückhen auch längst dem Gebürg, so an der Gräniz laufet, und ihren grossen Felsen und dickhen Waldungen halber nicht gebraucht werden khan, desto mehrere Grundstückh genossen, also, dass mann denen beiden zu recht und lincker Handt gelegenen Bellazerqua und Oschezenizer Compag(ni)e einige Anhilf leisten khönnen; immassen der erstern, wie gesagt, beide Dörfer, Lopadna und Stanina Reka, der zweyten hingegen das Dorf Mratasick mit denen darzu gehörigen Gründten abgetretten worden. Behielte solchemnach diese Compag(ni)e über die zu Vajlova besizende Grundstückhe die fünf Dörfer — Snodan, Presovize, Leskoviz, Ramlie und Rebell, dan auch vier Tschartackhen, als Rebell, Potschinta, Leskoviz und Patscheffze, und wäre die fünfte auf den Berg Camanz zu erbauen der Antrag. Nebst obbesagten Dörfern hat diese Compag(ni)e nicht minder hin und wider einige Predien, die aber von kheiner gähr zu grossen Consideration seynd, massen in einigen nicht mehr, dan ein oder die andere Haushaltung ware, sich auch würckh(lich)e nach Geständnus deren Kneesen und Unterthannen dargethann hatte, dass in siben bey Rebell herumb gewesten türckh(isch)en Dörfern nicht mehr, dan 11 Familien gewohnet hatten.

Der Orth Vajlova sodan, ob er gleich nicht an der Gräniz, so ist er doch nicht weith vom impracticablen Gebürg, welches bis an die Gräniz sich extendiret, und übrigens nicht allein gleich bey Acquirirung der Provinz der National Miliz die Possession darüber aufgetragen, sondern auch noch in vorigen Kriegszeiten beständig durch die Heyduckhen besezet gewesen. Es ist auch ein gutte und vorthellhaftige Schanz mit mehreren Tschartackhen allda, die das Landt in Gehorsamb zu halten, auch den etwa einbrechenden Feundt treffliche Gegenwöhr zu leisten vermag.

Die sechste Compag(ni)e ist Oschezeniza an den hohen Gebürg Czernagora, und liget zum Theill in Vajlovaer, theills in Pallescher District (!). Hatte wegen Bekhemmigkeit des Terrains von der vorbenannten Vajlovaer Compag(ni)e das Dorf Mratasick mit denen darin befind(lich)en Leuthen empfangen Vorhin aber die Dorfstellen Ropun, Oschezeniza, Vlaigoffzky und Planiniza possediret, fugleich auch die an denen Gränizen aufgestellte vier Tschartacken — Kertschmar, Oschezeniza, Presie und Planiniza in ihrer Verwahrung gehabt, mit welcher es auch seine Bewandtnus zu haben.

Gleich an dieser sechsten stehet die siebende Compag(ni)e von Bronjari, zumahlen nun bey respectu deren sechs Tschartackhen — Druschediz, Tignia, Dometinopole, Maglian, Jantschy, Roschtschy, — einige Mutation nicht nöttig vorzukehren ware. Also hat mann hingegen bedachte seyn müssen, dieser in dem Rudniker District, und zwar ebenfahls in dem Czernagorer Gebürg gelegener Compag(ni)e wegen des villen unnutzen Terrains einige Aushilf zu thuen, solchemnach die Egalisirung dermassen zu treffen, dass nebst denen Dorfschaften Bronjari, Dometinopole, Kostaniza, Lentisch und Miokoffzhe, das zwischen der Nazional Miliz und denen Bauren ehedeme schon entzweite Dorf Susojeffze (wo in dem von Seithen der Contribuenten behaubten Theill nur drey Familien verbleiben) gänzlich dan ein etwelch weniger Grundt von dem Dorf Teotschin zu desto fueglicherer Stiftung der Separation dem Militari eingeraumbet, dieser Compag(ni)e nicht minder das bey Miokoffze hart anligende Heyduckhen-Dorf Goriomniza, welches von dem lincker Handt anstossenden Czaczaker Capitaneat dependirete, zugeschreiben worden, umb willen.

Eben benannte achte Compag(ni)e, die gleich der vorigen und der hernachfolgenden unter dem Rudniker District begriffen, mit denen ihrverbleibenden sechs Dörfern — Kaminiza, Trebuschan, Czaczak, Lubich, Moissina und Ostra satzsambes Spatium, das Dorf Ostra allein auch solche weithschichtigen Grundt sowohl auf denen anhöhen, als gegen der Morava umb sich hat, dass selbes vilmehr einen Überfluss, dan einigen Mangel zu beförchten hätte, wan auch die an der Morava in der Ebene ligende Grundtstückh überschwemmet werden solten. Wannhero mann auch in Consideration, dass das subsequierende Zwetkaer Capitaneat desto kleineres Territorium occupire, auch noch darzue das beste Dorf Graboviza wegen allzuweither Laage in dem Landt verliehren müessen, man noch einen Theill von diesen Ostrovaer Grundstückhen, und zwar, welcher zwischen beiden aus dem honen Gebürg durch das Landt über zwar in die Morava fließende Bach Buckoviz und Betschan befindlich, obbedeutter Zwetkaer Compag(ni)e zurepartiret hat, mit welcher Abgebung zwar die Tschartackhen Lohn bey der Czaczaker Compag(ni)e in Abgang und dargegen bey Zwetka in Zeuwach khommet; dainoch aor jertz beschreibender Compag(ni)e die fünf Tschartackhen Kaminiza, Trebuschan, Belluga, Sablatje und Negroschory, auch die neu verfertigte und mit vier Tschartackhen umgebene wohl verwahrte Schanz zu bewachen. Mann auch desto nuzlichere dienst von dieser anzuhoffen hat, als sie hart an der Gräniz, und zwar an der nemblichen Gegend stehet, allwo von oft ernenneten Czaczak aus eine grosse Landstrass', die mit grossen beladenen Wägen practiciret werden khan, nach den zwischen den harten Gebürd exstruirten türckh(isch)en Schloss Uschiza zuegehen thuet.

Die Zwetkaer Compag(ni)e ware die neunte, und hatte ein sehr enges, jedoch zum anbauen nicht untaugliches Terrain, und muste das alzuweith in dem Landt einwerths gelegene Dorf Graboviza fahren lassen. Dannhero mann ihr vorberührten Grundt Ostra, ingleichen von der hernach khommenden Vittanoffzer Compag(ni)e das Dorf Pretoke abtreten machen, damit sie auch gleich denen anderen Compag(ni)en auf den kompletten Standt hinlänglichlichen Unterhalt schöpfen möge, wie sie dan auch in Zukunfft nebst obbedeutten Theill deren Ostraer Gründten die Dorfschaften Pretoke, Presnize, Adarne, Lugivaz, Daminig und Zwetka, dan die von Czaczak übernommene Tschartackhen Lohn, nicht minder die vier Tschartackhen — Obrova, Dragoffze, Adarne und Oblanity beybehalten wird.

Die zehende Compag(ni)e ist Krakojevaz, und die eylffte Wittanoffze. Gleichwie nun dise zweyte hart an der die kays. und türckh(isch)en Landt dahier entscheidende Morava zwischen beiden Capitaneaten von Zwetka und Stallaty dergestalten placiret ist, dass solche den schmahlen zwischen der Morava und beiden Gebürgen, Gollotschello und Gottlanick befindl(ich)en und der Inundation zum Theill exponirten, dan auch bey Vittanoffze sich einwerths zwischen eben besagten beiden Gebürgen in den District sich erstreckhenden Streif-Landes besizen wird. Also thuet die Krakojevazer Compag(ni)e hingegen von seiner zu Krakojevaz habenden Schanz angleich hinter vorbemelten zweyen Gebürgen seine Dorfschaften ansetzen, folgsamb die im Landt gehabte drey schöne Dorfstellen — Kikojeffze, Sresoiz und Zumiza verlassen, und dargegen die von wenigen Familien zusamben gesezte Orth Gollotschello, Libniza, Tschestin, Grosniza, und etwas von dem bratscher Grundt übernehmen, dergestalten zwar, dass dieser Krakojevazer Compag(ni)e nebst solche benenneten vier Dorfschaften auch Krakojevaz mit ihren Gründten, und Saboiniza, dan die an der Landtstrass'ligende beide Orth, Devi Bagordan und Pataczina, welche zwey jedoch der Compag(ni)e wegen der auf der Landtstrass zu prastirenden diensten mehrers zum Last, als Vorth(ei)l gereichen, zur hinkünftigen Nuznüessung eingantwortet worden. Die Vittanoffzer Compag(ni)e empfanget ex parte cammerali das Dorf Bueckzinovaz, und gibet dargegen das Dorf Garannoffze, weillen dieses allzuweith in dem Landt, Buckzinovaz aber zu nahe an der Gräniz. Desgleichen verwechselet diese Compag(ni)e mit der von Stallaty das Dorf Woschanoffze gegen Medvedia, da dieses herwärts Vittanoffze, jenes im Gegentheill näher zu Stallaty gelegen ist. In allen aber conserviret bey sothanner Mutirung die Vittanoffzer Compag(ni)e die Dorfschaften Gunzate, Knitie, Guberevaz, Godaschiz, Stubal, Derbengraboviz, Bukzinovaz und Medvedia; sodann die Tschartackhen Garanoffze, Bukoschello, Stubal, Vittanoffze, Losna, Derbengrabovaz, Bogdani, Medvedia und Ivagna, wovon zwar

die drey erstern durch die Krakojevazer Compag(ni)e bewachtet werden, dagegen ist nebst der Tschartackhen bey Vittanoffze auch eine Schanz, die, nebst der Krakojevazer, das Landt gegen den Feindt in desto besserer Defension erhalten solten, dazumahlen eben bey diesen Vittanoffzer Capitaneat die Türckhen zwey Schanzen gegenüber, und darbey noch die Avantage von dem schifreichen Fluss Ivana haben, der zwischen der Tschartackhen Garanoffze und Buckotshall in die Morava sich ergiessen thuet. |

Occasione Berührung der Compag(ni)e von Krakojevaz haben wir auch gehors. anzuzeigen unvergessen wollen, welchergestalten nebst denen bereiths recensirt an das Cammerale verfallenden heyduckhen Dörfern noch ein aderer Orth nähmens Ramatie mit ihren Innwohnern an das Provisorat gelange. Allermass der H. Obercapitain Stanissa sothanne Insassen von Ramatie dazumahlen ex Turcico herüber gelockhet, und die schuldige Recompensation vor die eo tempore an die National Miliz abgegebene Mutnizer Bauren, die nunmehr ohne deme ihr Dorf, dafin ganz dichte an der Gräniz stehen, hätten quittiren müssen, leisten wollen, wan anderes der von ihme H. Obercapitain zur Uebernahm' invitirte Provisor diesen Dorfsteile nicht selbstn hätte fahren lassen.

Stallaty ist die zwölfte Compag(ni)e, welche von Vittanoffze an, bis auf Stallaty die schmahlen zwischen der Morava, wo sie an der Tschartackhen Glissura aufhöret, die Gräniz zu machen, und den längst herunter gehenden Gebürg befindl(ich)e Situation von sothanner Tschartackhen an hingegen sowohl jenseiths einige Dorfstellen, als dieseiths verschiedene nuzbare Predien besizet, auch sich von der andere Seite der Morava mit der Compag(ni)e von Parakin, auf dieser Seithen aber mit der von Ravna begränzet. Mit diser Compag(ni)e hat mann ausser der bey Vittanoffze angerechter Abänderung, womit die zwey Tschartackhen, Medvedia und Ivagna, an das Vittanoffzer Capitaneat gediehen, nichts weithers vorgekehret, hat mithin die ehedeme possedirte Dorfschaften Drinova, Kuklin, Jasseka, Woschanoffze und Makreschan, dan Stallaty, Maskary, Germanovaz und Kottun, nebst einige Predien noch ferners zu non fructiren, die erstere fünf seynd von sehr schlechter Consideration, und mögen in solche ville Familien nicht angesetzt werden. Die Tschartackhen, so furohin von dieser Compag(ni)e zu respiciren, seynd Stupania, Kuklin, Jasseka, Makreschan, Glissura und Germanovaz.

Nach der Stallater Compag(ni)e khommet die dreyzehenden an der Gräniz stahende Parakiner Compag(ni)e. Diese behaltet gleichfahls gegen den Ressoazer Capitaneat zu die and den Berg Baba nächst der Gräniz vor diesen schon gefruchtete Gegenden, und nicht minder bey Parakin gegen die Stallatier Compag(ni)e, den ganzen Terrain, welcher jenseiths des bey Parakin vorbe y fließenden Bach Czerniza ruhet, also zwar, dass sie anmit die zwey Dörfer von denen Unterthannen Vidova und Schabse, bey dem Berg Baba, auch das mitten unter denen Heyduckhen gestandene Orth Buliani, alle drey aber von der Gräniz nicht über eine Stundt' entfernt, Dörfer bekhommet, dagegen den ganzen Terrain verliehret, welchen bedeuete Parakiner Compag(ni)e zwischen vormentionirten Bach Czerniza, und ruetzwerths an der Morava bey den an dorth abgebrannten Bruckhen aufgestellte Ravnaer Compag(ni)e genossen hat, anjezo auch für die Contribuenten desto bequember abgetretten wird, als obbedeuete drey Dörfer zuruckh von der Gräniz und bey Parakin in das dortig veröedete Weingebürg auf sothannen dieseiths der Czerniza quittirenden Grundt zusamben gezogen werden können. Es behaubtet demnach sothanne Compag(ni)e Mirilovaz, Bosniack, Buliani, Ober und Unter Mutniza, Plana, Vidova, Schabse und Parakin einige Tschartackhen, welche sich bey der Stallatier Compag(ni)e endigen, aber hat diese Compag(ni)e gar nichts, sondern nur ausgestellte drey Posten — Glasseviz, Plana und Kresbinaz, und khönte auch den viertten bey Vidovaz zwischen der Stallatier Tschartackhen Germanovaz und den Posto Parakin errichten, und andurch die Stätte Patroullirung in der selbiger Gegend unterhalten, nachdem jezt ged(acht)e Orth Vidova ohne dis gahr bloss gegen der Gräniz stehet. Das Orth Parakin, wo auch das Contumaz-Haus stehet, ist der ausserste Orth auf der Landtstrass gegen die türkh(isch)e Gräniz zu, und verrichtet dieser Ursachen wegen mit Escortirung deren Pass, und Messagiert, auch Bestellung deren Briefschaften und Bewachung des Contumaz-Haus desto beschwährlichere dienste.

Die vierzehende und letzte auf der Gräniz aufgestellte lincker Handt schon an die bannatische District anklebende Compag(ni)e, ist die Ressoaver welcher mann zu ihrer Subsistenz die Dörfer Neu und Alt Sena, Neu und Alt Miressova, Allakia und Bagniovack, nebst einigen Predyeu zuegewiesen hat. Neu Miressova ist halb von Unterthannen, und halb von Heyduckhen, Allakia aber von contribuirenden Familien bewohnt gewesen. Die Predien Verbovaz, Okavaniz und Timar waren ebenfahls vermischet, nun aber völlig der Miliz eingeraumbet, da diese dargegen das unweith Ressoava stehende Dorf Orasch, worinnen verschiedene Heyduckhen Familien gewohnt gänzlichen säubern, und es denen Contribuenten einzig überlassen müssen. Wohlbelmte Compag(ni)e hat fünf Posti bey Ober und Unter Sena, bey Miressova, Klaffzina und auf dem Berg Obiverovaz zu bewachen. Und nicht minder das von villen Jahren her übrig geblibene, und mit 12 hohen Thürnen von starckhen Gemauer versehen Schloss Ressoava zu besorgen. Liget mit ihren Dorfschaften an dem harten, und gahr nicht zu practicirenden Gebürgen Ravaniza, Poregniza, Bonary, Presoviza und Dobravoda, die bey Sena den Anfang nehmen, und bis an die bannatische District fortthauen, auch sich in der Breite von der türkh(ische) Gräniz bis in das Landt an manchen Orthten auch bey drey Stundten extendiren thuen, dargestalten zwar, dass mann nicht allein die Posti etwas rückwerkhs in das Landt retiriren müssen, sondern auch nur den genussbaren Terrain allein, so längst disem Gebürg zu finden, dem Capitaneat zuezuwerfen vermacht.

Nach so beschribenen an der Gräniz stehenden Compag(ni)e khommet die Possarovizer, welche die allda aufgezeichnete Grundstückh, ingleichen zu Gradisca auf ungeffehr 50 Familien, dan zwischen den Beg-Fluss und der Bannatischen Gräniz die designirten oeden Plätz benebst dem Predio Protarize, dan Ram mit denen darzue gehörigen eldern und Wiesen-Fruchten khönte, da ohne dies bey Ram einige Contribuenten nicht seynd, und solcher Plaz ihnen umb so mehr zu gönnen als verschidene zu Possaroviz an Grundstückhen ganz armen Heyduckhen, wie auch die zur Completirung der Compagnie aufzubringende Köpffin obbemelte beide Orth zu verlegen, und solcher gestalten die dortige unbewohnte Gegenden zu kultiviren wären. Gleichwie aber Possaroviz eine Schanz ist, zu Gradisca nicht weniger eine von der Kays. Generalität aufgeworfen worden, und Ram mit ihren alten gemauerten Thürnen noch von alten Zeiten restiret, also seynd auch solche drey Posti von der Possarovizer Compag(ni)e sowohl wegen der dortigen zu Raubereyen sehr bequemben Situation-Sperrung der Donau, auch Schutz und Erhaltung der Schanz zu bewachen verordnet worden.

Die noch übrige drey Compagnien ligen auf der grossen Landtstrass, und seynd Ravna, Hassan Basha Palanka und Krozka.

Die erste liget an der Landtstrass bey der grosse Passage über die Morava, anderthalb Stundt einwerths von Parakin. Und gleichwie mann der Compag(ni)e das ganze Ravna dies und jenseiths der Morava, die Dörfer Hann, Raschovize und Jehovaz, mit welchen es an die jagodiner Grundt anstosset, in Parakiner District aber von der andere Seithen der Morava noch einige Predia benebst der zu Raschovize in der Morava ligen Insul zurepartiret, also musten hingegen die in Jagodina bis dahero geweste Heyduckhen weckhgezogen werden in Betrachtung, dass Jagodina ein regulirte Besatzung hat, und der dortige H. Commandant die etwa zu spendirenden Briefschaften oder anderweithe Verschickungen durch die ihme beygegebene Ordonanzen khan beschehen lassen, und die zu leistende Escortirung ohne zu Jagodina abgelöset zu werden, von Czupria bis nacher Devibagordan gehen mögen.

Von der zu Ravna auferbauende Schanz ist schon Meldung geschehen. Dahero wir zur zweyten auf der Landtstrass befind(ich)e Compag(ni)e schritten, welche nach den Orth Hassa Basha Palanka getaufet worden ist. Es liget solches auf der Halbscheydt von Weeg zwischen Jagodina und Belgrad, hat umb sich die dortige Grundstückh, und verschidene Predia, wie auch auf der Landtstrass von Belgrad gegen Rudnick seith anderthalb Jahren das Dorf Verbiza auf hohen Befehl Euer hochfürst(lich)e Durchl. angesezet, weillen auf dieser ganze acht Stundeulang daurenden Strass zwischen Sibniza und Zresnoviza einige Seele nicht anzutreffen, und dahero dan Provisorien-Dorf aufzustellen angeordnet war. Nachdeme aber hierzue die Unterthannen ermangelt, sonsten auch für

gutt befinden worden, dass einige Heyduckhen bey dem continuirenden Bergwerckhs-Bau unter weegs auf gegenwärtiger audniker Strass theills für die zu leistende Escortirungen, als andere Verschickh, und Ablösungen angestellet werden solten, also hat mann auch bey diesen Umständen, und da der Grundt eben in jene Verwüstung gerathen dörfte, aus welcher er durch die Heyduckhen gebracht worde, wan selbes wider unbewohnten gelassen würde, die dahin gesezte Heyduckhen bis auf höhere Determination nicht delogiren wollen, da auch in diesen Fahl mit diesen Verbizer Heyduckhen bey Hassan Basha Palanka ihrer Unterbringung halber anderweithe Disposition gemacht werden müste.

Die Krozkaer Compag(ni)e ist drey starckhe (Stunde?) von Belgrad, und fünf von Hassan Basha Palanka, und hat nebst einigen Predien auch den Orth Kollar, wovor diesem ein Capitain angestellet war; anjezo aber unter die Krozkaer gesteckhet worden ist, nachdeme ansonst eine über die von Hof aus approbirte Anzahl gewesen ware.

Hierinnen nun bestunde (!) Eintheilung deren Compag(ni)en nach ihren nuzniessenden Grundstückhen, und ergibt sich, dass sie zwischen gross, mittlen und kleinen Dorfschaften etlich und neunzig besizen. Dargegen aber auch 10 Schanzen und 70 Tschartackhen und Posten zu besorgen, und allenthalben mit Wachten zu besezen tägl(ich)e von Compag(ni)e zu Compag(ni)e und von Tschartackhen zu Tschartackhen längst der Gräniz unter die Obsicht (!) eines Corporalens zu patrouilliren, in dem Landt auf die Raubereyen Obacht zu geben, und sodann die grosse Landstrass zur Bequemblichkeit deren Reysenden sicher zu stellen. Die Ordonanzen sowohl nacher Belgrad, als an die übrige in diesem Königreich Servien aufgestellte vier Commendanten abzugeben haben, weithershin auch die Escortirungen und übrige militärische Dienstleistungen, ohne denen bey denen neuen Schänzen gethannen arbeithen und sondere einiger Vergeltung neu verfertigten Tschertackhen Mention zu machen, zu prestiren gehalten seynd.

Die Stärckhe jeglicher Compag(ni)e und den Abgang von dem completen Standt werde Euer hochfürst Durchl. aus denen mit denen Prothocollen eingeschickhten Muster-Listen gnädigst ersehen haben.

Nichts destoweniger schliessen wir hiemit eine Haupt-Tabella über all und jede Compag(ni)e bey, woraus ihr völliger Standt eruiret werden mag. Wir seynd auch der unterthänigste Persuasion mit sothanner Musterung unserer Schuldigkeit rechtens nachgelebet zu haben, dadurch die Beschreibung deren Familien, Kindern, und Anverwandten von Zeit zu Zeit ihr Zuwachs abgenommen: auch deme andurch vorgebauet werden khönte, wan sie sich über den completen Standt zu vermehren trachten wolten, da dan jedesmahlen der Überschuss unter Contribuenten gesteckhet werden mag.

Von jemm aus Contribuenten zur Miliz übergegangene Persohnen hat mann so wenig angetroffen, dass wegen deren darunter unterloffenen (!) Umständen, wie sie desertiret, und auf die Condition sich unter die Heyduckhen begeben zu dörffen, wider zuruck verfüret, darvon kheine Attention zu machen, sintenmahlen aber dennoch ungefähr zwey oder höchstens drey an die Provisorat restituiret worden, also seynd auch die vor drey Jahren mit Mutniza abgegebene Unterthannen durch die zu Ramatie befindl(ich)e ersezet worden, gleich auch zu mehrer Gleichstellung oftbemelter Obercapitaine noch andere ex Turcico herüber gezogen, und unter das Jagodin und Parakiner Provisorat abgegeben hat.

Damit aber gleichwohlen fürohin derley Ungebürnissen mit einer etwalihen Verlässlichkeit eingestellet, eine militärische Ordnung eingelaittet, alle Unterschleif und verbottene Unterhandlungen abgethann, folgsamb der allerhöchste Dienst alleinig consideriret werden möge, so gelieben Euer hochfürstl(ich)e Durchl. aus denen beygeheften Articlen grädigst zu ersehen, wie mann die sambentl(ich)e Compag(ni)e vor jedesmahliger Musterung schwöhren lassen, denen mann noch à parte, und zwar an jeglichen Capitaine ins besondere beygehende wenige Belehrung durch ein schriftliches Decretum unter der Hoffnung ausgefertiget, dass Euer hochfürst(ich)e Durchl. solches gnädigst approbiren werden, als alleinig solche Vorsehungen darinnen begriffen, die mann bey Durchreisung deren Capitaniaten zu annotiren. Sodann aber darüber die benötigte Avertissements auszustellen für nöttig ermessen hatte. Hiernächst aber zu dero gnädigste Resolution anheim geben, ob nicht der allerhöchste Dienst erfordere, dass wegen der

Handelschaft und Abnehmung des kays. Salzes unter der Miliz ebenfahls einige Ordnung eingeführet werde.

Es ist zwar nicht ohne, und eine gahr zu clare Wahrheit, dass Euer hochfürst(liche) Durchl. schon ihre hohe Befehle conform deren allergnädigst Kays(erlichen) Anordnungen wegen Übernahm des Salzes aus denen kays. Leegstätten an die respective Ober und andere Capitanaittes verflieget haben, nebst deme auch bethont, dass die Heyduckhen mannigfältig und sehr velle Contrabanden eingebracht, und von dem ihnen zuekhommenen Drittel nahmhafte Aushilf gehabt, mithin auch fast in kheinen Zweifel gezogen worden, ob dero hohe Befehle nicht solten vollzohen, und mit aller Gebühr respectiret worden seyn. Indeme aber anjezo durch die beschehene Musterung clarlich remonstriret wird, wie velle Haushaltung verheurathet und unverheurathete Brüder, oder andere Familien vorhanden, wornach der Calculus vermög der Kays. Verordnung entworfen, jeglicher Compag(nie) der Salz-Vorlaag bedeutet, auch der von wegen des Contraband profitirende Genuss jedesmahlen von dem abzunehmenden Quanto defalciret werden khönte. Also beruehet es auch bey dero höchsten Decision, ob selbe diese unsere zu Beförderung des allerhöchsten Interesse hervor gebrachte Question werden für genehm halten, und hernach das Nähere an die gesambte National Miliz ausstellen lassen wollen.

Belangend die Handelschaft, da sehen Euer hochfürst. Durchl. ohne deme, dass das äus erste von denen Gränzen denen Landts-Heyduckhen seye zuegetheillet worden, die nunmehr unter sich alle Gelegenheit haben, unter gutter Einverständnus ihrer Cammeradtschaften alle erdenckliche Vortheyll zu gebrauchen, die Mauthen zu umgehen, ja selbst die auf denen Tschartackhen ausgesetzte Wachten zu hintergehen, oder auch mittels ihrer Correspondenz allerhandt Unterschleif zu committiren. Wir preseindiren (?) von einer wissentlichen Thätigkeit, vermuthen das beste, und halten davor, dass zu mehrer Sicherheit dessen, und zu Behöbung aller Soupcons vorträglicher wäre, wan ihnen Heyduckhen der gänzliche Handel untersaget, und bey schwäher Straf verboten würde, wordurch man dem wachhaltenden Heyduckhen desto grössere Begirde zu Observirung deren an der Gräniz mit dem Unterthann etwa unternehmenden chosi erweckete, dem Unterthann dargegen ad contribuendum neuere Cräften zuewachseten, wan man ihme die Handlung alleinig permittiren thätte. Nebst deme khönnen die Heyduckhen solche ohne einiger beschwärdte quittiren, nachdeme ihnen nunmehr schon so velle Terrain zuegetheillet worde, dass sie sich bey Anwendend etwelche Mühe gahr wohl damit ernähren mögen. Es dörfte aber eben die der Nation angewohnte Handlung die Ursach seyn, warumben so mannigfältigschöner ihnen angewisener Terrain in die Veröedung gerathen, und nicht angebauet worden.

Nun haben, Euer hochfürstl. Durchl. wir auch wegen der grossen Hauptstrass, die ebenfahls von der National Miliz besezet ist, die gehor(sam)ste Anzeige zu thuen, was massen wir bey Visitirung solcher in Erfahrung gebracht, ob bey auskhommenden Vorspannen der Krozkaer Unterthann unterweegs bis nacher Patozna, oder wohl gahr nacher Jagodina nicht abgelöset, oder aber umb sein Viehe nicht völlig zu Grundt zu bringen, in dem Semendrianer District auf das nächste Dorf zu fahren gemüssiget wurde, welches folgsamb wider das nächste Dorf suchen, und also von einen zum andere den ganzen Semendriaer District durchpassiren thätten, bis sie endlichen wider bey Jagodina auf die Landtstrass gereichten. Alldie wellen aber andurch die Landtstrass auch die Ursach verlassen wurde, warumben die Miliz an die Landtstrass gestellt worden. Also haben wir dieses zu dero gnädigste Remedur gehor(sam)st zu hinterbringen, und dieses Expediens in Vorschlag zu bringen uns erkhnen wollen ob Euer hochfürstl. Durchl. nicht für gutt findeten, dass sothanne auf der Landtstrasse wohnende National Miliz, nachdeme sie zwischen denen Unterthannen deren Grundstückhen profitiret, auch nicht repondiren khönte, dafern auf denen abseithigen Weegen einiges Unglückh sich eraignen solte, die kleine von Wochen zu Wochen sich entäusserende Vorspannen prästiret. Dargegen die grösseren Vorspannen, welche dis Jahr über nicht so frequent khommen, gleichwohlen darzue die ganze District zu Hilf genohmen werden müssen, durch die Unterthannen abgereicht wurden. Aber auch dieses hanget von dero hochehlauchten Ermessen ab, und wir erindern muss schliesslichen, was dieselbe uns in der

mitgegebenen Instruction wegen Salarirung deren Corporallen ex motivo der durch das löbl. Kriegs-Commissariat-Ambt in Wien bey einem hochlöbl(ich)en Kays. Hof-Kriegs-Rath beschehenen Vorstellung aufgetragen haben, dass nembl(ich)en die bey der Slavonischeu Miliz befindl(ich)en Corporallen einigen Soldt nicht empfangen, folgsamb wan man die Servische Miliz anders bezahlete, nur zu üblen Consequenz Anlass gebete, gleichwie nun zwischen denen Off(ici)ren eine schlechte Zahlungs Differenz ist, und fast ein gleiches Betragen wird, was ein Off(ici)r zu Pferd bey der Slavonischen mehr, dan der zu Fuess, hingegen aber bey der Servischen in einer Gleichheit ziehet. Als wäre auch nöttig zu wissen, ob der Corporal in Slavonien mit solchen mühesamben fatiquen seine Dienste, wie der in Servien leisten thue, da wir nemblichen in Erforschung deren von der Miliz prastirendeu Diensten wahrgenohmen, welchergestalten darvon der meist und grösste last von allen Patrouillirungen, Commanden und übrige militarische Dienst-Beschwärllichkeiten auf den Corporallen thue. Mithin auch wohl meritirte, dass ihme eine etwelche Vergeltung abgerechet, und dadurch einige Lust eyferigerer Dienung gemacht wurde. Wir haben auch in diesen Absehen für jeden Corporallen auf 8 F. unmässgäbigst angetragen, und hiezue umb so unbedäutlicher einrathen wollen, als obbesagt Dienstleistungen denen Corporallen sich in deme vergrössern dass bey einer Compag(ni)e von 200 Köpfen und 50 Gehülfen nicht mehr wie sechs in effectivestandt passiret wereden. Wahr ist es, dass ausser zwey oder (!) Compag(ni)en noch zu Dato kheine Complet seye. Mithin auch die Dienstleistung für die Corporallen nicht so beschwärsamb anscheinen, ungehindert sie dennoch durch stättes Patrouillirung, und anderen Affaires dergestalten beschäftigt werde, dass man sie einiges Oty gahr nicht beschuldigen darf, wan sie anders ihre Schuldigkeit behörig observiren.

Der noch vorhandene Mangel deren Leuthen, und dass die Compag(ni)en noch nicht im completen Standt seynd, solle von deme seinen Ursprung haben, dass die Off(ici)re wegen der ihres Stabiliments halber solang ausgebliebenen Resolution sich auf nichts gewisses fundiren, und demnach auch die türckh(ische) Unterthannen nicht herüber lockhen khönen, weilien sie solche auf nichts verlässliches zu vertrösten vermöcht'ein'und andere Compag(ni)e auch nicht sufficientes Terrain hätten. Da aber dieses gehoben, und man mit denen Compagnien ein solche Gleichheit getroffen, dass nun jegliche bestehen und kheine sich mit einigen Mangel beclagen darf, so ist auch die Vergänzung deren Compag(ni)en desto ehender anzuhoffen, besonders wan dem zu Krakojevaz angesetzten H. Obercapitaine Stanissa Markovich (der bey seinen Landesleuthen denen Albanesern wohl beglaubet ist, in seinen Thun und Lassen, auch vor andern gutte Bescheidenheit bewiesen) durch unverbündliche Promessen zur Herüberbringung derley die Arbeith und Fatiquen gewohnten Leuthen animiret wurde, wodurch folglichen die Gränz wohl bewohndt, das Erdreich umbhearbeithet und endlichen auch sicheren Contr. zu machen wäre, dass mittels einer solchen Herüberbringung, und nachheriger Aufwachsung der Jugend die noch im Königreich Servien existirende öde Gründte und Wüsteneven populiret werde khönten, sintemahlen eben diese Vorhandene inhabitirten Örtner und Plätze, die doch alle Genussbahr aus Mangel deren Inwohnern herentgegen täglich in grössere Verderbung gerathen, zweymahl sovill gegen den bewohnten Theill gewisslichen ausmachen werdeu.

Nächst-deme haben wir, wie die zweyte Anlaag givet, dahin die Vorsehung gemacht, nach jeglicheu Capitaine, nachdem ihme ertheilter Extract über den Zuewachs und Abgang deroselben, wie auch dem löbl. Commissariat in Belgrad den Bericht erstatten solle, umb von Zeit zu Zeit ihre Stärckhe zu wissen, auch denen etwa intriguirenden Vortheillen, und gegen die Verteutschung mehrerer Familien einen Rigl schliessen zu khönnen. Nachdeme aber die Capitains des Schreibens unerfahren und sich in die formirung deren Extracten nicht wohl verstehen därfften, solchemnach zu Erreichung des subversirenden Intents für nützlicher angesehen wurde, wan jeglichen Obercapitains emhabiller der räzisch und teutsche Sprach hündige Fourier mit etwa 50 F. jährl(ich)en Besoldung zuegetheillet, sodann jeglicher Obercapitaine dahin instruiret würde, von denen seinem Commando unterstehende Compag(ni)e den Abgang und Zuewachs zu collisiren, folglich durch den beygegebenen Fourier, welcher zugleich bey denen jährl(ich)en Musterungen arbeiten müsste, zusamben schreiben, und hernach an

Behörde überbringen zu lassen. Also haben Euer hochfürstl. Durchl. wir ein solches unterthänigst vorzuschlagen uns anmassen wollen, auf dass, wan dieses unsere geringes Sentiment für genehm und gültig befunden würde, dieselbe hiernach bey denen hohen Instanzen zu applacieren und Erfolglassung des in allen auf 150 F. ansteigenden Gehalts zu interponiren geruhen möchten, wie wir bey nahe des gezimmenden Darfürhaltens seynd, es werde die hochlöbl. Hof-Mittlen in Combinirung der geringen Betragnus mit der darvor inducirenden Ordnungen, nachhero aber davon schöpfenden Nuzens mit ihrer Einwilligung gahr nicht beyseite stehen. Submittiren uns nicht destoweniger denen höhern Dejudicatum, und haben Euer hochfürstl. Durchl. zur weithern Erkantnus, und selbst beliebiger Abstellung zu übergeben, welcher gestalten die H(err)en Ober und andere Off(ici)rs von denen Compag(ni)en bey Eincassirung verschidener auf Unkosten gesunder Geldtern (desen die Compag(ni)en so weniges auch seynd mag unentberlich bedürftig seynd) hin und wider excediren, auch wohl der Capitaine zu seinen selbstigen Aigennuz vill zu sehr bedacht seynd dürfte, da nicht dan und wan diesfahls behöriges insehen gemacht wurde.

Und weillen endl. die Regalia Principis Dominantis an sich ihre plenam exceptionem haben, und von kheinen in präjudiz dessen etwas untergehandlet werden mag, mithin auch mehrerdeutt in dem Landt findl(ich)er National Miliz sich kheiner deren approptyren, oder aber zu Nachtheil dieser einige auswärtigen Persohnen und Unterthanen Gelegenheit geben solten, da nembl(ich)en die in denen ihnen zuegetheilten Territorio befindl(ich)en Waldungen, Wässer und Erdreich nur allein zu ihren Unterhalt und Gebrauch, kheinesweegs aber zu Treibung einiges Wuchers oder andere Absehens übergeben seynd. Also haben wir auch dieses zu Vermeydung aller dem allerhöchsten Interesse hierinnen zu geben khönnender Beeinträchtigungen mit einflissen zu lassen nicht umbgehen, danebst aber unsere gehor(sam)st gezimmende Bitte beysetzen sollen, dass Euer hochfürstl. Durchl. unsere in dem aufgehabten Commissions-Geschäft vollführte Operationen in hohen Gnaden aufnehmen, und solche uns ununterbrochen ange-deyhen lassen möchten, als vohin wir uns in tiefsten Respect empfehlen, und erstreben, Euer hochfürstl. Durchl.

Belgrad, den 3te X^{ber} 1728.
(Kriegsarchiv, Neoaquisita,
Fasz. 4, № 468, F. 13—29)

Unterthängst gehor(sam)ste
Joh. Jac. v. Terlichscron,
Dire, Obristleuthnant,
G. Brachvogell,
Ferdinandt Eyrich.

О свима о
налазиле, и шта

Број како је извршена смо- тра компаније, заједно са местом по којем је названа	Имена капетана који сада имају компаније	Дан и месец извршене смотре	Оберкапетани под којима је једна или друга компанија	Бројно сва Хајдуци
1. Црна Бара	Вук Исаковић	29. јун	Вук Исаковић	150
2. Прњавор	Јован Продановић	2. јул		150
3. Чикота или Нова Варош	Милош Неорговић (?)	5. „		150
4. Бела Црква	Била (?) Вуковић	7. „		150
5. Вељево	Јешо Вилешевић	14. и 15. јул		150
6. Осеченица	Јоахим В (...?) довић	20. јул		150
7. Броњари (?)	Филип Вуичић	11. септ.	Станислав Марковић	150
8. Чачак	Никола Ивановић	16. „		150
9. Цветке	Радоица Петровић	20. „		150
10. Крагујевац	Станислав Марковић	24. „		150
11. Витановци	Радован Марковић	27. „	150	
12. Сталаћ	Јох. Георг Херцог	2. нов.	Коста Димитер	150
13. Параћин	Коста Димитер	4. „		150
14. Равна или Ђуприја	Петко Павић	9. „		150
15. Сиена или Ресава	Јов. Поповић	13. „	Станислав Марковић	150
16. Пожаревац	Максим Продановић	17. „		150
17. Хасанпашина Паланка	Матија Кумановић	23. „		150
18. Гроцка	Нешко Радловић	26. „		150
Укупно:				2700

Будући да ваљевска компанија има 92 ожењене браће и рођака, може од њих да се попуни

ТАБЕЛА СМОТРЕ

О целокупној у Краљевини Србији налазеће се и у 18 компанија расподељене земаљске милиције, Београд, 30. 9

ТАБЕЛА СМОТРЕ

самнаест у Краљевини Србији налазећим се националним компанијама, како су се оне приликом године (1)728. изврш је од тога ожењено или нежењено, и шта та ефективна момчад има још уза се деце и друге родбине:

О стање одобрено кој компанији		Укупно тог пуног састава:	Од тог одобреног стања нађено је приликом смотре ефективно													Укупно свих тих:	Од ста дос	
Хусари	Помоћници		Капетани	Хаднаћи (поручници)		Харамбаше	Барјактари		Страж- мештери		Каплари		Редови					
		пешке		на коњу	пешке		на коњу	пешке	на коњу	пешке	на коњу	пешке	на коњу	пешаци или хајдуци	коњаници или хусари	помоћници	Укупно свих тих:	Пешака
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	72	21	7	114	68
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	71	12	—	97	69
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	21	10	—	45	119
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	54	7	—	75	86
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	123	46	10	193	17
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	63	17	—	94	77
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	136	24	—	174	4
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	140	27	5	186	—
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	80	21	1	116	60
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	140	46	46	246	—
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	140	39	15	208	—
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	127	25	—	166	13
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	86	46	—	146	54
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1	37	33	—	83	104
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	67	18	1	100	73
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1	60	40	3	116	81
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	51	36	7	108	89
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	78	26	5	123	62
900	900	4500	18	18	18	18	18	18	18	18	18	98	18	1546	494	100	2390	976

мањак, па према томе не би било потребно примати друге људе.

ТАБЕЛА СМОТРЕ

О целокупној у Краљевини Србији налазеће се и у 18 компанија расподељене земаљске милиције, Београд, 30. 9. 17...

ТАБЕЛА СМОТРЕ

аест у Краљевини Србији налазећим се националним компанијама, како су се оне приликом године (1)728. извршене од тога ожењено или нежењено, и шта та ефективна момчад има још уза се деце и друге родбине:

ање одобрено компанији		Укупно тог пуног састава:	Од тог одобреног стања нађено је приликом смотре ефективно													Укупно свих тих:	Од одобреног стања достаје:		
Хусари	Помоћници		Капетани	Хаднаћи (поручници)		Харамбаше	Барјактари		Страж-мештери		Каплари		Редови				Укупно свих тих:	Пешака	...
				пешке	на коњу		пешке	на коњу	пешке	на коњу	пешке	на коњу	пешаци или хајдучи	коњаници или хусари	помоћници				
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	72	21	7	114	68		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	71	12	—	97	69		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	21	10	—	45	119		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	54	7	—	75	86		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	123	46	10	193	17		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	63	17	—	94	77		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	136	24	—	174	4		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	140	27	5	186	—		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	80	21	1	116	60		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	140	46	46	246	—		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	140	39	15	208	—		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	127	25	—	166	13		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	86	46	—	146	54		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1	37	33	—	83	104		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	67	18	1	100	73		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1	60	40	3	116	81		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	51	36	7	108	89		
50	50	250	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	78	26	5	123	62		
900	900	4500	18	18	18	18	18	18	18	18	98	18	1546	494	100	2390	976	3	

њак, па према томе не би било потребно примати друге људе.

смотре ефективно

Обреног још не- дакле		Укупно недостаје:	Од ефектив- ног састава		Од породице имају поменуте ефикативне						Стање уза се				
Ковџеника	Помоћника		Ожењени	Неоже- њени	Синова		Кћери — све неудате	Оца, браће или друге родбине мушког рода		Мајке, сестара или друге родбине женског рода — све неудате	Момци (слуге)		Момкиње (слуш- киње) неудате	Деца од те породице	
					жењених	нежењених		жење- них	неже- њених		ожењени	нежењени		синови	кћери
25	43	136	95	19	2	72	64	34	23	—	—	—	—	10	5
34	50	153	72	25	—	55	26	20	14	10	—	4	—	—	—
36	50	205	39	6	—	34	37	7	15	13	—	2	—	—	1
39	50	175	64	11	—	55	42	12	9	20	—	1	—	—	1
—	40	57	162	31	1	150	118	92	69	61	—	6	2	42	32
29	50	156	76	18	—	66	72	28	27	29	—	1	—	1	1
22	50	76	144	30	3	153	86	16	28	51	—	4	—	1	1
19	45	64	142	44	1	103	84	38	87	65	2	2	—	2	2
25	49	134	94	22	—	86	58	18	23	21	1	4	—	5	2
—	4	4	209	37	—	164	130	10	56	49	1	5	—	1	2
7	35	42	157	51	1	118	97	9	56	57	1	1	—	2	1
21	50	84	140	26	—	131	104	17	36	44	1	—	—	4	3
—	50	104	125	21	—	92	95	14	34	33	—	2	—	—	—
13	50	167	57	26	1	65	68	14	26	32	—	2	—	1	—
28	49	150	89	11	—	91	79	15	16	32	—	1	—	2	4
6	47	134	99	17	1	98	86	13	2	24	1	3	1	5	7
10	43	142	91	17	—	69	69	21	40	27	1	7	—	1	1
20	45	127	108	15	—	78	69	17	24	23	—	6	1	—	2
34	800	2110	1963	427	10	1680	1378	395	595	591	8	57	4	77	65

1

Будући да ваљевска компанија има 92 ожењене браће и рођака, може од њих да се попуни мањак, па према томе не би било потребно примати друге људе.

Пресветли Војводи, најмилостивији Кнеже и Господару! Ваша надвојводска Светлости могла је из узастопно најлонизније послатих протокола више садржинâ најмилостивије да види шта смо ми из дана у дан у извршењу задате али сада завршене комисије урадили, шта је код сваког капетанијата забележено, са каквим намерама је извршена смотра, и шта је иначе у погледу њихових пролаза, граница, чардака и постаја, па и расподеле и раздвајања хајдучких и поданичких земљишта запажено; ми се додуше на њих позивамо уопште, али сматрамо и својом дужношћу да о стању овдашње националне Милиције, како и где се налази, дамо даља објашњења.

Почели смо у Шабачком дистрикту, на реци Дрини која додирује границу, тамо где се она улива у Саву, па смо стално наставили тим међама, док нисмо стигли до пет банатских дистрикета (под Темишварску администрацију потпадајућих србијанских дистриката) с ову страну Дунава, где граница престаје, а остале компаније су делимично за заштиту земље од разбојника, а делимично за поседање њених друмова, давање пратње и других потреба постављене у унутрашњости. Показало се, дакле, да је од осамнаест одређених компанија четрнаест распоређено дуж поменуте турске границе, а три на великом друму и једна у Пожаревцу, Раму и Градишци ради обезбеђења та три шанца и заштите од разбојништава која су у том крају узела маха. Крагујевачка компанија, мада није одмах непосредно на граници, ипак се убраја у оних четрнаест, јер налазећи се одмах иза витановачке, запосела, је свој сопствени шанец код Крагујевца, али мора да учествује и у чувању витановачких чардака, па и иначе у свим случајевима да помаже.

На границу истурене компаније су Црна Бара, Прњавор, Цикота или Нова Варош, Бела Црква, Ваљево, Осеченица, Броњари, Чачак, Цветка, Крагујевац, Витановци, Сталаћ, Параћин и Ресава. Пожаревац са Рамом и Градишком образује једну компанију, која је из горенаведених разлога смештена у унутрашњости. Остале три, међутим, као Гроцка, Хасанпашина Паланка и Равна, распоређене су на великом друму од Београда према Параћину, а код Равне треба обратити пажњу на постојећи шанец који је од особите важности.

Свих ових осамнаест компанија распоређено је тако да су над њима постављена тројица оберкапетана господин Коста Димитер (Димитријевић), господин Станиша Марковић и господин Вук Исаковић, под чијом командом је цело купна Милиција.

Под оберкапетаном Вуком Исаковићем су Црна Бара, Цикота или Нова Варош, Бела Црква Ваљево и Осеченица. Под Господином оберкапетаном Станишом Марковићем: Броњари, Чачак, Цветка, Крагујевац, Витановци, Гроцка и Хасанпашина Паланка. И најзад под оберкапетаном Костом Димитром: Сталаћ, Параћин, Ђуприја или Равна, Ресава и Пожаревац.

Све ове компаније са својим настањеним и пустим селима могле су, осим три трговишта, Ваљева, Пожаревца и Гроцке, да буду развојене од пореских обвезника, поменуте три, напротив због којих је одмах по освојењу ове краљевине, по наредби високог Генералитета, одузет посед, нису знали да одвоје другачије него да земљишта што их она уживају одмах приликом смотре буду побележена, па потом у присуству дотичних оберкапетана и провизора прегледана и наређено да се формира као неки урбариум (земљишна књига), како се у, поменута трговишта, осим већ поседујућих винограда, њива, ливада, кућа или других башта, не би на терет њихових настањених поданика проширили него, напротив, да досељене породице упуте на другде одређена села или имања, а (да се види) шта пак поседује свака компанија (односно која села), или на који начин се међу њима може да проведе неко изједначење, како би свака (компанија) могла опстојати у предложеном комплетном саставу. Одређено је и колико чардака једна или друга компанија мора да обезбеђује, а Ваша Надвојв. Свет. нека најмилостивије саслуша, оним редом којим смо маршовали од компаније до компаније, како су уређени капетанијати:

Црна Бара беше прва где смо започели поверени нам посао. Ова компанија налази се у Шабачком дистрикту, између реке Саве и прњаворске компаније. Пред собом као своју границу има реку Дрину, преко реке ону Славонију коју су Турци приликом поделе границе уступили. Стражари над четири чардака — Јордан, Црна Бара, Вадовинце и онај што се налази код лазарета, а треба да подигне и пети код ушћа Дрине у Саву. Од села, поред Црне Баре, има само Шокац и Вадовинце, али у оно мало додељеног јој земљишта има ипак толико простора да са својом компанијом, мада ту нема погодности за сађење неких винограда, може да опстане и утолико више да негује ратарство, при тим околностима онда, будући да се ни вишак ни мањак, или иначе неко мешање са пореским обвезницима нису показали, није се хтело предузети неке измене, — као што је затим из истих разлога други.

Прњаворски капетанијат остављен у истом стању у којем је затечен. Ова компанија имала је два села, Нови Прњавор и Јошову (?). Стоје и неке старе куће код Старог Прњавора; и морала би поред тога да обезбеђује пет чардака — Пеговци, Дубовица, Нови и Стари Прњавор, па и Јошову. Чардаци су делом названи по селима која се налазе у близини чардака, а ови су подигнути уз границу. Али сама компанија налази се још у Шабачком дистрикту уз саму турску границу, где почиње планина Цер. И као што се с десне стране граничи са црнобарским капетанијатом, тако има с леве

Трећу, такође на турској граници у високој планини, али већ у Јадарском дистрикту налазећу се компанију Цикоте или Нове Вароши. Ова трећа компанија имала је у ранија четири села, као Нова Варош или пређе звана Буковина, затим Стара Цикота, сасвим опустошена, па Грасова (?) и Велико Село, не само одвећ оскудну територију, него је истовремено изјавила како још једнако трпи на граници сељаке из села Брезовице за које је Ваша Надвојв. Светлост наредила да се повуку. Такође је сељак на Ликодри, са својом дружбом, синовима и кћерима, остављен у његовом некадашњем поседу. Село Брезовица, будући се састоји од разних породица, па се од њих могу очекивати разноврзне греси (?) и дезертирања, имало би се после обављене жетве одузети од Границе и предати овој компанији, а сељаку на Ликодри, будући да добро обрађује (земљу) и досад је полагао дажбине, допусти да располаже својим мајуром и земљиштем, отприлике док садашња компанија Цикоте не доспе до комплетног стања, уколико би затребало земљиште што га овај сељак ужива крај потока Ликодре; са четири чардака — Медурице, Нова Варош, Стара Цикота и Грасова — које је досад требало посести, није била потребна никаква измена.

Онда смо од сад изложене цикотске компаније кренули четврт-лево до суседне белоцркванске, која такође поседује веома мало и већином необрадиве земље. У средишту је имала и село Баста, које се налази на граници, па с обзиром на то се и ово село, после обављене жетве и кад компанија порасте на 100 глава, има предати овом капетанијату, истом капетанијату нађено је за потребно да се од ваљевске компаније, која се с њим граничи с леве стране, доделе оба села, Лопанда и Станина река, пошто се при накнадној визитацији показало да ваљевска компанија задржава утолико пространије земљиште. Белоцркванска компанија, напротив, са она три лоша села — Бела Црква, Ставе и Братачић — никад се не би могла исхранити. При оваквој расподели, међутим, добија она довољно простора и има свега 6 села, као и од стране ваљевске компаније за опслужење добијена још два чардака — Мрски и Драгодал — који се налазе недалеко од села Лопанде и Станине реке. Поред ова два и оних код Беле Цркве, Ставе и Братачића већ саграђених и по њима названих чардака, има одсад да се побрине за укупно пет. Било је и мишљења да између Мрског и Драгодала, јер су нешто раздалеко, на брду Богаровац треба подићи и шести (дардак). Иначе се ова компанија раширила у ваљевском дистрикту, али само на граници. Цикотска, напротив стоји потпуно у Јадарском дистрикту.

Пета компанија је ваљевска, која је, поред земљишта уз Ваљево и дуж планине, што иде границом и због својих великих стена и густих шума није обрадива, имала утолико више земљишта, па се компанијама Бела Црква и Осеченица, десно и лево, могло донекле помоћи; утолико што су првој, како

је речено, уступљена оба села, Лопанда и Станина река, а другој село Мраташик са припадајућим земљиштем. На тај начин би ова компанија задржала, поврх терена у Ваљеву, пет села — Снодан, Брезовице, Лесковиц, Рамље и Ребел, и четири чардака, као Ребел, Починта, Лесковиц и Пачевце, а предложено је да се пети сагради на брду Каманц (?). Поред речених села има ова компанија такође ту и тамо које имаће, али без већег значаја, будући да на некима нема више од једног или два домаћинства, а заиста према признању њихових кнежева и поданика, у седам турских села што су била око Ребела није стављено више од 11 породица.

Место Ваљево, мада није на самој граници, ипак није далеко од непроходне планине, која се протеже до границе, а уосталом не само што је одмах по задобијању покрајине Националној Милицији наложено да узме у посед место, него је оно још и у ранијим ратним временима било стално поседнуто од хајдука. Тамо постоји и добар и повољан шанац са неколико чардака, који држе земљу у покорности, па и непријатељу који би можда упао могу да пруже ваљан отпор.

Шеста компанија је Осеченица уз високу планину, Црну гору, а налази се делом у ваљевском, делом у палешком дистрикту(!). Због погодности терена добила је од раније поменуте ваљевске компаније село Мраташик са у њему налазећим се људима. Раније пак поседовала је села Ропун, Осеченицу Влајковце (?) и Планиницу. Исто тако држала је четири чардака подигнута на граници — Крчмар, Осеченица, Пресије (?) и Планиницу.

Одмах уз ову шесту је седма компанија из Броњара, у погледу на њених шест чардака — Друшедић, Тигниа Тометинопоље, Магљен, Јанчи, Роштчи (Јанчићи, Рошци), (???) — није било потребно предузети никакве промене. Напротив морало се постарати да овој компанији што лежи у рудничком дистрикту, и то такође у Црногорској планини, због многог неплодног земљишта да нека помоћ, а егалитација изведе тако да се овој компанији, поред села Броњари, Тометинопоље, Костаница, Лентини и Миоковце, и — између Националне Милиције и сељака раније већ подељено — село Сусојевци (у којем у делу које држе порески обавезници остају само три породице) потпуно, затим нешто мало земљишта села Деочин (Теочин) (?) ради што подеснијег спровођења поделе, додели, исто тако је овој компанији додато и Миоковцу суседно хајдучко село Гориомница, које је било зависно од чачанског капетанијата што се граничи с леве стране, па

Управо поменута осма компанија, која је као и претходна и следећа под рудничким дистриктом, са шест села — Каменица, Требушан, Чачак, Љубић, Мојсина и Оштра — која јој остају, има довољно простора. Само село Оштра, која има пространа земљишта како на узвишицама тако и према Морави напретек, могло би да се плаши мањка, ако би Морава преплављивала и земљиште што лежи у долини. Узевши у обзир да следећи Цветковски капетанијат заузима утолико мању територију, а уз то морао да изгуби још и најбоље село Грабовицу, због одвећ далеког положаја у унутрашњости, додељен му је још један део ових оштровских земљишта, и то онај што се налази између два потока, Буковице и Вечана, који са високе планине теку кроз тај крај у Мораву, којом прелазом се ломски чардаци код чачанске компаније смањују, додуше, али код Цветке повећавају; затим пак сала описана компанија има да обезбеђује пет чардака Каменицу, Требушан, Белугу, Заблаће и Негрошори (?), па и ново полигнута и са четири чардака окружени, добро чувани шанац. Од ње се очекује да врши утолико кориснију службу што је на самој граници, и то у истом оном крају где од често помињаног Чачка води велик друм, проходан за велика натоварена кола, према турској тврђави Ужицу што лежи између сурових планина.

Цветковска компанија била је девета и имала је веома уски, али за земљорадњу не и неподесан терен, а морала је да напусти село Грабовицу које лежи предалеко у унутрашњости. Стога јој је уступљено напред поменуто земљиште Оштра, исто тако од следеће витановачке компаније села Претоке, како би погуд осталих компанија могла да пропи довољно приноса за пут састав, као што ће и убудуће, поред горенаведеног дела оштавског земљишта задржати села Претоке, Бресницу, Адарне, Лугиваз, Даминиг (?)

и Цветке, затим од Чачка преузете ломске чардаке, исто тако и четири чардака — Оброва, Драговце, Адарне и Обланићи.

Десета компанија је Крагујевац, једанаеста Витановци. Како је ова друга уза саму Мораву, која овде раздваја царску и турску земљу, између двају капетанија Цветке и Сталаћа смештена тако да (заузима) уски (део) што се налази између Мораве и два брда, Голочела и Котланика, и делимично је изложен плављењу, затим ће поседовати и комад земље што се код Витановаца простире између малопре поменутих брда ка унутрашњости дистрикта. Тако је крагујевачка компанија, напротив, населила своја села крагујевачког шанца, иза поменута два брда, а следствено напустила три лепа села — Ки-којевце, Трезоиц (??) и Шумицу, која је имала у том крају. А за узврат преузела — од малог броја породица настањена-места Голочело, Либницу, Честин, Грошницу, и нешто брачког земљишта, и то тако, додуше, да је овој крагујевачкој компанији, поред наведена четири села, и Крагујевац са својим земљиштима, и Сабојница (?) затим два насеља што леже на друму, Деви Багрдан и Баточина, али која компанији, због службе што се мора обављати на друму, значе више терет него корист, додељени за будуће коришћење. Витановачка компанија добија *ex parte sammerali* (од Коморе) село Букчиновац, а даје за узврат село Карановце, јер је ово предалеко у унутрашњости, а Букчиновац преблизу граници. Исто тако је ова компанија са сталаћком заменила село Војановце за Медвећу, јер ово је ближе Витановцима а оно напротив Сталаћу. Али при свим овим променама витановачка компанија задржава села Гунцате, Кнић, Губеревац, Годашаћ, Стубал, Дербенграбовић, Гукчиновац и Медвећу; затим чардаке Карановце, Букошело (?), Стубал, Витановце, Лосну, Дербенграбовац, Бојани, Медвећу и Ивању, од којих, додуше, прва три чува крагујевачка компанија; зато је, поред чардака код Витановаца, и један шанац који — уз крагујевачки — треба да држе земљу у што бољем одбрамбеном стању против непријатеља, утолико пре што код овог витановачког капетанијата Турци имају два шанца преко пута, а уз то и преимућство пловне реке Иване (Ибра?) која између чардака Карановци и Букочал (?) увире у Мораву.

Поводом обиласка крагујевачке компаније нисмо хтели заборавити да најпокорније јавимо на који начин, поред већ наведених сајдучких села што су припала Комори, још једно место по имену Рамаће са својим становницима, треба припадне Провизорату. Како је г. оберкапетан Станиша становнике Рамаће у своје време домамио *ex Turcico* (из Турске) и требало да изравнају дужну одштету мутничким сељацима који су *eo tempore* (својевремено) предати Националној милицији, а који сада без свог села зато стоје сасвим на граници, — како би (ту обавезу) испунили друкчије да није од њега, г. оберкапетана, за преузимање позвани провизор ово село сâм препустио.

Сталаћ је дванаеста компанија која, почевши од Витановаца до Сталаћа уско (земљиште) између Мораве, где она код чардака Клисуре престаје да чини границу, и дуж падина планине налазећи се положај тамошњих чардака, напротив, као и неколико села с ону и разна корисна земљишта с ову страну поседује, а с друге стране Мораве граничи се са парафинском компанијом, док с ове стране са оном од Равне. Са овом компанијом, осим оне промене извршене код Витановаца, којом су два чардака, Медвећа и Ивања, припала витановачком капетанијату, није ништа даље предузето, према томе има раније поседована села Дринову, Куклин, Јасику, Војановце и Макрешан, затим Сталаћ, Маскаре (?), Германовац и Котун, поред неколико пољских имања и даље неплодних, од којих су пет првих веома слабог састава, па се у таква не могу сместити многе породице. Чардаци које ова компанија има да чува јесу Ступања, Куклин, Јасика, Макрешан, Клисуре и Германовац.

За сталаћком долази тринаеста, парафинска компанија на граници. Она такође задржава у правцу ресавског кпетанијата, према брду Баба поред границе, већ обрађене земље, и исто тако код Параћина, у правцу сталаћке компаније, цели терен који лежи с ону страну потока Чернице што тече мимо Параћина, тако додуше што тиме добија два села од тих поданика, Видову и Шабзе (?), код брда Бабе, па и место Буљане усред хајдучије, али сва три удаљена од границе не преко једног сата (хода), насупрот томе пак губи

цели терен које је поменута параћинска компанија уживала између напред наведеног потока Чрмнице и уназад на Морави код тамо спаљених мостова постављена компанија из Равне, а сада се и за пореске обавезније утолико удобније уступа што се горња три села назад од границе и код Параћина могу заједно повући у тамошње опустошено виногорје на с ову страну Чрмнице остављено земљиште. Та компанија према томе држи Мириловац, Босњак, Буљане, Горњу и Доњу Мутницу, Плану, Видову, Шабзе (?) и Параћин, неколико чардака који се завршавају код сталаћке компаније. Али ова компанија нема ништа, него само три истурене стражаре — Гласевиц, Плану и Крезбинац (?), и могла би да постави и четврту код Видовца (?) између сталаћког чардака Германовац и стражаре Параћин, и тако одржавати стално патролирање у том пределу, будући да сада поменута место Видова ионако стоји само према граници. Место Параћин, где је подигнута и зграда контумаца, јесте крајње место на друму према турској граници, и из тих разлога обавља, ескортовањем путника и гласника, достављањем поште и надзирањем контумаца, утолико тегабнију службу.

Четрнаеста и последња, на граници постављена компанија, која с леве стране већ додирује банатски дистрикт, јесте ресавска, којој су за њено издржавање додељена села Нова и Стара Сена, Ново и Старо Мирешово, Алакија и Бањовак (???), уз неколика пољска имања. Ново Мирешово било је настањено напола поданицима а напола хајдуцима, Алакија пак породицама пореских обвезника. Пољска имања Врбовац, Окаваниц (?) и Тимар била су такође измешана, али сада потпуно уступљена Милицији, будући да је ова за узврат морала недалеко од Ресаве налазеће се село Ораш, у којем су становале разне хајдучке породице, потпуно да очисти и препусти пореским обвезницима. Поменута компанија има пет стражара код Горње и Доње Сене, код Мирошева, Клафцине (?) и на брду Обиверовац (?) да чува. И такође да се стара за замак Ресаву, сачуван отпре много година и снабдевен са 12 високих кула јаким зидина. Лежи са својим селима уз сурове и уопште непроходне планине Раваницу, Порегницу (?), Бонари, Брезовицу и Добраводу, које почињу код Сене и наставаљају се до банатског дистрикта, а у ширину, од турске границе, на неким местима простиру у унутрашњост и до три сата (хода), тако пак да су не само стражаре морале да буду повучене нешто уназад ка унутрашњости земље, него и само употребљиво земљиште, што се може наћи дуж те планине, могло уступити капетанијату.

После тако описаних, на граници постављених компанија долази пожаревачка, која би могла да начини плодним тамо забележена земљишта, исто тако у Градишки за педесетак породица, затим између реке Пек и банатске границе (србијански дистрикти Темишварске администрације) обележена пушта места, уз то пољско имање Протарицу, па Рам са припадајућим пољима и ливадама, будући да ионако код Рама нема неких пореских обвезника, па би се такво место њима могло приуштити утолико пре него разним хајдуцима који су у Пожаревцу сасвим сиромашни земљом, као и да се за комплетирање компаније потребне главе преместе у горенаведена два насеља и тако култивишу тамошњи ненастањени предели. Али будући да је Пожаревац шанец, у Градишки исто тако од стране царског Генералитета подигнут један, а Рам са својим старим зиданим кулама постоји још од древних времена, то је наређено да и такве три стражаре чува пожаревачка компанија, како због тамошњих разбојништава веома погодног положаја — затварање Дунава, тако и ради заштите и очувања шанца.

Остале три компаније леже на великом друму, а то су Равна, Хасан-пашина Паланка и Гроцка.

Прва лежи уз друм код великог прелаза преко Мораве, сат и по од Параћина. И као што су компанији додељена цела Равна, с ове и с оне стране Мораве, села Хац, Рашовице и Јеховац, којима додирује јагодинско земљиште, у параћинском дистрикту пак, са друге стране Мораве, још нека пољска имања, поред аде која се код Рашовице налази у Морави, тако су, напротив, хајдуци што су дотле били у Јагодини морали да буду повучени, с обзиром на то што Јагодина има регуларну посаду, па тамошњи г. командант може евент. писма или друге пошиљке да упућује помоћу додељених му ор-

донанса, и дужна пратња (ескортовање) може да иде од Ђуприје до Девибагрдана, а да се у Јагодини не смењује.

О шанцу што се диже у Равни већ је јављено. Стога смо кренули ка другој, на друму постављеној компанији, која је крштена по месту Хасан-пашина Паланка. Она лежи на пола пута између Јагодине и Београда, има око себе тамошња земљишта и разна пољска имања, као и на друму из Београда према Руднику што је отпре годину и по дана, на високу заповест Ваше великокнежевске Светлости, запосела село Врбицу, јер на том путу дугачком целих осам часова између Сибнице и Чресновице (?) није се могла срести жива душа, па је стога наређено подизање провизорног села. Али будући да за то недостају поданици, а и иначе се сматрало за добро да се неколицина хајдука постави код сталног рудника, да путем на садашњем рудничком друму обављају ескортовање као и друге пошљке и смене, то с обзиром на те околности и што би земљиште доспело управо у оно опустошено стање из којег су га извели хајдуци, ако би се опет оставило ненастањено, нису — до више одлуке — хтели да деложирају тамо смештене хајдуке, јер би у том случају са овим врбичким хајдуцима код Хасан-пашине Паланке морале ради њиховог смештаја да буду донесене друге диспозиције.

Грочанска компанија удаљена је од Београда добра четири (сата?) а пет од Хасан-пашине Паланке, и уз неколико пољских имања има и насеље Колар, где је раније био постављен један капетан, али је сада подређено грочанској, будући да би иначе премашило од Двора одобрени број.

У овоме би се дакле састојала расподела компанија према земљиштима што их уживају, па произилази да поседују између (?) великих, средњих и малих села око деведесет. Али зато имају да опслужују и 10 шанаца и 70 чардака и стражара, и свуда стражама да поседну, свакодневно од компаније до компаније и од чардака до чардака, дуж грнице, под надзором једног капелара да патролирају, у земљи припазе на разбојништва, а затим велики друм обезбеде ради удобности путника. Да дају ордонансе како за Београд тако и осталој четворици у овој Краљевини Србији постављених команданата, надаље и ескортирање и остале војничке службе да врше, и не помињући обављене радове код нових шанаца и без неке накнаде новоподигнуте чардаке.

Јачину сваке компаније и мањак у односу на комплетно стање благоизволеће Ваша великокнежевска Светлост да види из четних исказа који су послати заједно са протоколима.

Ипак прилажемо главну табелу о свима о свакој компанији, из које се може докучити њихово потпуно (бројно) стање. Ми смо такође најпонижније уверени да смо таквом смотром најправилније извршили своју дужност, опис (ом) њихове породице, деце и родбине с времена на време одузели њихов прираст, па тиме би се могло предупредити и то ако би настојали да се умноже преко комплетног стања, јер онда би се сваки пут вишак могао стрпати међу пореске обвезнике.

Од оних особа што су из редова пореских обвезника прешле у Милицију наишло се на тако мало њих, да због насталих околности како су дезертирале па се под условима да смеју отићи међу хајдуке опет вратиле, то не вреди помена, а поготову што су отприлике две или највише три (особе) враћене Провизорату, будући тако и они — пре три године са Мутницом предати — поданици замењени онима што се налазе у Рамаћи, као што су, већег изједначења ради, често помињани оберкапетани још и друге примамили из Турске и предали јагодинском и параћинском Провизорату.

Али да би се ипак убудуће такве недоличности са извесном поузданошћу укинуле, увео војнички ред, одстраниле све утаје и забрањене радње, следствено обрађала пажња једино на највицу службу, нека Ваша великокнежевска Светлост изволи из приложених артикала (заклетве) најмилиствије да види како би се од свеколиких компанија пре свагдање смотре узимала заклетва, којима би се још *à parte*, и то сваком капетану посебно упутило мало поуке писменим декретом, издатим у нади да ће Ваша великокнежевска Светлост то најмилиствије одобрити, јер су ту обухваћена само таква предвиђања која би се при прокутовању аотирала капетанијатима. А затим се сматрало потребним да се о томе издају нужна обавештења. Потом

се пак препушта Вашој најмилостивијој одлуци да ли узвишена служба не захтева да се због трговине и преузимања царске соли уведе такође неки ред и међ Милицијом.

Није додуше без основа, а одвећ је јасна истина, да је Ваша великокнежевска Светлост већ издала своја узвишена наређења — сходно најмилостивијим царским одредбама — због преузимања соли из царских стоваришта дотичним обер — и другим капетанима, и уз то нагласила како су хајдуци утерали разноврсне и веома многе контрабанде и од припадајућој им трџини имали знатну испомоћ, па према томе се готово и не може доводити ни у какву сумњу да ли Ваша узвишена наређења не би била извршена и респектована како ваља. Али будући да се сада извршеном смотром јасно показује колико у домаћинствима има ожењене и нежењене браће или друге родбине, по чему је састављена калкулација на основу царске наредбе, свакој компанији назначена количина (?) соли, то би се и добитак што отпада због контрабанде могао сваки пут одбити од количине одређене за преузимање. Према томе стоји до Ваше највише одлуке да ли ће одобрити ово наше, ради унапређења највишег интереса изнесено питање, и потом дати да се све поближе распише целокупној Националној Милицији.

Што се тиче трговине, Ваша великокнежевска Светлост ионако види да је од Граница земаљским хајдуцима додељено крајње, па они међу собом имају сваку прилику да у добром споразуму својих дружина искористе свако преимућство које се уопште може замислити, да заобиђу ђумруке, па подвале чак и стражарима постављеним по чардацима, или помоћу договора изврше разне утаје. Ми не говоримо (??) о неком свесном делању, наслућујемо најбоље, и сматрамо да би за већу сигурност и отклањање сваке сумње било подесније када би се хајдуцима уз тешку казну сасвим забранило трговање, чиме би се у хајдука на стражи пробудио утолико већи прохтев за надзирањем ствари које би се на граници можда предузеле са подаником, поданику напротив порасле нове снаге *ad contribuendum* кад би се једино њему дозволила трговина. Уз то могу хајдуци да њу напусте без неких тешкоћа, пошто им је сад већ додељено толико земљишта да се са мало уложена труда могу сасвим добро исхранити (од приноса). Али вероватно је управо та навика нације да се бави трговином разлог што тако много лепог додељеног им земљишта остаје пусто и није обрађено.

А сада, Ваша великокнежевска Светлости, имамо и због великог главног друма, који је такође запосела Национална Милиција, да поднесемо најпокорније извешће о томе што смо сазнали при визитацији истог: да ли грочански поданик при давању запрега не треба уз пут да добије смену до иза Баточине, или чак иза Јагодине, или пак, да своје живинче не би потпуно упропастио, мора у Смедеревском дистрикту да вози до најближег села, потом да потражи следеће село и тако од једног до другог пређе цели Смедеревски дистрикт, док коначно код Јагодине опет не стигне на друм. Али тиме би био напуштен и разлог зашто је Милиција постављена уз друм. Стога смо хтели осмелити да ово најпокорније доставимо на Ваше милостиво исправљање и да предложимо не би ли Ваша великокнежевска Светлост нашла за добро да би одсад Национална Милиција што стационара на друму, будући да профитира од земљишта поданика, могла да одговара и уколико би се на споредним путевима догодила нека несрећа која задеси мале запреге што се узимају од недеље до недеље. Веће запреге, напротив, које ове године не наилазе тако често, мада за то мора цели дистрикт да се узме у помоћ, давали би поданици. Али и ово зависи од Вашег узвишеног нахођења, и ми се коначно морамо подсетити (?) што нам је у пропратно датом нам упутству због плаћања каплара *ex motivo* од стране славног Ратног комесаријата у Бечу приликом представке код високо славног Царског Дворског Ратног Савета наложено, то јест да код славонске Милиције налазећи се каплари не добијају плату, па следствено, ако би српска Милиција била плаћана друкчије, то би само могло да да повода злој последици, као што међу официрима постоји лоша разлика у плати, па ће износити готово исто што један официр-коњаник код славонске добија више него онај пешак, а напротив код српске је изравнат. Било би такође потребно знати да ли каплар у Славонији врши службу са тако тегобним на-

порима као онај у Србији, јер смо, наиме, испитујући службу коју врши Милицја учили на који начин најчешћи и највећи терет од свих патролирања, команда и осталих заморних војничких дужности пада на каплара. Стога он свакако заслужује да му се даје нека плата и тако подстакне воља за ревностије служење. Имајући то у виду ми смо за сваког каплара предложили немородавно 8 фор. и то хтели да препоручимо утолико пре што се горенаведене службе каплара повећавају у томе што их код једне компаније од 200 глава и 50 помоћника нема више од шест у ефективном (бројном) стању. Истина је да осим једне или (!?) компаније сада још ниједна није комплетна. Стога ни служба за капларе не изгледа толико тегобна, мада су сталним патролирањем и другим пословима толико запослени да се за неки пропуст (?) уопште не смеју оптуживати, ако иначе уредно обављају своју дужност.

Још постојећи мањак у људству, и што компаније још нису доведене у комплетно стање, потиче отуд што се официри, због тако дуго изостале одлуке о њиховом статусу не могу ослонити на чврсте основе па према томе ни турске поданике примамити овамо преко, јер таквима не би имали ништа поуздано да обећају, а понека компанија ни довољно земљишта. Али будући да је то отклоњено и компаније уједначене тако да сада свака може да опстане и ниједна не сме да се потужи на неки недостатак, то се и у употпуњење компанија може понадати утолико раније, особито кад је у Крагујевцу постављени г. оберкапетан Станиша Марковић (који код својих земљака, „Албанаца“, ужива поверење, а у свом делању и држању доказао и лепу скромност пред другима) необавезним обећањима анимиран да доведе овамо људе навикле на рад и напоре, услед чега би граница била добро настањена, земљиште обрађено, и коначно обезбеђено да се таквим превођењем и прирастом омладине узмогне населити у Краљевини Србији још постојећа запарљожена земљишта и пустаре, поготову што управо та ненастањена места, која су ипак сва обрадива, услед недостатка становника, напротив, из дана у дан све више пропадају, а свакако ће износити двапут више од настањеног дела.

Затим смо, како други прилог показује, предвидели да сваки капетан, према предатом му изводу о прирасту и смањењу поднесе извештај Вама као и славном Комесаријату у Београду, како би се с времена на време знала њихова јачина и евентуално занимљива преимућства, и могло спречити понемчење већег броја породица. Али будући да су капетани неискусни у писању и вероватно се не би разумевали у формулисању тих извода, сматрало се стога за постизање изложене намере кориснијим кад би се сваком оберкапетану доделио неки спретан, рацког и немачког језика вични подофицир са око 50 ф. годишње плате, затим сваком оберкапетану дало упутство да води рачуна (?) о смањењу и прирастању компаније под његовом командом, дакле дао да додељени му подофицир — који би у исто време морао да ради и приликом годишњих смотри — све то попише, па затим достави властима. Стога смо се подухватили да то најпонижније предложимо Вашој великокнежевској Светлости, како бисте ово наше смерно мишљење, ако нађете да је подесно и важеће, поднели високим инстанцијама на одобрење и издејствовање плата што се пењу на свега 150 фор., као што смо скромног мњења да славне дворске власти, комбинујући незнатни износ са отуд настајућим одредбама а потом (очекиваним) користима, уопште неће остати по страни са својим пристанком. При свем том подвржавамо се Вашој узвишеној пресуди, и имамо Вашој великокнежевској Светлости, ради даљег сазнања и уклањања по вољи, да доставимо на који начин господа виши и други официри при инкасирању разних новаца на име трошкова компанија (а ти новци, ма колико мало износили, неопходо су потребни компанијама) понекад прекорачују, а ваљда и капетан одвише гледа на своју сопствену корист, кад није с времена на време вршен потребан увид.

А будући, најзад, да *Regalia Principis Dominantis* по себи имају своје *plenam exceptionem*, и у прејудиирању ниједног не сме бити договарања, према томе ни у земљи налазећа се Национална Милицја не би требало да ишта од тога присвоји, или пак спољним особама и поданицима пружи прилику на уштрб тога, јер су шуме, воде и земљишта што се налазе на доде-

ПОДАЦИ О УРЕЂЕЊУ СРБИЈАНСКЕ МИЛИЦИЈЕ У 1728/29. ГОДИНИ

љеној јој територији предати једино за њено издржавање и употребу, али ни-
пошто за лихварење или друге намере. Стога нисмо могли заобићи да узгред
не поменемо и ово, ради спречавања свих штета које би у овоме могле наст-
тати за највише интересе, а при том да додамо своју најпокорнију смерну
молбу да Ваша великокнежевска Светлост милостиво прихвати операције
које смо извели у наложеном нам послу, и такву милост нам непрекидно
благоизволи пружити, за шта се препоручујемо у најдубљем поштовању и
томе тежимо, Ваше великокнежевске Светлости.

Београд, 3. X 1728.
(Ратни архив, Neoaquisita,
Фасц. 4, бр. 468, Ф. 13-29)

Најпокорније понизни
Јох. Јак. ф. Терлихскрон,
Дире, потпуковник,
Г. Брахофегел,
Фердинанд Ајрих.

5

ENTWURF

Was die Salarirung der Ober, und Unter-Off(ici)rs der in Servien ad 19
Compag(nien) angetragenen national Miliz, deren Conscription nunmehr in
Werckhe à la gbris (1)728. bis Ende 8ber (1)729. nach dem von des G(ene)ral-
-Gouverneurs Durchl. abgefasten Schemate eventualiter betraget, nemblichen:

	Jähr(ich)en Betrag	
3 Ober-Capitain — — — — — — — — —	200 F.	600 F.
16 Capitain — — — — — — — — —	100 F.	1600 F.
38 Hadnak — — — — — — — — —	60 F.	2280 F.
19 Harumbassa — — — — — — — — —	45 F.	855 F.
38 Bariactar — — — — — — — — —	40 F.	1520 F.
38 Strasamaister — — — — — — — — —	20 F.	760 F.
120 Corporalen welche annoch in Question seynd	10 F.	1200 F.
	F.	8815 F.

(Kriegsarchiv, Neoaquisita,
Fasz. 4, № 485, F. 6, — Spis je
od 19. II 1728.)

5

НАЦРТ

Колико би износиле плате виших и нижих официра у Србији предло-
жених 19 компанија Националне Милиције, према њиховом сада важећем
попису, од 1. 9. (1)728. до краја 8. (месеца) (1)729, по схеми коју је изволео
саставити Г(ене)рални гувернер, и то:

	Годишњи износ	
3 оберкапетана — — — — — — — — —	200 ф.	600 ф.
16 капетана — — — — — — — — —	100 ф.	1600 ф.
38 хаднаћа (поручника) — — — — — — — — —	60 ф.	2280 ф.
19 харамбаша — — — — — — — — —	45 ф.	855 ф.
38 барјактара — — — — — — — — —	40 ф.	1520 ф.
38 стражмештера — — — — — — — — —	20 ф.	760 ф.
120 каплара који су још под питањем — — — — — — — — —	10 ф.	1200 ф.
		8815 ф.

(Ратни архив, Neoaquisita,
Фасц. 4, бр. 485, Ф. 6. — Спис је
од 19. II 1728.)

НАПОМЕНЕ

1. Др Душан Ј. Поповић, Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира (1718 — 1739), Београд, 1950, 74.
2. Срета Печињачки, Извештај К. А. Виртемберга о неким тврђавама и домаћој милицији аустриске Краљевине Србије у 1720. год., Гласник међуопштинског историског архива, Ваљево, бр. 10/1975, — засад у штампи.
3. Др Драг. М. Павловић, Финансије и привреда за време аустриске владавине у Србији (од 1718 — 1739), Глас СКА, књ. LXIV, Београд, 1901, 33—34; Поповић, н. д., 76.
4. Поповић, н. д., 75.
5. Павловић, н. д., 61—62; Печињачки, Катастич јеромонаха Висариона, Годишњак Историског архива у Шапцу, Шабац, књ. VIII/1970, 292, 300.
6. J. Langer *Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717 — 1739*, Mittheilungen des K. K. Kriegsarchivs, N. F. III Band, Wien, 1889; Др Драг. М. Павловић, Административна и црквена политика аустријска у Србији (од 1717 — 1739), Глас СКА, књ. LXII, Београд, 1901, и Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији (од 1718 — 1739), Глас СКА, књ. LXIV, Београд, 1901.
7. Мисли се на Стојановићеве Старе српске записе и натписе бр. 2641, 2819 и 5371, затим на Руварчеву Митрополију београдску око 1735. год. (Споменик СКА, XLII, Београд, 1905) и Костићеву студију Устанак Срба и Арбанаса у Старој Србији против Турака 1737 — 1739. и сеоба у Угарску (Гласник Скопског научног друштва, књ. VII—VIII/1929/30).
8. Поповић, н. д., 76.
9. Мисли се готово искључиво на разрешавање непотпуних речи, дакле на додата слова и слоге, поглавито у средини речи, а покаткад и на додате изостављене речце, с тим што се ове последње обавезно дају с упитницима, док се скраћенице остављају такве какве јесу.
10. Знакови и слова у облику заградама су наши, тј. додати.
11. Угласе заграде и текстови у њима су преузети из оригинала.
12. Не, није грешка, треће тачке уопште нема, јер је аутор документа од друге одмах прешао на четврту.

ЉУБОДРАГ ПОПОВИЋ

**РАЗВОЈ ПОШТАНСКОГ САОБРАЋАЈА У ЧАЧКУ
ДО 1875. ГОДИНЕ**

На Скупштини устаника, одржаној почетком 1811. године у Београду, усвојен је пројекат о реорганизацији државне власти у земљи. Поред осталих задатака, који су дати војводама и старешинама нахија и кнежина, био је и задатак да се брину и о „одржавању пошта”.

Шаљући војводама и кнезовима дипломе о постављењу, у задацима које им је том приликом поставио, Карађорђе им је, између осталог, одредио да организују мензулане и да се старају о њиховом издржавању. Наређујући отварање мензулана, као нахијских установа, које треба да се издржавају путем пореза сакупљеног у народу,¹ Карађорђе ипак није заборавио да оне треба да стоје под надзором централне власти. И овде је дошао до изражаја његов став о начину управљања Србијом. По његовој замисли, мензулана је требало да буде релејна станица преко које ће се одржавати веза између Управитељног совјета и нахијских кнезова.

Прва нама позната мензулана из овог доба у чачанском крају, помиње се у наименовању Милутина Протопреза за војводу драга-

чевског, 1811. године. Достављајући му диплому о постављењу на место војводе, Карађорђе му наређује да у овој нахији отвори мензулане, поред осталих, и у Гучи. За мензулану наређено је, треба купити 4 коња, поставити три момка, и обезбедити потребну количину хране која би била довољна за годину дана.² Пропашћу Првог устанка престала је да постоји и ова мензулана у Гучи.

„После Другог устанка 1815. године није се одмах приступило увођењу редовне весничке (мензулске) службе на територији ослобођеног дела Србије.”³ Прво су почеле да се обнављају везе на цариградском друму, које су имале међународни карактер. Мензулане у унутрашњости Србије обнављале су се спорије. Разлога овом стању било је више, а један од тих био је и овај. У унутрашњост земље, писма би се слала по људима који су из тих крајева боравили у Београду, па би их по повратку кући, носили ономе коме су она била упућена. Но то су чинили без права на било какву накнаду.

Податке о новообразованој мензулани, овога пута у Чачку, налазимо 1817. године. У реализацији Ђурђевског буџета за ову годину видимо да су из њега плаћени расходи нахијских мензулана, међу којима се спомиње и мензулана у Чачку, за коју је плаћено 1.380 гроша.⁴ Следећих година, 1818—1823, за ову мензулану, расходи су износили по 2.000 гроша. После овог периода, не располажемо подацима о њеном постојању. Чак сматрамо и да је она један временски период престала да ради. На овај закључак нас наводе и подаци на које смо наишли у документима из каснијих година.

Извештавајући Јакова Јакшића, књажеског казначеја, 1834. године о догађајима у вези „Бошњачке побуне”, Суд општенародни српски, јавља да су за извештавање о догађајима за време ове буне постављене две мензулане, и то у Чачку и Пожеги, и да су трошкове њихове подмирили чачански и ужички суд.⁵ И у Митровданском буџету за 1833/34. годину, од трошкова које је овај предвидео за мензулане, у износу од 85.334 гроша и 10 пара, долазе поред трошкова осталих мензулана и трошкови чачанске мензулане.⁶ Из наведеног долазимо до закључка да је 1834. године мензулана поново отворена после вишегодишње паузе. Она ове године спада међу 21 нахијску мензулану која је тада функционисала.⁷

Овако бројном отварању нахијских мензулана, поред 7 главних које су функционисале у то време, поговало је и низ других услова. Хатишерифом од 1830. године Србија је добила могућност да организује поштанску службу за себе, за своје потребе. Ферман

из 1833. године, који је створио још јаче основе за учвршћивање Милошевог апсолутизма, створио је код самог кнеза уверење да је за потребе остваривања његове власти, и као један од елемената за непосредни надзор над старешинама, потребно створити и јаку гласничку службу. Тако су мензулане, а међу њима и чачанска, дуго времена коришћене искључиво за потребе државне власти.

Од свога постанка па до 1835. године, мензулана у Чачку је улазила у ону групу мензулана које су се налазиле под непосредним управљањем надлежних органа државне управе, а њено финансирање вршило се непосредно, како смо то видели, из државног буџета. Оваква врста мензулана, за које је држава бринула, звале су се правитељственим за разлику од других које су издаване у закуп на ограничено време приватним лицима, под за то одређеним условима, а називане су арендираним.

Међутим, после 1835. године, долази до промене у ставу кнеза Милоша према мензуланама. Он тада наређује да се све мензулане дају под аренду. Тако док је у 1835. години чачанска мензулана на буџету, већ следеће, 1836. ми видимо да се она издаје под закуп.

Одлуком кнежевом од априла 1836. године о укидању других суседних мензулана (брусничке и карановачке), чачанска и ивањичка су остале под правитељством са дотадањим бројем коња, који ће се ранити са правитељствених ливада. Разлог оваквој одлуци био је тај што се сматрало да ће исхрана коња, како се то показало код других мензулана, јефтиније стајати државу. Но већ у мају је следила нова кнежева одлука којом је одређено да се мензулана изда на лицитацији под закуп. Лицитацију је по његовом налогу извршио Илија Поповић, члан Совјета. Мензулану је закупила чачанска општина, а дала је на руковођење Анти Симоновићу, полицају чачанском. Овај је да би средио стање морао да уложи нешто новца добијеног од државе (200 талира), и у времену од 15. маја до 28. јула, потрошио је које за плату своју, затим суруције и исхрану 8 коња, као и на ситне трошкове, сав тај новац. Но пошто се показао као непоуздан у пословима, општина га је већ 28. августа разрешила дужности и на његово место, поставила Тошу Поповића, становника Чачка, који се обавезао да до Ђурђевдана 1837. ради и никакву плату не прима, а истовремено се сагласио да сам штету или добит сноси.⁸

Али мензулана је наставила да се и у 1837. издржава од помоћи државе, која је долазила полугодишње и износила 120 талира за пола године.⁹

Почетком априла 1837. дошло је поново до промене мезулције. На лицитацији која је испала једна од најскупљих у Србији, с обзиром на давања државе која су следила (цена издржавања коња 70 талира), место је добио Тоша Неовитовић. Овако висока цена је уследила услед тога што се „нико други појавио није, кои би мензулану исту, мањом ценом на коња на себе примио”.¹⁰

Незадовољан ценом која је постигнута, не само овде него и на другим местима у Србији, кнез је крајем априла 1837. године донео нову одлуку по питању мензулана. Пошто аренде нису свугде биле сразмерне, и да не би само једна половина Србије за пристојну цену одржавала мензулане, а друга несразмерно на тај исти посао трошкове чинила, кнез је наредио да трошак не може бити од 30 талира годишње на коње. У случају ако се не би нашао онај који под тим условима не би примио мензулану, одређено је да дотично место о свом трошку послове у мензулани одправља, и по списку који су имале да саставе власти имали су становници тога места редом дужности у мензулани да отправаљају, носећи мензулска писма, дајући подвоз татарима и суруцијама. На овакав корак Милош се одлучио, јер му није било право „да доњиј крај Србије по 30 талира и ниже, као што сушћествују аренде такове по 22 и 20 талира, мензулана не обдржава, а горња половина Србије да толико много, које је двоинном скупље, захтева.”¹¹ Зато је и наредио да мора да буде једно или друго.

Ову кнежеву одлуку Исправничество чачанско је прочитало становништву Чачка 30. априла, и захтевајући одговор, које од ове две ствари хоће да прихвати. Добио је одговор да ће се општина прихватити да тај посао ради по цени од 30 талира, и посао обављати, али под условом да у случају штете, тј. ако се ценом од 30 талира не би могло на крај изаћи, да би им се штета на цео округ а не само на Чачак у којем је мензулана, распоредила. Одговарајући на ово, Совјет им је препоручио да они приме мензулану под условима које им је Кнез диктирао, „па ако види, да штете узима, а оно онда нека жалбу своју посредством исправничества представи Совјету, па ће се онда та жалба у призрение узети, а сада, пошто се штета јошт не види, није нужно о том ни представление чинити”.¹²

Са оваквим одговором Совјета општина чачанска се сагласила и примила мензулану маја месеца. Истовремено је одредила свога становника Васу Красића да од Совјета прими указ о овоме. Ово „објавление” је предато Чачку 26. маја 1837. године. Тако закупљена мензулана чачанска имала је 8 коња. Но и овај број коња је

био често пута променљив. Дешавало се да су сви коњи били заузети, и да се посао није услед њиховог недостатка могао обавити. Из тога разлога је 1839. одлучио да у случају да мензулана нема расположивих коња исти се могу за службена лица закупити од народа, под одређеним условима. Овако стање, одржавање мензулане по уговору остало је до маја 1840. године. Наиме, априла те године, Кнез је у сагласности са Совјетом, решио да од Ђурђевдана свим мензуланама па и чачанском, управља држава, а да се не дају више под закуп. Надзор над мензуланама и старање о њима, односно њиховим потребама, имала су да врше окружна начелства.¹³

Поред досадашњих мензулана, које су се налазиле на важним путним правцима, и чији је био задатак да послуже за прихват и санбдевање оних који су пошту преносили (татари, курири и др.), појављују се у току 1840. године и нове установе које служе за примање и отправање поштанских пошиљака. То су поште. Прве поште биле су отворене те године у Београду и Крагујевцу.

Но и поред укључивања нових форми у раду, ми у Србији још у то време немамо организацију која би се о свему томе бринула. Али до тога долази ускоро. Напори чињени у том правцу доводе до доношења „Устројенија поштанаског заведенија“,¹⁴ 1843. године. Оно доноси велике промене. Оснива се поштанска организација која треба да почива на широкој мрежи пошта и поштанских експозитура. Мензулане мењају свој статус, досадашње мензулане, мензулска служба, „организују се као посебне транспортне јединице у оквиру јединствене поштанске организације, и служе за превоз поштанских пошиљака и путника.“¹⁵

Устројенијем поштанског заведенија одређено је отварање пошта и поштанских експедиција (постекспедиција) које треба да буду снабдевене потребним особљем са задатком да врше поштанску службу. Поште и постекспедиције су имале да се отворе према потреби у свим главним варошима и варошицама. У та места, као окружна варош, спадао је и Чачак. Сем тога одређивањем 4 главне поштанске линије, Чачак је био предвиђен као место преко кога ће функционисати линија Београд — Мокра Гора,¹⁶ а и био је одређен као место од кога ће полазити и две споредне линије.¹⁷ Како је било предвиђено, да ће у свим местима на главним и споредним линијама постојати поште или постекспедиције, то су се стекли сви услови да се у Чачку отвори једна од ове две установе. И тако је после „подучавања у поштанској манипулацији“ на првом поштанском курсу у Србији, између десеторице, за постекспедитора у Чачку,

одређен Прокопије Пауновић, бивши писар начелства чачанског.¹⁸ Из података којим располажемо видимо да је он стигао у Чачак децембра месеца 1843. године.¹⁹

Први пут се подаци о пошти у Чачку појављују у буџету за ђурђевско полугодиште 1844. године,²⁰ где се поред расхода на мензулске трошкове у Чачку, појављују и поштански, у износу од 500 гроша порески. На основу истог извештаја може се закључити да то није права пошта већ постекспедиција.²¹ Потврду за то имамо већ 1845. где се спомињу само две поште (Београдска и Алексиначка), а остале све наводе као постекспедиција.²²

Док у мензуланама, које су биле отворене после II устанка, није било јединственог прописа којим би био регулисан њихов рад, већ је за сваку кнез Милош издавао посебно „наставленије“, које је особљу замењивало „правила Службе“,²³ дотле овај рад се после доношења „Устројенија“ почиње да развија по одређеним прописима и упутствима.

Поред постекспедиција, као нових установа, мензулане остају и даље, наравно са потребним људством и коњима, и њихов је задатак да служе за пренос предмета поште, да обавља поштански саобраћај: превоз поштанских пошиљака и путника. На челу мензулане налазио се настојник, чији је био задатак да се стара о добром функционисању мензулане и уредном обављању саобраћаја. У обављању овог посла су му помагала двојица суруџија, а за обављање предвиђених послова служило му је 6 коња.

Поштанске пошиљке које иду преко чачанске постекспедиције, по својој садржини деле се у две групе, врсте: писмоносну пошту и аманете. У писмоносне пошиљке спадају: сва писма, новине, штампане ствари, слике, цртежи и друге врсте писмених састава. Аманети сачињавају посебну врсту пошиљака. Они имају своју посебну намену и служе искључиво за слање новца, драгоцености и других ствари од вредности.

Док је писмоносне пошиљке могла да прими свака пошта, дотле су аманете могле да примају само поште, односно постекспедиције, које су се налазиле на главнијим линијама а међу њих је како смо то раније навели, спадала и чачанска постекспедиција. О правилном функционисању поштанске службе и рачунског пословања старао се постеспедитор.

Већ у својој првој години постојања, 1844. од ђурђева до митровдана, чачанска постекспедиција је примила 1303 писма, и 37 аманета.²⁴ Овај обим од 1303 је обухватио и приватна и званична писма.

Међутим, када бацимо поглед на 1858. годину,²⁵ онда видимо да је обим поштанских услуга порастао за 7 пута у односу на 1844. годину. Преко чачанске поште прошло је те године 921 писмо званично, а чак 6.390 приватних писама. Осетнији пораст промета односно поштанских услуга, порастао је у периоду од 1858. до 1866. године. У овој години учињен је осетнији пораст званичне кореспонденције, док је приватна само незнатно порасла. Кроз чачанску пошту прошло је 7.160 званичних и 6.829 приватних писама, те 1866. године.²⁶ Стални пораст обима услуга, преко поште у Чачку, је растао из године у годину. За тридесет година рада, он је повећан за више од тридесет пута, тако да у 1875. години он износи 6.184 званичних и чак 26.239 приватних писама.²⁷

Како је количина поште за преношење сваки дан расла, јер се све више сваки дан, односно сваке године, увећавала кореспонденција како државна тако и приватна, а и број путника које је пошта превозила повећао, решено је да се у Србији установи колска пошта. На основу ове одлуке добила је пошта чачанска у септембру 1856. за своје потребе, јер је имала „боље“ путеве, 6 телгећих коња, 4 коња јашећа и 2 кола.²⁸ Увођење колског саобраћаја позитивно се одразило на даљи рад на превозу путника. Тако док је број превезених путника износио у 1858. години 37 путника, 1875. године њихов број је већ нарастао на 142.²⁹

Од отварања мензулана а касније и пошта, осећа се потреба за подизањем посебних зграда за њихове потребе. Но то није било могуће учинити у почетку рада мензулана. За њихов смештај се у прво време користе зграде у којима су некад постојале турске мензулане, затим ханови, а често пута и зграде се закупуљују од појединаца на одређени временски период.

Сређивање прилика у земљи јачањем државе, а и постављањем модерне организације поштанског саобраћаја, почиње се истицати, све више долазити у први план, и потреба за зидањем зграда које би одговарале потребама овог саобраћаја. „У периоду између четрдесетих и педесетих година прошлог века извршен је већи број адаптација и подизања нових зграда за потребе мензулског саобраћаја.“³⁰ Међу зграде које су у овом времену подигнуте долази и зграда мензулане у Чачку. На ово су их навели вероватно трошкови одржавања старе зграде у којој се мензулана налазила.³¹

Решењем кнеза од јуна 1845. одређено је било да се по одобреном плану (који на нашу жалост више не постоји), између оста-

лих, подигне и нова мензулана у Чачку. На то је био одобрен трошак од 100 дуката цесарски.

Извештавајући, почетком 1848. године, Совјет о подизању мензулане у Чачку, Попечитељство внутрених дела је изнело податке о подизању мензулане. Она је саграђена по „малом плану“. Када је почела да се гради, покушана је погодба са мајсторима на основу цене која је била одређена, али се нико није хтео за цену нижу од 150 дуката цесарски да погоди. На крају, нашао се неки Матија Хофман који се примио за понуђену цену, али под условом да му се грађа од склоне паду старе мензулане уступи, чија је вредност процењена на 100 дуката. И овим начином једва је била подигнута за две године, са великом муком и натезањем, јер је трошак прешао 120 дуката, колики је рачун Хофман поднео.³²

У недостатку плана ми можемо само претпостављати како је она изгледала на основу типских решења тога доба, и неких делимичних извештаја о згради. У овим објектима са специфичном наменом „по правилу централни део зграде заузима коњушница за смештај одређеног броја коња, са једне стране овог централног дела налазиле су се просторије за суруције, арције, смештај прибора, а са друге, соба за настојника мензулане (касније поштар) и путнике. Посебно се водило рачуна о просторијама за смештај и оставу сточне хране, које се обично граде изван мензулских просторија, а у неким случајевима, закупљују се и плацеви за смештај сена као врло запаљивог материјала и опасности од пожара за околне зграде“.³³

Пишући о обиласку мензулана од Крушевца до Чачка, Т. Живановић, привремени управитељ поштански, наводи да „у Чачку је ново здање за мензулану и канцеларију поштанску постројено, и у свему се може рећи да је добро, само што је мензулана мала.“³⁴

И поред тога што је била зидана по плану, ова пошта је изгледа врло брзо пропала. Већ почетком 1861. године, у свом извештају Попечитељству внутрених дела, окружни лекар Стеван Тренчини, дајући податке о пошти у Чачку, износи: „У Чачку је пошта у једној врло тесној из слабог материјала грађеној кући, свако магновеније изгорењу подчињеној — само из две мале собице постојећој, под кирију узетој кући је замешћена, при којој не имајући мутвак у тесној димној кујници мора се и јела кувати, и опасност могућег запаљења — њим пак упропашћен приватног и правитељственог имања произвести може.“

Низак тамни ар поште је од ње прилично одаљен — потоме од назиравања одложено, у подбарном месту у сред вароши стојећи тако је положен, да не само што враћа лепоту вароши, или у баре бацајућег и у томе трулећег ђубрета смрдљиво и воздух квареће испареније простире.“³⁵

Податке о томе шта је било даље са поштанским зградама у Чачку нисмо могли пронаћи.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Порез је био у новцу и натури. У натури се давала одређена количина хране за људе и стоку, процентуално у зависности од имовине којом је опорезовани располагао.
2. Архив Србије, ПО к. 54 бр. 6.
3. Т. Теслић: Расходи поштанске установе у Србији (1804—1860), ПТТ Архив, бр. 3, стр. 87.
4. Исто, стр. 90.
5. Архив Србије, ПО к. 86 бр. 10.
6. Теслић, нав. дело стр. 96.
7. Исто, стр. 97.
8. Архив Србије, Совјет I Вф 1 Рн. 1/1836.
9. Архив Србије, Совјет Рн. 46/1837.
10. Архив Србије, Совјет Рн. 66/1837.
11. Исто.
12. Исто.
13. Архив Србије, М. У. Д. Пф. XIII р. 73/1840.
14. Зборник Закона и Уредаба, књ. II, стр. 227.
15. Љ. Никић, ПТТ Архив, бр. 4, стр. 16.
16. Л. Ђелап: Поштанске линије у Србији из 1847. године, ПТТ Архив, бр. 7, стр. 131. Трећа главна линија, на којој се налазио Чачак, а која је ишла од Београда до Мокре Горе, било је предвиђено да се за обичну пошту до Чачка утроши време од 29 1/2 часова, за татаре и курире 25 3/4 часова.
17. На линији која је повезивала другу и трећу главну линију од Шупељака до Чачка, било је потребно за пошту 17 1/2 а за курире и татаре 15 1/2 часова.
18. Архив Србије, Управ. пошта Ф I р. 122/1843.
19. Архив Србије, Управ. пошта Ф I р. 98/1845.
20. Архив Србије, Совјет Рн. 591/1845.
21. Теслић: Расходи..., стр. 104.
22. Неки су аутори (Дероко и Петровић) на основу стари писама са поштанским жиговима, тврдили да је пошта основана у Чачку 1841. године, и сами при том износећи да о отварању не располажу званичним подацима. Износећи ове податке из архивске грађе ми дајемо оно што њима недостаје, званичне податке о отварању поште.
23. Н. Гулан, ПТТ Архив бр. 3, стр. 104.
24. Архив Србије, Совјет Рн. 591/1845.
25. Теслић: Поштанско телеграфска статистика у Србији у XIX веку, ПТТ Архив бр. 7, стр. 96.
26. Исто, стр. 98.
27. Исто, стр. 100.
28. Архив Србије, Управ. пошта Ф VI р. 11/1857.
29. Теслић: Поштанско..., стр. 100.
30. О. Ковачевић: Архитектура и локације мензулана и поштанско телеграфских зграда у Србији, ПТТ Архив бр. 10, стр. 208.

ЉУВОДРАГ ПОПОВИЋ

31. Архив Србије, Совјет Рн. 591/1845. За „репарирање“ њено дато је 1844. године 200 гроша.
32. Архив Србије, Совјет Рн. 44/1848.
33. О. Ковачевић, нав. дело, стр. 205.
34. Архив Србије, Управ. пошта Ф IV р. 347/1849.
35. Љ. Поповић: Чачак и његова околина у очима једног лекара, Зборник Народног музеја Чачак, IV, стр. 226.

ДРАГОЉУБ Д. ЈОВАШЕВИЋ

**ПАЉЕЊЕ ПЕТРОВДАНСКИХ ЛИЛА — НАРОДНИ ОБИЧАЈ
СТОЧАРА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ И ПЕШТЕРА**

*Своје ујаку
Владану А. Милосављевићу
(Чачак, 1900.)
АУТОР*

Сваког лета на дан 11. јула (уочи српскоправославног Петровдана), сточари западне Србије упражњавају народни обичај, ПАЉЕЊЕ ПЕТРОВДАНСКИХ ЛИЛА. Ова култна свечаност одржала се до данас у многим селима овог изразито сточарског региона, а нарочито у селима на Голији, Јавору, Златибору, у Санцаку, Драгачеву и околини Чачка. На Пештерској висоравни, обавља се овај обичај у скоро свим српским домаћинствима, а највише, по селима око Сјенице. До недавно одржаван је овај обичај у читавом ужичком крају. Стари Ужичани памте да су, као деца, носили, уочи Петровдана, упаљене лиле и у самом Ужицу.¹ Овај народни обичај, по казивању најстаријих житеља истраживаних крајева, преноси се из давнина, с колена на колена. Као многи наши народни обичаји и паљење петровданских лила, има дубок корен у животу српског народа, па заслужује да буде забележен. Ово тим пре, јер и овај обичај дели судбину осталих: пред материјалним, техничким, социјал-

ним, културним и општим напретком, паљење петровданских лила се губи. Задржава се у чисто сточарским срединама.

Најпре треба објаснити шта је ЛИЛА, па тек онда да говоримо о народном обичају који је у вези с њом. По Вуку Караџићу, је „лила (брезова или трешњова) оно што се огули с брезове или с трешњове коре као хартија. Лила има у себи смоле и може горети као луч.“² Осим овог податка, нема ништа о паљењу петровданских лила. У намери да се дође до било каквог Вуковог записа о овом обичају, требало је у „СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ“ потражити реч Петровдан. О томе постоји оскудан податак: „Петров-дан — (29. јуни).“³ Вук је записивао датуме по старом календару па двадесетдевети јуни одговара дванаестом јулу по новом календару. Изгледа, да је Вуку, етнологу, промакао овај народни обичај. А према неким архаичним елементима, уплетеним у овај народни обичај, (о којима ће бити речи мало касније), стиче се утисак да он води порекло још из времена паганских нам прапредака.

ОПИС ОБИЧАЈА

На неколико дана пред Петровдан одлазе одраслији мушкарци у шуму, одсецају лескове штапове и крешу са њих лишће. Ове штапове своде на дужину од једног метра или нешто дуже, остављајући сваком штапу на једном крају ракљу. Овако обрађене лескове штапове односе кућама и остављају их да се на јулском сунцу просуше. Истовремено, скидају са брезових и трешњових стабала лиле, па и њих остављају да се суше на сунцу. Два-три дана пред Петровдан, повезују се лиле у ракље лескових штапова. Уочи Петровдана, 11. јула, деца и чобани беру петровац, па од њега плету венце. Чим сунце крене своје смирају, губе чобани стада ка торовима. Кад се стока затвори у тор, планинке обављају мужу крава и оваца. За то време прилазе чобани па венцима петровца оките тор, млекар, вајат, одаје у којима станују, амбаре, бунар, извор и појило. Кићење се завршава до првог сутона. Тада чобани прилазе гомили сложених лескових штапова, пале лиле па, са бакљама, ходајући један за другим, обилазе око тора и певају:

Куда лиле ходиле
туда краве водиле.
Куда лиле ходиле
туда овце водиле.

Негде се ови стихови, уместо певањем, изговарају у рустичком хорском речитативу. Кад лиле догоревају, а и њихови штапови-држачи почну да се претварају у бакље, чобани их победају у кромпириште. Верује се да ће кромпир те године дати обилан плод. Онда, почињу пастири да извикују:

— Дај, планинко, мрса најбољега!

Планинка стаје пред млекар и одговара им:

— Дођите ми у свитање,
биће мрса изобиље!

Неко од пастира засвира у фрулу или двојнице. Пастири певају и играју све док се лиле у кромпиришту саме погасе. Тек тада одлазе на вечеру, па на починак.

Изјутра, на Петровдан, (12. јула), чим се умију, одлазе пастири у млекар, где их дочекује планинка. Она, најпре, петровцем завити себе па и све пристигле пастире. По кићењу, одламају пастири комаде вруће проје или пшеничне погаче, а планинка их нуди најкукуснијим младим кајмаком (скорупом), сиром, слатким и киселим млеком. При обеду захватају пастири дрвеним кашикама млеко, прскају млеком једни друге а то чине и по брвнима млекара. Верује се да ће те године бити онолико женских грла у стаду колико је просутих млечних капљица, да ће бити довољно млечних производа за тржиште а и да се домаћинство „предовољи”. Овај први јутарњи обед траје дуго. Пастири се обилно нахране белим мрсом (што је природна појава после уздржавања од мрсне хране кроз три недеље петровског поста).

Овог јутра се и стоци даје обиље осољених мекиња па се стока води на појило. Потом, пастири изгоне стада на пашу.

Сточари обављају обичај паљења петровданских лила са веровањем да ће им стадо бити здраво и плодно, да ће се множити женска грла, да ће стадо давати више млека и да ће принос млечних производа премашити сва њихова ишчекивања.

На истраживаном подручју имали смо широк одзив казивача о овом народном обичају. Сви они негују обичај паљења лила, па зато о њему радо говоре. У овим пастирским свечаностима, поред чобана, планинки и других лица на бачијама, учествују и ђаци (основних и средњих школа), јер Петровдан пада у време летњег школског распуста. У свечаности се укључују и многи универзитетски

студенти, било да су чланови ових горштакских породица или ако су дошли у посету родбини. Из прикупљених казивања, која ћемо овде да сведемо у најсажетији обим, уочљиво је уношење неких новина у овај стари обичај. Тако, уместо лиле — папирнате покорице са брезовог или трешњовог стабла — у ракласте лескове штапове ставља се ислужена гумена обућа. У њу се налива катран, нафта или нека друга запаљива течност, па иако се ради о изостављању лиле, све се назива њеним именом. Лила је постала синоним обичаја. Очигледно је да савремени начин живота продире и у најзабаченија села, па младима недостаје времена за стрпљиво скидање лила. То је скопчано и са верањем уз трешњева и брезова стабла а то има својих незгода. Због свега тога и долази до осавремењивања технолошког процеса код прављења, паљења и сагоревања петровданских бакљи. Међутим, сам обред ништа није изгубио у свом значењу. Намена извођења овог сточарског обичаја и расположење учесника остају увек онакви какви су били од вајкада међу сточарима западне Србије и Пештерске висоравни.

У припремама за извођење овог народног обичаја осећа се такмичарски дух међу брђанима додирних села. Зато старији сточари одлазе на најузвишенија места у околини. С њих се простире широк видик. Одатле они посматрају светле, покретљиве кругове и коментаришу чије су лиле бројније, сјајније и дуготрајније. О томе се, после, дуго и дуго прича.

Дванаестог јула одржавају се бројни сеоски сабори. Некад везивани само уз славу храма са именом светог Петра, сада су то традиционални народни скупови, сајамског карактера, широм Србије.

Можда је велико и наменско славље Петровдана, међу сточарима, имало утицаја и на давање имена у нашем народу. Наишли смо на женска имена: Пётра, Пётрана, Петрија, Петрица, Петронија, Петрумила, Петрусија, Петруша, а од мушких: Петар, Петраило, Петраш, Петраша, Петрашин, Петрило, Петрић, Петроније, Петруш. Има читав низ храмова са именом светог Петра, као патрона храма. Вук је записао да се једна црква у народним песмама назива Петровица,⁵ а исти извор указује да је, вероватно, постојала и црква Петрова код Пазара.⁶ Известан број места носе слична имена: Петрово Поље („у Далмацији једна повелика равница, у којој има 16 села и варошица Дрниш”),⁷ Петрова Гора код Глине (позната као илегална партизанска санитетска база у НОБ), Петровац на Млави, Босански Петровац итд. Вук је забележио и „Петрово сунце — пет-

ровско, љетно”, као појам јулских жега, па то поткрепљује и цитирањем стиха из народне поезије:

„Бачили их на Петрово сунце”.⁹

Међу лековитим биљкама постоје и две са именима: петровац (*Agrimonia eupatoria* L.) и Петров крст (*Paris quadrifolia* L.).⁹

ОБИЧАЈНА ПЕСМА И СЦЕНИЧНОСТ ОБИЧАЈНОГ ПРИЗОРА

Од сточара Средње Реке, на Голији, прибележили смо 1941. године да се о Петровдану, на њиховим бачијама код Јанковог Камена, одржава „најлепше чобанско славље које можеш замислити.”¹¹ Због ратних прилика и нацистичке окупације земље морали смо да напустимо просветни рад у том крају. Тако, не одржасмо дато обећање да ово „славље” проведемо заједно с горштацима Голије. Касније, прикупљајући у истом овом крају народне песме, наишли смо на обредну песму коју чобани певају уочи Петровдана, уз ношење упаљених лила. Ево те обредне песме:

Шта то гори по горама?
 Ој Петре, ој!
 То пастири лиле носе.
 Ој Петре, ој!
 Лиле носе, богу просе:
 Ој Петре, ој!
 „Дај нам, боже, травно поље!
 Ој Петре, ој!
 Да нам благо буде боље!
 Ој Петре, ој!
 Да нам краве телад воде!
 Ој Петре, ој!
 Да нам стада пољем ходе!
 Ој Петре, ој!
 Да планинке мрс готове!
 Ој Петре, ој!
 Да напуне све чаброве!”
 Ој Петре, ој!
 Што молили, домолили!
 Ој Петре, ој!
 Петру лиле приносили!

Ој Петре, ој!
 Од године до године!
 Ој Петре, ој!
 Дај нам, Петре, сваку срећу!
 Ој Петре, ој!
 Моме стаду понајвећу!
 Ој Петре, ој!

Песму започиње један пастир и пева само њен први стих. Остали, за њим, певају исти стих, додајући му припев: Ој Петре, ој! Затим, ходају ћутећи, па се пева други стих и, тако, обилазећи три пута око тора, све до краја песме. Одмарања (паузе) између певања појединих строфа неодређеног су трајања и подређена су певовођи. Ову обредну народну песму, горштакчи једноставну, музички сведену само на четири тона (тетрахорд), састављену из шест дводелних тактова (од којих су прва три истоветни), испевану у дванаестерцу, певају лилоноски у лаганом ходу. Већ код првог слушања, песма импресивно делује на етномузиколога свом архаичношћу прасловенског нам појања. Мелодграфски запис ове песме налази се на крају овог рада.

Кад се у јулски сумрак посматра аутентично извођење овог пасторалног ритуала, коме претходи култно брање петровца, док светлост распламсалих лила обасјава препланула чобанска лица, радозналом посматрачу се чини као да ту, на дохват руке, пролази паганска процесација у славу младог лета. Без писаног сценарија, лишена редитељске руке, у природном декору и уз чкиљаву светлост лила и јулског звездаријума, све у овој петровданској ноћи подлеже законима опсењујућег сценског ораторијума и једне непревазиђене драматургије, коју су исписали векови и сурови животни услови сточара овог пространог планинског краја. Иако нас приказ својом сценском магијом враћа неколико векова уназад, све је у овом рустичком играказу лишено религиозне мистике и метафизичке спиритуалности. Напротив, све одише љубављу према стаду, жељом за добробит стада, плодности стоке и човекове материјалне користи од стада. У ових неколико јулских часова све се слива у јединствени мозаик, сачињен од вековно трајног паганског култа и нашег прадавног музичког фолклора, од народног сујеверја и горштакче наивности, од младалачке радости и свете једноставности. У кратком временском размаку извире прегршт драгоценог материјала за етнолога, етномузиколога, етнокореолога, књижевника, кореографа, новинара и за све оне који желе да упознају живот једног народа.

Код прикупљања грађе за овај рад, на терену, помагали су нам ђаци Основне школе „Ратко Митровић” у Чачку. То су пионери и омладинци који воде порекло од сточара западне Србије и Пештера. Ово је прилика да им, још једном, одамо захвалност на искреној и корисној сарадњи.

А сада, из бројних записа о народном обичају паљења петровданских лила, прилажемо само неколико казивања, као неопходну документацију уз рад. Одабрали смо прилоге у којима се налазе неки нови елементи овог обичаја или варијанте оних који су већ наведени.

Надамо се да ће овај рад моћи да послужи као скроман прилог грађи за проучавање народног живота у западној Србији и на Пештерској висоравни.

КАЗИВАЊА

1. МИРОСЛАВ НОВАКОВИЋ, село Ерчеге, заселак Медовине, Ковиље:

Лиле се припремају два дана пред Петровдан. Узме се чврста мотка, а у њене ракље обмотамо суве коре од брезе или ставимо старе кондуре од гуме. Уочи Петровдана, чобани раније крену стоку торовима. По мужи, палимо лиле, идемо око тора и певамо. Кад се појаве лиле из другог села, ми с нашим лилама правимо осмице, да би наше село било најбоље. Сва околина заблиста. Кад се то гледа из даљине, с неког пропланка, изгледа као да се звезде просипају по земљи, па од земље постаје гомила сјајне масе. Они вештији машу лилама и преко глава, па се чини да има више лила у рукама. Старији из села све то посматрају из кућа или са брегова, па између себе оцењују које су лиле најбоље. Све то траје једно петнаестак минута јер се лиле брзо гасе. Они, којима лиле најдуже горе, сматрају се победницима. На крају, сакупимо све лиле на гомилу. Сви поседамо око ватре, веселимо се, певамо, свирамо и играмо. И тако из године у годину.

2. СТАНИСЛАВА ЂОКОВИЋ, из Будожеле:

Лиле се пале уочи Петровдана. На љесков штап, ракљастог, врха, стављамо парче гуме поливене петролејом, да би боље гореле. Кад се пале лиле изговара се:

— Бог да нам помогне да имамо свега што желимо!

Запаљене лиле носе се око торова, а гледамо да дим лила уђе у све зграде. Венцима петровца окитимо све зграде.

3. КОСАРА ПЕРОШЕВИЋ из Штиткова на Јавору:

Петровдан је народни празник. Славимо га сваке године 12. јула. Овом празнику претходи више обичаја. Тако, уочи Петровдана, чобани плету венце од петровца. Ове венце стављамо уочи Петровдана на врата куће, колибе са мрсом, на карлице са кајмаком и чаброве са сиром. Стављамо их на врата штале, на торове и кошнице са пчелама. Верује се да ће све што је закићено петровцем, у току те године, цветати и напредовати.

Цвеће петровца оставља се и намењује за чланове породице. И то обављамо уочи Петровдана, само, сада за сваког члана породице намењује се по један цвет. Сваки цвет забадамо у зид куће или између спојница на брвнари. Петровац се оставља по старости и то прво за мушке па онда и за женске чланове породице. Ови цветови остају целу ноћ тамо где су и постављени. Сутрадан, за зоре, пре сунчева изрона, гледа се какав је који. Ако је неки петровац *пленуо*, верује се да ће то чељаде у току године бити болесно.

Главни обичај је паљење лила. Лиле се праве од ољуштене коре смрчевог или трешњевог дрвета. Кора се савија у облику фишека. Овај фишек насађује се на расцепљени крај лесковог штапа, дужине око једног метра. Фишек пуњимо љускама брезе, трешње, лучом, катраном. Најпре се стока затвори у тор. Покрај тора се прво пали велика ватра од навучених клека. Ту се припаљују лиле. Њих носе чобани, а придружују им се и неки чланови породице. Сви око тора обносе лиле три пута и, идући певају:

Куда лиле ходиле
туда краве водиле.

Остаци лила бацају се у ватру. Чобани остају око ватре све док се она сама угаси.

4. ДРАГАНА АРСЕНИЈЕВИЋ из Пријевора (родом са Голије):

Сваки народ има своје обичаје. Ми, на Голији, палимо петровданске лиле. На грабов штап жицом привезујемо ољуштену кору са брезе, смрче или трешње. Лиле се носе на бачије, у планину. Уочи Петровдана настаје свечани тренутак: лиле се пале. Ватра од набацаних клека и пламенови лиле уздижу се на све стране. Сточари обилазе око торова три пута и изговарају:

С оне стране лиле горе,
с ове стране краве воде!

Овај обичај одржавамо ради побољшања стоке. Свако верује да ће стока бити напреднија и да ће бити у изобиљу белог мрса.

5. БРАНКА МАТИНОВИЋ из Ковиља:

На десетак дана пре Петровдана оде се у шуму и наљушти брезових кора. То се суши на неком трему, да не би киша поквасила. Уочи Петровдана се припреме лескове мотке. На њих окачимо старе гумене опанке, па у њих стрпамо исушене лиле. Тог поподнева припреми се грања, од којег се предвече код тора пали ватра. Овце се дотерају раније. Венцима од петровца све искитимо: кућу, млекар, тор, качару, подрум и остало.

Кад се увече запали ватра, сви чобани узимају лиле и трче према ватри, грабећи се ко ће први упалити лилу. Чобани певају и са упаљеним лилама обилазе три пута око тора. Кад изгоре лиле, а на суседном брду се види ватра лила других чобана, онда зборимо:

Ваше лиле гореле,
наше краве водиле.

Изјутра, на Петровдан, износи планинка карлице с кајмаком и лонце са грушевином, па се сви чобани изобилно наједу. Верујемо да ће чобани добро чувати стадо и да ће стока давати доста млека.

6. ПЛАНА СЈЕНИЧИЋ, село Шушуре код Сјенице:

Уочи Петровдана треба стоку добро нахранити. Предвече, потерају чобани стоку, па петровским цвећем иските тор и све зграде. Испред тора се запали огромна ватра и лиле, направљене од ситно изрезаног луча. Три пута с лилама обилазимо око тора, а после лиле стављамо у поврће.

На Петровдан планинка одвоји овчије млеко и од њега прави јардум. Тога дана се спрема богат ручак, па старије жене то односе чобанима и сви заједно ручају. За ручак се тога дана мора однети и јардум.

7. МИЛОЉУБ РАЈКОВИЋ, село Кнежевац код Сјенице:

У нашем крају стока се од Ђурђевдана изгони на бачије. Ту се гоји стока. За стоком иду чобани, а за мужу и справљање белог мрса старају се планинке. То је напоран и једнолик живот. Зато се Петровдан очекује с великом радошћу. То је празник сточара. Тога дана на бачије долазе и остали из ближих или удаљенијих села. Најлепше је уочи празника.

Од смрчеве, трешњеве и брезове коре правимо лиле. У распљен штап ставља се та сасушена кора, а додајемо гуму, луч и слично. Таква лила личи на дрвену лопату која има дугу дршку, да се чобани не би опекли при ношењу. После обношења лила око тора чобани говоре планинкама:

— Хоћете ли, планинке, дати мрса?

— Хоћемо, кад ујутру устанете.

Изјутра следује богат доручак, па чобани, опет, воде стадо на испашу, а остали одлазе на сабор.

8. ОБРАД ВУЧИЋЕВИЋ, село Бачије, код Сјенице:

Лиле припремају старији из домаћинства. Узме се ракљаста штап, па се у ракље стављају ситно изрезани парчићи луча. То се увезује жицом да гареж не би падала на руке оних који их буду носили. Од осталих обичаја поменућу и овај:

Најмлађа девојчица из породице, још дете, узме у руку кокошије јаје, обилази око тора и говори:

— Колико ја знала за мој дом,
толико вук и хајдук знали за овај тор!

И тако обилази око свих торова. Кад лиле почну догоревати, побадају се у засад овса, кромпира или ражи.

Јаје се носи због веровања и жеље да ће торови бити пуни стоком као и јаје оплодом. А девојчица казује „мој дом”, јер је немогуће да још тада зна за кућу у коју ће се удати, кад за то стаса.

9. МИЉКО ВУЈОВИЋ, село Ковиље:

На Јавору нема дома ни тора, а да се не окади лилама о Петровдану. Ужурбаност чељади осећа се још од раног јутра уочи Петровдана. Тога дана бере се петровац, који је добио име по овом празнику јер га највише има око Петровдана. Увече, на све стране виде се лиле. Без њих нема правог чобанског славља. Кад чобани обилазе око торова, са распламсалим лилама у рукама, они певају:

Како лиле гореле
тако краве водиле.

Сутрадан је на Јавору сабор. Ту се момци надмећу у бацању камена с рамена, у рвању, у скакању. Зато се јаворски сабор назива још и ЈАВОРСКИ МЕГДАН. Најбољи сточари доводе бикове, па се и они надмећу снагом. Проглашење победника у овим такмичењима оглашава се пуцањем из пушака.

10. СТАНИМИРКА ЛЕШОВИЋ, село Бурађа, Златибор:

Петровдан је велики празник у златиборским селима. Уочи овог празника, одлази младеж у најбујније ливаде и беру много петровца. Венцима петровца окитимо врата штале, колибе, изнад врата наших кућа. То чинимо да би нам преко године стока била напредна и здрава, да кајмак буде бео као цвет петровца и да укућани буду

здрави. Струкове овог цвећа забадамо у стогове сена да би се стока што више плодила.

Старе жене стављају струкове петровца у пукотине брвнара и намене их на сваку главу из породице. Пре сунчева рођења погледају се ови петровци, па који је свенуо — знак је да ће тај иксан боловати.

На Петровдан су сви из домаћинства за пословима, и то само изјутра. Ово ради напретка у раду.

Ови обичаји поштују се од давнина. Треба доћи и видети како наши чобани пале лиле уоче празника.

11. ЗОРИЦА КНЕЖЕВИЋ, село Драгојловићи, код Сјенице:

У мом селу Драгојловићима, код Сјенице, као и у осталим селима овог краја слави се празник Петровдан. Лиле правимо од коре четинара и дивље трешње. Тиме напунимо ислужену гумену кондуру, па се жицом ово привеже за подужи штап. Лиле припаљујемо са велике ватре, па три пута обилазимо око торова. Нема пештерског села без петровданских лила.

Сутрадан је код нас велики сабор. Борбу овнова посматрају на хиљаде сточара овог краја.

12. МИЛИЈАНА САВКОВИЋ, село Негбина, Златибор:

И ми о Петровдану спроводимо све обичаје. Како су чинили наши стари тако исто и ми, петровцем и лилама, обављамо намене за добро стоке и чељади.

На петровско јутро свој деци се даје да једу кајмак. Ово се обавља да би чељад била лепа.

13. МИЛЕНА ПЕРИШИЋ, село Доброселица, Златибор:

Око искићених торова и домова ваља уочи Петровдана пропети упаљене лиле. Ваља на Петровдан увести омладину у млекар. Ту они једу млади кајмак и прскају се млеком да би им овце ојагњиле шарену јагњад.

14. ДУШАН ПЕШИЋ, село Стуб, код Сјенице:

Ми чувамо и одржавамо многе обичаје из давнина. Најзанимљивији је онај уочи Петровдана.

Лиле се припремају на време. Увече, свака породица запали велику ватру на некој узвишици да би се што даље видело. Ово чинимо уз веру да у читавом кругу, докле се ова ватра види, неће падати град, да ће стока бити здрава, да ће краве и овце давати

доста млека, да ће чобани и сва чељад бити здрава. Кад чобани упале лиле и почну ход око торова, најмлађој девојчици у домаћинству даје се у руку хлеб. Она носи овај хлеб, обилази око тора и збори:

— Колико ја знала за мој дом
толико вук знао за мој тор.

Хлеб јој се даје по веровању да ће стока увек бити сита и да ће домаћинство имати хране у предовољству.

15. МИЛИЈАНА МИЛИЋЕВИЋ, село Зеоке, Драгачево:

Кад се уочи Петровдана припале лиле, млади их носе, обилазе око торова и певају:

Лила гори,
крава стоји,
теле доји.
Жито зри,
амбари пуни!

То се стално понавља док три пута носиоци обиђу око торова са стоком.

16. БОЖИДАР ПЕРИШИЋ, Градац, Средња Река:

Уочи Петровдана скупљамо се око торова. Ту палимо ватру. Са упаљеним лилама обилазимо око стада у торовима. Млади певају, а старији изговарају:

Да бог да нам стадо напредовало
и све живо на броју било.
Нека трави буде добар откос,
планинкама нек мрс буде понос.
Краве нам се телиле,
овце нам се јагњиле.
Чобанима дај здравља и блага!
Вуковима да не буде трага!

Остали на то повичу:

Дај, Петре, дај!

17. НИКОЛА МИРКОВИЋ, село Ртари, Драгачево:

Сточари нашег краја одржавају уочи Петровдана обичај паљења ватри и лила. Док буктиње пламте у рукама чобана, они узвикују:

Лила гори,
жито роди!

Жито роди,
крава води!

Сутрадан старији одлазе у цркву, а младеж на сабор.

18. ГОРАН ШЕКУЛАРАЦ, Доње Лопиже, код Сјенице:

Овај обичај сточара одржао се још у најзабаченијим крајевима. Лиле намењујемо за стоку и за поврће. Зато се са упаљеним лилама обилази око торова, а после, побадају се лиле у засад с поврћем. Лиле треба оставити да се саме погасе.

Породице које су ожалошћене, због смртног случаја, не пале лиле за годину дана.

19. Професор СРЕТЕН Ж. ПАШИЋ, школски надзорник

Округа рудничког:

У селу Лукама „сазнао сам... да чувају многе старинске обичаје. Уочи Петрова Дне чобанчад носе око торова лилу (пале трешњеву, брезову или смрчеву осушену кору) и за то добивају част од станара. Уочи тога дана плету се венци од цвећа кога зову петровац (воловско око — *Chrysanthemum leucanthemum*) и тим венцима ките торове.”¹¹

20. ЉУБИЦА Р. ЂЕНИЋ, лауреат Вукове награде из Чајетине:

И ја сам, као дечак од пет-шест година, носио лиле кроз Чајетину. Од тада је прошло више од педесет година. Овај обичај остао ми је у лепом сећању... У доба мога детињства живела је у Чајетини једна добра, стара бака. Звала се Круна. Она је нас, децу (а тада у Чајетини није било много деце), призивала и причала нам разне приче. Ова старица нас је припремала за ношење лила уочи Петровдана, али без оних обичаја на селу: са плављењем карлица, једењем скорупа и другим. Лиле смо правили од старих новина, натакнутих на прут. Такмичили смо се чије ће лиле дуже горети. А, некако, рано смо престали да носимо лиле. Старица нам је то објаснила: да је умро стари краљ Петар I, чији се рођендан прослављао на Петровдан, и да више нећемо носити лиле. Значи, последње лиле у Чајетини ношене су 1921. године. Касније сам чуо да су у селима лиле и даље ношене али ми је тај обичај остао, некако, по страни.

ПОПИС ИСТРАЖИВАНИХ МЕСТА

Бачије (Сјеница)
Брусник (Ивањица)
Будожеља (И)

Бурађа (Чајетина)
Вича (Лучани)
Гостиље (И)

Граб (Л)	Остатија (И)
Градац (И)	Паковраће (Чачак)
Девићи (И)	Парменац (Ч)
Доброселица (Чајетина)	Пријевор (Ч)
Доње Лопиже (Сј.)	Равна Гора (И)
Драгојловићи (Сј.)	Распоганче (Сј.)
Ерчеге (И)	Риђаге (Ч)
Зеоке (Л)	Рокци (И)
Кнежевац (Сј.)	Ртари (Л)
Ковиље (И)	Рупељево (Пожега Ужичка)
Крстац (Сј.)	Сјеница
Кулизино Село (И)	Средња Река (И)
Локва (Л)	Стуб (Сј.)
Луке (Горњи Милановац)	Чајетина
Медовине (И)	Штаваљ (Сј.)
Негбина (Чајетина)	Штитково (Сј.)
Негришпори (Л)	Шушуре (Сј.)

ПОПИС КАЗИВАЧА

Бранка Живковић	Милијана Савковић
Бранка Мартиновић	Милица Мирковић
Божидар Перишић	Милољуб Рајковић
Гвозденија Божићевић	Миљко Вујовић
Горан Шекуларац	Мирослав Новаковић
Драгана Арсенијевић	Никола Мирковић
Драгиша Мартиновић	Обрад Вучићевић
Драгојла Ђокић	Обрад Пушкарица
Душан Пешић	Петар Сушић
Злата Поповић	Плана Сјеничић
Ђорђе Симовић	Радмила Ђурчић
Зорица Кнежевић	Светислав Милуновић
Јела Ракоњац	Совија Јовановић
Косара Вучићевић	Стамена Пешић
Љубиша Р. Ђенић	Станимирка Лешовић
Љубомир Перошевић	Станислава Ђокић
Милена Перишић	Станица Симовић
Милијана Милићевић	Станиша Азањац

ТУМАЧ МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ

блага — стадо
бреза — лековита биљка <i>Betula L.</i>
вајат — зграда од дрвета
иксан (од турц. инсан) — човек
јардум — посланица од овчијег млека
клека — лек, биљ. <i>Juniperus communis L.</i>
кромпириште — засад кромпира

леска — лек. биљ. *Corylus avellana* L,
млекар — одаја у којој се справљају млечни производи
мрс (бели мрс) — млечни производи (кајмак и сир)
овас — лек. биљ. *Avena sativa* L.
планинка — жена задужена за мужу стоке и справљање
млечних производа
појило — место где се поји стока
стасати — овде: бити зрео за ступање у брак

ШТА ТО ГОРИ ПО ГОРАМА?

- народна са Голије -

записао: Д. Јовашевић

M.M. $\text{♩} = 76$

Ждан: сви:
Шта то го-ри по го-ра-ма, шта то го-ри
по го-ра-ма, ој Пе-тре, ој?

НАПОМЕНЕ

1. Казивање Милице Јазић (1890.), учитељице у пензији из Титовог Ужица (запис аутора у рукопису);
2. Вук Стефановић Караџић: СРПСКИ РЈЕЧНИК — издање Беч 1852. -- Полит, Београд 1969. стр. 328;
3. Исто дело стр. 497;
4. Исто дело стр. 497;
5. Исто дело стр. 497;
6. Исто дело стр. 497;
7. Исто дело стр. 497;
8. Исто дело стр. 497;
9. Др Јован Туцаков: ЛЕЧЕЊЕ БИЉЕМ — издање КУЛТУРА, Београд 1971. стр. 510 и 511;
10. Запис аутора из 1941. (рукопис);
11. С. Ж. П.: КРОЗ РУДНИЧКИ ОКРУГ — ПУТНИЧКЕ УСПОМЕНЕ, Сремски Карловци, 1904. стр. 119.

PROCESSION AUX FLAMBEAUX DE »LILA« A LA VEILLE DE LA SAINT-PIERE COUTUME DES ELEVEURS DE BESTIAUX DE LA SERBIE OCCIDENTALE ET DU PLATEAU DE PEŠTER

Les éleveurs de bestiaux de la Serbie occidentale et du plateau de Pešter célèbrent leur fête, — la Saint-Pierre (12 juillet) de la manière traditionnelle. A la veille de la fête, après avoir enfermé leur bétail dans les bergeries, les bergers allument des flambeaux en utilisant la peau soyeuse de l'écorce de bouleaux et de cerisiers sauvages. Cette peau qui contient de la résine et qu'on appelle »lila«, est appliquée sur un bâton de noisetier. La nuit venue, les bergers en font des flambeaux qu'ils portent autour des bergeries en exécutant des chants et des gestes rituels. Cette coutume comprend également la décoration des bergeries et d'autres bâtiments par des fleurs portant le nom de la fête (fleurs de la Saint-Pierre). Les éleveurs qui pratiquent cette coutume croient pouvoir obtenir ainsi que leur bétail soit sain et fécond, que les brebis surtout se multiplient, que les quantités de lait augmentent et que les bestiaux ne deviennent pas la proie des loups.

Lorsque, dans la nuit du 11 juillet, on regarde l'exécution de ce rituel pastoral, précédé par la cueillette culturelle des fleurs des champs, le spectateur curieux, contemplant les figures hâlées des bergers, éclairées par la lueur des torches, a l'impression de voir passer devant lui une procession païenne. Sans suivre un scénario écrit ni obéir à la volonté d'un metteur en scène, mais se déroulant dans un décou naturel, fait de torches flamboyant sous le ciel étoilé de juillet, tout ce spectacle semble soumis aux lois dramatiques d'un oratoire rustique, écrit par des siècles innombrables et par la vie dure des bergers, dispersés de toute antiquité dans cette vaste région montagneuse.

Les chants rituels, simples comme tous les airs des montagnards, impressionnent d'emblée l'ethnomusicologue par leur archaïsme. Ces anciennes mélodies slaves aux sonorités rudes sont composées de trois ou quatre notes. Elles sont chantées par les bergers participant à la procession.

Cette coutume est tout empreinte de dévouement au bestiaux et de souhaits de leur bien-être et de leur fécondité, ainsi que du désir d'en tirer du profit.

A en juger par les éléments archaïques qui caractérisent cette coutume, on dirait qu'elle remonte effectivement aux temps païens.

L'ouvrage dont il est question ici comprend la description de cette coutume liée à la vie des bergers, ainsi que l'analyse musicologique de celle-ci, complétée d'appréciations sur sa dramaturgie. L'auteur y a relaté, en outre, bon nombre de témoignages authentiques qu'il a recueillis parmi les éleveurs de bestiaux de la région.

Dragoljub Jovašević

СЛОБОДАНКА Т. ТИМОТИЈЕВИЋ

СВАТОВСКИ ОБИЧАЈИ И СВАТОВСКЕ ПЕСМЕ ЧАЧАНСКОГ КРАЈА

Наш народ је још од давнина познат по својим обичајима. Мене су одувек занимали, баш, сватовски обичаји, јер ми се чини да су се у нашем крају доста задржали и до данашњих дана.

Присуствовала сам многим свадбама, негде сам била и директни учесник у самом обичају. Увек сам са пажњом посматрала све што се дешавало на свадби. Слушала сам старје жене које су давале савете шта треба чинити у одређеном тренутку. Чинило ми се да познајем сваки део сватовског обичаја. Међутим, на свакој свадби сам сазнавала нешто ново. Зато сам и одлучила да упознам сватовски обичај што је могуће више, а грађу сам тражила у самом народу.

Посебно су ме интересовале песме које су се певале на свадбама. Занимљиво је, да је за сваки део сватовског обичаја, постојала одговарајућа песма. По мени, то су песме са пуно поетских лепота, и мислим, да наша народна сватовска песма није ништа мање стилизована од наших везова и икона. Сватовска песма нас диже у

свет виших осећања. Лично мислим, да има и оних сватовских песама, које могу ући у сваку антологију.

Сакупљајући сватовске песме могла сам да запазим да су бројне и доста живе. Мелодија ових песама је готово иста у свим местима у којима сам их записивала. Оне се певају по једном реду, и за то постоје и правила, што указује на њихову старину. Имају широку тематику. Певају се о просидби, при испраћају из момачке куће, дочеку у девојачкој кући, извођењу младе, одласку из девојачке куће, дочеку у момчком дому. Пева се и барјактару, деверу, куму, млади, младожењи итд. Из свега овога се може закључити, да овде има и драмског извођења, па су те песме утолико и занимљивије.

О сватовским обичајима и сватовским песмама доста сам читала и у Вуковим записима. Присуствујући свадбама у разним местима, могла сам да запазим да има обичаја које сам налазила и код Вука. Међутим, имало је и разлика. Зато ћу на крају овог записа упоредити обичаје нашег краја са онима које је Вук забележио у Србији.

Сватовске обичаје и сватовске песме сам сакупљала најпре у Чачку и ближој околини, а онда и у удаљенијим местима. Имала сам доста потешкоћа, јер је било и оних казивача који су ме неозбиљно схватили. Други су се, опет, веома мало сећали сватовских обичаја, тако да сам се из неких села враћала без исписаних листова.

Ипак, успела сам да забележим све оно што ме је интересовало о сватовским обичајима и да сакупим добар број сватовских песама.

Али, морам да нагласим, да је било и оних казивача, који су са одушевљењем и великом пажњом причали, и који су били задовољни када су чули моју намеру.

Песме и обичаје сам сакупљала у Чачку, Јездини, Парменцу, Пријевору, Марковици, Придворици, Лучанима, Бељини, Гучи, Ивањици, Стјенику, Рашчићима, Белим Водама, Грабу, Прељини, Прислоници, Мојсињу, Трнави и Крушчици.

Записујући сватовске обичаје и песме које су тада певане у овим местима, запазила сам, да иако та места нису много удаљена једна од других, варијанте постоје. Разлике нису велике, поготову у песмама, јер се сватовска песма при преношењу мање мења од осталих народних творевина, због своје краткоће, а и због везаности за одређену мелодију. Ја ћу покушати да дам један универзалан приказ обичаја у Чачку и његовој околини, као и у неким

удаљенијим местима, занемарујући разлике које постоје и у два суседна села. Међутим, истаћи ћу оне разлике, које су специфичне за једно место.

Раније је био обичај да неко посредује у познанству момка и девојке. Тај посредник звао се проводација. Ако момку западне за око нека девојка, онда проводација удеси да се они састану на некој игранци или сабору. Тада момак посматра девојку, игра са њом, и ако му се она допадне, он се договори са својим родитељима и са проводацијом о одласку у девојачку кућу. Када дође време да се иде девојачкој кући, момак и његови родитељи се уреде како ваља, и са проводацијом крену, полагајући наду у срећан исход.

Када дођу у девојачки дом, дочека их девојчин отац. Уз јело и пиће почне и разговор.

Девојка улази у собу касније, и то када донесе послужење за госте. Да не би све било по жељи родитеља, питају се и момак и девојка да ли се једно другом свиђају, и то прво се пита момак, па онда девојка. Ако се једно другом допадне, онда се договарају о просидби.

Прво разговарају о девојачкој спреми, која се обично састоји од постелијине, везених чаршава, серцаде, ћилима, губера, поњава, вунених чарапа (и мушких и женских), кошуља за свекра, свекрву, младожењу и остале. Поред спреме, момкови родитељи траже и намештај за једну собу. Уколико се девојачки родитељи сложе да дају све што је тражено, прошевина је утврђена. Тада момак да девојци новац, тзв. капару, да се не би другом момку обећала, тј. вери девојку. Новац се ставља на чашу, а чаша се налази испред девојке. Са њене леве стране, обично седи њен отац, а са десне младићев. Ако девојка и момак нису разговарали и нису се једно другом обећали, онда, ако девојка пристаје на удају, она чашу са новцем ставља испред свекра, а ако не пристаје, чашу ставља испред оца. Ако чашу, пак, не помери, тада одлучује отац о њеној судбини. Овај важан чин, који одлучује о даљем животу девојке, обично се одвија после пола ноћи.

Ако се девојка обећала момку, следи прошевина.

После седам до осам дана, момкови родитељи и момак, купе поклоне девојци за прошевину: прстен, минђуше, ћинђуве, хаљине, џемпер, огледало, помаду и сапун. На дан прошевине, код девојачке куће је свечани ручак. Када се стави купус на сто, момак износи све купљене ствари и даје их девојци. Свечаност увеличава тренутак када младић ставља својој девојци прстен на руку и даје јој

јабуку, која је окићена дукатима. Сав овај обичај се изводи некако полако, натенане, као да се жели што дуже задржати на неким местима, продужити девојачки живот, што више се поигравати момковим осећањима. Јер, после свега овога, девојка је испрошена. Њу чека један нови живот, пун надања, стрепње и ишчекивања.

Девојка дарује све просиоце. Тада, као да први пут заигра и њено срце. Најлепши поклон дарује момку. Сву своју вештину и љубав утрла је у њега.

Записујући сватовске обичаје у селу Пријевору, нисам запазила неке велике разлике у односу на остала места. Међутим, казивачи из овог живописног села, посебно истичу улогу проводације. Проводација би долазио момковим родитељима и препоручивао им неку девојку за њиховог сина. При том би хвалио „на сва уста“ девојку и њене родитеље. После тога, младићеви родитељи би са проводацијом одлазили у девојачки дом на прошевину. Тада би проводација хвалио младића и његове родитеље.

После неколико дана, девојачки родитељи би ишли да гледају дом младожењин, и ако им се свиди, заказивао би се тзв. испит. На испиту би се момак и девојка први пут видели. Тада младожења добија бошчалук, односно дарове.

У селу Грабу сам, такође, забележила да младенци иду на испит, код попа. Казивач је верно описао двоје младих: „Не зна се ко је од њих двоје стидније. Успут, обоје ћуте. Не смеју ни да се погледају. Тек у цркви могу рећи да ли ће се узети“.

У Стјенику се на просидбу носила чутура и новац. Кад просци дођу девојачкој кући, веле: „Ми имамо момка за женидбу, а ви девојку за удају“. Девојка дарује просце белим шифонским кошуљама. Овде сам једино забележила сватовску песму, коју просци певају када испросе девојку:

Благо нама, наша је девојка;
испросисмо лепу девојку.

Стекла сам утисак да се у нашем крају не пева много на просидби, јер иако сам ја инсистирала код казивача да ми кажу песме које су се певале на просидби, нисам могла да их добијем. Ова два стиха су једина које сам успела да забележим.

После се уговори свадба. Петнаест дана пред свадбу одреди се један човек који ће да позива госте. Обуче се у народну ношњу, понесе ткану торбу и дрвену чутуру (негде буклију, нпр. у селу Пријевору) окићену цвећем, пешкирима, чарапама, назувицама, оглавцима и пуну ракије. Тако спремљен, крене да зове на свадбу. Када

дође у кућу званице, даје домаћину да пије ракије из чутуре, а онда заједно наздраве у име младенаца. Затим му домаћин закити чутуру и допуни је ракијом. На исти начин свадбу сазивају и момачки и девојачки родитељи.

Свадба се прави и у момачкој и у девојачкој кући. У одређени дан скупе се свадбари код девојачке куће, а сватови код момачке. Интересантан је обичај у селу Крушчици, да девојка на дан свадбе не излази из куће док не дођу сватови.

Сви су ужурбани и свако ради свој посао. Ашчија кува чорбу, паприкаш и купус. Подрумџија точи пиће. Пекар пече и сече печење.

У момачкој кући сватови обаве доручак, а онда пођу по девојку. Младожењина мајка остаје код куће да дочека снају.

Сватови обично иду на коњима, који су искићени. У селу Грабу, младожења поведе коња и за младу. У Прељини се ишло и каруцама, чезама, а ако је снег, онда у санкама. У Крушчици, сватови са својим чаушом полазе по девојку. Чауш седи на коњу који је искићен цвећем и кићанкама. Чауш је у народној ношњи. Седи усправно на коњу, а око врата му виси чутура напуњена ракијом. Он је дика сватова.

Постоји и један ред којим сватови иду. Неки казивачи су истицали распоред сватова, а неки, чак, нису о томе ни говорили. Ту постоје варијанте, па их је вредно споменути. У селима око Гуче, у колони прво иде барјактар на коњу, а затим фијакер за младу, па онда остали сватови. У Стјенику прво иде стари сват, па младожења, а онда кум, девер и тако редом.

Успут, сватови певају поетски веома лепе песме. Оне су махом упућене девојци и изражавају чежњу сватова да је што пре виде:

Надај нам се, наша мила снајко,
надај нам се, скоро ћемо доћи!

(Стјеник)

Када приђу 20 метара од девојачке куће, сватови се зауставе. Старешина сватова, стари сват, негде чауш, са још два до три свата, одлази до невестиног оца и пита га да ли ће да их прими. Када добију одобрење од домаћина, враћају се и обавештавају сватове да су примљени.

Међутим, ево још једне препреке да се дође до девојке.

Капија код девојачке куће је окићена како се само пожелети може, али иза те лепоте и умешности крије се препрека: дугачка,

танка мотка на чијем је врху причвршћена јабука. Да би сватови могли да уђу у двориште, јабуку морају да скину. Обично се у сватовима одреди унапред онај који треба да погоди јабуку. Тај мора да буде добар нишанција да не би осрамотио сватове. Обично је то старешина сватова.

Интересантно је са колико је пажње и умешности закићена и накинђурена јабука. То је посао неке искусне плетиле, која обично за цело село кинђури јабуку, коју сватови треба да погоде. Узима се мала, румена јабука. Не подсећа ли она помало на девојку? И девојка је румена, једра, накинђурена. Вуненим концем различитих боја се оплете јабука. Што је шаренија то је и привлачнија.

Када нишанција из пушке погоди јабуку, сви су сватови весели. Као да се тада погодило метком и у девојачко срце. Препрека је преброђена. Капија се отвара за сватове и они су све ближи девојци.

У Јездини је обичај, да ће онај који обори јабуку, водити коло. То је понос за сваког младића, а уједно и жеља за допадањем. У Пријевору, када се погоди јабука, сватови су задовољни и у част тога пију ракију из буклије.

Домаћин, невестин отац, отвара врата, љуби се са пријатељима и уводи сватове у двориште. И остали из домаћинове фамилије поздрављају се и љубе са гостима.

Леп је обичај у Крупчици. Када се погоди јабука, прво улази у двориште чауш. Он се погађа за младу и даје новац да би је сватови добили.

Мало сам сазнала од казивача о куповању младе. Сем њих неколико, нико ми о томе није причао. Тек када би их ја питала, они би ми обично одговарали: „Да, даје се новац за младу“. Међутим, пошто казивачи нису сами истицали куповину младе, ја тај детаљ из сватовских обичаја нисам истицала.

Сватови седају за већ припремљене столове. Тачно се зна где ће ко да седне. Младожења, кум и стари сват седају у горњи крај, и то младожења између кума и старог свата, а остали се распоређују према старости, пречини итд.

Сватови и свадбари, одједном као да живну. Почине и да се пева. Песме се нижу једна за другом, а гласови постају све снажнији. Од свих песама које сам забележила, мислим, да су поетски најуспелије песме које се певају код девојачке куће. Све те песме, почев од оних којима се обраћа девојци, па преко песама које говоре

о лепоти девојке и момка, па до оних које се директно и не односе на свадбу, чине посебну поетску лепоту.

На почетку, сватови и свадбари као да желе да једни другима кажу нешто лепо, па то и чине песмом:

Ој, сватови, бели голубови,
свадбарице, беле голубице.

(Лучани)

А онда, свадбари отпочињу песму, коју упућују сватовима:

Ој, сватови, зашто не певате,
ил' не смете, или не умете,
ил' певајте, ил' нам песму дајте.

(Чачак, Мојсиње)

Али, сватови се не дају. Спремни су за песму:

О наш, брале, о наш поношају,
ми се с тобом данас поносимо,
данас с тобом, а сутра с обоје.
Ти си брале стручак босиока,
узми, снајка, закити се њиме.

(Марковица, Мојсиње,
Прислоница и Трнава)

У овој песми имамо једну фину, истанчану слику, а то је поређење младића са босиоком. Босиок је миришљав, опојан. Он је у народу и симбол чедности, лепоте. Када се девојка окити таквим цветом, њена лепота и њен живот постаће узвишеним.

Свадбари певају, дајући одговор сватовима:

Наша, сејо, наше поношаје,
ми се с тобом досад поносисмо,
досад с тобом, а одсад с обоје.

(Трнава, Марковица)

Затим следе песме, којима сватови маме девојку да се што пре појави:

Погледајде на прозоре,
познајеш ли кога од сватова,
барјактара и пред њиме
нашег милог брала.

(Чачак, Мојсиње, Јездина)

Јеси ли нам поранила, наша мила, снајко
да дочекаш кићене сватове.

(Стјеник)

Певајући песме о девојачкој лепоти, сватови као да желе да прикажу неку свету лепоту. Ванредне поетске слике се ређају: девојка је зелена јабука, бела рада, румена јабука, танано конопље:

Ој, девојко, зелена јабуко,
да л' си расла бора гледајући,
ил' мојега брата чекајући?

(Беле Воде)

Ој, девојко, бела Радо,
ја због тебе све продадох.
Ја продадох и говеда
за та твоја уста медна.
Ја продадох њиве двије,
боље, Радо, да те није!

(Беле Воде)

Ој, девојко, румена јабуко,
кад си расла, нашта си гледала:
да л' на бора, да л' на виту јелу
да л' на нашег брала рођенога?

(Прислоница, Мојсиње)

Ој, девојко, танана конопљо,
где си тако танана порасла:
Ил' у пољу стадо чувајући,
ил' у двору драгог чекајући?

(Прислоница, Пријевор)

Свадбари одговарају у име девојке:

Нисам расла овце чувајући,
већ сам расла драгог чекајући.

(Прислоница, Пријевор)

Девојка се у овим песмама пореди са зрачним, светлим сликама, а младожења је висок, танан, снажан.

Обичаји у девојачком дому се настављају. Девер улази у собу код младе и ставља јој на главу венац, а она њему даје бели пешкир. Венац и бели пешкир су симболи чистоте, чедности, јер од тог тренутка девер је млади главна заштита. То се види и у сватовским песмама, које се баш тада певају:

Ој, девојко, погледај кроз прозор,
познајеш ли кога од сватова,

познајеш ли ког' ћеш највољети,
познајеш ли ручнога девера?
О, девере, сребрни прстене,
сребрн био па се позлатио.

(Граб, Придворица, Чачак, Парменац)

Ова поетска веза младе и девера може се поистоветити са љубављу сестре и брата. У овој песми наилазимо и на поетске називе имена. Када девер изађе из собе, заове остају са младом да је облаче, а негде су то и невестине другарице. Тада се певају песме које оплакују девојачки растанак.

Сватови певају:

Ој, девојко, је л' ти жао мајке?

На то свадбари одговарају, у име девојке:

Што ће мени бити жао мајке,
кад у дому друга мајка чека.

(Јездина)

Док облаче невесту, певају се и песме које се не односе директно на свадбу. То су уметнички веома успеле песме. Тананим поетским сликама изражава се сета због напуштања девојачког живота.

Једну од таквих песама је забележио и цењени Драгољуб Јовашевић, у селу Парменцу:

Хранила Милка славуја,
за пуних девет година.
Решила Милка да с'уда,
славуја хоће да прода.
Славуј се Милки молио:
„Немој ме, Милка, продати!
Ја ћу ти лепше певати
у мају кад ћули цветају;
у зору, на твој прозору“.

У ову групу спадају и следеће песме:

Овце чува чобан и чобанка
по имену Јован и Јованка;
Јован овце, Јованка јагњиће.
Када беше око пола дана,
пландоваше овце и јагњићи;
Јован свира, а Јованка везе.

Јованки се руке узнојиле,
па дозива Јован чобанина:
„Донеси ми у свирали воде
да ја пијем и да се умијем“.

(Бељина)

Лети голуб, раширио крила,
стан' голубе да поздравим Мила;
поздрави га, овако му кажи:
„Нек' се жени, нек' девојку тражи,
ја сам мајци најросније цвеће,
мене мајка да удаје неће“.

Ево и једне песме у којој се осећа девојачка стрепња пред новим животом. Девојка размишља о новом дому:

Марамица са четири листа,
свака цура воли за јединца,
а ја волим где има двојица,
и где има млада јетрвица.

(Беле Воде)

У песми забележеној у селу Грабу, Морава је посредник и место где се срећу двоје младих:

Ој, Мораво, мутна водо,
ти остајеш, а ја одо'.
Замути ме лепа Мара
на Морави рубље прала.
На обали момак стоји
и Марино рубље броји:
„Остав', Маро, рубље прати,
'ајде са мном прошетати“!

(Граб)

Обичај је да неко са девојачке стране кити сватове. Цветове обично припрема неколико девојака од рузмарина, који је постао симбол радости, чежње, симбол лепоте, коју ће сватови ускоро добити.

Из сватова неко носи барјак, и то је барјактар. Он је тада у центру збивања и све песме су упућене њему:

Добро јутро, добар дан,
добро дош'о барјактар.

Леп је барјак, леп си ти,
а још лепши ко кити!

(Марковица)

На барјаку ружа дрема,
барјактару новац спремај!

(Марковица)

Барјактар предаје барјак девојкама, свадбарицама, које га оките цвећем, марамицама пешкирима, кошуљом итд. Девојке тада поведу коло, а барјактар са барјаком у руци, игра између њих. Затим им плати барјак колико вреди, наравно, претходно погађајући се. У селу Крушчици, нпр., барјактар не даје барјак свадбарицама, већ млада сестра краде барјак.

Сватови су весели. Пију врућу ракију, кувану у великом казану, и певају песме, које упућују свадбарима, којима ће ускоро одвести девојку:

Пријатељи, што сте тако тужни,
к'о да сте нам милионе дужни!

(Лучани)

Почиње и ручак. Сви ручају, сем младожење, који чека да му се плати да би ручао. Ево, први пут младожења показује своју снагу која ће тек доћи до изражаја. Ушао је у невестину кућу и више стрепње нема. Зашто онда и он не би дао себи мало одушка? Младин отац му плаћа и он почиње да руча. Младожења једе само сир и кајмак, да му деца не бале кад се роде.

Тада сватови певају читав један сплет песама, кроз који про- вејава ванредна поетска лепота, са необичним описима: девојка ће донети сунце у венцу; она је нека нада за нови дом:

Домаћине, изводи девојку,
да видимо зашто дангубимо!

(Чачак, Мојсиње)

Домаћине, изведи девојку,
далеко је нама путовати
док дођемо момачкоме двору.
Рекла нам је ђувегина мајка
да за дана снаху доведемо.

(Јездина)

Домаћине, изводи девојку,
рекла нам је ђувегина нана

да јој рано снају доведемо,
 да у венцу сунца донесемо,
 да огреје ђувегине дворе,
 и у двору ђувегину нану.

(Парменац)

Ој, пожурите, добри пријатељи,
 изводите нам лепу девојку,
 да видимо ђувегину 'валу,
 код нас се је много похвалио.

(Парменац)

Домаћине, изведи девојку,
 далеко је нама путовати,
 кратки данци, каљави сокаци.

(Парменац, Марковица, Прислоница)

Када се купус износи на столове, тада брат изводи девојку. Девојка је, негде, обучена у белу хаљину, а негде, у народну ношњу. Казивач из Стјеника лепо описује ношњу младенаца: „Млада има свилену сукњу, везену кошуљу, плетене, украшене везом чарапе, сарачке опанке, а на глави венац и вал. Младожења носи сукнене панталоне, памучну кошуљу, јелече, везене чарапе, сарачке опанке, а на глави капу шајкачу“.

Млада стидљиво прилази старом свату и куму. Поздравља се са њима и љуби их у руку. У неким местима, млада се поздравља и са осталим сватовима. Затим се враћа у кућу где је за њу припремљен посебан ручак: попара, сир и кајмак.

После тога, девер долази у собу и прима девојку од њеног брата, и води је међу сватове, а ови одушевљени пуцају из пушака и певају:

Благо нама, ваља нам девојка!
 Не жалимо зашто дангубимо.

(Чачак, Мојсиње, Пријевор)

Благо нама, лепа нам девојка,
 не жалимо зашто дангубимо,
 наш је бале стручак босиока,
 а девојка румена јабука.

(Трнава)

Леп је обичај у Јездини, када се изводи девојка. Брат предаје девојку деверу, после ломљења погаче.

Млада, уз пратњу девера, двори сватове док ручају. Док она шета око собре, свадбари певају:

Ој, сватови, узалуд вам фала,
за асталом ваше цвеће спава,
око собре, наше цвеће шеће.

(Чачак)

Затим долази најгужнији тренутак читавог обичаја. Један знак будућег свекра, један позив момачког оца да сватови крену, представља болан уздах и јецај свакога свадбара. Међутим, сватови певају, задовољни што одводе младу. Они се песмом обраћају барјактару:

Барјактару, дико наша,
барјак пови, сватове позови.

(Мојсиње)

Барјактару, дико од сватова,
сави перо, па прођи кроз село
и поведи кићене сватове,
и са њима прелепу девојку.

(Чачак)

Затим, сватови песмом желе да дају до знања свадбарима да им се жури:

Пожурите, кићени сватови,
време нам је скоро да идемо,
далеко је нама путовати.
Рекла нам је ђувегина мајка
да јој равно снаху доведемо,
да донесе сунца на вијенцу.

(Чачак)

Ај, пожурите, наши пријатељи,
нисмо дошли лонце да гребемо,
већ смо дошли снају д'одведемо,
и са венцем сунце донесемо.

(Трнава, Парменац)

У Јездини и околини, млада је морала да поведе коло око куће, пре него што крене момачкој кући. Шта је значило то коло? Последњи поздрав са свим оним што остаје, или пак, један, помало болан тренутак сватовског обичаја. У Парменцу сам забележила да млада никада не крије сузе на расстанку са својима.

Свадбари своју тугу изражавају песмом. Они не желе да девојка заборави своје девојаштво и своје најближе:

Молићу вас, кићени сватови,
кад будете кроз велико церје,
сачувајте наше сеје перје.

(Прислоница)

Затим, свадбари као да желе да утеше девојачке родитеље, па певају:

Весели се, добар домаћине,
кад си 'вако лепо дочекао
твоју милу ћерку удомио.

(Чачак, Парменац)

А онда, као и да свадбари мало живну. Не желе пријатељима да покажу своју тугу. Песме које певају су пуне хумора:

Пријатељи, зашто не идете,
ви чекате шерпе да гребете.

(Лучани)

Када сватови изађу из дворишта, младожења се врати да се поздрави са девојачким родитељима. Невестина мајка га дарује ћилимом, који он опрне. За тај ћилим, младожења јој плати, и онда сватови крену уз песму:

Ми одведосмо лепу девојку!

(Стјеник)

Обично, при одласку, за девојком бацају шећер (у селима око Гуче) да би јој, по веровању, био сладак нови живот.

Венчање се обавља у цркви. Младенци се држе за руке, а преко њихових руку су се стављали: дарови, рухо и мираз. Постојало је, тада, једно веровање: ако се руке младенаца раставе, они неће имати среће, чак, се не би требало ни венчање обављати, а ако им руке остану нераскинуте, они ће се венчати и бити срећни. После венчања, сватови крећу момачкој кући. Они су весели и певају песме које су пуне хумора, а упућене су новој снаји:

Што си нам се наљутила, снајка?
Биће теби свекрва к'о мајка.

(Лучани)

Мајко моја, подај ме за дику,
да не једем сирће и паприку!

(Беле Воде)

А, онда, као да сватови охрабрују девојку:

Ој, девојко, бићеш лепо дочекана,
да си вила, не би тако дочекана била.

(Прислоница)

На путу до младожењине куће, млада је сва устрептала, узбуђена. Многе незгоде се баш на њу свале. Ево, како казивач из села Граба, описује тај пут до момачке куће: „Млада јаше на коњу, а коња води кум. Млада, обично, не уме коња да јаше, а још је и колан лабав, па се седло само љуља, а куму је још и до шале: „Држ' се куме, не дај се, кумо“!

Када стигну близу куће, одваја се њих неколико да узму од свекрве муштулук. Негде је то стари сват, негде зетови, а негде, опет, онај ко је најбржи. Тада их она све изљуби и дарује.

Приближавајући се момачком дому, сватови певају песме, које обилују једним узвишеним, финим тоном:

Весели се нашег браца, мајко,
и отвори своје беле дворе;
Ево теби твоје миле снајке,
у руци јој стручка босиока.

(Марковица)

Домаћине, отвори капију,
водимо ти снајку у авлију.

(Прислоница)

Весели се у дому, домаћине,
све ти сретно и весело било.

Весел'те се, кићени сватови.

Весели се, ђувегина мајко,
кад си овако лепо дочекала,
кад си оваку снају изабрала.

Весели се, ђувегина мајко,
водимо ти лепу девојку.

Ти ишетај снаји у сретање.

Благо нама, лепа нам девојка,
девојка је к'о румена ружа,
ђувегија стручак босиока.

(Јездина)

Млада, и када дође у младожењин дом, у средишту је збивања. Њу дочекује свекрва, која у једној руци држи сито, а у њему жито и јабуку, а у другој, наконче. Негде ту улогу имају зетови. У Рашчићима, то је кум. Млада узима сито и баца жито на четири стране, а сито на кућу. Постоји веровање у народу, да ако се сито задржи на кући, и млада ће се задржати. Затим, млада баца јабуку. Замахне два пута, а трећи пут је баца. Сватови се отимају око јабуке. Ко је ухвати, дели је девојкама да поједу, да би се, по народном веровању, пре удале.

Даље, млада узима мушко дете, звано наконче, и окреће га три пута, с леве на десно, три пута га пољуби, и огрће га белом кошуљом.

После ових лепих обичаја, младожења задовољан и срећан, узима младу у наручје и преноси је преко прага. У кући је свекрва, која седи на прочевљу где гори велика ватра. Млади дају ватраљ да разгрће ватру. Зетови јој помажу, хватају жар и бацају на свекрву. Она скаче и бежи, а сватови весело певају, на рачун свекрве:

Ој, свекрво, кукорога,
обићу ти оба рога,
да не идеш крњорога.

(Чачак)

После овога, обичај је да зетови кувају попару, и заједно са младом вечерају.

У Гучи и околини, обичај је да свекрва износи млади два хлеба и две флаше: једну флашу вина, а другу ракије. Млада ставља хлебове под пазух, а у рукама држи по једну флашу, да би родила сина и кћерку.

У овим местима је веровање, да када млада прелази праг свог новог дома, мора да пази да не лупи, јер то значи да ће све по кући полупати.

Сватови, уз јело и пиће, настављају са весељем. Све су веселији и бучнији. Песме које певају код момачке куће, готово да се певају у свим местима, јер сам их чула од већине казивача. То су песме, којима се, махом, наздравља и обраћа:

Весели се, наш мили брале,
кад си 'вако лепо дочекао,
и девојку лепу изабрао.
Весел'те се, кићени сватови,
кад је нама лепа девојка.

Весели се, ђувегина мајко,
кад си 'вако лепо дочекала,
свога сина оженила и снаху добила,
и у венцу сунце добила,
да огреје ђувегине дворе
и у двору ђувегину мајку.

(Трнава)

Весели се, добар домаћине,
кад си 'вако лепо дочекао
сина оженио, снају задобио.

(Придворица)

Трепетљика трепетала, пуна бисера,
ај, ови наши бели двори
пуни весеља.
Сви се редом веселише, мајка највише;
довели јој ђул-невесту,
ђулом мирише.

(Пријевор)

Весели се, куме, и ти, стари свате,
весели се, не бил' нам се и бог веселио.

(Прислоница)

Весели се, кућни старешино,
кад си 'вако лепо дочекао
најстаријег сина оженио.

(Мојсиње, Трнава, Прислоница,
Јездина, Чачак)

О, наш брале, о наш поношају,
све ти здраво и весело било!

(Мојсиње, Прислоница, Лучани,
Прељина, Парменац)

Мили брале, сретно ти весеље,
све ти, сеје дошле на весеље.

(Мојсиње)

Домаћине, донеси ракије,
да не скидам са куће баскије.

(Лучани)

Домаћине, донеси нам вина,
твоја снаја родила ти сина.
(Лучани)

Домаћине, донеси ракије,
од ракије срце веселије,
а од вина лице руменије.
(Мојсиње)

Ој, сватови, кад пијете,
зашто не певате?
(Мојсиње)

Певај куме, не уздај се у ме.
(Мојсиње)

Барјактаре, дико од сватова,
најлепши се од својих другова.
(Придворица)

Улога девера, као заштитника младе, и даље се наставља, јер он мора да до краја дана, док сви сватови не оду, буде са младом.

Међутим, и зетови тек сада долазе до изражаја. Обичај је да они буду носиоци весеља, шале и разних згода. Они купе и тзв. белило за младу. Узме се један послужавник и на њега се стави јабука искићена новцем. Онда, зетови носе то од свата до свата, говорећи да је новој снаји потребан новац да би купила белило, да би била лепша. Зетовска улога достиже кулминацију, када се попењу на кућу, и почну да скидају црепове са крова, све док им младожењина мајка не да дарове. Тада се у весеље умешају и заове, које узимају клупчад и оснивају пелене за младу, певачици:

Ој, невене, невене,
спремам снаји пелене.
(Чачак)

Познато је да су у нашем крају свадбе биле увек раскошне и да су трајале два до три дана, што се и до данашњих дана задржало.

Тако је обичај да другог дана зетови поране, док младенци још спавају, и узму млади хаљину и ципеле. Неће јој то вратити док их млада не дарује. Чак ће је и уцењивати. Сватови се почињу скупљати. Они доносе прилоге који се састоје од: торте, гибанице, печеног шилета, или, пак, нечег другог, што зависи од могућности

једног домаћинства. Када седну да ручају, сваки прилог се прикаже, а зетови певају:

Амин, амин, дош'о и донео,
донели дара к'о беара,
Хвала му, и помог'о му бог,
амин, амин.

Други, или трећи дан, долазе младини родитељи, сродници и пријатељи у њен нови дом. Они који први иду, називају се првешче. То су обично невестини родитељи и најближи рођаци. Мајка доноси свима дарове. Својој кћери доноси игле и клупче, на које је намотала рудицу. Младин отац доноси погачу и чутуру са ракијом. За време ручка пријатељи (очеви младенаца) ломе погачу, и наздраве из чутуре у здравље младенаца.

Остали, који иду иза младиних родитеља, називају се подље. Они са собом носе дарове.

И после свадбе, обичај се наставља. Прво јутро, млада устане прва, наложи ватру, донесе воде, обрише двориште, нађе обућу свекра и свекрве и чека их на вратима и љуби их у руку. Невеста до пола године све старије у кући љуби у руку у знак поштовања и захвалности што је међу њима.

Сватовске обичаје и сватовске песме говорили су ми људи различитих година. Имало је казивача и од 92, а и оних од 40. година. Сви су они на један, свој, посебан начин, казивали сватовске песме и обичаје. Један казивач, који је мени посебно драг а који ми је и улио љубав према свему народном, је моја баба, из милоште је зовем нана, Роксанда Гојковић из села Прислонице. Још док сам била дете, она ми је, увече, кад нас две легнемо да спавамо, причала разне приче којима је разбуктавала моју машту. Све те приче су потицале из народних обичаја и веровања. Често ми је и певала разне народне песме, па и сада, иако има 76 година, уме и те како да запева сватовску песму и да заигра ситно, сватовски. Она уме лепо, течно да прича. Док ми је причала како се она удавала, ја сам тачно могла да замислим како је то било. Ево њене приче:

„Мој свекар, са још једним рођаком, дошао је да пита за мене. Нисам имала оца, па је његову улогу преузео стриц, код кога сам ја живела. Он ми је био све. После три дана, просци су дошли за одговор. Мој стриц им је рекао да ме даје за тог мога будућег мужа,

Богосава Гојковића. Ја сам била млада. Имала сам 16 година, па је суд морао да да одобрење за моју удају.

У сватовима је било четири-пет коњаника, а остали су ишли пешке. Младожења је јахао на једном коњу, а ја на другом иза њега. Нисам знала да јашем, па сам имала доста незгода. Вал ми је закачио за једну грану и ја сам пала, али сам, на сву срећу, добро прошла. Мој Богосав је, бога ми, итекако био љут на мене.

Никада се није враћало истим путем после венчања. Обичај је био да зетови праве богаз, куда треба да се врати младожења. Ја сам понела јабуку из свога рода, а у новом дому сам је бацала. Варала сам сватове у коју ћу групу да је бацим. Сви су се отимали око јабуке. Ката је била најбржа и ухватила је јабуку. После неколико дана и она се удала. Кажу, јабука јој помогла.

Када сам ја улазила у Богосављево кућу, прво сам корачала десном ногом, да бисмо били срећни. У кући је на прочевљу седела моја свекрва. Зетови су ми дали ватраљ. Држали су ми руку док сам ја мешала ватру. Онда смо заједно бацили жар свекрви у крило.

После овога, села сам свекрви у крило, па сам је због тога даривала кошуљом и пољубила је. Онда смо отишли муж и ја у другу собу. Муж ме је послужио слатким и водом, а после сам и ја њега послужила. У том је ушао и свекар у собу, и ја сам се и с њим пољубила.

Свекар је, затим, позвао девера и мене у кућу, где нам је скувана попара за ручак.

После седам дана, свекар, свекрва, девер, ђувегија и ја смо отишли у повратак код мога стрица. Ја и мој Богосав смо срећно проживели, иако смо имали доста недаћа у животу.“

Тако је моја нана Роксандра свадбовала. А како се у Вуково време свадбовало? Шта је то Вук записао у Србији што се може поредити са сватовским обичајима нашег краја?

Вук је у Србији забележио да се момак и девојка нису ни виђали, нити познавали, иако се девојка испроси. Отац је био главни у одлучивању. Он је више гледао на пријатеље, него на девојку, односно, младића. У нашем крају, видели смо, момак и девојка се виде, па и упознају, пре просидбе. Међутим, као што се могло запазити, у неким местима нашег краја, је обичај, баш као и овај што га је Вук забележио.

И код Вука, сватови се зову чутуром, и исти је редослед као и у нашем крају. Али, ево једне новине: по селу зађе чауш, или

девер, да зове, док ја то нисам забележила од казивача из околине Чачка.

Улога сватова, њихов распоред и дужности су потпуно исте као што су и овде записане. Стари сват је, и у Вуковим записима, старешина сватова.

Вук истиче гадљаре, који свирају у гадље, и јенђибуле, тј. жене које иду са сватовима, да девојка не буде сама. Код Вука се више говори о расстанку девојке, њеној тузи и сузама на расстанку.

Кога год сватови сретну, успут, они га чисте вином и ракијом, а негде сељаци изађу пред њих и изнесу им част. Тога нема у нашем крају. И код Вука се износи наконче, само га, овде, јетрва изонси. Девојка га опаше црвеним концем или пантљиком, а не белом кошуљом. Разлике су и у томе, што се у Вуковим записима, и други дан, зове на свадбу. Дарови се износе, као што је и овде забележено, и приказују се.

Други дан, невеста узме пешкир и воду и полива све сватове редом да се умију. Ја то нисам чула од казивача.

Вук истиче један устаљени назив у Србији, који ми не налазимо у овом запису: „Као српски сватови“. То је појам који означава разуздано понашање и велику слободу сватова: „Побију кокоши и прасце, покољу ћурке, гуске, патке, полупају судове.“

Обичаји који су овде забележени, а не налазимо их код Вука у записима из Србије су: давање капаре девојци, одлучивање о судбини девојке, стављањем новца на чашу, одлазак на испит код попа, погађање јабуке, обичаји после тога, младина игра пред одлазак из свога дома, даривање зета ћилимом, бацање шећера за младом, разгртање ватре, изношење млади хлеба и две флаше, итд.

Уз све ово, ево још једне напомене: има обичаја које сам ја забележила у нашем крају, а којих има и у Вуковим записима, поготову онима из Рисна, Срема и Конавља, али мене су занимали обичаји у Србији, па сам зато и поредила обичаје које је Вук забележио у Србији са обичајима нашега краја.

Мислим, да је овај запис сватовских обичаја и сватовских песама, још један доказ колико су се народни обичаји задржали у нашем крају до данашњих дана. За то сам посебно захвална казивачима, а и ученицима Основне школе „Ратко Митровић“ у Чачку, који су ми свесрдно помагали.

ПОПИС КАЗИВАЧА И МЕСТА

Вранић Милица, Чачак
Вучићевић Десанка, Јездина (59 година)
Гојковић Роса, Прислоница (76 година)
Вукановић Јелена, (76 година)
Ђуровић Јездимир, Бељина
Илић Ката, Граб (66 година)
Илић Миланка, Прељина (68 година)
Кривокућа Радосава, Стјеник (62 године)
Кузмановић Будимка, Парменац (70 година)
Маринковић Винка, Придворица (92 године)
Мартиновић Богосав, Чачак
Мијушковић Рада, Беле Воде (62 године)
Мињовић Јованка, Рашчићи
Николић Милеса, Крушчица, (55 година)
Пантелић Перса, Пријевор (54 године)
Петровић Исидор, Парменац (41 година)
Петровић Милица, Чачак
Рајковић Роса, Сјеница (83 године)
Сретеновић Видоје, Мојсиње
Суботић Олга, Трнава (40 година)
Толић Андријана, Лучани
Томовић Миљанка, Марковица (54 године)
Чкоњевић Никивоје, Јездина
Шибалић Катарина, Пријевор (58 година)

COUTUMES ET CHANTS NUPTIAUX DE LA RÉGION DE ČAČAK

Notre peuple est connu, depuis des siècles, pour la beauté de ses coutumes, dont plusieurs se sont maintenues dans la région de Čačak, en particulier celles qui accompagnent le mariage. A chacune des coutumes nuptiales correspondait un chant, généralement très poétique. En les rassemblant, j'ai pu remarquer qu'ils étaient nombreux et assez vivants. Leurs mélodies sont à peu près pareilles dans toutes les localités où je les ai enregistrés. Leurs sujets sont très variés. Ils sont chantés à l'occasion de la demande en mariage, tout d'abord au moment où les invités à la noce, amis de la famille du fiancé, quittent la maison de celui-ci pour aller chercher la fiancée, puis lors de l'accueil fait à ceux-ci à la maison de la fiancée, à l'occasion de la présentation de celle-ci à ceux qui vont l'emmenner, au moment où elle quitte la maison de ses parents et, enfin, à son arrivée à la maison de son futur époux. Il existe également des chants spéciaux s'adressant au chef du cortège nuptial qui porte un drapeau, au garçon d'honneur, au premier témoin de mariage, à la jeune mariée, au jeune marié etc.

Les coutumes nuptiales de la région de Čačak se succèdent dans un ordre rigoureusement observé: d'abord un entremetteur intervient pour arranger la rencontre du garçon et de la jeune fille à marier. Viennent ensuite les fiançailles. Les cérémonies nuptiales se déroulent aussi bien à la maison de la fiancée qu'à celle du fiancé. A la maison de la fiancée se réunissent les invités à la noce qui sont des amis de ses parents et ses amies à elle, tandis qu'à la maison du fiancé se rassemblent les amis des parents de celui-ci et ses amis à lui. Les invités à la noce, conviés par la famille du fiancé vont chercher la jeune fille, mais avant de pénétrer dans la cour de celle-ci ils doivent tirer un coup de feu sur une pomme et la faire tomber. La jeune fille est remise par son frère au garçon d'honneur qui, à partir de ce moment, devient son protecteur. Ce sont la jeune fille et le garçon d'honneur qui s'occupent des invités et leur servent une casseroûte. Le cortège nuptial se rend enfin à la maison du jeune marié où la belle-mère accueille sa belle-fille avec un tamis à la main et un bébé dans les bras. C'est alors que se déroule toute une série de coutumes. Les noces durent deux ou trois jours dans la région de Čačak et sont réputées pour la bonne chère et les réjouissances.

Slobodanka Timotijević

МАРИЈА УРОШЕВИЋ

**СИГНАЛНЕ СВЕТИЉКЕ НА ЖЕЛЕЗНИЦАМА
ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА**

I УВОД

Међу најстарија сигнална средства, која су се највише примењивала у железничком саобраћају, убрајају се и „фењери“. Њихова примена, може се рећи, стара је колико и сама железница. Ове светиљке служиле су како ноћу тако и дању за регулисање и безбедно одвијање железничког саобраћаја. Помоћу њих вршило се споразумевање између особља на прузи, станичног особља, са особљем у возу и то у строго намењене сврхе. Зависно од облика, величине, боје и броја знакова који су прописивани правилницима (Сигнални правилник број 61) као и одговарајућим железничким прописима, светиљке — фењери су спадали у сигнална средства која се користе ноћу и дању кад је видик спречен, за давање сигнала бојом, врстом и обликом светлости, односно, слике. Израђују се у различитом облику и употребљавају се као средство за давање ручних сигнала од стране станичног, пружног и возног особља или за осветљавање скретничких, улазних, излазних, просторних сигнала

и предсигнала и других, као и за обележавање чела и краја возова — пружних возила.

У Железничком музеју у Београду постоји збирка железничких фењера, која се састоји од педесет четири примерка. Сви су се осветљавали помоћу уља од биљке репице, или лампе петролејке. Рестаурирани су и конзервирани тако, да посетиоцима пружају верну слику некадашње сигнализације на нашим железницама, а који су и поред електрификације и модернизације на нашим железницама, у употреби и данас. Према намени, величини и облику светиљке — фењери се деле на:

а — ВОЗНЕ: чеони, завршни.

б — СТАЛНЕ: сигнали, скретнички, перонски.

ц — РУЧНЕ: станичног, пружног и маневарског особља, и кондуктерски-возопратног особља.

Обрађене светиљке-фењери односе се на територију Србије односно ЈДЖ дирекције Београд а били су у употреби до другог светског рата, али чија се употреба, у мањој мери, провлачи и до данашњих дана.

II КРАТАК ИСТОРИЈАТ ЖЕЛЕЗНИЦА У СРБИЈИ И РАЗВОЈ СИГНАЛНЕ МРЕЖЕ, НАРОЧИТО СВЕТОСНЕ

Појава и развој сигналних светиљки — фењера уско је повезана са самим развојем железнице. Историјат Југословенских железница почиње изградњом прве железничке пруге у Словенији, и то од града Шентиља, преко Марибора, Цеља и Зиданог Моста до Љубљане, која је предата саобраћају 17. септембра 1849. године. Изградњом ове пруге, Аустрија је хтела да оствари своје циљеве, наиме, да најкраћим путем повеже Беч са Трстом и тако омогући себи излаз на Јадранско море а тиме и продужење освајачке политике Аустрије.

У Србији је стање за изградњу железнице било неповољно, како у политичком погледу тако и у економском. Свестрани значај железнице био је уочен још у кнежевини Србији, за време владе кнеза Александра Карађорђевића (1851.). Још тада су чињени напори код Порте о том питању. Пошто Кнежевина није могла сама одлучивати нити је сама могла да гради железницу, била је упућена на Порту. За време владе кнеза Милана, Народна скупштина је донела закон да се гради железница од Београда до Алексинца. За

проучавање те железничке трасе донета је одлука да може да се из државне касе узме сума од 700.000 гроша пореских. Ово проучавање терена поверено је француским инжењерима уз припомоћ наших стручњака. Али ратови против Турске, који су ускоро настали, зауставили су даљи рад све до закључења Берлинског уговора 1878. године. Пошто су велике силе имале користи од грађења железнице преко Србије, унета је у Берлински уговор одредба којом се Србија обавезује на грађење железнице (чл. 1 и 2 од 26/6 1878. године). За изградњу прве српске железнице закључена је конвенција између представника „Кнежевске Србске Владе“ и Друштва Генералне Уније коју је заступао њен председник Бонту. Тако је прва српска пруга, Београд — Ниш, изграђена и предата саобраћају дана 15. септембра 1884. године. (Народна енциклопедија — Станојевић „Железница“, стр. 732). Даља градња пруга у Србији везана је са новим политичким и економским проблемима, а у највећем броју случајева, граде се државне железнице СДЖ и приватне окружне железнице РОЖ, узаног колосека, које је требало, постојећу пругу долином Мораве, да повежу на истоку са долином Тимока, а на западу, са Дрином.

Ако пратимо развој железничке сигналне мреже видећемо, да су сигнали прописани знаци којима се на видан или звучан начин саопштава одређено стање у саобраћају при извршењу реда вожње или обављању маневра. Постоје две врсте сигнала:

ЗВУЧНИ (акустични) сигнали

ВИДНИ (оптички) сигнали.

Као најстарија звучна сигнална средства на железници била су: рог звани „Маглењак“ који је служио као труба, затим мања месингана труба и звиждаљка. Рог „Маглењак“ је служио пружном особљу, које је контролисало безбедност пруга, да звуком обавести и упозори пастире као и возно особље, на део пруге који је под маглом — о доласку воза. Зато се тај рог — труба, као и службено лице које обавља тај посао, звао „Маглењак“ (сл. 1). Друго звучно сигнално средство је труба мање величине (дужине 24 см) коју су користили отправници возова. Дувањем у њу, давали су знак машиновођи, да може воз да крене из станице. Звиждаљка као звучни сигнал, највише је у употреби код маневарског особља приликом маневрисања локомотиве, а употребљавају је и отправници возова уместо трубе.

Видна сигнална средства су она која на видан начин обавештавају железничко особље о слободној или забрањеној даљој во-

жњи, о стању пруге и за споразумевање особља о покретању или заустављању возила, приликом маневрисања. Значи, видни сигнали, запажају се чулом вида и дају се: положајем, бојама, светлошћу и покретима.

По сигналним правилницима бр. 61 о давању знакова на железницама издатим до 1932. године, БЕЛА боја означавала је слободну пругу односно вожњу, ЗЕЛЕНА боја означавала је лагану вожњу чија брзина не сме прећи 15 км на сат, ЦРВЕНА боја означавала је да је забрањена даља вожња и значила безусловно стој, ПЛАВА боја означавала је маневрисање возова као и поштанску манипулацију.

Видни сигнални знаци који су важили за особље на прузи, састојали су се у томе што се слободна пруга дању означавала савијеним барјачићем који се држао према прсима. Ноћу се износио фењер са белом светлошћу пред воз који долази. Лагана вожња означавала се дању зеленим котуром забоденим у банкет поред колосека, а ноћу се износио фењер са зеленом светлошћу окренут према возу, кога је држало службено лице или се фењер стављао на банкет изван колосека, тако да је зелена светлост била окренута долазећем возу. Сви сигнали са зеленом светлошћу, постављали су се на 400 метара удаљености тако да се сигнал из воза на време видео. Знак „стој” давао се црвеном сигналном заставицом махањем у круг или се стављао црвени сигнални котур окренут према возу. Ноћу се долазећи воз заустављао сигналном светиљком — фењером са црвеном светлошћу махањем њиме у круг.

По Сигналном правилнику бр. 61 који важи од 1. јануара 1939. године извршене су измене у сигнализацији на железницама тако, да: ЗЕЛЕНА боја означава слободну вожњу, ЖУТА боја означава лагану вожњу, а ЦРВЕНА боја означава безусловно „стој”, наиме, забрану даље вожње.

О сигнализацији су се бринула одређена службена лица зв. ЛАМПИСТИ, чија се дужност састојала у одржавању у исправном стању, чишћењу и снабдевању материјалом за осветљење станичних и возних петролејских, уљних и карбидних светиљки. Нарочито су морали да обрате пажњу при пријему материјала за осветљење да буде прописане каквоће. О свим насталим незгодама — кваровима на сигналима, ламписти су били нужни да квар пријаве. ЛАМПИСТЕРИЈА је станична просторија у којој се налази радно место ламписте и у којој је смештен потрошни материјал за осветљење станичних и возних светиљки (петролеј, карбид, стењак и друго).

Пред полазак сваког воза, саобраћајни службеник је био дужан да упореди часовнике машиновођин са тачним временом.

Све сигналне светиљке — фењери, морали су се благовремено палити тако, да их мрак не затекне неосветљене. Ноћу и када је воз пролазио кроз тунеле кроз које возња траје дуже од два минута, воз је морао бити осветљен и споља и изнутра, лампама петролејкама, карбидним лампама, односно електричним сијалицама. При густој магли и дању су се морале светиљке — фењери осветљавати. Саобраћајно одељење је састављало распоред о осветљавању воза и саопштавало га станицама. Шеф станице је био најодговорније лице преко кога је ишло требовање нових сигналних светиљки као и њихово одржавање. Сва службена лица су била дужна да се условно и без одлагања покоре сигнаlima. То је главно правило на железници. Зато се не смеју, у близини железничких пруга, станица и осталих железничких објеката, употребљавати светлости, које подражавају железничке сигнале. У случају да сигнал није сасвим јасан, не распознаје се добро, онда се значење сигнала мора, према приликама, узети у оном смислу, који захтева већу опрезност и треба поступити увек тако, да се сачува сигурност саобраћаја.

III ОПИС ПОЈЕДИНИХ ВРСТА СВЕТИЉКИ И ВРЕМЕ ЊИХОВЕ УПОТРЕБЕ

Возне сигналне светиљке — фењери

ЛОКОМОТИВСКЕ или ЧЕОНЕ светиљке, фењери, налазили су се на предњој страни парне локомотиве у смеру кретања воза. Значи, предња страна локомотиве, морала се означити чеоним сигнаlima — фењерима, који су се ноћу осветљавали да би се композиција могла уочити са одређене даљине. Ово сигнално средство се користило и дању, када је видљивост мала услед магле, вејавице и слично. Облика су округлог, са масивном дршком и одводним цилиндером за дим на горњој страни, пошто се фењер осветљивао помоћу лампе петролејке која се налазила у средишњем делу светиљке. На доњој страни налази се постоље у чијој је средини уграђен држак. Цела предња страна, која је кружног облика, јесте светлосна површина за давање сигнала. Уклањање, чишћење и замењивање стакала на овим светиљкама — фењерима, дужност је локомотивског особља. При редовном саобраћају, машиновођа је морао овај посао

да обавља без посебног наређења, а у осталим случајевима по наређењу отправника возова. Зато су отправници возова, у полазној станици, морали да контролишу да ли возови имају прописане сигналне светиљке.

ЗАВРШНЕ сигнале светиљке — фењере, стављани су на задњим колима композиције, и то на задањој страни последњег возила, у супротном смеру кретања. Ове светиљке су служиле да отправник воза види да ли је композиција цела и да није неки вагон „одбего“, пошто су завршни фењери били на задњем вагону и означавали крај композиције. Они су ноћу морали бити осветљени одговарајућом — црвеном — бојом ради уочавања на даљини. Машиновођа, завршни кочничар или пак кондуктер, били су одговорни да воз има прописане сигналне знаке.

Завршне светиљке су четвртастог или правоугаоног облика са додатним горњим делом у облику заобљене пирамиде, на којој се налази већа дршка и цилиндер за избацивање сагорелих гасова. На доњој страни је четвороугаони сталак, у чијој се средини налази отвор за углављивање фењера на сталак завршног вагона. Са предње и задње стране, светиљке су округле светлосне површине за сигнализацију. У средини је већи резервоар за уље помоћу кога је горео фитиљ у сигналној светиљки.

Сталне сигналне светиљке — фењери

СИГНАЛНЕ светиљке — фењери, постављани су на сигналним стубовима испред станица, раскрсница, прелаза преко пруге, на рампама и показивали су својом бојом да ли је улазак у станицу слободан или не, као и прелаз преко наведених објеката. И они су осветљавани помоћу лампе петролејке. Ове светиљке — фењери су правоугаоног облика и на предњој страни имају велики сигнални круг, бео или црвен, односно слободан или забрањен улаз, док су на задњој страни два мала контролна кружића. На доњој страни као и на бочним, налазе се металне ручке, а на доњој су полуге помоћу којих се светиљка — фењер насади на стуб. Њих су данас заменили електрични светлосни сигнали, који се аутоматски укључују и искључују.

СКРЕТНИЧКЕ сигналне светиљке — фењери, показивали су у ком се положају налази скретница, односно за који је колосек постављен колосечни пут. Они су показивали и да ли предстоји вожња преко скретнице уз или низ језичак. Према томе, све скрет-

нице на главним колосецима, затим, и на споредним колосецима преко којих се често маневрише ноћу, као и скретнице на отвореној прузи, мотрале су имати скретничке сигнале подешене за ноћно осветљавање.

Ове светиљке су округлог а и четвртастог облика са сигналним отворима. Бочне страни су уже и на њима се налазе усправно постављене светлосне површине, док се на широј страни налази сигнални отвор у облику стрелице, а на другој страни, симетрично постављена два хоризонтална отвора. На доњој страни је мања продужна цев, која се углави на сталак. Бели, усправни правоугаоник, означавао је „скретницу у правац”, наиме, вожњу у оба правца. Када се сигнализира да је „скретница у скретање” при вожњи уз језичак, онда се осветли бела стрелица на црном пољу, окренута према правцу скретања. При вожњи низ језичак се осветли бела водоравно положена симетрична слика на црном пољу (члан 36, сигнал бр. 38, СИГНАЛНИ ПРАВИЛНИК 61 од 1938. године). Шефови станица су наређивали и надгледали да скретничари свако јутро брижљиво очисте скретничке сигнале — фењере и да лампе налију петролеумом, како би се скретнице без сметњи и задржавања могле осветлити кад то буде потребно.

ПЕРОНСКЕ светиљке — фењери, служили су за осветљавање перона на железничким станицама. Примерак оваквог фењера чува се у музејској збирци (инв. бр. 1067) сл. 6, а осветљавао је београдску железничку станицу пре првог светског рата. Висећи је са шест бочних светлосних површина. На средини у унутрашњем делу светиљке налази се лампа петролејка. За разлику од висећих фењера, било је и насадних, који су постављани на стубове, као и зидних. Овакви фењери су се стављали на напојницима, лулама водоцрпа, те су означавали место где се напојник налази. Кад је лула водоцрпа стајала попречно према колосеку и сметала пролазу возова, онда се са воза видела црвена светлост у оба правца, а када је лула била паралелна са колосеком, са воза се видела бела светлост и значила слободан пролаз. Ове светиљке — фењери имале су четири површине, за разлику од висећих перонских, који су имали шест или више површина и нису били украшавани лимом у виду биљних мотива, као перонски.

Ручне сигналне светиљке — фењери

Светиљке — фењери СТАНИЧНОГ и МАНЕВАРСКОГ ОСОБЉА су правоугаоног облика, са четири светлосне површине, са дужком дршком на горњој страни, и малим резервоаром за уље, на средини фењера. И они су од месинганог или од гвозденог лима. Леп примерак из збирке Железничког музеја представља фењер станичног особља, који датира из времена првог светског рата (инв. бр. 169) сл. 7. Израђен је од месинга и на горњој страни, по ивицама, налази се украс од низа правоугаоних зареза. Резервоар са уљем и фитиљем, налази се у средини фењера. Има четири светлосне површине, те отпражник возова подешава сигнализацију — црвено или зелено стакло — према потреби.

Овим фењером, станично особље даје сигналне знаке возопратном и локомотивском особљу за припремање воза за полазак, односно, за пролазака или заустављање воза.

Сигналним светиљкама маневарског особља се при маневарским вожњама свих врста, наређивало покретање у потребном смеру, тј. регулисана је брзина и заустављање, као и захтев за постављање жељеног колосечног пута за маневарску вожњу у службеним местима у којима се скретнице централно постављају.

КОНДУКТЕРСКИ фењери су најраспрострањеније и најтипичније светиљке железничке сигнализације. Облика су правоугаоног са ручком на горњем делу. Три стране су у стаклу док је четврта страна од лима и на њој се са спољне стране налази закачка, која је служила кондуктеру да фењер закачи о ремен торбе приликом прегледа путничких исправа. На средини фењера је мали резервоар за уље од репице помоћу кога је фитиљ горео. И ови фењери су били од месинга или гвозденог лима. Временом су ове уљне фењере, прегледачима кола, заменили карбидним светиљкама, које су на задњој страни имале мали лимени рефлектор за одбијање светлосних зрака у одређени правац. Модернизацијом железнице усавршени су и светлосни сигнали, тако да су почеле да се користе ручне електричне светиљке, које се лако одржавају, а избегнуте су и евентуалне опасности којима су биле подложне уљне светиљке.

Ручне сигналне светиљке су од великог значаја за успешно одвијање железничког саобраћаја као и остале сигналне светиљке. Наиме, оне служе за давање сигнала, преглед возних средстава, контролу возних исправа путника, осигурање од удеса и друго.

IV НАПУШТАЊЕ КЛАСИЧНИХ СВЕТЛОСНИХ СВЕТИЉКИ — ФЕЊЕРА

Два појма која су уско међусобно повезана јесу железница и фењери, било да су те светиљке на уље, односно, на петролеум. Ове светиљке су саставни део историјског развојног пута железнице, од њеног настанка, парне локомотиве па у мањој употреби и до данашњих дана.

Време у коме живимо одликује се по веома великом напретку технике и техничких средстава у свим правцима људских деловања, укључујући и саобраћајна средства и њихове уређаје. И поред тога што живимо у доба свестраног техничког напретка, ми се на целој територији Србије сусрећемо и са остацима веома застареле технике, што је случај и са сигналним светиљкама — фењерима, који се и данас у мањој мери користе на нашим железницама.

Упоредимо ли велики напредак изградње нових возних и вучних средстава, укључујући велика повећања у брзини саобраћаја возова као и на изврстан конфор у путничком саобраћају, укључујући ту и савремена контејнерска средства за лакше транспортовање робе, онда је потребно указати и на извесне застарелости у коришћењу данашњих сигналних светиљки на уље, које нам на изврстан начин дочаравају прошлост и тешки пређени пут железнице.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сто година железница Југославије 1849—1949. године, Београд 1951. година.
2. Народна енциклопедија, проф. Ст. Станојевић, књига I Загреб 1929. година.
3. Кроз историју Југословенских железница од Драг. Јанковића, Београд 1957. година.
4. Железничка терминологија за саобраћајно-транспортну службу I део, Ј. Пешевски, Вл. Илић, Р. Бркић, Београд 1964. год.
5. Сигнални правилник 61, Важи од 1. октобра 1923. год. Љубљана, Државна управа Јужне железнице.
6. Сигнални правилник 61, Важи од 1. марта 1927. год. Београд 1929. год.
7. Сигнални правилник 61, Важи од 1. априла 1932. год. Београд, Државне железнице Краљевине Југославије.
8. Сигнални правилник 61, Важи од 1. јануара 1939. год. Београд, Југословенске државне железнице 1938. год.
9. Сигнални правилник 61, Важи од 1. јануара до 30. априла 1947. год. Београд, Саобраћајно издавачко предузеће МС.
10. Сигнални правилник 61, Треће и четврто издање од 1954. и 1956. год. Југословенске железнице 1959. год.
11. Сигнални правилник 61, Важи од 1. априла 1961. год. Београд, Југословенске железнице 1961. год.

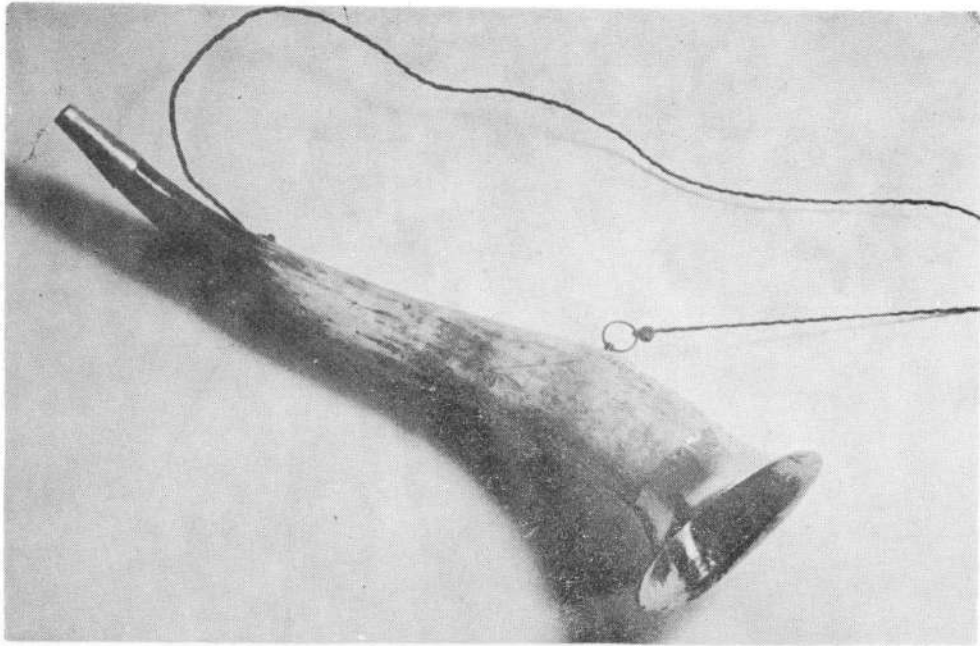
LES SIGNAUX LUMINEUX DES CHEMINS DE FER AVANT LA SECONDE GUERRE MONDIALE

La construction et la mise en service des chemins de fer yougoslaves (ouverts en Serbie en 1884) sont étroitement liées à l'emploi des signaux lumineux sous forme de lanternes. Leurs types, les prescriptions les concernant, ainsi que les modes d'utilisation peuvent être suivis dans les Règlements de signalisation, № 61, publiés par les Chemins de fer. Selon leur fonction ils se divisent en falots placés à l'avant de la locomotive et à l'arrière du dernier wagon du train, puis, en signaux fixes, placés sur les quais de gare, aux croisements de la voie ferrée avec une route, à l'entrée des gares et aux aiguilles, enfin, en lanternes dont les employés des chemins de fer se servent pour contrôler les titres de voyage, pour effectuer le contrôle technique des wagons, pour régler la manœuvre d'un train, le laisser entrer en gare ou le faire partir.

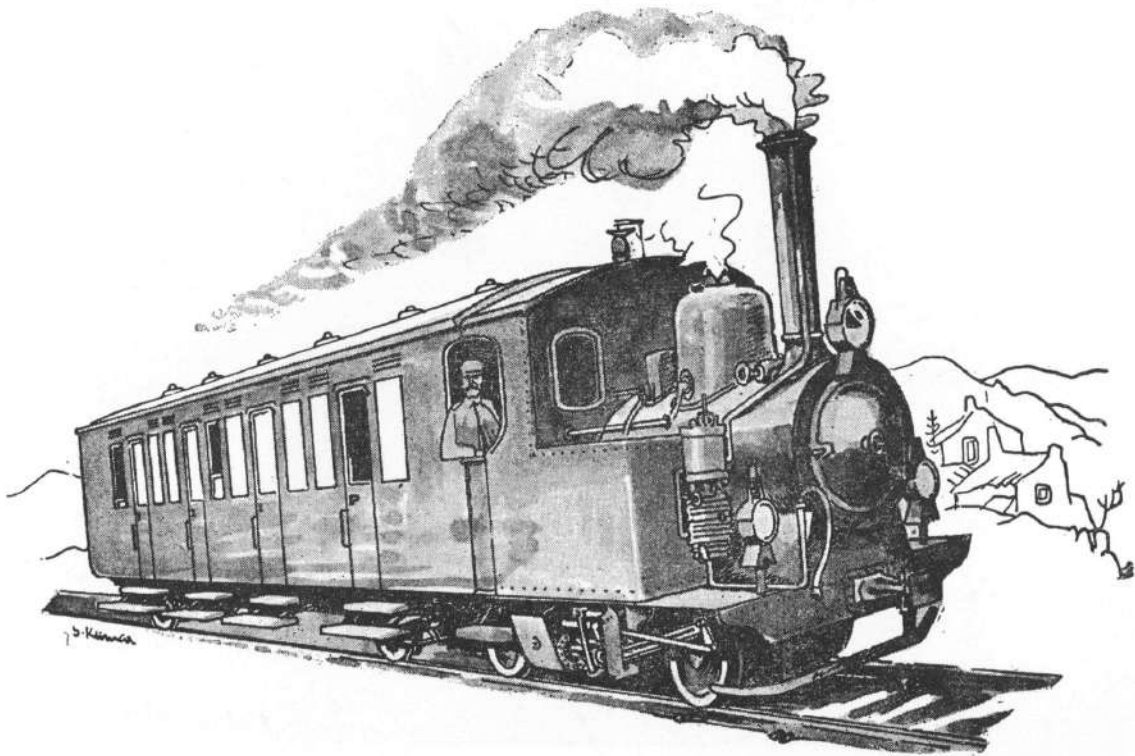
Les couleurs des feux lumineux ont changé avec le temps; avant 1932 la signalisation comprenait le blanc et se composait des couleurs suivantes: le blanc, le vert et le rouge; le blanc a été par la suite remplacé par le vert et le vert par le jaune, de sorte que ce sont le vert, le jaune et le rouge qu'on utilise actuellement dans la signalisation des chemins de fer yougoslaves.

Les falots des locomotives à vapeur étaient éclairés par une lampe à pétrole, placée au milieu du falot, ou par l'huile de navette, dont le réservoir contenant l'huile et la mèche se trouvait également dans la partie centrale du falot. Ces lanternes ont subi des modifications avec le temps: en effet, elles ont été supplantées par des lampes électriques. Néanmoins, malgré l'électrification des chemins de fer et leur modernisation, les lanternes à huile et à pétrole sont encore en usage.

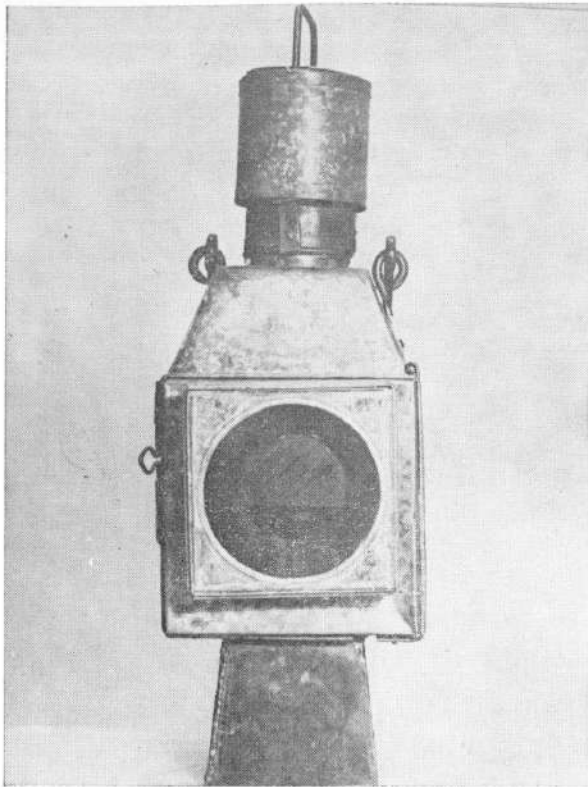
Marija Urošević

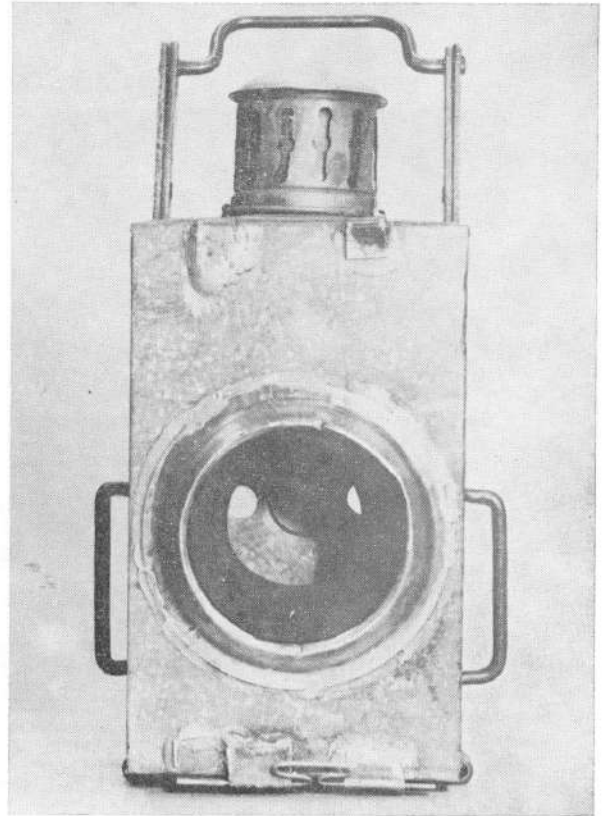
Сл. 1. Рог „Маглењак“

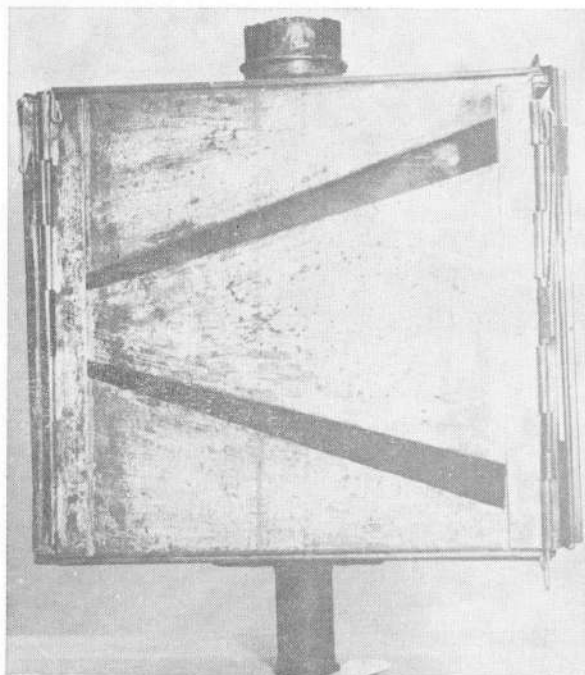
Сл. 2. Салонна кола нџаза Николе са чеоним фењерима

Сл. 3. Завршни фењер

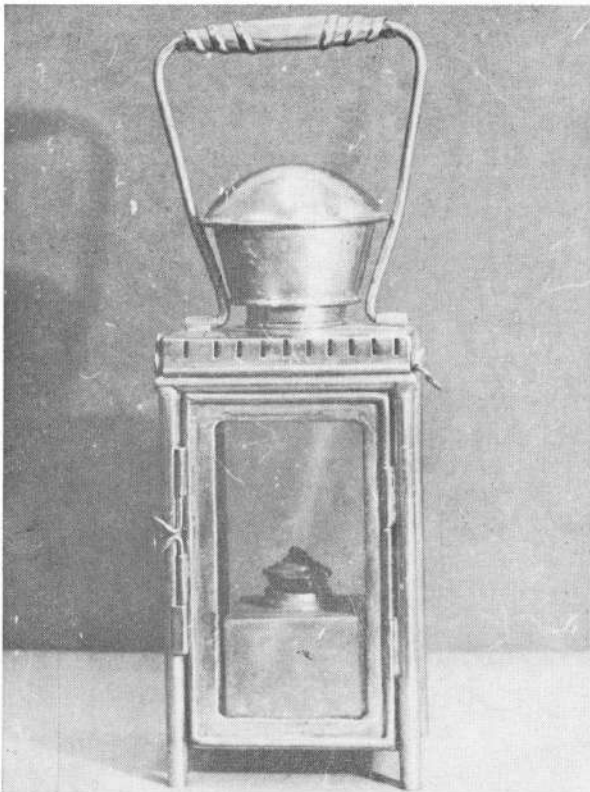
Сл. 4. Сигнални фењер

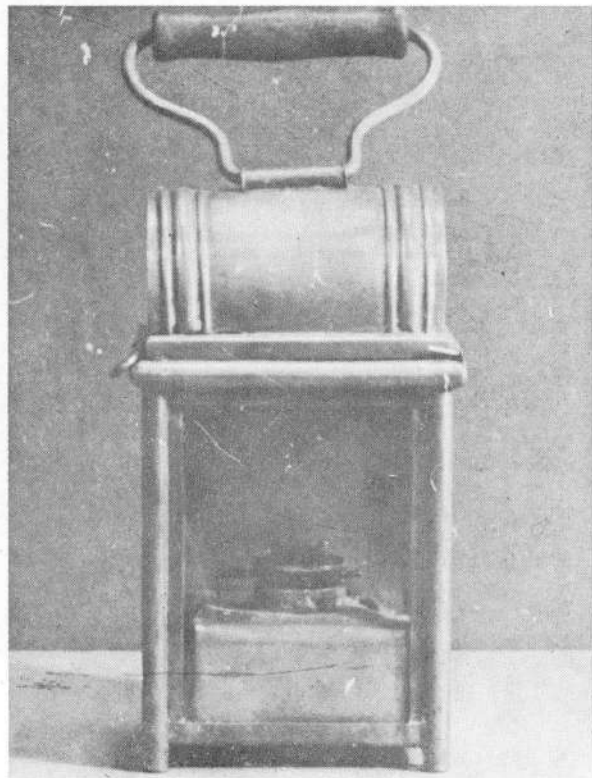
Сл. 5. Скретнички фењер

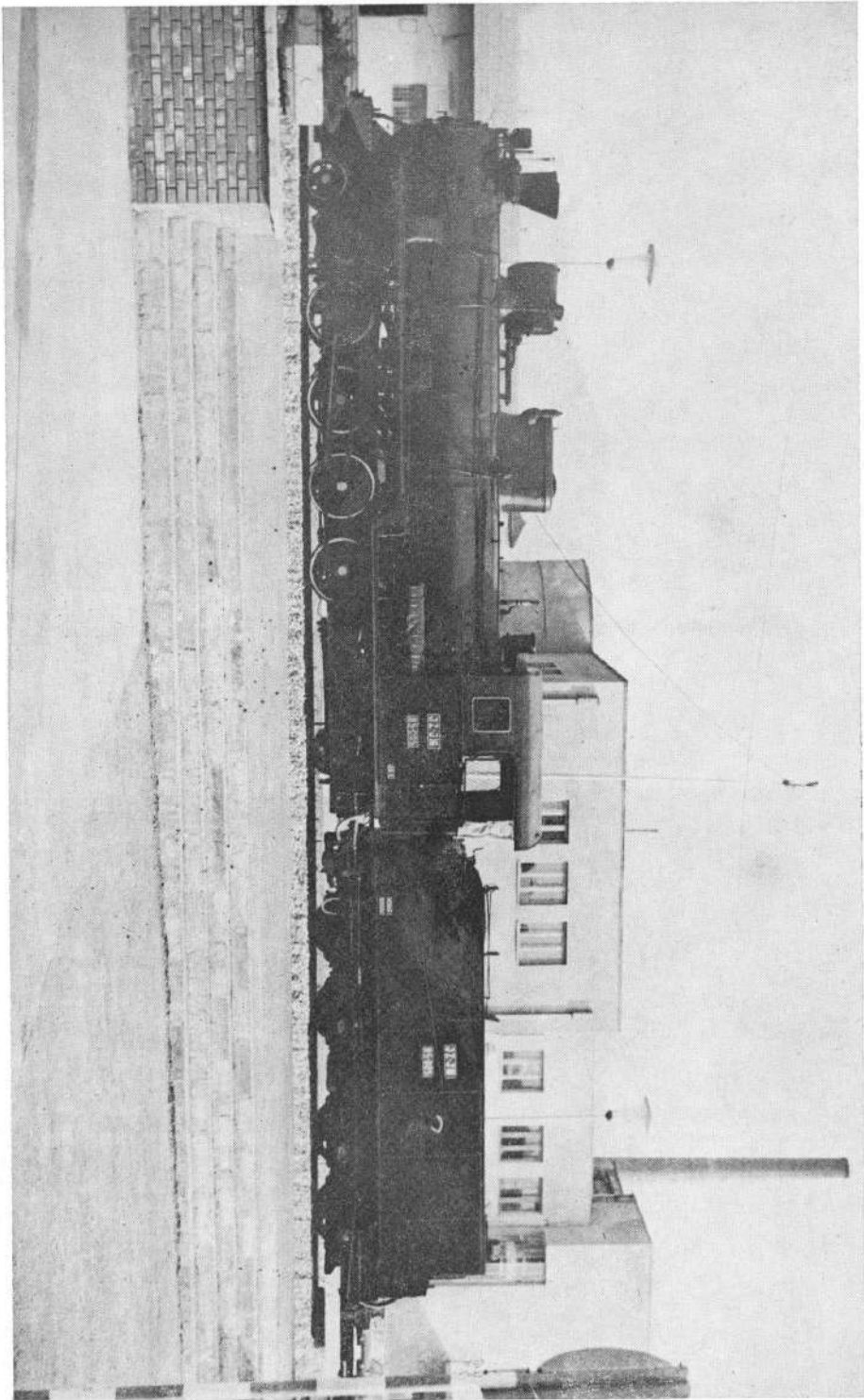
Сл. 6. Перонски фењер

Сл. 7. Фењер станичног особља

Сл. 8. Кондуктерски фењер

Сл. 9. Парна локомотива серије 85 005 постављена испред железничке станице у Чаčku

РАДОМИР СТАНИЋ

НОВА ДЕЛА ИЗ ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЈЕ УМЕТНОСТИ

Радован Самарџић: ПИСЦИ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ, Београд — Просвета 1976.

У плејади српских историчара ретке су појаве таквих индивидуалности које су на најбољи начин сједињавале поуздану научну критичност и бриљантни дар за списатељство. Ако их је и било, данас их је сасвим мало међу живима. Постоји, међутим, један раскошни изданак и следбеник оне наше историографске лозе која је истинољубивост и научну ерудицију уводила у свет уметничког књижевног казивања и саопштавања. То је, бесумње, Радован Самарџић, припадник средње генерације београдских историчара, однегован на најбољим традицијама српске историографске школе. Овај активни истраживач и тумач прошлости, писац неколико својеврсних и сјајних књига и аутор већег броја запажених научних студија и расправа, одавно се афирмисао као особени стваралац, који у широка пространства историографије којом се бави, уноси, поред нових интересовања и приступа, драгоцену димензију добре литерарности, којом је историографија као научна дисциплина одувек оскудевала. Од вајкада је било врских списатеља са темама из историје али је мало било људи који су истовремено и научници и писци, особито у српској историографији. Самарџић је данас један од истакнутих у том соју и сасвим изузетан.

Закаснили развој српске историографије у односу на европску, али узбудљив и прекретнички, није био у одговарајућој мери предмет досадашњих проучавања. За његову целину се, срећом, дубље и помније заинтересовао Самарџић, који је већ првим својим текстовима, објављеним у разним публикацијама, скренуо пажњу наше научне и културне јавности. Расправно замишљени, аналитички постављени, често есејистички презентовани и стављени најчешће у шири оквир времена у коме су живели и стварали, ови написи о нашим историчарима размицали су нам видике и доносили нову светлост којом су обасјани преломни тренуци и крупне појаве у историји српске историографије. Праћење Самарџићевог истраживања на овом плану сваком поштоваоцу и зналцу наше историје причињавало је задовољство, а недавна појава књиге „Писци српске историје“ морала се дочекати са ис-

тинском радошћу и узбуђењем код сваког љубитеља добре научне и писане речи.

Књигу сачињава избор огледа и студија посвећених најзначајнијим представницима српске историографије од њених ранијих почетака па до наших дана. Не претендујући на свеобухватност и исцрпност, књига садржи студије којима се разматра дело и допринос осам наших историчара: Мавра Орбинија, Јована Рајића, Нићифора Нинковића, Вука Стефановића Караџића, Стојана Новаковића, Владимира Ђоровића, Василија Поповића и Јорја Тадића.

Изабране са тежњом да што више допринесу јединству ткива књиге, изостале су бројне Самарџићеве радње које се баве другим писцима српске историје и сличним питањима „због посебности садржине и метода, јер су ближе културној историји или историографској методологији него историји историографије“ — како писац каже у Поговору књиге. Иако расправе саме за себе и својим окупом на једном месту чине посебне, а затим и једну већу целину, дело расветљава само један део развојног лука у сложеном организму српске историографије. Као таква и сасвим нова по ширини погледа и обиљу нових ауторових сазнања, она представља изванредан и пионирски допринос историји наше историографије.

Уз Николу Радојчића који је оставио драгоцене резултате свог рада на изучавању представника наше модерне критичке историографије, Р. Самарџић самосвојно и смело продубљује огромни удео Орбинија и Рајића у учвршћивању темеља за развој српске критичке историографије, пишући о њима исцрпне и комплетне расправе, зналачки расветљава свестраност и грандиозност појаве и дејства Вука Караџића, тог „хромог курјака“ у једном времену у коме је српски народ својим слободарским, прогресивним и умним снагама поново ступао на светску сцену и стварао своју модерну историју коју је Вук поставио и усмерио.

Два српска полихисторика — Стојан Новаковић, човек непресушне енергије и огромног дијапазона у свом интересовању за српску прошлост, и Владимир Ђоровић, његов следбеник, изванредне научне оспособљености и сјајне ерудиције, коју је, као ученик славних бечких професора Јагића, Јиречека и Решетара стекао, предочена су читаоцима ове књиге импресивним одсликавањем и поузданом оценом њиховог дела и улоге у учвршћивању и усавршавању критичног метода у српској историографији, за који се изборио бескомпромисни Иларион Руварац у оштрој и непоштедној борби са „злосрећним“ Пантом Срећковићем. Текст о Јорју Тадићу који је сав свој век посветио Дубровнику и Средоземљу, из чијих је архивских ризница открио многе драгоцене изворе, поред тачних судова, одише топлином и језгровитошћу саопштавања а сажети напис о Василију Поповићу портретно нам открива модерног историчара који се претежно бавио проучавањем политичке историје југоисточне Европе.

Обрађујући само један број писаца српске историје, при чему су једни исцрпно и студиозно растамњени, а други само сигурно скицирани, аутор најављује другу књигу у којој, свакако, треба да нађу своје место велики историчари српског народа као што су: Константин Јиречек, Иларион Руварац, Љубомир Ковачевић, Јован Радојчић, Станоје Станојевић, Никола Радојчић, Георгије Острогорски, Михаило Динић и др. На тај начин ћемо добити, по први пут, потпуну слику развојног савремене критичке српске историографије која је за неупоредиво краће време, у односу на остале националне историографије, достигла европски ниво.

Жермен Базен: ИСТОРИЈА СВЕТСКЕ СКУЛПТУРЕ, „Вук Караџић“ — Београд, 1976.

Изразиту тежњу и актуелну потребу да се упознамо са великим и вечним цивилизацијама и изванредним уметничким достигнућима света од праисторије до данас, у последње време, помно и брижљиво прате и, у оквиру

својих могућности, задовољавају поједине наше издавачке куће. Поред „Југославије“ која је у том правцу највише учинила, „Вук Караџић“ све више доказује своју спремност и способност да својим доприносом, у виду правих издавачких подухвата, попуни постојећу празнину. Објављивањем репрезентативног дела „Историје светске скулптуре“ од Жермена Базена, „Вук Караџић“ то потврђује на најбољи могући начин.

Велике синтезе вазда су бивале потврда и сведочанство о културном и научном идентитету и домету једног народа. Без њих, било да су оригиналне или преведене, сваки народ био би сиромашнији и лишен могућности да се са истинским узбуђењем, целовито и прегледно, упозна са грандиозним остварењима света у многим областима људског стваралаштва.

Књига Жермена Базена, монументална по својој концепцији и изузетно луксузно опремљена, управо је дело које на синтетичан начин пружа компетентна обавештења о генези и развоју скулпторалног стварања у свету од најстаријих времена до почетка друге половине нашег века. Са неким новим погледима и тумачењима развојних токова пластичне уметности, дата је општа слика континуалног настајања и гашења грандиозних уметничких појава и дела као и њиховог поновног васпостављања, почев од Вилендорфске венере па до последњих великих остварења нашег века.

Кондензован и лапидаран текст Ж. Базена, на близу 90 страница великог формата, подељен је на једанаест поглавља која су презентована овим редом: Праисторијска уметност, Развој скулптуре на Блиском и Средњем Истоку, Скулптура Грчке и Рима (Грчка, од Грчке до Рима преко Средоземља и Рим), Сумрак скулптуре на Западу, од IV до X века, Примитивне културе, Далеки Исток, Поновно рађање скулптуре на Западу (Романична и Готичка скулптура), Ренесанса, Маниризам — антикласична реакција, Барок и Класицизам, XVII и XVIII век и XIX и XX век.

Иако се неки историчари уметности неће, можда, сложити са Базеновом поделом ове огромне целине, а поготово не са неким његовим разматрањима па и критеријумима, треба нагласити да она несумњиво захвата све до сада научно валоризоване велике хронолошке и стилске етапе у укупности развоја светске скулптуре. За нашег читаоца од значаја је чињеница што има прилику да се у овом делу упозна са скулптуром на Блиском, Средњем и Далеком Истоку и са примитивном скулптуром, конфронтираним са европском пластичном уметношћу, пошто су досадашњи историјски прегледи ове уметничке дисциплине били махом лишени или недовољно заступљени ови делови света. Зато је једна од битних врлина Историје светске скулптуре њена свеобухватност и целовитост, макар колико се можемо, бар за тренутак, осећати резигнирано недовољном заступљеношћу источноевропске византијске уметничке сфере, којој је наше стваралаштво мињулих векова, у доброј мери, припадало.

Писано популарно-стручно, чија је стручна редакција нашег истакнутог историчара уметности др Сретена Петковића значајан удео у њеној прикладној осмишљености, Базенова Историја светске скулптуре, заснована на темељима поуздане савремене научне историјско-уметничке мисли, изванредно је обогаћена текстовима уз илустрације из преко 15 еминентних познавалаца вајарства из Брисла, Њујорка и Рима. Тако се ова колосална књига, чији је наслов оригинала: Germain Bazin, THE HISTORY OF SCULPTURE, 1968 Smeets, Veert, Холандија, ипак појављује као грађевина — заједничко дело више аутора, међу којима је Ж. Базен несумњиво водећи.

О њеној ликовној и техничкој опреми може се говорити само у суперлативима. Са својих преко 1000 репродукција у боји изванредним слогом и савршеном естетском обликованошћу, спада у сасвим изузетне издавачко-штампарске подвиге, у чијем су остварењу учествовали: „Вук Караџић“, „Младинска књига“ из Љубљане и »Smeets Offset« из Холандије.

Изврсни преводиоци књиге Н. Стефановић, М. Шафарик, В. Јанковић, В. Радовановић, Е. Кићовић и О. Стефановић, не само да су спретно избегли ризик да разграде стилско јединство и интегритет текста, већ су допринели његовој лакој читљивости и кохерентности.

Луј Бреје: ВИЗАНТИЈСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА, НОЛИТ — Београд 1976.

Античкој култури и цивилизацији коју је управо Византија очувала и предала у наслеђе савременом свету, дугују многе стилске епохе у готово свим областима уметничког изражавања на широким просторима читавог света. Живећи и развијајући се самосвојно, често несхваћена и тајанствена, византијска цивилизација, чијој смо сфери и сами добрим делом припадали, чекала је доста дуго да буде темељно истражена и истински откривена. Од оног тренутка када су се преко античке уметности за њу заинтересовали велики умови западног света и када је својом слојевитошћу и колосалном баштином засенила њихов радознали дух, спашена је од смрти, пошто је већ почела умирати турским освајањима пространог Источног римског царства.

Велики европски хуманисти први су обратили пажњу на сјајне тековине византијске културе, да би од тада па све до данас, заузимала једно од најистакнутијих места у европској научној историјској мисли. Свакако, највеће заслуге што се данас много зна о прошлости и културним достигнућима Византије припада Французима, који већ неколико векова, зароњени у најтамније дубине древних времена наследника античке културе, откривају њихова богатства и генијално их тумаче. Француској византијској школи припада Луј Бреје, један од великана у истраживању византијске историје који је написао неколико стотина радова и близу двадесет књига. Као круна његовог дугогодишњег изучавања византијског света долази трилогија: „Живот и смрт Византије“ (1947.), „Институција Византијског царства“ (1949.) и „Византијска цивилизација“ (1950.).

Захваљујући великом делу нашег истакнутог и недавно преминулог византолога Георгија Острогорског, наша културна и научна јавност, више него многе друге, имала је прилике да се упозна са прошлошћу Византије, нарочито после објављивања његових сабраних дела. Међутим, са делима француских византолога нисмо могли на нашем језику да се сусретнемо, осим у ретким случајевима (Шарл Дил). Стога је „Нолитов“ подухват објављивања Брејеве „Византијске цивилизације“ у преводу Иванке Николајевић, нашег угледног истраживача пластичне уметности византијског круга, за сваку похвалу.

Мада је било покушаја да се историја византијске цивилизације научно обради, било посебно било у оквиру скупих дела, све до Ш. Брејеа, она никада није била у својој укупности и издвојено приказана. Зато ова књига која представља драгоцен изход изучавања француског византолога, својом целовитошћу и потпуношћу сачињава, свакако, јединствено дело које је необично обогатило сазнању слику о дOMETИМА, противуречностима и падовима цивилизације моћног Византијског царства.

Познат као даровит, плодан и сугестиван списатељ, Луј Бреје је своју високу научну акрибију, изузетну обавештеност и смисао за широка и сигурна уопштавања, транспоноваво у једно штиво, које је лако читљиво, како за упућене научнике и поштоваоце византијске медијевалне културе, тако и за обичне љубитеље добре и надахнуто писане књиге.

Књига је подељена на пет великих поглавља: Приватни живот, Градски живот, Привредни живот, Духовни живот и Интелектуални живот. Свако од њих чини посебну целину, а заједно су повезани у једну монументалну и импресивну фреску, која снажно и пластично одсликава мање познате стране византијског феудалног друштва у својој хиљадугодишњој историји. Несхватана, потцењивана и пристрасно тумачена, византијска култура, стасала и однегована на блиставим традицијама свог великог античког предходника, израсла је у једно сложено, високо организовано и витално биће које је имало далекосежно дејство и потпуни индивидуалитет, на жалост мало познат у свету. Дело Л. Брејеа документовано и научно објективно нас води кроз лавиринт огромне грађевине византијске цивилизације, сликовито нас обавештавајући од живота византијске породице и приватног живота цара, па преко индустрије, трговине, градова и верског живота, до књижевности, филозофије, науке, наставе и уметности. Грандиозне културе и уметничке појаве у Византији срећом нису се угасиле падом Цариграда под турску

НОВА ДЕЛА ИЗ ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЈЕ УМЕТНОСТИ

власт 1453. г. већ су се, ношене тежњом за опстанком и неуништивошћу, пренеле у Европу где су се, зрачећи оригинално и снажно, уградиле у тековине западно-европске цивилизације. Тако су и настале велике симбиозе које су дале посебан печат европској уметности и култури.

Византијска цивилизација коју Европа и остали свет перманентно открива не само на подручју Царства, већ и на другим просторима где је она нашла плодно тло, у низу научника вазда је имала поуздане истраживаче и компетентне тумаче. Један од њих, израстао у оквиру славне француске византологије, јесте Луј Бреје, чије се ово значајно дело по први пут објављује на нашем језику. Преко њега наша културна јавност на најбољи начин улази у разнолик али јединствени свет византијског друштва и велике древне ризнице његове културе и уметности.

Ђурђица Петровић: ДУБРОВАЧКО ОРУЖЈЕ У XIV ВЕКУ, Београд — Војни музеј, 1976.

Настојања истраживача наше прошлости да се боље осветле нека мање призната подручја људске активности и да се потпуније проуче неке важне етапе у историји нашег занатства, све више се оплођавају драгоценим исходима. О томе сведоче бројне објављене расправе па и посебне књиге, које представљају сасвим нове прилоге бољем познавању сложених привредних и економских токова средњег века.

Међу њима особиту пажњу скреће недавно објављена студија Ђурђице Петровић „Дубровачко оружје у XIV веку“ коју је издао београдски Војни музеј.

Дубровачка република као својеврсни феномен у историји Јужних Словена веома давно је постао предмет сваковрсног проучавања. Досадашња научна сазнања о историјској, културној, уметничкој и економској прошлости Дубровника, за која припада заслуга многим домаћим и страним истраживачима, веома су употпуњена овом студијом која је настала као плод дугогодишњих архивских истраживања њеног аутора.

Тесне везе између средњовековне Србије и Дубровника условиле су многа заједништва и узајамна прожимања кад су питању трговина, занатство и друге делатности. Отуда резултати изучавања дубровачког оружја XIV века и разматрања Дубровника као значајног оружаног центра, одакле се Србија пре и после Косовске битке снабдевала различитим врстама оружја, представљају изванредан допринос не само бољем и темељнијем познавању средњовековног оружја којим су се Срби служили у ратовима и миру, већ и рељефнијем одсликавању непосредних додира између Рашке и града св. Влаха.

Књига Ђ. Петровић, настала после успешних или мање успешних покушаја да се преко разних извора прикупе аутентични подаци о оружју наших древних и ратнички искусних предака, пример је и доказ истрајног и студиозног рада на испитивању архивских докумената и других извора, чија су казивања даровито протумачена и транспонована у једну јасно осмишљену и прегледну научну целину.

Кад се зна податак да ни једна врста оружја из XIV века, која је настала и употребљавана у Дубровнику, до данас није очувана у изворном облику, онда се може замислити пред каквим се проблемима писац ове књиге нашао приступајући брижљивом изучавању ове материје. Стога је требало испитати и проучити све изворе, посебно оне у очуваним архивским серијама у Дубровнику и другим архивама, затим ликовне, археолошке и друге споменике везане за представе хладног и ватреног оружја. На основу тих сазнања и компаративним проучавањем оружја у Италији, Босни и Србији, Ђ. Петровић је успела да одговори на низ капиталних питања која се односе на врсте и типове оружја рађених и употребљаваних у Дубровнику у XIV веку, на ритам њиховог развоја и утицаја разних фактора који су имали одраза на дубровачко оружанство овог раздобља. Осветлила је, такође, посредне и непосредне утицаје италијанског оружја на дубровачко и указала

на неке одреднице које су условиле да Дубровник постане важно оружарско средиште Балкана.

Овом књигом наша научна мисао о наоружању и ратништву у дубровачкој прошлости, а самим тим и о једној области привредне историје, веома је обogaћена и унапређена.

СПОМЕНИЦИ И ГРОБЉА ИЗ РАТОВА СРБИЈЕ 1912 — 1918, БИГЗ — Београд, 1976.

Многи ратови у историји нашег народа, нарочито у старијим временима, остали су без сведочанстава и аутентичних докумената, оличених кроз споменике и гробља. Само бледи архивски документи, летописи, хронике, родослови, традиција и предања извор су сазнања о победама и поразима, а ретки камени белези или некрополе сасвим су изузетни беседници о давним прошлим временима и страдањима наших далеких предака.

Велика епопеја српског народа у ратовима за ослобођење и сопствену егзистенцију у периоду 1912 — 1918. године, обележена је низом знамења која су непобитни документи о праведности рата који је овај народ водио против завојевача. Расути по читавој Србији, Македонији, Грчкој и земљама до којих су доспевали наши ратни страдалници, споменици и гробља из ратова Србије 1912 — 1918., почели су, угрожени зубом времена и нашим неретким немаром, да ишчезавају.

Напори који се последњих година улажу у циљу њихове заштите и очувања добили су изванредан подстицај објављивањем прелепе и узбудљиве књиге „Споменици и гробља из ратова Србије 1912 — 1918“ коју је настојањем Удружења Албанске споменице и њеног недавно преминулог председника академика др Косте Тодоровића, издао Београдски издавачко-графички завод.

Књига, уствари, представља целовит каталог фотоса најмаркантнијих споменика, ратничких гробаља, спомен-обележја и аутентичних догађаја балканских и првог светског рата. Разврстане прегледно по хронолошком и територијално-географском начелу, фотографије нам врло сугестивно и драматично предочавају све страхоте минулих ратова и истовремено уверавају у богатство и разноврсност споменичке баштине посвећене догађајима и личностима сва три рата у раздобљу 1912 — 1918.

Многи споменици, поред историјско-документарне вредности, имају несумњиви уметнички карактер. Међу њиховим ауторима срећу се и истичу: Иван Мештровић, Антун Августинчић, Ђорђе Јовановић, Ристо Стијовић, Сима Роксандић, Лојзе Долинар и др. Заједно са њиховим делима, скромни и разнолики споменици непознатих мајстора презентовани у овој књизи, оживљавају успомене на тешка и зла времена и беспримерне подвиге читавог народа у борбама за ослобођење Србије. Они буде осећање патриотизма и испуњавају нас поносом на наше предходнике којима дугујемо захвалност за животе положене на жртвеник слободе и независности.

Уз лапидарне уводне текстове и легенде, објављене на нашем и француском језику, ова књига са преко 250 фотоса и у беспрекорној техничко-ликовној опреми, чини потресно штиво које опомиње и упозорава да је очување мира у свету превасходан задатак нашег времена и будућности.

Миодраг Јовановић: СРПСКО СЛИКАРСТВО У ДОБА РОМАНТИЗМА 1848 — 1878., Нови Сад — Матица српска 1976.

Закаснили процес европеизације српске ликовне уметности који је текao упоредо са друштвено-политичким и економским променама, постао је предмет озбиљнијег изучавања тек појавом свестрано образованих, даровитих и осетљивих истраживача. Две наше значајне културне и уметничке индивидуалности — Вељко Петровић и Милан Кашанин имају пионирске заслуге у сагледавању и утврђивању неких важних одредница развојних токова

НОВА ДЕЛА ИЗ ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЈЕ УМЕТНОСТИ

и стилских оријентација у сликарском стварању Срба у XIX веку. Једним својим заједничким делом поставили су темеље модерног изучавања српског сликарства овог раздобља и отворили путеве даљег истраживања и научног проучавања, које је низ историчара уметности после другог светског рата, развио и довео до високог сазнајног ступања.

Уз изузетан удео П. Васића, М. Коларића, Д. Медаковића и других, стоји изванредно успешна научна активност др Миодрага Јовановића, који нам је подарио драгоцену и значајну синтезу „Српско сликарство у доба романтизма 1848 — 1878.“, објављену трудом Матице српске, а поводом њене стодесетогодишњице.

Као руководиоца великог пројекта Одељења за ликовне уметности Матице српске, по коме се увелико истражују архитектура, сликарство, цртеж, графика, примењена уметност и архивска грађа у доба романтизма, М. Јовановић је имао сложен и тежак задатак да синтетички прикаже резултате свог дугогодишњег испитивања сликарства ове епохе.

Као исход тог рада појавила се књига која потврђује релативне критичке научне констатације о романтизму као стилском изразу и доноси низ нових инвентивних закључака до којих је аутор дошао истражујући сложене и испреплетане токове развоја сликарског стварања и све оне просторе у друштвено-историјским односима и законитостима који су условљавали и одређене стваралачке промене код Срба у XIX веку.

Вишеструки је њен допринос дубљем сагледавању српског романтизма, не само на плану сликарског изражавања, већ и у осталим областима духовног стваралаштва.

У досадашњем проучавању извора наших романтичарских схватања у сликарству знало се да је Беч имао водећу улогу. Међутим, Јовановићева књига, захваљујући његовом свестраном и продубљеном познавању бечких и уопште аустријско-немачких уметничких прилика, проширила нам је видике у све комплексне односе између Беча као уметничког и педагошког средишта и наших младих пробуђених културних снага. У оцени суштине и карактера српског сликарског романтизма непогрешиво је уочио и утврдио да се он не може идентификовати, па чак ни срећно упоређивати, са обележјима француског романтизма, иако су наши историчари то често знали да чине.

Расправљајући о терминолошким појмовима и дефиницијама овог стилског израза и условљеностима његове појаве као самосвојног и специфичног покрета и схватања, разграничени су неки значајни квалификативи и постављена сигурна становишта са којих се може боље разумети и дубље упознати не само дело појединих представника овог стила, већ и њихов укупан допринос целини модернизације српске уметности.

Различити судови и погледи на појаву и дело неких наших истакнутијих романтичара као и на њихов утицај на даљи развој српског сликарства, у знатној мери су узроковали постојање једне доста нејасне и мутне представе како о хронолошким тако и стилским питањима српског романтизма. Може се слободно рећи да је студија „Српско сликарство у доба романтизма 1848 — 1878.“ многа кључна питања врло успешно решила. Поузданим критеријумом, дубоким познавањем материје, ретким опсервацијама, суптилним стилским и другим анализама и изразитим смислом за синтетичка уопштавања, аутор је у овом, за нашу историју уметности значајном, делу систематизовао и зналачки поставио мерила са којима је учинио нови покушај разврставања и одређења припадности великог броја уметника који су живели и стварали у доба романтизма, оним струјањима, етапама и пратећим кретањима којима су истински, својим делом, свесно или несвесно, били одређени. Издвајајући, с правом, само три личности — Новака Радонића, Стеву Тодоровића и Ђуру Јакшића као ствараоце који су у свом делу досегли јединство садржаја и облика пуног романтичарског схватања, међу којима је Јакшић најаутентичнија фигура, и инсистирајући на раздобљу од 1848. до 1878. у коме преко историјских и стилских координата сагледава распон и збир есенцијалних елемената нашег ликовног романтизма, писац остале сликарске, мање или изразитије даровите, уверљиво и образложено сврстава међу припаднике бидермајера, назаренског сликарства и пратиоце

епохе романтизма. Упућен до појединости у живот и делатност сваког уметника из овог круга и наоружан завидним сазнањима о свим компонентама ове историјске и уметничке епохе, не допушта било какве сумње у исправност својих поставки, поготово што их заснива на закључцима проистеклим из одређених свестраних и сваковрсних анализа, превасходно стилских и изражајних.

Разумљиво је што је од свих сликара највећи простор посвећен Н. Радоњићу, С. Тодоровићу и Ђ. Јакшићу. Свеже, нестереотипно, понесено и надахнуто, исказане су нове мисли и констатације које знатно обогаћују наша научна и културна виђења крупних уметничких личности нашег романтизма. О Ђури Јакшићу и као књижевнику писано је и добро и довољно, али текст посвећен њему као сликару на страницама ове студије је писан са дубоким разумевањем и искреним узбуђењем, бриљантно и готово непоновљиво по тачности тумачења његове вишеслојне и несрећне уметничке личности. По потпуности захватања и осветљења далекосежног културног и уметничког дејства Стеве Тодоровића, поглавље о њему спада међу најснажније и најупечатљивије текстове у нашој савременој историји уметности. Залажући се за нову и објективнију валоризацију дела неких уметника (Мина Караџић — Вукомановић) и доприносећи друкчијој и правилнијој атрибуцији неких погрешно приписаних слика, уз богату, акрибичну и исцрпну аргументацију, књига је испуњена новим и адекватнијим решењима која консеквентно прате најсавременију теоретску, естетску и историјско-уметничку научну мисао. Краће, оштроумне и ненаметљиве скице, бројних сликара, на пример, доносе више него поједине исцрпне монографије о њима.

Својом целином, сатканом префињеним стилским уобличавањем, уједначеношћу научне и списатељске вредности „Српско сликарство у доба романтизма 1848 — 1878.“ научном и свом културном свету саопштава обиље нових сазнања, доносећи несумњиву радост и узбуђење топле читљивости и широког хуманистичког зрачења. Ово дело је истовремено пуноћом свог садржаја, лепотом и јединственошћу својих порука, дивно охрабрење и подстицај за веровање да ће наша стара уметност преко добрих књига, каква је ова, лакше освајати духовне просторе у нашем читалаштву свих културних и друштвених слојева.

Војислав Кораћ: СТУДЕНИЦА ХВОСТАНСКА, Београд — Институт за историју уметности, 1976.

Када се истраживач одлучи да напише научну монографију о уметничком споменику који је сачуван само у траговима, у знатно тежем је положају него када приступа обради споменичке индивидуалности која својом добром или потпуном очуванашћу нуди све видљиве и присутне компоненте историјске, културне и уметничке вредности. Пут до објективне научне истине у првом случају неупоредиво је тежи: у пострадалом и разореном ткиву споменика треба најпре открити и реконструисати изгубљене вредности, проценити их и тек онда дати коначан суд о њиховом месту у историји уметности. Зато је Војислав Кораћ, приступајући изради монографије о Студеници Хвостанској, једном од значајних али готово уништених споменика наше прошлости, имао изузетно сложен задатак.

Одмах се може рећи да га је, упркос свим разнородним тешкоћама које су у природи оваквог подухвата, изванредно успешно обавио. Огромни напори уложени у археолошка и архитектонска истраживања манастирског комплекса Студенице, представљали су само увод у труд који је аутора очекивао у покушају за успостављањем првобитне слике његовог организма и валоризације уметничких и других својстава.

Студеница Хвостанска или Мала Студеница, код Пећи, пре истраживања затечена под земљом, више индицијама него конкретним доказима, наговештавала је своје вишеструке историјске вредности и уметничке квалитете. Тек су систематска, али не и потпуна, археолошка истраживања на светело дана изнела неке драгоцене и релевантне податке, који су непосредно говорили

НОВА ДЕЛА ИЗ ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЈЕ УМЕТНОСТИ

како о трагичној пострадалости споменика, тако и о његовој некадашњој архитектонској лепоти и значају за проучавање наше црквене уметности и историје.

Минимална очуваност грађевина и оскудица архитектонских елемената скоро да нису пружили никакве могућности за сигурнија сазнања о изгледу, стилу и неким важним одликама манастира и цркве. Непостојање извора спречило је да се напише потпуна историја. Међутим, пажљивим и удубљеним студирањем, значајким анализама и паралелним изучавањем оскудних историјских података, В. Кораћ је успео да утврди главне одреднице и координате за ширу представу прошлости, архитектуре и уметничких облика ове велике споменичке целине.

У органској и хронолошкој сложености структуре овог локалитета, на коме је интензивни живот са извесним прекидима трајао преко хиљаду година, доминантно место заузима црква св. Богородице. И историјом и архитектуром одредила је себи централно место у научном захвату В. Кораћа, при чему ни остали објекти нису остали ван његовог интересовања. Као седиште Хвостанске епископије, коју је основао св. Сава, црква је свом градитељском решењу добила све одлике Рашке стилске школе, ослонивши се, у основној концепцији, на архитектонски узор Жиче. Скромније по димензијама и мање репрезентативно грађена, у односу на велике српске храмове XIII века, Хвостанска Студеница је, вероватно, настала у трећој деценији овог века. По свему судећи, заједно са осталим грађевинама, црква је настала у аустро-турским ратовима крајем XVII века, да се више никада не васпостави.

Монографија, пре свега, садржи комплетну документацију, прикупљену током истраживања која, начином обраде и презентације, достиже највиши ниво у научној публицистици ове врсте. Уз њено обиље веома запажено место заузимају опсежна и сигурна разматрања архитектонско-стилског склопа свих манастирских објеката, а посебно главне цркве. Из њих произилазе закључци, да је Студеница Хвостанска, вредна градитељска скупина, у којој црква, својим стилским обележјима, сачињава значајан објекат за боље познавање наше архитектуре Средњег века. Најзад, треба истаћи да поједини прилози, дати у цртежима, често говоре више од неких текстова. Реч је о студијским цртежима који дају предлоге за реконструкцију свих најважнијих манастирских грађевина, који су рађени на темељу изузетног познавања стилских облика архитектуре и компоновани са задивљујућом поузданошћу и лакоћом. Иако, неки од њих, могу да буду хипотетични, импонује чињеница да, својом укупношћу, предочавају изванредан труд аутора да максимално осмисли визију најзначајнијих старих здања, несталих у вртлозима давно прошлих времена.

„Студеница Хвостанска“ представља пример како се интердисциплинарним проучавањем могу успешно осветлити они споменици које је зла судбина давно лишила живота, али не и битних вредности, скривених под наслагама слојева, које нам научна хуманистичка мисао утврђује и открива. Са овом монографијом, у много чему узорном, историја старе српске уметности, а поготово архитектуре, у знатној мери је обогаћена.

Дејан Медаковић: ТРАГОМ СРПСКОГ БАРОКА, Нови Сад —
Матица српска, 1976.

Београдска историјско-уметничка школа, утемељена делом Михаила Валтровића и Владимира Р. Петковића, а осавремењена и уведена у модерне светске научне токове, заслугом академика Светозара Радојчића, доживела је високу афирмацију и изузетан углед, захваљујући плодној научној активности неколико њених врских припадника.

У групи водећих истраживача старе српске уметности веома истакнуто место, заузима Дејан Медаковић, редовни професор београдског Универзитета и дописни члан САНУ. Потекао на катедри, на којој као педагог делује преко две деценије, Медаковић је својим истраживачким и научним радом, који

траје близу тридесет година, пружао драгоцени допринос београдској школи историје уметности, давши јој посебан печат, својеврсним методолошким приступом и продубљеношћу опредељења за један круг тема које нису биле довољно предмет научних истраживања. Мада историчар широког интересовања и ретке радозналости, он је своју научну оријентацију усмерио на оно подручје наше уметности у коме се закаснели процес европеизације рефлектује на један специфичан и врло сложен начин. Реч је о српском уметничком стварању и његовим одјецима у XVIII и XIX веку. У овом хронолошком распону и стваралачком простору, одигравале су се пресудне стилске трансформације и противуречна збивања, која су, сложеност својих токова, управо очекивала истраживача широког формата и изузетне осетљивости, каква је, уистину, Медаковић.

Протекле бројне године стрпљивог и упорног рада, овог страшног испитивача наше прошлости, донеле су импозантно обиље сјајних открића, публикованих у више десетина студија, расправа и монографија. Већ од његове прве обимне и исцрпне књиге ГРАФИКА СРПСКИХ ШТАМПЕНИХ КЊИГА XV — XVII ВЕКА (Београд 1958), којој су претходиле многе расправе и научни прилози, могло се уочити да се овај историчар уметности, на почетку своје научничке активности, заинтересовао за ретко истраживане области наше културне и уметничке прошлости, да би, нешто касније, пружио доказе о својој потпунијој и доследнијој опредељености за испитивања и проучавања сликарске уметности Срба у XVIII и XIX столећу, никад не прекидајући трагања по осталим тамним просторима културне прошлости свога народа и вазла окренут, изоштреним чулима, према оним, мање фаворизованим, облицима духовног стварања наших предака.

Друга Медаковићева књига, СРПСКИ СЛИКАРИ XVIII — XIX ВЕКА (Београд 1968), најбоље илуструје пуно одређење његовог бављења истраживањем дела значајних уметничких личности, чије су појаве, у новијој српској ликовној уметности, представљале колико нова креативна обогаћења, толико и прекретничке тачке у њеном развоју.

Међутим, централно место, у погледу целовитог приступа у научном интересовању Д. Медаковића, свакако, заузима српски барок као историјска и стилска епоха, која је нашла одраза на свим подручјима српског ликовног изражавања. Интегралним приступом и упоредним изучавањем достигнућа у свим областима ликовне и примењене уметности у овом раздобљу, проблем барока у историји наше уметности је научно чврсто фундиран, методолошки савремено постављен, и у многим видовима, захваљујући Медаковићевим заслугама, адекватно осветљен. Прва његова књига, посвећена овој теми која се 1971. године појавила под именом ПУТЕВИ СРПСКОГ БАРОКА, већ је указала на сву озбиљност изучавања ове епохе, с обзиром на неизваженост низа питања и на необављеност важних претходних послова. Али, мора се признати, да је донела изванредне и охрабрујуће резултате до којих је аутор, дугогодишњим и често пионирским радом, дошао. Она је, пре свега, веома потстакла даља истраживања ове стилске епохе, а самог аутора, после лепог пријема и одјека па чак и једне веома угледне награде, учврстила у уверењу да је био сасвим оправдан његов подухват што је нашој стручној, научној и културној јавности подарио једну овакву целину, насталу избором својих раније објављених студија. Па је то тако уверава нас нелавна појава његове нове књиге ТРАГОМ СРПСКОГ БАРОКА, коју је, поводом свог 150-годишњег живота и рада, издала Матица српска из Новог Сада.

Ова књига заправо представља тематску и органску целину са правом. У многоме је допуњава: проширује круг тема и проблема који су њеног аутора окупљали, продубљује и дефинише нека нова питања српског барока, доноси нове резултате до којих су наша научна пракса и мисао дошли, и отвара нове путеве даљег изучавања овог стилског раздобља, у коме су северне области српског народа, после дубоких историјских и друштвених преображаја, постале најпре изложене молернијим уметничким струјањима и утицајима. Путеви, којима су се они преносили, услови у којима су прихватани, живели и зрачили, били су, углавном, предмет прве књиге, док је друга књига, забављена претежно осветљавањем и тумачењем барокних тековина српских сре-

дина, при чему најзначајније место заузимају историографска, иконографска и стилска разматрања.

Саздана од студија, расправа, монографија и прилога, које је аутор, осим једне коју овде по први пут објављује, публиковао током своје дугогодишње научне активности у разним стручним и научним едицијама, књига ТРАГОМ СРПСКОГ БАРОКА, уводи нас у слојевито и разнородно ткиво једне стилске развојне етапе уметности, у којој су многи аспекти генезе, усмерености, структуре, трајања, промена и гашења, све доскора, били сасвим непознат, или само наслућујући. Посматрано повезано, са првом књигом — ПУТЕВИ СРПСКОГ БАРОКА, ново Медаковићево дело, изузетно много доприноси могућности успостављања опште и целовите слике о српском ликовном бароку. Оно нам проширује видике у сва она тамна пространства наше уметности XVIII века, која се најпре определила за руско-украјинске утицаје, да би потом, своја усмерења, окренула према западно-европским продорима, у чијем ће судару, наћи прве плодне основе за сопствену модернизацију.

Бавећи се историографским истраживањима, необичном удубљеношћу и обавештеношћу, предочава нам драгоцену сазнања у оквиру расправе „Прве штампане монографије српских манастира (1798 — 1859)“. Њоме је аутор објективно указао на чињеницу да се историја уметности у Срба зачињала скромним научним вредностима, али и да је своја интересовања олмах окренула према нашим уметничким споменицима који ће дуго, све до данас, својим релевантним и вишеструким културно-историјским вредностима, закупљати пажњу критичкијих и боље обавештених писаца. Текстови првих монографија српских манастира, доказују нам, да савремена српска историјско-уметничка мисао, није без корена и да није настала ван једног другог и неопходног процеса.

Свакако, најцеловитију и најисцрпнију студију, у овој волуменозној књизи, представља „Манастир Хиландар у XVIII веку“, за коју се може рећи, да својим обимом, садржајем и илустративним материјалом, чини књигу у књизи. У делу који се односи на настојање писца да што потпуније осветли живот овог најугледнијег манастира српског народа у овом раздобљу, импресиван утисак оставља мноштво драгоцених полатака, до којих је он дошао истрајним испитивањем разнородних извора. Уз њих, закључци који су дошли као исход даровитог повезивања, снажно и јасно разбиструју наше погледи на бурну и недовољно познату прошлост овог споменика, уверавајући нас, о виталним напорима, за успостављање нераскидивих веза Хиландара са Карловачком митрополијом, Босном и Херцеговином, Дубровачком Републиком, Боком Которском, Далмацијом, руском државом, Бугарима и другим. Како до сада нико није целовито проучавао живопис Хиландара у XVIII веку, то Медаковићеви текстови о фрескама у параклисима: Покрова Богородице, Јована Рилског, Св. Димитрија, Св. Саве, Св. Апостола и Рођења Богородице, спадају у драгоцене прилоге који хиландарско ликовно насеље, познијих времена, уводе у оквире поузданих и критичких научних разматрања. Супериорне и зналачке иконографске и стилске анализе, иако лате у нешто сажетијем облику, упућују на констатацију, да су барокни облици фреско-сликарства хиландарских параклиса, претежно, посебног и разнородног порекла и стилско-изражајног схватања у односу на баштину зидног сликарства овог времена у српским областима, како на подручју Карловачке митрополије, тако и на територији унутрашњости Моравске и Рашке Србије.

Рани оглед овог историчара, „Манастир Гомирје“, својом кохерентношћу и прецизношћу, увео га је у науку са несвакидашњом сигурношћу из које, на срећу наше историје уметности, вероватно никада неће изаћи. Као потврда сталног успона и научног сазревања, долазе, у јасном редоследу, расправе и студије од којих из ове књиге треба још неке издвојити.

„Иконостас Јоакима Марковића у селу Дишнику“ је чланак, који на први поглед, својим насловом, може да завара и да доведе до предпоставке да је његов писац у виду грађе изложио у њему само неке дескриптивне поставке, као што је то у нашој данашњој научној продукцији често присутно. Међутим, на један сасвим лапидаран, згуснут и, у научном погледу, узоран начин, изнете су, на примеру овог иконостаса, сасвим нове и изузетно зна-

чајне опаске о сликару Јоакиму Марковићу и његовом делу које га приказују у новом светлу.

Кратак по обиму и непретенциозан по наслову, текст „Један аутобиографски запис Николе Нешковића“, сведочи о томе колико један запис, као архивски извор, за истраживача оштрог запажања, може да буде мотив и повод за труд да унапреди и обогати наша оскудна сазнања о једном мало познатом сликару и епосу којој он припада.

Да се једна готово анонимна уметничка личност, чије је дело само узгред дотицано, може посебним истраживачким напором скоро потпуно реконструирати и, прецизним критеријумима и сигурним аргументима, одредити њено место у историји уметности једног доба, доказује изванредна и потпуна студија, посвећена Мојсеју Суботићу, објављена у овој књизи под истим насловом.

Интересовања Д. Медаковића за неке посебне и изузетне појаве у српској ликовној култури XVIII и почетком XIX века била су увек жива и редовно присутна. Његовим сјајним запажањима нису могле да измакну личности и дела једне необичне и ретко занимљиве сликарске породице, чији су припадници, у глуво доба српске културе, крстарили по врлетима и гудурама од Старог Влаха па до обала Јадранског мора, сликајући иконостасе по српским задужбинама и скромним сеоским православним црквама и чак отпочињући прве покушаје рестаураторских интервенција на измученим фреско-површинама српског ликовног наслеђа. Реч је о чудним и још увек тајанственим зографима Симеону оцу и Алексију сину, члановима породице Лазовић. Иако су ова два сликара већ одавно ушла у нашу историографију и којијут били предмет позваних и критичних научних оцена, али у многоме несигурних и сасвим фрагментарних, Медаковићев суд о њиховом делу, макар колико произишао из недовољне истражености њихове активности, одредио им је, тачношћу стилских анализа, посебно место у развоју српске уметности барокних форми. Појава његовог првог огледа о овим плодним уметницима дала је приметни подстицај за озбиљнија и систематичнија теренска испитивања њихове делатности, којима ни писац ових редова није могао да одоли, давши скроман допринос бољем познавању њиховог опуса. После неких значајнијих атрибуција и нових открића њихових непознатих остварења, Медаковић је допунио свој оглед и, на темељу тих нових сазнања, још више учврстио и обогатио аргументима свој првобитни суд о њиховом делу, који се може већ сада сматрати дефинитивним. Под називом „Сликарска породица Лазовић“ ушао је у ову књигу и веома допринео њеној вредности.

Ширини спектра барокних тема, заступљених у делу ТРАГОМ СРПСКОГ БАРОКА, придоносе краћи прилози „Један барокни сликар пред Београдом 1688“ и „Прилози историји културе Београда“, али не мање значајни по открићима којима се баве и другим врлинама.

Студијом „Култ кнеза Лазара у српском бароку“ којом се раскошно упознајемо са богатом традицијом митског односа нашег народа према несрећном српском владару, који је као тема имао значајног одраза у нашем сликарству барокног времена, завршава се ова вредна књига. Њена трајна научна вредност, непролазност и незаобилазност утолико су веће што се појављује у тренутку кад су нам потребни подстицаји за даља истраживања уметности српског народа прошлих времена и што као целина одређује неке могуће даље научне полухвате већих размера, којима нисмо много богати. Већином по други пут објављене, студије у књизи добијају једно сасвим ново значење, јер као целина дубље осмишљавају и потпуније откривају пуну научну озбиљност српског ликовног барока и обезбеђују увид у степен који је достигла не само научна мисао Дејана Медаковића, већ уопште наша наука, кратко се бавећи сложеним питањима барока у проучавању организма старије и новије српске уметности.

Обогаћена беспрекорним и добро одабраним илустрацијама, књига је у знатној мери постала визуелно аргументованијом, ликовно-технички пријатнијом и племенитијом творевином, а допуњеност регистрима чини је лакше употребљивом. Штета је што нема резиме на бар једном светском језику. Тиме јој је ускраћена једноставнија могућност да оствари своју мисију у иностраном научном и културном свету.

Усред све своје научне неоспорености и уверљивости, стоји једна њена општа и доминантна одлука: писана је стилем правог писца — јасно, упечатљиво и приступачно. Ова црта ће јој помоћи да лакше нађе пут до читалаштва и ван стручних и научних кругова. У сваком случају, појава овог дела на најбољи начин обележава једну етапу у истраживачком и научном раду његовог аутора, а Издавачу, Матици српској, служи на част што је уложила труд да свој велики јубилеј означи још једним значајним подухватом.

Павле Васић: УМЕТНИЧКИ ЖИВОТ II, Београд, 1976.

Развијени и богати ликовни живот Београда и релативно разграната издавачка продукција дела из области уметности и историје уметности, не само у нашем главном граду, условили су потребу за њиховим активним и континуираним праћењем и тумачењем, критичком проценом и валоризацијом. У низу ликовних критичара који су после рата дуго година истрајно и помно водили хронику ликовног живота и критички оцењивали све значајније појаве у издавачкој делатности о уметности и из уметности, а и данас то успешно чине, посебно место заузима Павле Васић. Његова дугогодишња активност, као ликовног критичара и сталног сарадника „Политике“, јединствен је пример необично истрајне и доследне ангажованости. Поред научно-истраживачке делатности којом је знатно обогатио наша сазнања о српској уметности XVIII и XIX века и дао драгоцен допринос проучавању костима, Васић је у нашем културном и уметничком животу одавно веома присутна личност као марљиви и упорни пратилац и критички тумач свих важнијих ликовних манифестација и појава не само у Београду, већ и знатно шире. У свом четрдесетогодишњем критичарском, научно-истраживачком, публицистичком и педагошком раду, постигао је импозантне резултате. Написао је неколико књига: „Увод у ликовне уметности“, „Европска уметност XVII, XVIII и XIX века“ — три свеске, „Анастас Јовановић“, „Доба барока“, „Урош Кнежевић“ и др., а пре неколико година, издао је прву књигу Уметничког живота, сачињену од одабраних чланака, критика и приказа, да би недавно, у издању Београдског универзитета, изашла и друга књига под истим насловом.

Друга Васићева књига „Уметнички живот“, која садржи велики избор чланка, критика и приказа, насталих од 1961 до 1970. године, представља, како аутор у Предговору каже, „органску целину са првом књигом као и са каснијима које ће бити објављене“. Неколико стотина краћих и различитих написа, претежно објављених у „Политици“, приказују аутора као писца широке радозналости и изоштрених рефлекса за све значајније догађаје и видове савременог уметничког живота, кроз чије је критичке приказе и осврте испољио, пре свега, поуздане критеријуме за оцену њихових вредности.

Формиран и образован на основама класичног схватања уметности (Васић се извесно време веома успешно бавио сликарством), он негује критику којом се, преко анализа ликовних елемената ослобођених дубљих естетичких и теоретских разматрања, залаже за релевантне вредности и квалитете уметничког дела. Неоптерећен интересом за актуелне и модерне процесе и токове у савременој уметности као што су случај са неким ликовним критичарима, нити мотивисан евентуалном склоношћу за „своје“ стилове и изразе, он је са подједнаком пажњом и удубљеношћу писао о свим изложбама београдског ликовног живота, почев, на пример од изложбе орнамената са фресака па до презентације дела најмлађих уметника.

Ако се пажљиво упоређују текстови ове књиге са оним из прве, могу се уочити неки занимљиви подаци, који говоре о постепеној Васићевој критичарској еволуцији. Док су критике изложби које садржи прва књига засноване, углавном, на ауторовом уверењу да су за настајање право уметничког дела потребни сигурно знање и супериорно владање ликовним елементима, докле критике у другој књизи, нарочито оне из познијих година, откривају један комплекснији и шири однос и приступ уметности. Уметничко дело у овим критикама осветљава се и третира као производ укупног ства-

ралачког сензибилитета и као исход креативних и хуманистичких предиспозиција и садржаја уметника у контексту његове даровитости, знања и способности. Тако се критичареви погледи проширују, а суд употпуњује тековинама савременије теоретске и естетичке мисли, које он следи и делимично прихвата. У то нас уверавају бројни текстови у којима су дошли до изражаја Васићева изванредна ерудиција, широка обавештеност и познавање савремене уметности као и тежња за прилагођавањем захтевима модерног критичког мишљења и расуђивања. Отуда се може запазити да његове позније критике, често писане надахнуто и врло прецизно, садрже целовитији и адекватнији суд него што је то случај са критикама из шесте деценије.

Поред тога што нам, дакле, сугерише евидентни успон и пуну зрелост критичара, друга књига „Уметничког живота“, својим обимом од око 750 страна, сведочи о изузетној плодности и свеобухватности интересовања њеног аутора. С друге стране, њена појава као једног дела целине Васићевог критичарског опсежног описа, обезбеђује користан увид у послератни развој београдске ликовне критике у коме је Павле Васић имао врло значајну улогу, а и данас заузима веома истакнуто место.

(Д. Т. Рајс и други: РАНИ СРЕДЊИ ВЕК, Београд, „Југославија“, 1976. г.)

Досадашња наша сазнања о историји и уметности Европе у првом миленијуму наше ере стицана су преко непотпуних природних прегледа, енциклопедијских едиција или преко појединих некомплетних општих историја и историја уметности. Како су ова издања често настајала на основама научно превазиђених становишта, нисмо могли да будемо задовољни степеном наше обавештености о свим важнијим историјским и уметничким токовима Европе у периоду када су се рађале нове културе настанком хришћанског света. Оскудна и застарела литература на нашем језику могла нас је само донекле увести у богат и слојевит свет уметности и цивилизације великих народа. Она нас, међутим, никако није могла обогатити савременим знањима о новим исходима научних истраживања која су бацила сасвим нову светлост на поједине историјско-уметничке целине. Богата и разграната издавачка продукција у страним земљама, која се бави питањима развоја културне уметности Европе и света и која је обелоданила већи број општих и целовитих синтеза о укупности историјско-уметничких токова, омогућавала нам је да своја знања проширимо и продубимо у мери у којој то захтевају потребне савремене образованости.

Једна од таквих монументалних и сјајних књига те продукције јесте дело четрнаест еминентних и истакнутих научника који делују на енглеским, америчким и аустралијским универзитетима. Дело је под насловом THE DARK AGES, у издању познате лондонске издавачке куће Thames and Hudson објављено 1965. године. Уочавајући значај појаве овог дела и његову изванредну комуникативност, односно драгоценост његовог хуманистичког дејства, београдски издавачки завод „Југославија“, који се већ годинама успешно бави публиковањем књига из области уметности и културе, подухватио се племенице и свестрано целисходне идеје да ово дело изда на српскохрватском језику. Подухват је више него успешно остварио. Подарио нам је грандиозну књигу с којом се може поносити.

Замишљена као зборник студија писаних пером веома компетентних познавалаца историје, уметности и културе појединих народа, и заснованих на најновијим резултатима истраживања и научних проучавања, књига је срећно избегла ризик хетерогености. Већ самим својим концептом ово издање је било пред авантуром да се разгради на посебности метода, стила и израза и да се на тај начин добије вишегласје без праве резонанце. Међутим, супротно таквом исходу, карактеристичном за многе сличне подухвате, добијена је једна кохерентна и комплементарна целина која својим јединством, вишестраном уједначеношћу и сугестивношћу, стиче свој основни квалитет.

НОВА ДЕЛА ИЗ ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЈЕ УМЕТНОСТИ

Подељена у четири основна поглавља: ИСТОК, ВИЗАНТИЈА, СЕОБЕ И НАСЕЉАВАЊА и НОВА ЕВРОПА, „Рани средњи век“ је обухватио све главне историјске и културне токове раздобља од IV до X века у Европи, обезбедивши нам комплетан приказ. У својој сјајној уводној студији, МИТ О „МРАЧНОМ ДОБУ“, Давид Галлоот Рајс објаснио је основне поставке књиге и изложио, на сажет начин, идеје и резултате њених аутора.

Поглавље ИСТОК представља ретко занимљиву целину. У њему су, поред осталог, дошли до изражаја сасвим нови научни погледи проистекли из резултата истраживања која су предузета у послератном периоду. Значајно место дато је историји и уметности Персије, на чијем је тлу у доба снажно организованог и дуготрајног царства, којим је дуго владала Сасанидска династија, израсла једна сасвим особена и необична култура и уметност. Уметност Сасанидског царства, која је дуго одолевала нападима Рима и Византије, извршила је изузетно снажан утицај на уметност Византије и исламског света, а преко њих и на европску цивилизацију.

Познато је да су области Сирије и Палестине биле исходишта првих идеолошких поставки хришћанства и да је на овом простору уметност хришћанства оставила своје прве велике почетке. У историји уметности ова територија има посебан значај. На њој су се рађале многе идеје нарочито иконографског карактера, које су уграђене у биће хришћанске уметности из које су се преносиле на уметност Византије, а преко ње и на уметност средњовековне српске државе. Најзад, на овом тлу своје рађање доживела је исламска уметност. Ту су, на пример, настале прве нефигуралне сликане декорације у џамијама.

Јерменија, као специфична област, која је имала у уметности Византије значајан удео, и Грузија, чије су уметничке ризнице још делом остале неоткривене и неистражене, у овој књизи су заузеле одговарајуће место. Студиозном обрадом у тексту ИЗМЕЂУ ИСТОКА И ЗАПАДА (Јерменија и њена подељена историја) успостављена је јасна слика о томе колико су ове земље, иако у политичком погледу од секундарног значаја, допринеле утемељењу оних уметничких светова из којих ће се развити разнородни правци и схватања, стално обогаћивана новим тековинама у раздобљима која су долазила.

Две врсне студије: „Наследница Рима“ од Cyrilа Mangoa и „Тврђава Хришћанства“ од J. M. Husseya, посвећене су Византији и њеној уметности која нам је понајбоље позната, с обзиром да је наша средњовековна култура и уметност припадала овој сфери. Међутим, оно што ваља истаћи, јесте чињеница да је и једном и другом аутору пошло за руком да нам надахнуто, широким замахом, веома обавештено и уверљиво саопште своје сигурне погледе на генезу византијске уметности, њен карактер и на узајамне везе са културом Словена, који су, црећи сокове византијске дуговечне цивилизације и уметности, успели да створе своја самосвојна и особена уметничка дела. Значлачки је указано на значај Цариграда као средишта најнапредније и најразвијеније цивилизације на свету у раздобљу између пада Рима (410) и 1000 година „коме се сва остала Европа стално изнова окретала“, као што је и веома амбициозно и прегледно, на лапидаран начин, осликан драматични развојни пут наследнице Рима.

Велика кретања и померања народа од средине првог миленијума имала су далекосежне последице како у политичком тако и у уметничком погледу. Разни народи, који су се бујичаво сливали у Европу, доносили су собом својеврсну културу и уметност, чије одлике наука данас, углавном, зна. Њени утицаји на уметност народа дубљих и слојевитијих културних традиција у овој књизи су у глобалним цртама осветљени. Оно што су Скити, Сармати, Готи, Струготи, Лангобарди и други од свог наслеђа оставили предмет је интензивних научних проучавања и истраживања историчара и археолога. Текстови посвећени овој проблематици препуни су нових опажања и до сада мало познатих података, који представљају истински допринос савременој научној мисли. Словени, као последњи народ који је населио Балкан и источне делове средње Европе, дугују Византији за многе тековине, али су, што можда није довољно наглашено, очували своју оригиналност и аутентичност.

Дело „Рани средњи век“ изненађује богатством појединих култура. Нама су, на пример, само донекле познате необичне творевине појединих народа. Али, слободно се може рећи, да су Југословенски љубитељи уметности и старина сасвим мало знали о културама на западу и северу Европе као што су културе: Нортумбије, Мерције, Весекса па и Викинга.

Ове културе, свака на свој начин, имале су запажене одјеке у каснијим развојима уметности суседних области. Од њих нису биле имуне на пример велике тековине каролиншког уметничког света, а познија уметност Британије дуго ће остати под утицајем викиншког израза, а да не говоримо какав ће печат он оставити на културу Скандинавије.

Последње поглавље књиге бави се историјом и уметношћу Франачког царства и временом Карла Великог када ће се успоставити равнотежа и стабилност у Европи на основама феудалног друштвеног поретка и хришћанства. Гашењем каролиншке лозе и доласком отонских царева завршава се једна велика епоха западно-европске културе, која се у много чему разликовала од византијске.

Поред бриљантних текстова преведених од стране Олге Шафарик, изузетну вредност књиге „Рани средњи век“ представљају илустрације. На преко 350 страна необично великог формата, смештено је близу 700 илустрација које чине 200 слика у боји и близу 500 црно-белих слика, цртежа, планова, географских карата, генеалогских и хронолошких табела. Обогаћена је одабраном библиографијом, а у циљу лакше и једноставније употребе допуњена је индексом имена и појмова.

Ово репрезентативно и комплетно издање, свим својим квалитетима, могло би да буде подстицај другим нашим издавачким кућама, од којих се очекује значајнији удео у објављивању истакнутих дела хуманистичких наука.

РАДИВОЈЕ Д. БОЈОВИЋ

РАЗМЕНА ПУБЛИКАЦИЈА У 1976. ГОДИНИ

БЕОГРАД

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ САНУ

Петар Петровић, Палеографија римских натписа у Горњој Мезији,
Београд 1975.

Старинар, књ. XXIV—XXV, 1973 — 1974.

ВОЈНИ МУЗЕЈ ЈНА

Vesnik br. 19—20, 1974.

ЕТНОЛОШКО ДРУШТВО ЈУГОСЛАВИЈЕ

Etnološki pregled 13, Beograd 1975.

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

Гласник Етнографског института САНУ XXIII, 1973; XXIV, 1975.

ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ

Гласник Етнографског музеја књ. 37, 1974; 38, 1975.

Лик човека у народној уметности Србије (каталог), Београд 1974.

Саобраћај и транспорт добара (каталог), Београд 1973.

ЖЕЛЕЗНИЧКИ МУЗЕЈ

Бојо Јеремић, Возови слободе, Београд 1975.

ИСТОРИЈСКИ МУЗЕЈ СРБИЈЕ

Зборник Историјског музеја Србије, књ. 11 — 12, 1975.

Оружје и ratna veština u feudalizmu (katalog), Beograd 1976.

МУЗЕЈ ГРАДА БЕОГРАДА

Годишњак града Београда, књ. XXI, 1974.

МУЗЕЈ ПРИМЕЊЕНЕ УМЕТНОСТИ

Bata Knežević, Tomaž Kržišnik, Primenjena grafika vizualne komunikacije (katalog), Beograd 1976.

Bosiljka Kićevac, Izložba ilustracije dečije knjige (katalog), Beograd 1975.

Branislav Subotić Sube, Izložba tapiserije (katalog), Beograd 1975.

Gordana Glid, Izložba tapiserije i tekstila (katalog), Beograd 1976.

Dragoljub Adžić, Izložba keramike »Osećaj vremena i prostora« (katalog), Beograd 1975.

Загорка Јанц, Кожни повези српске ћирилске књиге, Београд 1974.

Kosta Đorđević, Izložba keramike (katalog), Beograd 1976.

Milan Pavić, Izložba fotografije (katalog), Beograd 1976.

Nemački nakit od XV do XX veka (katalog), Beograd 1975.

Nimani, Izložba grafičkog dizajna (katalog), Beograd 1975.

Одећа из збирке Покрајинског музеја у Марибору (каталог), Београд 1976.

Посуде за пиће кроз векове (каталог) Београд 1975.

Руски и совјетски порцулан XVIII — XX века (каталог), Београд 1975.

Salon arhitekture 76 (katalog), Beograd 1976.

НАРОДНИ МУЗЕЈ

Културно богатство Прилепа од V — XIX века (каталог), Београд 1976.

Ljubiša B. Popović, Arhajska grčka kultura na srednjem Balkanu, Beograd 1975.

Пејзаж у српском сликарству 1900 — 1941. (каталог), Београд 1975.

ПРИРОДЊАЧКИ МУЗЕЈ

Изложба фрагменти из природе (каталог), Београд 1972.

Гласник Природњачког музеја у Београду, серија А, књ. 30, Београд 1975.

РАЗМЕНА ПУБЛИКАЦИЈА У 1976. ГОДИНИ

РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
Zbornik zaštite spomenika kulture XXIV, 1974.

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ, ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈУ УМЕТНОСТИ

Зограф, часопис за средњовековну уметност 5, 1974.

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ, ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ

Историјски гласник 2, 1973; 1 — 2, 1974; 1 — 2, 1975.

BERLIN

MARKISCHES MUSEUM

Jahrbuch des Märkischen Museums I, 1975.

Rosemarie Widerra, Hans Baluschek Leben und Werk, Berlin 1974

MUSEUM FÜR DEUTSCHE GESCHICHTE

Beiträge und Mitteilungen 1, 1972; 2, 1974; 3, 1976.

Krieg und Frieden Ausstellungskatalog, Berlin 1972.

Museumspädagogische Informationen 1970, 1973.

Schule und Museum, Heft 9, 1974; 10, 1975.

БИТОЛА

НАРОДЕН МУЗЕЈ

Драгица Симоска, Војислав Санев, Праисторија во централна Пелагонија (каталог), Битола 1976.

БОР

МУЗЕЈ РУДАРСТВА И МЕТАЛУРГИЈЕ „БОР“

Бор и околина, књ. I, Бор 1973.

Бор и околина, књ. II, Бор 1975.

Др Стојан Кесић и Слободан Босиљчић, Раднички покрет у Бору и околини (до 1941. године), Бор 1975.

Dr Živko Avramovski, Treći Rajh i Borski rudnik, Bor 1975.

BRATISLAVA

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM

Zborník Slovenského národného múzea, história 15, 1975; 16, 1976.

BRNO

UNIVERSITA J. E. PURKYŇE

Borivoj Dostál, Breclav — Pohansko, Velikomoravský velmožeský dvorec IV, Brno 1975.

František Kalousek, Breclav — Pohansko, Velikomoravské pohřebiště u kostela I, Brno 1971.

Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, rada uměnovědená, F 18, 1974.

BUDAPEST

MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MŰZEUM

Magyar Mezőgazdasági múzeum közleményei 1969—1970; 1971—1972; 1973—1974.

NEMZETI MŰZEUM

Archaeologia értésítő, 2 szám, 101 kötet, 1974; 1, 2 szám, 102 kötet, 1975; 1 szám, 103 kötet, 1976.

BUCURESTI

MUZEUL DE ISTORIE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

Eugen Comsa, Bibliografia neoliticului de pe teritoriul României I, 1976.

Muzeul national I, 1974; II, 1975.

Cercetări arheologice I, 1975.

ВАРНА

НАРОДНИ МУЗЕЙ

Известия на Народния музей — Варна, књ. XI (XXVI), Варна 1975.

ВИНКОВЦИ

ГРАДСКИ МУЗЕЈ

Slavko Puškar, Spomen obeležja revolucije i NOB-e, Pregled za općinu Vinkovci od 1945 — 1975. godine, Vinkovci 1975.

БРАЊЕ

НАРОДНИ МУЗЕЈ

Брањски гласник, књ. IX, 1973; књ. X, 1974.

WROCLAW

KATEDRA ARCHEOLOGII POLSKI UNIWERSYTETU WROCLAWSKEGO IM. B. BEIERUTA

Ślaskie sprawozdania Archeologiczne XVI, 1974; XVII, 1975; XVIII, 1976.

ВРШАЦ

НАРОДНИ МУЗЕЈ

Uzdinske slikarke (katalog), Vršac s. a.

GDANSK

MUZEUM ARCHAEDLOGIZNE

Pomorania antiqua, t. VI, 1975.

GÖTEBORG

GÖTEBORGS ARKEOLOGISKA MUSEUM

FYND rapporter 1975.

GRAZ

LANDESMUSEUM JOANEUM

Altes Zinn (katalog), Graz 1975.

Pipo Peteln, Zum Gedächtnis, Graz 1975.

EGER

MUSEUM

Az egri múzeum évkönyve X, 1972; XI—XII, 1973 — 1974; XIII, 1975.

Détshy Mihály, Vezetó az Egri várban, Eger 1969.

ЗАГРЕБ

АРХЕОЛОШКИ МУЗЕЈ

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serija, sv. VIII, 1974.

ПОВИЈЕСНИ МУЗЕЈ ХРВАТСКЕ

Vera Borčić, Zbirka ikona odjela Srba u Hrvatskoj, Zagreb 1974.

Vera Borčić, Zbirka umjetnički obrađenog metala Srba u Hrvatskoj, Zagreb 1971.

Vladimir Mošin, Stari rukopisi Srba u Hrvatskoj od XIII do XX stoljeća, Zagreb 1970.

Marija Skuljan, Stare mjere, Zagreb 1975.

Marijana Schneider, Vedute XIX stoljeća u grafici, Zagreb 1968.

Marijana Schneider, Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX stoljeća, Zagreb 1971.

Marijana Schneider, Portreti 1800—1870, Zagreb 1973.

Marijana Schneider, Historijsko slikarstvo u Hrvatskoj, Zagreb 1969.

Marija Šercer, Jatagani u Povijesnom muzeju Hrvatske, Zagreb 1975.

Marija Šercer, Staro oružje na motki, Zagreb 1972.

Mirko Valentić, Kameni spomenici Hrvatske XIII—XIX stoljeća, Zagreb 1969.

Radojka Kusturica, Zbirka srpskih knjiga od XV do sredine XIX stoljeća, Zagreb 1972.

ХРВАТСКИ ШКОЛСКИ МУЗЕЈ

Zbornik za historiju školstva i prosvete, br. 9, 1975.

ЗАДАР

АРХЕОЛОШКИ МУЗЕЈ

Diadora, sv. 7, 1974.

НАРОДНИ МУЗЕЈ

Vrulje, glasilo Narodnog muzeja u Zadru, sv. 2, 1972.

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Zbornik radova o Frederiku Grsogonu, Zadar 1974.

Radovi, razdio društvenih znanosti, sv. 5, 1973—1974.

ЗАЈЕЧАР

НАРОДНИ МУЗЕЈ

Група 72 (каталог), Зајечар 1975.

КИЕВ

АКАДЕМИЈА НАУК УКРАИНСКОЈ ССР

Скифски мир, Киев 1975.

CONSTANTA

MUZEUL DE ARHEOLOGIE

Pontica 7, 1974.

КОТОР

ПОМОРСКИ МУЗЕЈ

Годишњак Поморског музеја у Котору XXIII, 1975; XXIV, 1976.

KOŠICE

VYCHODOSLOVENSKE MUZEUM

Historia carpatica, séria C, história V, 1974.

КРАГУЈЕВАЦ

НАРОДНИ МУЗЕЈ

Паја Јовановић (каталог), Крагујевац 1973.

КРАКЌВ

POLSKA AKADEMIA NAUK

Sprawozdania archeologiczne XXIV, 1972; XXV, 1973; XXVI, 1974; XXVII, 1975; XXVIII, 1976.

КРАЉЕВО

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ

Наша прошлост, VI — VII, 1971 — 1972; VIII — IX, 1973 — 1974.
Милан Стефановић Кића (каталог), Краљево, с. а.

НАРОДНИ МУЗЕЈ

Драган Јовановић (каталог), Краљево 1975.
Ђорђе Симић (каталог), Краљево 1975.
Збирка уметничких слика (каталог), Краљево 1975.
Краљевачки уметници (каталог), Краљево 1974.
Краљевачки уметници 75 (каталог), Краљево 1975.
Краљево у цртежима Владимира Маржика (каталог), Краљево 1974.
Павле Поповић (каталог), Краљево 1975.
Сликарско дело Моше Пијаде (каталог), Краљево 1975.
I дечији мајски ликовни салон (каталог), Краљево 1974.
II дечији мајски ликовни салон (каталог), Краљево 1975.

КРАНЈ

GORENJSKI MUZEJ

Nadežda Petrović 1873 Čačak — 1915 Valjevo (katalog), Kranj 1976.
Ljubo Ravnikar 1905 — 1973 (katalog), Kranj 1975.

КРУШЕВАЦ

НАРОДНИ МУЗЕЈ

Културно благо Прилепа VI — XVII века (каталог), Крушевац 1975.

ЛАБИН

НАРОДНИ МУЗЕЈ

Antun Motika (katalog), Labin 1974.
Renato Percan (katalog), Labin 1975.

ЛЕНИНГРАД

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ОРДЕНА ЛЕНИНА ЭРМИТАЖ

Кобанская культура Кавказа (каталог), Ленинград 1975.

ЛЕСКОВАЦ

НАРОДНИ МУЗЕЈ

Видосава Николић-Стојанчевић, Лесковац и ослобођени предели Србије (1877 — 1878), Лесковац 1975.

Лесковачки зборник, књ. XV, 1975.

Никола П. Илић, Крвави фебруар (13 — 18. 2. 1942), Лесковац 1976.

Радун Јанковић, 11. српска ударна бригада НОВЈ, Лесковац 1975.

Слободанка Стојичић, Нови крајеви Србије (1878 — 1883), Лесковац 1975.

СЛОВЕНСКИ ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ

Slovenski etnograf, letnik XXVII — XXVIII, 1974 — 75.

СЛОВЕНСКО АРХЕОЛОШКО ДРУШТВО

Antičko steklo v Jugoslavije, Materijali XI, 1976.

MISKOLC

HERMAN OTTÓ MÚZEUM

A Herman Ottó múzeum Évkönyve XIII — XIV, 1975.

Benkő Sámuel, Miskolc város történeti — orbosi helyrajza, Miskolc 1976.

Végyári Lajos, A XX század Magyar festészete a Miskolci képtárban, Miskolc 1975.

Dobosy Laszlo, Várak, várhelyek és őrhelyek ózd környékén, Miskolc 1975.

МОСКВА

АКАДЕМИЈА НАУК СССР

И. Т. Кругликова, Синдская гавань Горгиппия Анапа, Москва 1975.

НОВИ САД

МУЗЕЈ ГРАДА НОВОГ САДА

Savremena novosadska grafika (katalog), Novi Sad 1975.

ОПОВО

ГАЛЕРИЈА ЈОВАН ПОПОВИЋ

Никола Кусовац, Јован Поповић, сликар, Опово 1971.

ПАНЧЕВО

НАРОДНИ МУЗЕЈ

- Душан Машић (каталог), Панчево 1970.
Izložba slika Petry Sališa (katalog), Pančevo 1974.
Јужни Банат у римско доба (каталог), Панчево 1953.
Ksenija Plijević (katalog), Pančevo 1975.
Музеј, Pančevo 1973.
Pančevački Oktobarski salon (katalog), Pančevo 1971.
Pančevački Oktobarski salon (katalog), Pančevo 1973.
Панчево кроз историју (каталог), Панчево 1953.
Slikari Pančeva između dva rata (katalog), Pančevo 1973.
Slike grafike crteži (katalog), Pančevo 1973.
Сликарство у Панчеву (каталог), Панчево 1953.
Stojan Trumić (katalog), Pančevo 1973.

ПИРОТ

НАРОДНИ МУЗЕЈ

- Владимир М. Николић, Стари Пирот, Пирот 1974.
Др Јован В. Ђирић, Витомир В. Живковић, Крупац, Пирот 1974.
Тедфтер Нишавске митрополије 1834 — 1872, Пирот 1976.

ПРИЛЕП

АРХЕОЛОШКО ДРУШТВО НА СР МАКЕДОНИЈА

- Macedoniae acta archaeologica 1, 1975; 2, 1976.

ЦЕНТАР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ НА СТАРОСЛОВЕНСКАТА КУЛТУРА

- Balkanoslavica 3, 1974; 4, 1975.

ПРИШТИНА

МУЗЕЈ КОСОВА

- Гласник Музеја Косова, серија Б, XII, 1973 — 1974.

ПОКРАЈИНСКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

- Problemi zaštite i egzistencije spomenika kulture na Kosovu i Metohiji, Priština 1968.

- Старине Косова, књ. VI — VII, 1972 — 1973.

ПУЛА

АРХЕОЛОШКИ МУЗЕЈ ИСТРЕ

Vesna Jurkić, Razvoj i rezultati muzejsko-pedagoške službe Arheološkog muzeja Istre u Puli, Pula 1975.

САРАЈЕВО

ЗЕМАЉСКИ МУЗЕЈ БиХ

Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, n. s. Tome XXVII — XXVIII, 1973.

МУЗЕЈ РЕВОЛУЦИЈЕ БиХ

Zbornik radova, br. 1, 1975.

УМЕТНИЧКА ГАЛЕРИЈА БиХ

Ismet Mujezinović (katalog), Sarajevo 1976.

СКОПЈЕ

АРХЕОЛОШКИ МУЗЕЈ НА МАКЕДОНИЈА

Зборник књ. VI — VII, 1967 — 1974.

Војислав Санев, Драгица Симоска, Благоја Китаноски, Саржо Саржоски, Праисторија во Македонија (кatalog), Скопје 1976.

ИСТОРИЈСКИ МУЗЕЈ НА МАКЕДОНИЈА

Музејски гласник 2, 1973; 3, 1974.

СМЕДЕРЕВО

НАРОДНИ МУЗЕЈ

10. изложба Подунавске ликовне групе (кatalog), Смедерево 1974.

Из збирке слика Музеја у Смедереву (кatalog), Смедерево 1976.

Рукописне и штампане књиге од XV до XVIII века (кatalog), Смедерево 1974.

ТИТОВО УЖИЦЕ

НАРОДНИ МУЗЕЈ

Ужички зборник бр. 4, 1975.

ТУЗЛА

МУЗЕЈ ИСТОЧНЕ БОСНЕ

Devedeset godina industrijske proizvodnje soli u Tuzli, zbornik radova, Tuzla 1975.

РАЗМЕНА ПУБЛИКАЦИЈА У 1976. ГОДИНИ

Milica Kosorić, Kulturni, etnički i hronološki problemi ilirskih nekropola Podrinja, Tuzla 1976.

Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne, knj. XI, 1975.

HALLE

GEOLOGISCH-PALÄNTOLOGISCHES INSTITUT

Dr Hartmut Haubold, Die fossilen Saurierfährten, Halle 1974.

LANDESMUSEUM FÜR VORGESCHICHTE

Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte 59, 1976; 60, 1976.

ЦЕЉЕ

ДРУШТВО СЛОВЕНСКИХ ЛИКОВНИХ УМЕТНИКОВ, ПОДОДБОР
ЦЕЉЕ, ЛИКОВНИ САЛОН

August Cernigoj (katalog), Celje 1976.

Veno Pilon (katalog), Celje 1975.

Dušan Tresač (katalog), Celje 1975.

Igor Pleško (katalog), Celje 1976.

Mojca Smerdu (katalog), Celje 1976.

Silvester Komel (katalog), Celje 1976.

Slobodno slovensko oblikovanje (katalog), Celje 1976.

Tri razastave iz muzeja (katalog), Celje 1976.

ЦЕТИЊЕ

УМЈЕТНИЧКИ МУЗЕЈ ЦРНЕ ГОРЕ

Vojislav Stanić (katalog), Cetinje 1975.

Nikola Vujošević (katalog), Cetinje 1976.

Crnogorska izvorna umetnost (katalog), Cetinje 1976.

МУЗЕЈИ ЦЕТИЊА

Гласник Цетињских музеја књ. VI, 1973.

Cetinje i njegovi muzeji — vodič, Cetinje 1972.

ШКОФЈА ЛОКА

ЛОШКИ МУЗЕЈ

Loški razgledi XXII, 1975.

ИЗВЕШТАЈ

О РАДУ НАРОДНОГ МУЗЕЈА ЗА 1976. ГОДИНУ

Нова концепција Програма рада за протеклу годину, којим је детаљно планиран рад сваког одељења, по месецима, омогућио је несметани рад стручњацима што је дало и веома позитивне резултате. Као и ранијих година, сви стручњаци у оквиру својих одељења, радили су на стручној обради музејског материјала и сређивању документације. Прикупљању и откупу музејског материјала није се пришло систематски како је то Програмом било предвиђено. И поред чињенице да су музејске збирке обогаћене са 160 нових предмета и већим бројем фотографија, питању прикупљања музејских предмета, свакако, се мора посветити далеко већа пажња. Неке активности предвиђене Програмом рада нису могле бити реализоване из објективних разлога док су друге непланиране акције обављане, што је диктирала потреба.

Ако анализирамо Програм рада за протеклу годину можемо констатовати да су активности на стручном плану успешно реализоване, што је свакако веома позитивно. Међутим, за део програма у који је требало уложити инвестициона средства, Заједница културе није ни покушала да тражи решење, мада се ови проблеми

понављају већ неколико година уназад. Тако је изостало решење за обезбеђење изложбених просторија, алармним уређајима, што је ове године довело до ноћне провале у Музеју револуционарне омладине, одакле је украдено више музејских предмета. И поред тога што годинама истичемо проблем формирања конзерваторске лабораторије у којој би омогућили конзервацију музејског материјала нисмо успели да решимо. Неопходно је да напоменемо као нерешена питања, а веома важна препокривања обе зграде у којима су смештене сталне, музејске поставке, питање решења депоа за смештај музејских збирки, као и обезбеђење просторија за повремене тематске изложбе. Овако бројно нерешена питања успоравају интензивнији рад на стручном плану и, свакако, траже хитну интервенцију на њиховом решавању.

Фотолабораторија је успешно сарађивала са стручном службом Музеја у раду на снимању материјала у установи, као и споменицима културе на терену. У протеклој години, у фото-лабораторији, је извршено 1.816 снимања и израђено 4.329 фотографија разних формата за картотеку, изложбе, институције у области културе у граду и повременим корисницима.

Почетком 1977. године, изашла је из штампе шеста свеска Зборника радова нашег Музеја. Као и до сада, Зборник је обухватио све области културне и политичке историје нашег краја. У овом броју Зборника узело је учешћа 17 сарадника са 19 стручних прилога. Штампан је на 404 стране, односно, 25 табака текста и три табака прилога у тиражу од 1.000 примерака са 30 сепарата по сваком аутору.

КУЛТУРНО-ВАСПИТНА АКТИВНОСТ

Културно-васпитна активност последњих година не даје задовољавајуће резултате и поред уложених напора. Разлог овоме треба тражити, у првом реду, у недостатку педагога Музеја који би се искључиво посветио културно-васпитном раду и пришао плански његовој реализацији. Други, озбиљан проблем је недостатак изложбеног простора за повремене изложбе и одржавање предавања што свакако доприноси смањењу ангажовања на овом плану. Када буду решена ова два проблема Музеј ће бити у могућности да испуни задатке на овом плану који се од њега очекују. Морамо да напоменемо да овај проблем фигурира у нашем програму и извештају већ

неколико година уназад, а да друштвено-политичка заједница није ни покушала да тражи решење.

Поред изложби које је Музеј ове године реализовао, посебна пажња била је посвећена стручним објашњењем посетиоцима Музеја. Отварањем нове поставке Музеја отпочела је и планска посета ученика чачанских школа. У изложбеним просторијама Музеја стручни водич је одржао предавање на тему: „Први српски устанак“, за ученике Гимназије „Филип Филиповић“, као и предавање на тему: „Музеј и његова делатност“, за ученике Основне школе „Милица Павловић“.

Поред одржаних тематских предавања, одржава се редовна настава у појединим одељењима Музеја, зависно од методске јединице коју ученици обрађују у школи. То је карактеристично за ученике у нижим разредима који са својим учитељима редовно долазе на овакав вид наставе. Теме су искључиво везане за експонате и период коме припадају. Оваква активност се показала веома успешном и очекујемо далеко ширу акцију на овом плану.

АРХЕОЛОШКО ОДЕЉЕЊЕ

Рад на стручној документацији, обради и конзервацији предмета није у потпуности изведен како је то годишњим планом предвиђено. Неки послови су урађени ван програма, док други, планирани, нису реализовани из објективних разлога. Извршена је реинвентаризација материјала добијеног ископавањем хумки у Гучи и Јанчићима и делимично из хумке I, Атеница. Укупно је обрађено 110 предметних картона. Што се тиче фотодокументације обрађено је више негатива него што је предвиђено (око 200 негатива), тако да је скоро сав заостали посао теренске фотодокументације приведен крају.

Снимање археолошких предмета у збирци вршено је само у хитним случајевима, услед оптерећености фотолабораторије неким ванредним пословима.

Предвиђена конзервација предмета и рестаурације керамичких судова делимично је извршена. Рестауриране су урне са ископавања у 1975. години из Крстаца у конзерваторској радионици Народног музеја у Београду, међутим, због оптерећености ове радионице на материјалу добијеном ископавањем хумки у Мрчајев-

цима, нису извршене планиране конзерваторско-рестаураторске интервенције.

Сређена је документација овогодишњих теренских истраживања и то са ископавања хумки у Крстацу и сондажних радова у Трнави и Риђагама.

У одељење је пристигло два предмета путем поклона, пет комада римског новца, и већи број фрагмената керамике и стакла из римског периода, откупом и ископавањем хумки у Крстацу и са сондажних радова у Риђагама. Укупно око 100 инвентарских бројева.

Теренско истраживачки радови су се одвијали према предвиђеном плану, односно, према обезбеђеним средствима. Јула месеца, извршена су систематска откопавања бронзано-допске некрополе на локалитету Ивково брдо у Крстацу, која су отпочета у протеклој години. У овој кампањи откопано је још две хумке и тиме је истражен цео локалитет од укупно пет очуваних хумки (једна потпуно оштећена и заравњена). Ово је за сада једна од најкомплетније истражених некропола хумки на подручју Драгачева, која је дала врло интересантне и значајне податке у вези начина сахрањивања и гробних конструкција као и разноврстан гробни инвентар (урне, керамичке посуде и бронзане наките), који ову некрополу опредељују у средње-бронзано доба.

Радовима је руководила Милена Икодиновић, археолог у екипи су учествовали: Душанка Ранковић, историчар уметности и Миша Хуђећ, препаратор.

У оквиру плана истраживања на тему: „Праисторијска насеља у котлини Западне Мораве“ извршена су сондажна-интифакациона ископавања на локалитету Виноградине у Риђагама. Радови су изведени у времену од 13. до 20. октобра. Постављене су две мање сонде (2,5 x 2 м) на јужном и југозападном делу локалитета, који обухвата мању терасасту зараван изнад корита Мораве. Због лошег времена, истраживања су обављена у нешто скраћеном обиму. На испитаном делу установљен је интензиван културни слој, дебљине око 1,20 м, који се јавља на око 0,75 м од површине, са врло богатим материјалом, (остаци керамичких судова, тегови за рибарске мреже, камене секире и остаци кућног лепа). За сада, стратиграфски подаци и откривени налази, говоре о једнослојном насељу млађег неолитског периода. Ископавање је водила Милена Икодиновић, археолог, уз учешће Мише Хуђећа, препаратора.

ОДЕЉЕЊЕ ЗА СРЕДЊОВЕКОВНУ МАТЕРИЈАЛНУ КУЛТУРУ И УМЕТНОСТ

Годишњим планом предвиђени рад на обради музејских предмета и музеолошкој документацији, делимично је обављен, услед реализовања неких, планом непредвиђених послова, а који су се током године приоритетно наметнули. Наиме, ово одељење је, до формирања регионалног Завода за заштиту споменика културе, у Краљеву, обављало превентивну заштиту споменика културе нашег музејског подручја, а досијеи о изведеној превентивној заштити, услед техничких разлога (фотографије), још нису били сређени. Обрађено је 10 филмова са по 36 снимака и затворени досијеи следећих објеката: цркве манастира Никоља, цркве манастира Вујна, цркве у Жежевици, цркве манастира Благовештења, юцаклије у дворишту Музеја Револуционарне омладине и Господар Јовановог конака

За фототеку је обрађено планираних 150 картона, док на реинвентарисању предметних картона није рађено. На конзервацију је упућено 16 музејских предмета и 11 икона из цркве у Мијоковцима. У одељење су ушла два предмета путем откупа, четири као случајни налази и 55 инвентарских бројева са сондажних испитивања на локалитету Црквина у Трнави.

Планом рада био је предвиђен обиман теренско-истраживачки рад, међутим, његова реализација је зависила од одобрених средстава и временских прилика које су током године у великој мери ометале рад на терену.

У времену од 26. августа до 11. септембра 1976. године извршено је сондажно испитивање у нешто ширем обиму него што је било предвиђено на локалитету Црквина у Трнави. Постављене су три сонде (6 x 8 м; 5 x 3 м; 6 x 3 м;) које су дале веома занимљиве и значајне податке. Наиме, констатовани су остаци једнобродне цркве са полукружном апсидом на истоку, истовременом припратом на западу и са споља ненаглашеним певничким просторима, која се, према типу основе и покретног материјала, може датирати у време пре XV века. Затим, двослојна некропола: млађа у нивоу цркве, а старија испод њених темеља и трагови словенског насеља. Поред веома важног и, за сада, на територији западне Србије јединственог открића, остатака насеља старих Словена, које нас обавезује да локалитет Црквине у Трнави идуће године систематски истражимо, интересантан је и покретни материјал добијен са овог локалитета.

Сондажним испитивањима су руководиле Душанка Ранковић, историчар уметности и Милена Икодиновић, археолог. У екипи су учествовали Миша Хуђец, препаратор и повремено Нада Пајевић, архитектонски техничар, Завода за заштиту споменика културе у Краљеву.

У оквиру конзерваторско-рестаураторских захвата на цркви манастира Свете Тројице под Овчаром, у сарадњи са Заводом за заштиту споменика културе у Краљеву, настављени су испитивачки радови започети у прошлој години. Од 13. до 18. септембра 1976. године, извршена су сондажна испитивања цркве. Постављене су две сонде, споља, уз темеље на источној (2,5 x 4 м) и јужној (7,5 x 2,5 м) страни и три сонде у унутрашњости цркве на простору проскомидије, јужне певнице и северном делу припрате. Поред драгоцених података за санацију објекта, сонде су показале да су темељи цркве истовремени са њиховом субструкцијом, да не постоје трагови старије цркве, да у унутрашњости цркве није било укопавања, да гробови откривени у сондама споља, према гробним прилазима, потичу из прошлог века — што све иде у прилог мишљењу да црква манастира Свете Тројице под Овчаром није старија од XVI века.

По завршетку теренских радова сређена је документација са ископавања на локалитету Црквина у Трнави као и техничка документација са ископавања на локалитету Ивково Брдо у Крстацу.

Услед временских неприлика, од планираних девет села на територији СО Чачак, систематски су изрекогноцирана четири села: Трнава, Качулице, Жаочани и Слатина. Констатовано је 14 локалитета од којих су пет средњовековних, пет везаних за догађаје из првог и другог српског устанка и четири савремена гробља чији зачетци падају у XVIII односно XIX век. Поред тога, евидентирано је 16 етнографских објеката споменичке вредности и једна црква из 1932. године.

ИСТОРИЈСКО ОДЕЉЕЊЕ

Рад Одељења за старију историју текао је онако како је планиран за ову годину.

Настављен је рад на богаћењу збирки новим музејским предметима. Тако је уведено у књигу улаза 67 нових музејских предмета, од чега је откупљена само једна сабља, која припада историји српско-турских ратова 1876—78. Остали предмети, претежно дипломе

и одликовања, добијени су као поклон музеју. Највише предмета се односи на ратове 1912—1918. године, а мање за Јаворски рат. Веома вредан поклон су одликовања Драгутина Гавриловића, прослављеног браниоца Београда 1915. године.

Настављајући рад на вођењу документације у одељењској књизи, инвентарисано је и реинвентарисано 74 музејска предмета, од којих су за један део урађени картони.

Прикупљању фотографија и ове године је посвећена пажња. Тако је обрађено у картоне и књигу фототеке 198 нових фотографија, од чега 55 оригинала и 143 репродуковане фотографије. Најважнија збирка посвећена је Јаворском рату од 1876—78. године. На ову тему скупљено је и обрађено 84 фотографије, од којих је већина презентирана јавности кроз изложбу: „Јаворски рат 1876“. Са мањим допунама планираним у 1977. ова збирка ће бити компетирана.

Поводом поменуте изложбе прибављене су и сређене фотокопије за 40 докумената, снимљених у Војно-историјском институту у Београду и Историјском архиву у Чачку. Припремање изложбе условило је и проучавање литературе и бележење предања о Јаворском рату, вршено приликом посете Ивањице, Кушића и Јавора, а такође и приликом реконгносирања терена. Припремање изложбе „Јаворски рат 1876“ посвећено је и стогодишњици од почетка српско-турских ратова 1876—78. који представља завршну фазу ослободилачке и револуционарне борбе српског народа, започете 1804. и завршене 1878. године, стицањем пуне државне независности. Изложба је отворена у Дому културе у Чачку 21. новембра (а затим пренета у Ивањицу) и на њој је материјал презентиран тематски. Тако је у првом делу поставке дат фотоматеријал, који се односи на почетак ратова и Врховну команду илустрован једном витрином са музејским предметима. Највећи део односи се на јаворски фронт на коме се боре људи чачанског краја, заједно са Ужичанима. Поред војних операција под командом Жаха Илије Чолак-Антића и руског генерала Новоселова у 1876. години, затим, завршних операција крајем 1877, дат је материјал који показује снабдевање војске на фронту, на Јавору, затим организовање санитарске службе и терор Турака над становништвом у подјаворским селима. Дато је и учешће Чачана у борбама за ослобођење југоисточне Србије. Овај део изложбе илустрован је вагреним и хладним оружјем, коришћеним на јаворском фронту. Изложба се завршавала витрином у којој су била одликовања са дипломама и паноом са надгробним спомени-

цима палих ратника. Изложба је побудила велико интересовање, како богатством изложеног материјала тако и изванредним ликовним решењем, које је остварила Душанка Ранковић, кустос нашег Музеја и велика је штета што се изложба, постављена у Дому културе, задржала само 14 дана (толико дана је била слободна просторија Дома у којој се налазила изложба).

Због обимности посла око изложбе смањен је обим рада на прикупљању казивања учесника у ратовима од 1912—18. године. На ову тему урађено је 49 картона са фотографијама и 3 фотографије докумената. Највећи број фотографија, њих 34, односи се на учешће X пука у одбрани Београда 1915. године.

Како је у 1975. години отворена тема: Развој железничког саобраћаја у чачанском крају, то је у току ове године проучена литература о развоју железница у Србији, бележена су казивања на тему и допуњавана збирка фотоматеријала.

У току године оформљена је и збирка фотографија, које прате развој школства и културе у чачанском крају.

Рад на терену одвијао се екипно, кроз рекогносцирање, и индивидуални рад на прикупљању музејских предмета и другог материјала и података, а нарочито за изложбу о „Јаворском рату“. Том активношћу не само да су допуњаване поједине збирке, него је остваривана практична и пословна сарадња, како са другим музејима, тако и приватним поседоваоцима музејских предмета, а који живе у нашем крају.

ЕТНОГРАФСКО ОДЕЉЕЊЕ

Током 1976. године, етнографско одељење је углавном радило на сређивању документације, односно на инвентарисању и реинвентарисању етнографских предмета. У том периоду обрађено је укупно 110 предмета чије снимање треба да започне почетком наредне године.

Крајем године започето је са упознавањем архивске грађе везане за развој еснафа XIX и XX века у Чачку, чије ће се истраживање наставити и у 1977. години.

За етнографско одељење у 1976. години откупљено је или добијено на поклон укупно 25 предмета који су музеолошки обрађени.

Одељење Радничког покрета и НОБ-а, углавном, је оријентисало свој рад на прикупљању и обради материјала. Прикупљен

је велики број фотографија и извршено фото-копирање архивске грађе и новинских чланака из напредних радничких листова.

Поводом прославе 90. годишњице рођења истакнутог револуционара и члана ЦК КПЈ Косте Новаковића, припремљена је изложба посвећена његовом животу и револуционарном раду. Изложба је отворена у Дому културе, а касније презентована грађанима Гуче и Лучана. На отварању изложбе одржан је веома успео рецитал састављен од говора и чланака Косте Новаковића које су извели чланови драмског студија Дома културе у Чачку. Ликовну поставу изложбе извела је Душанка Ранковић, кустос нашег Музеја. Треба нагласити да је ово прва изложба посвећена овом истакнутом нашем суграђанину, тако да су посетиоци имали могућност да упознају велики допринос његове револуционарне делатности у формирању и развоју радничког покрета и партије у нас.

У оквиру свечаности првог пуштања у саобраћај воза Чачак — Пожега узето је учешће у презентацији старе локомотиве популарног „ћире“ испред Железничке станице. Том приликом, постављене су две витрине у којима су презентоване фотографије и оригинални материјал о развоју железничког саобраћаја у нашем крају.

НАРОДНИ МУЗЕЈ ЧАЧАК

IN MEMORIAM

ДУШАНКА РАНКОВИЋ — ВУЧИЋЕВИЋ (1932 — 1977)

Из наших редова изненадно је и заувек отишла Душанка Ранковић — Вучићевић, историчар уметности, кустос Народног музеја и марљиви и активни сарадник више културних и научних институција. Овај ненадокнадиви губитак тешко је погодио њену породицу, Народни музеј и његове сараднике међу којима је провела близу 15 година, њене колеге и пријатеље, многе културне и научне раднике који су јој били блиски и драги. Наша средина, културни живот овог града, Музејско друштво, Друштво историчара уметности, Друштво конзерватора Србије и друге организације и установе с којима је сарађивала, опраштају се с тугом од Душанке у тренутку када се тек очекивао њен стваралачки допринос.

Рођена је у Пријевору код Чачка, где је завршила Основну школу. Потиче из честите и скромне породице која је уз велика одрицања, петоро деце извела на пут, омогућивши им да се школују и постану угледни грађани. Као један од најбољих ученика у својој генерацији, матурирала је у чачанској Гимназији 1951. године. Осећајући склоност према хуманистичким наукама и љубав према уметности, уписује се на Филозофски факултет у Скопљу, на групу

историје уметности. После једногодишњих студија у овом граду, прелази у Београд, где је на истој групи, слушајући предавања наших најистакнутијих педагога и научника, дипломирала са одличним успехом.

Од завршетка студија па све до трагичне смрти, запослена је у Народном музеју у Чачку, у чији је развој и достигнућа уградила свој трајни допринос као кустос и руководилац Уметничког одељења. У том својству учествовала је у изради поставки, припремама и организацији низа значајних ликовних и других изложби, од којих су многе биле врло запажене. Аутор је и реализатор изванредне музејске поставке Народног музеја — Средњовековна уметност, као и сарадник при реализацији других тематских музејских презентација.

Посебно је била заинтересована за заштиту културног наслеђа чачанског краја. Врло активно је радила на теренским истраживањима у циљу евиденције споменика културе и дела ликовне и примењене уметности, утврђивања њихове вредности и установљавања степена угрожености и оштећености. Њеном иницијативом и заслугом заштићен је знатан број културно-историјских споменика, конзервиран и спашен бројни фонд вредних и значајних икона са подручја чачанског и драгачевског краја. Успела је да открије знатан број непознатих уметничких остварења и да изврши њихову атрибуцију и валоризацију. Особито је запажен њен допринос око евиденције дела познатог драгачевског сликара Јанка Михаиловића — Молера, о коме је организовала једну занимљиву изложбу и радила на припреми његове монографије. Показала је изузетно залагање у покретању иницијативе, припремама и организовању обимних конзерваторско-рестаураторских радова на манастирима Благовештењу, Никољу и Тројици. Била је или директни учесник у извођењу радова на конзервацији фресака (манастир Никоље), или консултант при извођењу конзерваторско-рестаураторских интервенција на зидном сликарству у манастиру Благовештењу и цркви Св. Николе у Жежевици, или пак као аутор и коаутор пројеката и елабората за заштиту и презентацију дела иконописне уметности.

Као историчар уметности није само испољила интерес за судбину споменика ликовне уметности, већ је са необичном осетљивошћу и брижљивошћу имала исти такав однос према свим врстама културних добара, сматрајући да културну баштину треба штитити као интегралну целину наслеђа прошлости нашег народа, без обзира на уметничке, естетске, ликовне, архитектонске или друге вре-

дности и без обзира на време њеног настанка. Имала је подједнако развијен осећај, племенити и брижни однос према етнографским, археолошким, историјским, архитектонским и сликарским вредностима и у свакој прилици заступала тезу о јединству и недељивости наше културне баштине.

Била је један од најмарљивијих и најпоузданијих спољних стручних сарадника Завода за заштиту споменика културе у Краљеву. Преко ње, њене активности, ванредне заинтересованости, стручне и научне оспособљености, ова установа је реализовала низ значајних акција и обавила обимне и сложене задатке, за које јој је неизмерно захвална. Била је, такође, активни сарадник Републичког завода за заштиту споменика културе и других институција. Једна је од ретких особа која је са неизмерном енергијом, амбицијом и ванредним успехом усклађивала и обједињавала музејске обавезе са конзерваторском активношћу. У тој њеној драгоцености особини конзерватори су имали диван подстицај и прави узор.

Као заступник најсавременијих и проверених приступа и метода у раду на истраживању споменика културе и локалитета, посебну активност је испољила у њиховим археолошким ископавањима. Била је организатор или учесник у археолошким ископавањима средњовековних споменика и то: црква Св. Благовести у Трнави код Чачка (1970), манастир Благовештење у Овчар Бањи (1970), црква Св. Петра и Павла у Попама код Новог Пазара (1971), манастир Тројица на Овчару (1976), затим некропола у Мрчајевцима (1970, 1974 и 1975), црквина у Трнави (1976), градина Соколица у Остри код Чачка (1977), црквина у Виљуши код Чачка (1977), локалитет Кулина код манастира Јовања (1977) и др. Исто тако, њена ангажованост и несебична колегијална сарадња дошла је до изражаја преко активног учешћа у археолошким ископавањима праисторијских и античких локалитета као што су: римске терме у Чачку (1970), Д. Краварица (1972), Гуча (1973), Крстац (1975 и 1976), Дучаљовићи (1977) и Пријевор (1977).

Поред редовних музејских послова и конзерваторске активности у којима је несебично изгарала и била пример истинског прегатоца и прави заљубљеник свог посла, бавила се врло успешно научно-истраживачким радом, за који је имала необични афинитет и смисао. Објавила је извештај број веома запажених стручних и научних радова, међу којима се истичу следећи: ОВЧАРСКО-КАБЛАРСКО ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉЕ ИЗ ЗБИРКЕ ПРОФ. АЛЕКСЕ ИВИЋА (Зборник за ликовне уметности, бр. 1., Нови Сад 1966),

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ БОГОРОДИЦЕ ГРАДАЧКЕ (Зборник Народног музеја, бр. 1, Чачак 1969), ГРАФИЧКИ ИЗВОРИ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА У НАОСУ ЦРКВЕ МАНАСТИРА НИКОЉЕ ПОД КАБЛАРОМ (Зборник Народног музеја, бр. 1, Чачак 1969), МАНАСТИР НИКОЉЕ У ОВЧАРСКО-КАБЛАРСКОЈ КЛИСУРИ, (Градац, бр. 2, Чачак 1964), затим у заједници са Миленом Икодиновић: ИЗВЕШТАЈ СИСТЕМАТСКОГ ИСТРАЖИВАЊА ДОЊЕГ ДРАГАЧЕВА (Зборник Народног музеја, бр. 4, Чачак 1973) и ИЗВЕШТАЈ СИСТЕМАТСКОГ ИСТРАЖИВАЊА ГОРЊЕГ ДРАГАЧЕВА (Зборник Народног музеја, бр. 5, Чачак 1974), а у сарадњи са Милованом Вуловићем књижицу МАНАСТИР ВРАЂЕВШНИЦА (Београд — Туристичка штампа, 1967), у заједници са Милутином Јаковљевићем и Вуком Петронијевићем каталог ЦРНО НА БЕЛОМ (Чачак 1965), посвећен издавачкој делатности и развоју штампарства у чачанском крају, и др.

Радна понесеност увек ју је беспошtedно уводила у сваки посао који је обављала са крајњом савешћу и љубављу. Са посебним одушевљењем и заносом прихватала се послова у стручним екипама, чијим је успесима у раду веома доприносила. Продубљивала је интересовање и ширила инспирацију код осталих чланова за најдубље понирање у све проблеме, понекад наизглед споредне, али у оваквом послу увек потенцијално значајне.

Ретки су људи који су се могли више радовати неком открићу као што је то знала Душанка. Мало је колега који су са таквом озбиљношћу, дисциплином и самопрегором знали да извршавају све стручне и друге задатке. Уосталом, и живот је изгубила извршавајући пожртвовано службени задатак.

Њен изузетно критички приступ истраживању и проучавању наше културне баштине и уметничких вредности, била је основна и доминантна одлика. Своју даровитост за научно осветљавање и осмишљавање открића, а нарочито за њихово публикување, за разлику од других, није ни издалека користила онако како је могла. То није чинила из разлога што никада није хтела нити желела да нешто објави што није до краја истражено, потпуно проверено и дефинисано. Имала је безброј идеја, много започетих истраживачких захвата, дошла је до низа занимљивих резултата, успела је да зрелим и стваралачким научним расуђивањем постави многе необориве тезе, али увек је чекала да све то продуби, обогати новим сазнањима, да заокружи и да максимално критички уобличи. Била је одвећ супериорна и непоколебљива у својим убеђењима да ништа не треба обелоданити у шта није потпуно сигурна. Историја уметности

је таква наука која је често хендикепирана, нарочито у нашим условима, недостатком извора и података да би сва истраживања имала исход апсолутне тачности и истинитости. Због те своје наглашене истинољубивости као да није хтела у ову чињеницу да верује. Њена људска и интелектуална природа са упадљивом и изузетном етичком констелацијом, са ретким консеквентностима, била је донекле у раскораку са научном праксом и збивањима код нас и у свету. Стога је, у жељи да остане доследна својим уверењима, мање објавила стручних и научних радова, него што је објективно могла. Међутим, треба констатовати да све оно што је публиковала да је то резултат свестраног истраживања и изучавања, да је то највиши домет научно-истраживачке историјско-уметничке савремене мисли код нас, да све то не може у догледно, па и неко дуже време, да рачуна на превазиђеност.

Најважнија стручна и научна преокупација Душанке Ранковић били су културно-уметнички токови средњег века и турског периода у свом ширем завичају. Са ретком обдареношћу историчара уметности истраживача, ванредним сензибилитетом, са готово беспримерном радозналешћу за културно наслеђе која је произашла не само из срећне усмерености од стране катедре где је била узорни студент, већ из самог њеног, у основи бескрајно хуманог, бића, дубоког патриотског осећања, националне и културне самосвести, приступила је, пре него што је дипломирала, проучавању културних и уметничких тековина свог краја.

Већ њен дипломски рад, који се односи на Овчарско-кабларске манастире и на сасвим нове поставке о њиховој генези, о уметничким и другим особеностима у овом споменичком ансамблу, указао је на појаву талентованог проучаваоца наше културне прошлости. Охрабрена првим успесима на уласку у свет истраживања, а заинтересована новим питањима из богате прошлости ових споменика, она са новим жаром и одушевљењем наставља да проучава и истражује историографску, архитектонску, ликовну, преписивачко-илуминаторску, културну и другу проблематику ових објеката. Стрпљивим, упорним, истрајним и често тегобним радом, успева да дође до сасвим нових открића, од којих је само минимални део објавила. Захваљујући археолошком методу за који је имала посебан смисао, а учествујући у археолошким истраживањима манастира Благовештење, Тројице и кулине код Јовања, могла је и умела значајним комбиновањем метода да дође до занимљивих и значајних решења у настојању да одгонетне многе тајне „мале српске

Свете Горе". Она је, несумњиво, била најбољи познавалац Овчарско-кабларских манастира, најдубље ушавши у проблем њиховог изучавања. Савременим и критичким научним прилазима, успела је да дође до сасвим нових погледа и резултата, који у многоне проширују и размичу досадашње научне видике. Критички анализирајући изворе и литературу, детаљно се упознавајући са свим присутностима и подацима у самим манастирима, што је многим недостигајало, успела је да пружи одговор на готово сва важнија питања, која су заокупљавала и мучила истраживаче.

Сасвим је сигурно да је досадашњим преданим радом успела да успостави једну нову целовиту и поуздану научну слику о многим раздобљима културно-уметничке прошлости овог дела западне Србије. Али, на жалост, живот јој је био превише кратак да би могла да их саопшти јавности. О скоро сваком споменику, или некој уметничкој појави и личности, имала је оригинална запажања, која су увек била заснована на оштроумно уоченим одликама или подацима, до којих је даровито долазила. Пратећи њен студиозни и сериозни рад на појединим питањима наше уметничке прошлости, неким редакцијама и институцијама било је необично стало до њене сарадње. Одлагала је или одбијала позиве све у жељи да теме које је обрађивала још продуби, да још прикупи података, да нешто провери, доради, не слутећи да јој се живот ближи крају.

Тешка је помисао на то да је више нећемо орести на радном месту, удубљену и наднесену над уметничким делима које је открила негде на терену, чије је тајне са страху и заносом истраживала и откривала. Остаћемо без оног озарења, подстицаја и речи охрабрења које је са дивљењем и топлином упућивала нама, њеним колегама и друговима на послу, верујући да извршавамо генерацијске задатке, штитећи и проучавајући сведочанства наше културне и историјске прошлости.

Зла судбина је хтела да свој живот буквално положи на олтар струке и занимања. Та кобна симболика имала је једно посебно и дубље значење код ње, јер је, у истини, и била борац за светлости науке, спремна да се непоштедно и до краја жртвује. Чекали су је бројни задаци, нова узбудљива открића, радости и задовољства истраживања и проучавања културне баштине која је за њу представљала светињу. И кад је у најлепшим годинама људске и стручне зрелости, моралне доследности и чистоте и научне оспособљености, могла највише да пружи свом завичају и свом народу, немилосрдна смрт је уграбила, остављајући ненадокнадиву и болну

празнину, спречивши је да потпуније искаже себе и да одужи дуг, како је говорила, „нашим злосрећним прецима“.

Тужно је и потресно сазнање кад се сурово и изненадно прекине нит живота личности која је била права личност, дубока, слојевита, човечна, комплетна и снажна, племенита и нежна, одлучна и одважна. Душанка је управо то била. Тешко је помирити се сазнањем да се с њоме опраштамо, која је до јуче са својим колегама и пријатељима са радошћу и заносом, говорила о пословима који су је чекали, о струци у коју је са побожношћу и крајњом оданошћу веровала, с којом се поистоветила и у њој видела један од најузвишенијих идеала.

Стално је свој честити живот делила дубоко људски, непоштедно га расипајући у борби са суровом стварношћу. Али, налазила је довољно снаге и енергије да на свим фронтovima и попрштима живота остане човек са достојанством, узорна личност, умни интелектуалац, врсни стручњак, цењени колега и одани пријатељ. Имала је у свом бићу толико сјајних и раскошних врлина које су је красиле да је вазда надмоћно зрачила у свакој средини. Само онај који ју је добро знао и познавао могао је безрезервно у њу да верује и да се диви свим лепотама њене душе, дубокој чедности и честитости њеног срца, изузетној племенитости и доброти. Због тога сви ми који смо с њом друговали и као колеге сарађивали, осећамо неизмерну бол што је више нема.

Радомир Станић

TABLE DES MATIÈRES

1. Dr Pavle Vasić — UNE FAMILLE DE REINTRES: LES MARKOVIĆ	5
2. Novak Živković — INSTALLATION DES LIGNES TÉLÉGRAPHIQUES DANS SUDOUEST DE LA SERBIE — — — — —	53
3. Dragomir S. Popović — L'ACTIVITÉ DES COPISTES DES MONASTÈRES SITUÉS DANS LES MONTAGNES D'OVČAR ST DE KABLAR — —	81
4. Dr Milivoje Urošević — BORBA MILOŠEVIH PRISTALICA I PROTIV- NIKA OD 1839 DO 1844. GODINE U RUDNIČKO-ČAČANSKOM KRAJU	93
5. Radomir Stanić — CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DES OEU- VRES DE JANKO MIHALOVIĆ MOLER, DE SRETEN PROTIĆ ET D'ALEKSIJE LAZOVIĆ — — — — —	131
6. Sreta Pecinjački — DONNÉES RELATIVES À L'ORGANISATION DE LA MILICE SERBE EN 1728/29 — — — — —	149
7. Ljubodrag Popović — LE DÉVELOPPEMENT DU SERVICE POSTAL À ČAČAK AVANT 1875 — — — — —	187
8. Dragoljub D. Jovašević — PROCESSION AUX FLAMBEAUX DE »LILA« À LA VEILLE DE LA SAINT-PIERRE — COUTUME DES ÉLEVEURS DE LA SERBIE OCCIDENTALE ET DU PLATEAU DE PEŠTER — —	197
9. Slobodanka Timotijević — COUTUMES ET CHANTS NUPTIAUX DE LA RÉGION DE ČAČAK — — — — —	213
10. Marija Urošević — FEUX DE SIGNALISATION UTILISÉS PAR LES CHEMINS DE FER AVANT LA SECONDE GUERRE MONDIALE — —	237
11. Radomir Stanić — OUVRAGES D'HISTOIRE ET D'HISTOIRE DE L'ART RÉCEMMENT PUBLIÉS — — — — —	247
12. Radivoje Bojović — ECHANGES DE PUBLICATIONS EN 1976 — —	263
13. RAPPORT SUR L'ACTIVITÉ DU MUZEE DE ČAČAK POUR L'ANNÉE 1976 — — — — —	275

САРАДНИЦИ У ОВОМ БРОЈУ

1. ДР ПАВЛЕ ВАСИЋ, професор универзитета у пензији из Београда
2. НОВАК ЖИВКОВИЋ, директор музеја у пензији из Београда
3. ДРАГОМИР С. ПОПОВИЋ, професор у пензији из Чачка
4. ДР МИЛИВОЈЕ УРОШЕВИЋ, декан Педагошко-техничког факултета у Чачку
5. РАДОМИР СТАНИЋ, историчар уметности из Краљева
6. СРЕТА ПЕЦИЊАЧКИ, историчар из Сремских Карловаца
7. ЉУБОДРАГ ПОПОВИЋ, виши архивист Архива СР Србије у Београду
8. ДРАГОЉУБ Д. ЈОВАШЕВИЋ, диригент и музиколог из Чачка
9. СЛОБОДАНКА ТИМОТИЈЕВИЋ, професор књижевности из Чачка
10. МАРИЈА УРОШЕВИЋ, етнолог, кустос Железничког музеја у Београду
11. РАДИВОЈЕ БОЈОВИЋ, студент из Чачка

ЗБОРНИК РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ, књ. VII, 1976.

Тираж: 800 примерака

Рукопис дат у штампу априла 1977.

Опсег 18¹/₂ табака и 2¹/₂ табака прилога

Штампање завршено децембра 1977.